

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 30
Частина 2

Одеса
2018

Головний редактор:

Шапошников К.С. – доктор економічних наук, професор

Заступник головного редактора:

Гальцова О.Л. – доктор економічних наук, професор

Відповідальний секретар:

Коркоц О.М. – кандидат економічних наук

Члени редакційної колегії:

Грозний І.С. – доктор економічних наук, професор

Гулей А.І. – доктор економічних наук

Іртищева І.О. – доктор економічних наук, професор

Коваль В.В. – доктор економічних наук, доцент

Манойленко О.В. – доктор економічних наук, професор

Мельничук Д.П. – доктор економічних наук, доцент

Миронова Л.Г. – доктор економічних наук

Сафонов Ю.М. – доктор економічних наук, професор

Ситнік І.В. – доктор економічних наук, професор

Стройко Т.В. – доктор економічних наук, професор

Хрущ Н.А. – доктор економічних наук, професор

Римантас Сташис – PhD, професор економіки

Юліана Драгалін – PhD, професор економіки

Януш Велькі – доктор економіки габілітований, професор

Ян Жуковський – PhD, професор економіки

Електронна сторінка видання – www.bses.in.ua

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»

включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук на підставі Наказу МОН України від 16 травня 2016 року № 515.

Науковий журнал індексується у наукометричній базі **Index Copernicus**.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (протокол № 6 від 23.07.2018 року).**

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21934-11834P від 23.03.2016 року)

ISSN (Print): 2524-0897

ISSN (Online): 2524-0900

© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2018

ЗМІСТ

**РОЗДІЛ 5. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Дубовіч І.А., Сенета З.Я. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ РЕГІОНІ.....	5
Лесняк О.Ю. ВИЗНАЧЕННЯ БАГАТОФАКТОРНОЇ ПРОДУКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	10
Рогач С.М., Якимовська А.В. ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ.....	14
Скороход І.С., Ліповська-Маковецька Н.І. РЕАЛІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ.....	19

**РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКАМ**

Ведерніков М.Д., Чернушкіна О.О., Мантур-Чубата О.С. ЛІДЕРСТВО ЯК ФАКТОР РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	24
Кодацька Н.О. ЕКОНОМІЧНЕ МИСЛЕННЯ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ.....	28
Матросова Л.М. СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ТА ЙОГО РОЛЬ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ КРАЇНИ.....	32
Морозюк Н.В., Шапошнік В.М., Круглик С.Г. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДІ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ.....	37

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Алескерова Ю.В., Гуцаленко О.О. ОСОБЛИВОСТІ ТА РІЗНОВИДИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ.....	41
Алескерова Ю.В., Ременюк А.Р. УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	45
Гаврилко Т.О., Довгань М.М. ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	48
Гуржий Т.О. НЕРІВНІСТЬ ЯК ФАКТОР РОСТУ БІДНОСТІ ТА ВИМИВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ.....	52
Доброскок С.С. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	57
Доманчук А.І. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ.....	60
Ибрагимов К.М. ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТЬЮ В СТРАХОВЫХ КОМПАНИЯХ.....	68
Іванов С.В. ОСОБЛИВОСТІ БАНКІВСЬКИХ ІННОВАЦІЙ.....	73
Косова Т.Д., Дєєва Н.Е. ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ ОЦІНКИ ВАРТОСТІ КАПІТАЛУ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА.....	80
Куряча Н.В. ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ У СИСТЕМІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	85
Льон І.М. ВПЛИВ РІВНЯ МОНЕТИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ.....	90
Нікітішин А.О. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ ЯК СКЛАДНИК РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ВИПЕРЕДЖАЮЧОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	94

Пехота А.В. ГАРМОНІЗАЦІЯ МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БІРЖОВОГО РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	102
Проць В.І. СИСТЕМА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	108
Щур Р.І. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДОХІДНОЇ БАЗИ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	113
РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ	
Артюх О.В., Гончар М.А. НУЛЬОВА СТАВКА З ПДВ У СИСТЕМІ ВІТЧИЗНЯНОГО ОПОДАТКУВАННЯ: ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ.....	118
Асвае Азадэн ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПЕРЕХОДА НА МСА В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ АФРИКИ И БЛИЖНЕГО ВОСТОКА.....	122
Гнатченко Д.Д. СТАНДАРТИЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ТОРГОВЕЛЬНИХ МЕРЕЖ.....	129
Лещенко К.П. ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЯК ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ.....	134
Михайлова О.С., Тригуб О.С., Філоненко М.П. ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	138
Мінка В.Ф., Підпригора І.В. АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В БЮДЖЕТНОМУ СЕКТОРІ.....	142
Трачова Д.М. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЙНОГО ФОНДУ НА ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ.....	146
РОЗДІЛ 9. СТАТИСТИКА	
Бабєєва О.В. СТАТИСТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ЗАЙНЯТОСТІ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ.....	151
РОЗДІЛ 10. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ	
Іванченко Н.О., Тюрменко В.В. ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТИВНОЇ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА, ЗАСНОВАНОЇ НА ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ ОБ'ЄКТНИХ МОДЕЛЯХ ТА ТЕХНОЛОГІЯХ.....	155
Охримович М.М. НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ.....	160
Семенов А.С. МОДЕЛЬ ДИНАМИЧЕСКОГО ХАОСА КАК НЕЛИНЕЙНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА.....	166
Таньков К.М., Грон А.В. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕВОЛЮЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ.....	170
Новий вид наукових послуг.....	174

РОЗДІЛ 5. ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ РЕГІОНІ

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL GREEN TOURISM IN THE CARPATHIAN ECONOMIC REGION

У статті розглянуто загальний стан та потенціал розвитку сільського зеленого туризму в Карпатському економічному регіоні України. Подано характеристики природно-рекреаційного потенціалу цього регіону. Проведено SWOT-аналіз розвитку сільського зеленого туризму в Карпатському економічному регіоні. Наведено трактування сутності термінів «сільський зелений туризм» та «регіон». Визначено проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Карпатському економічному регіоні.

Ключові слова: туризм, сільський зелений туризм, природно-рекреаційний потенціал, туристична галузь, Карпатський економічний регіон.

В статье рассмотрены общее состояние и потенциал развития сельского зеленого туризма в Карпатском экономическом регионе Украины. Дана характеристика природно-рекреационного потенциала этого региона. Проведен SWOT-анализ развития сельского зеленого туризма в Карпатском

экономическом регионе. Приведена трактовка сущности терминов «сельский зеленый туризм» и «регион». Определены проблемы и перспективы развития сельского зеленого туризма в Карпатском экономическом регионе.

Ключевые слова: туризм, сельский зеленый туризм, природно-рекреационный потенциал, туристическая отрасль, Карпатский экономический регион.

The article deals with the general condition and potential of development of rural green tourism in the Carpathian economic region of Ukraine. A description of the natural and recreational potential of this region is given. A SWOT-analysis of rural tourism in the Carpathian region has been conducted. The interpretation of the essence of the terms «rural green tourism» and «region» is given. The problems and prospects of development of rural green tourism in the Carpathian economic region are determined.

Key words: tourism, rural green tourism, natural and recreational potential, tourism industry, Carpathian economic region.

УДК [338.48]:[332.122](477.8)

Дубовіч І.А.

к.геогр.н., доцент кафедри
екологічної економіки
Національний лісотехнічний
університет України

Сенета З.Я.

магістр
Національний лісотехнічний
університет України

Постановка проблеми. Гармонійний розвиток України, становлення її громадянського суспільства і забезпечення конкурентоспроможності економіки неможливі без ефективного та стабільного розвитку кожного її регіону. Майбутнє економічних регіонів залежить від ефективності регіонального управління та виваженої державної регіональної політики. Карпатський економічний регіон нині є одним із найбільш перспективних регіонів України. Це зумовлено його близькістю до країн Європейського Союзу та багатством природних і рекреаційних ресурсів. Наявність туристично-рекреаційного потенціалу та сукупність економічних, соціальних, природно-кліматичних особливостей сприяють розвитку сільського зеленого туризму у цьому економічному регіоні. Розвиток сільського зеленого туризму може відіграти вирішальну роль у відродженні економіки сільських територій Карпатського економічного регіону, а комплексний вплив різноманітних чинників (історичних, географічних, етнографічних, культурних, екологічних, економічних, соціальних та ін.) сприятиме тому, що перспективи розвитку сільського зеленого туризму залишатимуться одними з найкращих в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання розвитку сфери сільського зеленого

туризму в Карпатському економічному регіоні та проблемні аспекти впровадження цього виду туризму розглянуто в працях таких вітчизняних науковців, як: С.І. Белей, М.В. Вовк, М.І. Габа, О.Я. Гримак, В.Я. Джура, М.В. Жук, І.М. Луцький, З.О. Манів, С.З. Манів та ін. Вплив розвитку сільського зеленого туризму на діяльність підприємств туристичної сфери певного економічного регіону розглянуто в працях П.А. Горішевського, В.П. Василюєва, Ю.В. Зінька, Н.Є. Кудли, Т.Ю. Лужанської, М.Й. Рутинського, Л.І. Тебляшівської та ін. На нашу думку, в опублікованих наукових працях недостатньо уваги приділено вивченню перспектив розвитку сільського зеленого туризму в Карпатському економічному регіоні та підвищенню конкурентоспроможності цього виду туризму на прикордонному та міждержавному рівнях.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення перспектив розвитку сільського зеленого туризму в Карпатському економічному регіоні шляхом проведення SWOT-аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туристична діяльність на сучасному етапі розвитку суспільства стає однією з провідних та високоприбуткових галузей господарства, а туризм – інвестиційно привабливим видом економічної діяльності.

Перспективним напрямом розвитку туристичної галузі, який відкриває нові можливості для вирішення низки проблем розвитку сільських населених пунктів, сьогодні є сільський зелений туризм. Цей вид туризму визначено одним із пріоритетних напрямів туристичної індустрії України, що динамічно розвивається.

Сьогодні зустрічаємо різні тлумачення сільського зеленого туризму.

У проекті закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» від 23.11.2003, у розділі I, подано трактування поняття сільського зеленого туризму. Сільський зелений туризм – це відпочинковий вид сільського туризму, що пов'язаний із перебуванням туристів у власному житловому будинку сільського господаря, окремому будинку для гостей або ж на території особистого селянського (фермерського) господарства [1].

Фундаментальною основою комплексного динамічного розвитку сільського зеленого туризму на загальнодержавному рівні є забезпечення ефективного його розвитку на регіональному рівні.

Виважена державна регіональна політика має сприяти активізації міжрегіональних економічних зв'язків та налагодженню ефективної взаємодії за вертикаллю «центр – регіони», підвищенню рівня конкурентоспроможності регіонів та якості життя населення [2, с. 227].

Більшість сучасних учених-економістів схильна визначати регіон як особливий суб'єкт економічної системи з такими завданнями:

- погодження рішень, які приймають підприємства за критеріями їхньої індивідуальної роботи;
- регулювання рівня і динаміки витрат усієї сукупності підприємств шляхом розвитку регіональної інфраструктури [2, с. 9].

Регіон (франц. *region*, від лат. *region* – область, район) – територія, яка відрізняється від інших територій за певними ознаками і характеризується цілісністю та взаємозв'язками її складових елементів [2, с. 10].

Основними ознаками регіону вважають: спільність господарських і регіональних завдань, техніко-економічні особливості розвитку промисловості і сільського господарства, наявність суб'єктів господарювання, об'єднаних регіональними, економічними, політичними, соціальними та культурно-етнічними інтересами [2, с. 10].

У сучасних умовах як основу розроблення і реалізації державної регіональної політики розглядають економічне районування. Економічний район, з одного боку, – об'єкт державного управління, основна складова частина регіональної політики, а з іншого – це відповідна територіальна природно-ресурсна господарська цілісність, що має свою специфіку (історичну, природну, соціальну, економічну та ін.), а також свій певний потенціал, який сприяє його розвитку. Своєю чергою,

це є основа підходу до регіонального управління, організаційного поєднання державного управління з місцевим самоврядуванням [3, с. 67].

Карпатський економічний регіон – один із восьми економічних регіонів України, багатий своєю мальовничою природою, гірськими ландшафтами та неповторною культурно-етнографічною спадщиною.

Сьогодні світова і вітчизняна практика показує зростання попиту населення на природний та рекреаційний відпочинок. Орієнтуючись на такий попит і на національні традиції України, необхідно використовувати цей потенціал (природно-ресурсний, рекреаційний, соціально-економічний та ін.) для розвитку сільського зеленого туризму. Особливо важливим і доцільним є його розвиток у Карпатському економічному регіоні, оскільки цей регіон багатий на природно-рекреаційні ресурси, давні традиції та народні обряди, багате історичне минуле, визначні пам'ятки архітектури та мистецтва, відомі далеко за межами України.

Карпатський економічний регіон розташований на крайньому заході України і межує з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією і Молдовою. До його складу входять чотири області: Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська і Чернівецька. Прикордонне положення регіону, специфічні природні умови впливають на формування господарського комплексу і визначили його місце в загальнодержавному територіальному поділі праці. Загальна площа території економічного регіону становить 56,6 тис. км², або 9,4% території України. Карпатський економічний регіон має досить вигідне географічне положення. Він розташований у центрі Європи, на перетині шляхів сполучення із Заходу на Схід та з Півночі на Південь. В економічному регіоні проживає 12,7% населення України. Тут спостерігається найвищий показник народжуваності та природного приросту населення. Регіон повністю забезпечує себе власними трудовими ресурсами. Для працевлаштування і відповідного заробітку багато працездатного населення виїжджає за межі регіону та за кордон [3, с. 427].

У Карпатському економічному регіоні, що є справжньою природною перлиною нашої країни, зосереджено 22% лісів, 26% земель природно-заповідного фонду, формується 36% водних ресурсів річкового стоку, розташовано 42% унікальних і рідкісних родовищ підземних мінеральних вод держави [4, с. 6].

Слід зазначити, що Карпатський економічний регіон є досить неоднорідним, адже до його складу входять гірські, передгірські і низинні території. Проте цей регіон має об'єктивні й вагомні передумови для розвитку: природно-кліматичний потенціал, мальовничі ландшафти, чисте повітря, цілющі мінеральні води, привабливі туристичні маршрути, збережені національні традиції і фоль-

клор, архітектурні пам'ятки, рекреаційні можливості та ін. Враховуючи географічну специфіку та природно-кліматичні умови, альтернативою розвитку гірських і передгірських районів є рекреаційно-туристична галузь [5, с. 116].

Найбільшу частину Карпатського економічного регіону займає Львівська область – один із важливих туристичних регіонів в Україні, що займає 3,6% території України. В області налічується понад 400 об'єктів природно-заповідного фонду, серед яких – заповідник «Розточчя», внесений до Всесвітньої мережі біосферних резерватів рішенням ЮНЕСКО, відомі національні парки Яворівський та «Сколівські Бескиди». Також тут нараховується 23 заказники, 240 пам'яток природи, 55 парків, що є пам'ятками садово-паркового мистецтва. На пагорбах старої частини Львова розташований регіональний ландшафтний парк «Знесіння» – єдиний в Україні парк, територія якого повністю визнана природно-історично-культурною пам'яткою. Не менш відомі ландшафтні парки регіонального значення «Надсянський» і «Верхньодністровські Бескиди» та всесвітньо відома пам'ятка садово-паркового мистецтва – Стрийський парк, створений у 1879 р. Існують потенційні можливості для розвитку сільського зеленого туризму в селах Майдан, Урич, Крушельниця, Підгородці, Корчин, Сопіт, Завадка, Росохач, Сухий Потік, Мита та ін. [6, с. 19].

Львівська область багата на унікальні лікувально-оздоровчі ресурси, що нараховують майже 200 лікувальних джерел мінеральних вод, лікувальні грязі та найбільше в Україні родовище озокериту. Найбільш інтенсивно використовується мінеральна вода «Нафтуся». На цій базі розвиваються відомі не лише в Україні, а й за кордоном курорти Трускавець, Моршин, Східниця, Великий Любін, Немирів, Шкло. Санаторно-курортна сфера діяльності є одним із найдавніших видів рекреації, а в ринкових умовах сьогодення тут, окрім центрів для оздоровлення, з'являються ще й СПА-курорти найвищого європейського рівня.

Івано-Франківська область також володіє багатим природно-ресурсним потенціалом, що створює передумови для розвитку сільського зеленого туризму. М'який клімат, мальовничі ландшафти, багата історико-культурна спадщина сприяють організації відпочинку на цій території. Багатий край на родовища мінеральних вод, серед яких – «Роксоляна», «Горянка», «Слобода», «Беркут» та ін. Одним із найперспективніших видів туризму на Івано-Франківщині є сільський зелений. Для сільських мешканців це вид підприємницької діяльності, що приносить їм додаткові доходи, а також підвищує зайнятість членів сільських родин [7, с. 203].

В Івано-Франківській області нараховується 147 об'єктів природно-заповідного фонду. Серед них – значні за площею гірсько-лісові резервати «Садки», «Джурджівський», «Княздвірський»,

«Скит Манявський», найбільший у регіоні Карпатський національний природний парк та національний природний парк «Гуцульщина», державний заповідник «Горгани». Найвідоміші з курортів: низькогірні Косів, Татарів, Яремча, середньогірний Ворохта і бальнеогрязевий передгірний Черче, гірськолижний туристично-оздоровчий комплекс міжнародного значення «Буковель» цілорічного функціонування [6, с. 19].

Славиться своїми пам'ятками історії та культури й Закарпаття. Загалом в області нараховується близько 415 об'єктів природно-заповідного фонду держави загальною площею 1,54 тис. км². Серед них: міжнародний біосферний резерват «Східні Карпати», Карпатський біосферний резерват, національні природні парки Карпатський і «Синевир», 38 заказників державного та місцевого значення, 349 пам'яток природи, 22 пам'ятки садово-паркового мистецтва, 3 заповідні урочища, 160 бальнеологічних санаторіїв і пансіонатів, будинків відпочинку готельного типу і туристичних баз [6, с. 20]. Приваблюють туристів старовинний Мукачівський замок «Паланок», заповідна Долина нарцисів поблизу Хуста, підземні лабіринти давніх солекопалень та ін.

Сільський зелений туризм на Закарпатті став одним із перспективних напрямів розвитку туристичної галузі. Мальовничі місця регіону дають змогу вибрати відпочинок за вподобанням, поєднуючи його з прогулянками лісом, оздоровленням цілющими джерельними водами та чистим гірським повітрям. Сільські зелені садиби розташовуються переважно поряд із гірськолижними курортними базами відпочинку.

Чернівецька область має гарні перспективи розвитку сільського зеленого туризму. Краса природи Карпат, етнографічні можливості, гостинність місцевого населення – головні чинники розвитку сільського зеленого туризму в гірських районах. Нині на території Чернівецької області під охороною перебуває 286 заповідних територій та об'єктів, у т. ч. сім заказників, вісім пам'яток природи загальнодержавного значення, а також 136 пам'яток природи, 40 парків – пам'яток садово-паркового мистецтва та 39 заповідних урочищ місцевого значення [6, с. 20]. Сільський зелений туризм упродовж 1990-х років набув популярності серед жителів області та є однією з провідних сфер туристичної галузі Чернівецької області. Серед відпочиваючих також користуються попитом гірський кінний туризм, мисливський, етнографічний та фестивальний туризм, водний туризм та спелеотуризм.

Поряд із позитивними факторами, які сприяють розвитку галузі сільського зеленого туризму в Карпатському економічному регіоні, існують також і негативні чинники, вплив яких потрібно вивчати. Сильні та слабкі сторони, можливості і загрози розвитку цього виду туризму узагальнимо в табл. 1.

На відміну від інших економічних регіонів Карпатський регіон – це зона багатопрофільного, зимового і літнього, гірсько-спортивного та масового пізнавально-оздоровчого відпочинку й бальнеологічного лікування.

Розвиток сільського зеленого туризму у цьому регіоні матиме вплив на вирішення економічних, екологічних та соціальних питань територіальних громад. Розквіт сільського відпочинку має відбуватися за активної співпраці з рекреаційними природно-заповідними установами регіону. Одним із видів використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, відповідно до ст. 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 [9], за умови дотримання природоохоронного режиму, встановленого цим Законом та іншими актами законодавства України, є використання їх в оздоровчих та інших рекреаційних цілях. У цьому аспекті Карпатський регіон володіє потужними природно-рекреаційними можливостями, наприклад широко відомими Карпатським і «Східні Карпати» біосферними заповідниками, Карпатським, «Гуцульщина», Вишницьким, Яворівським національними природними парками. Загалом підтримка сільського зеленого туризму на загальнодержавному, регіональному та місцевому адміністративних рівнях – це підтримка сільського населення і сільського господарства у цілому [10].

Необхідність та пріоритетність розвитку сільського зеленого туризму в Карпатському економічному регіоні зумовлена такими обставинами:

– розвиток сільського зеленого туризму стимулює як форми сімейного господарювання, так і мале підприємництво, важливі для оздоровлення економіки аграрних районів країни;

– регіон володіє малоосвоєним рекреаційним потенціалом, що потребує пошуку альтернативних та ефективних стимулів для його раціонального використання у відпочинково-туристичних цілях;

– створення та розвиток відпочинкового сервісу вирішує низку багатьох соціально-економічних проблем регіону, зокрема масового безробіття, закордонного заробітчанства, складного соціального клімату тощо;

– збережена етнокультурна самобутність регіону виступає ексклюзивною, транскордонно-туристичною, конкурентною перевагою, що дасть змогу бути серед основних осередків розвитку сільського зеленого туризму в Європі [11].

Карпатський економічний регіон має стратегічну перспективу стати міжнародним оздоровчим і туристично-відпочинковим комплексом, а такий вид активного туризму, як сільський зелений туризм, повинен стати пріоритетним напрямом розвитку цього регіону.

Висновки з проведеного дослідження. Карпатський економічний регіон має значні природні, кліматичні та рекреаційні ресурси для розвитку сільського зеленого туризму. Розвиток сільського зеленого туризму цього регіону зумовлений також близькістю до країн Європейського Союзу та можливістю транскордонного співробітництва у цій сфері. Саме тому перспективи популяризації сіль-

Таблиця 1

SWOT-аналіз сільського зеленого туризму в Карпатському економічному регіоні

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> • Переважно чисте та безпечне довкілля. • Гарні краєвиди, багаті флора та фауна. • Наявність річок, гір, озер, лісів. • Багатство історико-культурних пам'яток. • Невелика ціна на проживання та харчування. • Велика кількість індивідуальних операторів, що традиційно приймають гостей. • Збережені сільські традиції. • Гостинність населення. • Близькість до Європейського Союзу. 	<ul style="list-style-type: none"> • Низька якість нічліжної бази. • Проблеми з водопостачанням. • Відсутність достатньої практичної туристичної інформації про регіон. • Низький рівень знання господарями іноземних мов. • Не надто привабливий імідж України в очах іноземців. • Відсутність системи резервування місць. • Слабке знакування туристичних атракцій та маршрутів. • Недостатньо розвинута інфраструктура.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> • Розвиток сільського туризму значно збільшить доходи селян, що поліпшить соціально-економічний розвиток карпатських сіл. • Збільшиться зайнятість сільського населення, особливо жінок. • Приїзд туристів сприятиме більшому піклуванню, а отже, кращому збереженню культурно-історичних пам'яток регіону. • Будуть створюватися нові робочі місця у сфері обслуговування, медицини, транспортній мережі, які зможуть надати роботу і випускникам вищих навчальних закладів. 	<ul style="list-style-type: none"> • Відсутність категоризації нічліжної бази, яка зменшуватиме якість послуг. • Значний рівень безробіття створює основу для збільшення злочинності, що буде відлякувати потенційних туристів. • Суперництво та відсутність координації між різними організаціями, що займаються промоцією сільського туризму, заважає впровадженню єдиних стратегічних цілей розвитку сільського туризму в регіоні. • Незадовільний політичний імідж не сприяє діяльності іноземних інвесторів. • Відсутність політичної стабільності та закону «Про сільський зелений туризм» заважає організації відпочинку на селі.

Джерело: складено авторами на основі [8]

ського відпочинку серед вітчизняних та зарубіжних туристів виглядають потенційно сприятливими. Розвиток сільського зеленого туризму в Карпатському економічному регіоні веде до: соціально-економічного розвитку цього регіону за рахунок збільшення дохідної частини місцевих бюджетів, підвищення інвестиційної привабливості, збільшення зайнятості населення у сільській місцевості, збереження ландшафту, раціонального використання природної та культурно-історичної спадщини та ін. Важливим результатом є розширення можливостей реалізації продукції особистого господарства, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, зменшення міграційних процесів за рахунок підвищення зайнятості та доходів сільських жителів, забезпечення добробуту населення, стимулювання розвитку соціальної інфраструктури та збереження національних традицій. Динамічний розвиток сільського зеленого туризму має стати частиною багатофункціонального розвитку Карпатського економічного регіону.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про сільський та сільський зелений туризм: проект закону України від 23.11.2003 № 4299. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4299&skl=5.
2. Жук М.В. Регіональна економіка: підручник. Київ: Академія, 2008. 416 с.
3. Регіональна економіка: навч. посіб. / З.О. Манів, І.М. Луцький, С.З. Манів. Львів: Магнолія 2006, 2007. 562 с.
4. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку: монографія: у 8 т. / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В.С. Кравців. Львів, 2013. Т. 1. 336 с.
5. Перспективи розвитку аграрного туризму в Карпатському регіоні / О.Я. Гримак, М.В. Вовк, В.Я. Джура. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. Серія «Економічні науки». 2017. Т. 19. № 76. С. 114-117.
6. Череп О.Г. Дослідження поточного стану агротуризму у чотирьох регіонах України (у тому числі у Запорізькій області), згідно з грантовим проектом ЄС «Система сертифікації якості в агротуристичному комплексі SerTour». Запоріжжя: ЗНУ, 2013. 62 с.
7. Стецюк О. Суспільно-географічний аналіз розвитку сільського зеленого туризму в Івано-Франківській області. Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». 2012. Вип. 29. Ч. 1. С. 203-212.
8. Рутинський М.Й., Зінко Ю.В. Сільський туризм: навч. посіб. Київ: Знання, 2006. 271 с.
9. Про природно-заповідний фонд: Закон України від 16.06.1992. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 34. Ст. 502.
10. Перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/siltur7.htm.
11. Волкова А.О. Проблеми та перспективи розвитку зеленого туризму як пріоритетної складової туристичної галузі України у XXI столітті. Ефективна економіка. 2013. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4021>.

ВИЗНАЧЕННЯ БАГАТОФАКТОРНОЇ ПРОДУКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

EVALUATION OF TOTAL FACTOR PRODUCTIVITY IN AGRICULTURE

У статті охарактеризовано основні підходи, що використовуються для оцінювання рівня багатofакторної продуктивності аграрного виробництва, зокрема нормативні та економіко-статистичні методи; оцінюються переваги методів, що базуються на агрегуванні цін; пропонується набір факторів для розрахунку багатofакторної продуктивності у сільському господарстві.

Ключові слова: багатofакторна продуктивність, аграрний сектор, виробнича функція, економіко-статистичні методи порівняння цін, агрегація цін.

В статті охарактеризовані основні підходи, існуючі для оцінки рівня совокупної факторної продуктивності аграрного виробництва, в частині нормативних та економіко-статистических методів; оцінюються переваги

методов, основаних на агрегуванні цін; пропонується набір факторів для розрахунку совокупної факторної продуктивності в сільському господарстві.

Ключевые слова: совокупная факторная производительность, аграрный сектор, производственная функция, экономико-статистические методы сравнения цен, агрегация цен.

This paper resolves main approaches used to evaluate the total factor productivity of agriculture, in particular normative and economic-statistical methods. The author describes advantages of methods based on price aggregation, suggests a set of factors for calculating the total factor productivity level in agriculture.

Key words: total factor productivity, agriculture sector, production function, economic and statistical methods of price comparison, price aggregation.

УДК 338.433

Лесняк О.Ю.

к.е.н., доцент кафедри економіки підприємства Національний університет водного господарства та природокористування

Постановка проблеми. Згідно з класичними підходами економічної теорії, основними джерелами економічного зростання є нарощування обсягів капіталу, праці та пришвидшення технічного прогресу. Проте в сільському господарстві більшості країн світу, зокрема і в Україні, зростання обсягів праці стримується відсутністю приросту чисельності населення. Таким чином, основними джерелами економічного зростання є зростання капіталу та технічний прогрес. З огляду на значну питому вагу земельних ресурсів, які не мають потенціалу зростання у структурі капіталу, в економічних дослідженнях останніх років більше уваги приділяється визначенню процентного внеску окремих чинників у приріст виготовленої продукції. Введення в економічну дискусію поняття багатofакторної продуктивності стало одним із важливих досягнень світової економічної думки, проте в Україні воно висвітлено не повністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням економічного зростання присвячено цілу низку праць видатних економістів, таких як Дж. Хікс, Дж.Е. Мід, Р. Солоу, М. Браун та ін. У працях сучасних дослідників К. Фаглі, С. Ванг, Дж. Алстон акцентується на тому, що джерелами економічного зростання останніх десятиріч є скоріше збільшення продуктивності, ніж акумулювання факторів виробництва. Серед українських досліджень варто відзначити публікації В.Я. Гуменюка, А.О. Касіч, Н.В. Статівки, у яких розглядаються питання забезпечення темпів та підтримування якості економічного зростання, пошуку можливостей позитивних структурних зрушень у господарських системах. Багатofакторні моделі аналізу продуктивності розглядаються також у роботах О. Мороза, Л. Штефан, С. Лучанінова, С. Волоши-

ної, С. Семенова та Н. Ларичевої, проте особливості визначення багатofакторної продуктивності саме сільськогосподарського виробництва у цих працях висвітлено недостатньо.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування методичних підходів до визначення багатofакторної продуктивності сільськогосподарського виробництва, яка б давала змогу об'єктивно оцінювати джерела економічного зростання аграрного сектору. Основним завданням є огляд теоретичних та методичних засад оцінки багатofакторної продуктивності в сільському господарстві, яка б дала можливість стверджувати, чи є зростання або падіння реальних обсягів сільськогосподарської продукції наслідком зміни певних чинників виробництва або коригуванням рівня продуктивності праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними американських дослідників, більша частина зростання агропромислового виробництва за останні 70 років відштовхується від продуктивності, а не від факторного накопичення, причому домінуючою часткою цього підвищення сільське господарство зобов'язане інвестиціям у наукові дослідження та інновації [1].

Є кілька основних підходів до обчислення зростання чи зниження обсягів сільськогосподарського виробництва. Перший і найбільш поширений – визначення врожайності та надоїв у фізичних одиницях обсягу продукції, що випускається у розрахунок на фізичну одиницю використовуваного для їх виготовлення ресурсу. Такий підхід є базовим, проте разом із цим найбільш грубим. Наприклад, урожайність є складною для порівняння, оскільки ми маємо справу з доволі широким спектром культур, ґрунтів, кліматичних та інфраструктурних особливостей.

Тому поширеним є розрахунок обсягів виробництва на базі сукупної вартості виготовленої продукції. При цьому показники продуктивності розраховуються як вартість виготовленої продукції на один гектар (якщо рахуємо продуктивність сільськогосподарських угідь) або на одного працівника (продуктивність сільськогосподарської праці). Проте розрахунки двох окремих показників продуктивності (сільськогосподарських угідь та праці) не дають єдиної узгодженої картини. Наприклад, деякі дослідження вказують на те, що продуктивність угідь індивідуальних фермерських господарств є нижчою, а продуктивність сільськогосподарської праці – вищою. Такої неоднозначності можна уникнути, якщо перейти від окремих показників продуктивності, кожен з яких розраховується лише для одного виду ресурсів, до розрахунку сукупної факторної продуктивності (багатофакторної продуктивності (БФП), яка розраховуватиметься як співвідношення сукупної вартості виготовленої продукції до сукупних затрат, використаних під час її виробництва ресурсів (факторів виробництва). Для розрахунку сукупних затрат використовуваних ресурсів слід помножити кількість кожного із цих ресурсів на їхню ринкову ціну і сумувати отримані результати. Здебільшого цей розрахунок виявляється надзвичайно складним завданням. Один із найпростіших шляхів вирішення цього завдання полягає у тому, щоб прирівняти затрати залучених ресурсів до виробничих витрат, указаних у звітності підприємства. Відношення обсягу виготовленої продукції, вираженого у вартісних показниках, до виробничих витрат, таким чином, є одним із показників, що характеризують БФП і є еквівалентним рентабельності.

Проте більш надійним теоретичним підходом є визначення БФП шляхом оцінювання виробничої функції, використовуючи оціночні коефіцієнти затрат як вагові коефіцієнти для розрахунку вартості всього набору затрат. Відношення обсягів випуску продукції до такого оціночного набору затрат і буде багатофакторною продуктивністю [2].

В економічних дослідженнях БФП зазвичай розраховується за двома факторами виробництва: працею та капіталом. У сільському господарстві праця розглядається як фізична кількість сільськогосподарських працівників, а капітал представляють дві фізичних змінних: площа сільськогосподарських угідь (у гектарах) та загальна кількість одиниць сільськогосподарської техніки. Фактично виробнича функція оцінюється для трьох факторів виробництва: праці, землі та сільгосптехніки [3].

Проте з огляду на специфіку сільськогосподарського виробництва вимірювання продуктивності потребує багатофакторного підходу. На врожайність впливатимуть, окрім капіталу та праці, ще й якість сортів та посівного матеріалу, співвідношення внесених добрив та засобів захисту рослин

і т. д. Не виключено, що навіть за зростання продуктивності праці загальна багатофакторна продуктивність знизиться [4].

Показник багатофакторної продуктивності за працею та капіталом широко використовується у закордонних економічних дослідженнях. Вплив усієї сукупності ресурсів аналізується переважно в англійських публікаціях. Причому відзначимо, що під час розрахунків використовується як традиційний для України підхід на основі всього випуску продукції, так і на основі доданої вартості. При цьому показником затрат праці є кількість фактично відпрацьованих людино-годин, а затрат капіталу – частина вартості спожитого капіталу у формі амортизаційних відрахувань. Сумарними затратами праці та капіталу в методиках багатофакторної продуктивності є сума добутоків затрат праці і капіталу в годинах роботи на годинну ціну затрат. При цьому використовуються два види методів: нормативні та економіко-статистичні.

Використання нормативних методів (порівняння фактичних затрат ресурсів із нормативними) базується на основі визначення продуктивності праці основних робітників, розрахунку продуктивності обробки а також на основі використання методики структурного аналізу (метод Куросави), яка дає змогу контролювати результати операційної діяльності та виявляти резерви поліпшення використання робочого часу на різних рівнях управління виробництвом.

На жаль, використання нормативних методів більше стосується мікрорівня управління економічною діяльністю, контролю якості та виробничих процесів безпосередньо у виробничих підрозділах, тому для макроекономічного аналізу більш доцільно використовувати економіко-статистичні методи, що полягають у вимірюванні й аналізі динаміки продуктивності виробничих ресурсів на основі статистичної інформації про обсяги продукції та затрати ресурсів певною виробничою системою [5].

Причому, враховуючи специфіку сільського господарства, саме багатофакторний підхід є більш виправданим, аніж класичне оцінювання однієї лише продуктивності праці. І поліпшення посівного матеріалу, і зміна структури сортів та сівозміни, і зміна обсягів та структури використання засобів захисту рослин, тобто саме багатофакторність, впливають на кінцевий результат – урожайність. Таким чином, під час розрахунку багатофакторної продуктивності слід визначитися з двома основними типами вхідних показників: часткової продуктивності (співвідношення сукупного показника випуску з одним видом ресурсів) та сукупної продуктивності (співвідношення сукупного показника випуску з набором ресурсів, що аналізуються) [4].

На агрегованому рівні БФП вимірюється непрямо. У традиційній двофакторній моделі, у якій

розглядаються лише праця та капітал, зміна в агрегованому обсязі виробництва визначається так:

$$\frac{Y_1}{Y_0} = \frac{A_1}{A_0} \left(\frac{L_1}{L_0} \right)^\alpha \left(\frac{K_1}{K_0} \right)^{1-\alpha}, \quad (1)$$

де $\frac{Y_1}{Y_0}$ – індекс обсягу (ВВП); $\frac{L_1}{L_0}$ – індекс праці;

$\frac{K_1}{K_0}$ – індекс капіталу; $\frac{A_1}{A_0}$ – індекс продуктивності

(залишковий).

На рівні окремого підприємства БФП бере до уваги всі можливі надходження підприємства. У цьому разі необхідно згрупувати набір обсягів та факторів, щоб отримати скалярні значення у чисельнику та знаменнику. Індекси на рівні компанії можуть базуватися на функції відстані або на агрегації цін. Серед заходів, що базуються на дистанційних функціях, ми можемо навести індекс продуктивності, описаний у праці Д. Кейвса [6]. Під час використання цього методу слід розраховувати відстань показників фірми від певних нормативних показників.

Інші методи оцінювання БФП базовані на агрегуванні цін, наприклад метод Торнквіста (Фішера) [7], що є геометричною середньою індексів Ласпейра та Пааше. Ці методи потребують даних про ціни на продукцію та ресурси, які можуть бути отримані безпосередньо з емпіричних даних або базуватися на двох спостереженнях.

Нехай x позначатиме обсяг вхідних факторів виробництва $x = (x_1, x_2 \dots x_n)$, а y – обсяги виготовленої продукції $(y_1, y_2 \dots y_n)$, w – ціни на фактори виробництва $(w_1, w_2 \dots w_n)$, а p – ціни на виготовлену продукцію $(p_1, p_2 \dots p_n)$.

Відношення номінального ВВП до реального показує, як змінився ВВП виключно за рахунок зміни цін. Це відношення називають індексом цін, або дефлятором ВВП, або індексом Пааше. Індекс Пааше порівнює обсяги із цінами за поточний період. Індекс Пааше для обсягів виробленої продукції Y_p та для вхідних факторів X_p можна розрахувати так:

$$Y_p = \frac{\sum_{n=1}^N p_{n,t+1} Y_{n,t+1}}{\sum_{n=1}^N p_{n,t} Y_{n,t}}, \quad X_p = \frac{\sum_{m=1}^M w_{m,t+1} X_{m,t+1}}{\sum_{m=1}^M w_{m,t} X_{m,t}} \quad (2)$$

За умов поступового зростання цін протягом певного періоду для років, що передували базовому, ціни були нижчими порівняно з роками після базового, тому для попередніх років показник номінального ВВП треба скорегувати на вищі ціни базового року (інфляціонувати), а для наступних після базового років показник номінального ВВП треба скорегувати на порівняно нижчі ціни базового року (дефляціонувати).

З наведеної формули індексу Пааше видно, що на цей індекс впливають структурні зрушення у поточному виробництві товарів і послуг, які

компенсують підвищення цін на окремі товари й послуги, тому дефлятор ВВП недооцінює зростання цін у цілому по економіці. Отже, індекс Пааше розраховується для набору товарів і послуг, що змінюється. Для фіксованого, незмінного набору споживчих товарів і послуг розраховується індекс споживчих цін, або індекс Ласпейреса.

Індекс Ласпейреса порівнює обсяги із цінами базового періоду. Індекс Ласпейреса для обсягів виробленої продукції Y_L та для вхідних факторів X_L можна розрахувати так:

$$Y_L = \frac{\sum_{n=1}^N p_{n,t} Y_{n,t+1}}{\sum_{n=1}^N p_{n,t} Y_{n,t}}, \quad X_L = \frac{\sum_{m=1}^M w_{m,t} X_{m,t+1}}{\sum_{m=1}^M w_{m,t} X_{m,t}} \quad (3)$$

Якщо продуктивність визначати як співвідношення обсягів виробництва до залучених для їх отримання факторів, то індекс Фішера визначатиметься як відношення геометричних середніх індексів Ласпейреса та Пааше, а зростання багатофакторної продуктивності розраховуватиметься так:

$$P_F = \frac{Y_F}{X_F} = \frac{\sqrt{Y_L Y_P}}{\sqrt{X_L X_P}} \quad (4)$$

Таким чином, одним із головних завдань є визначення обсягів виробництва та цін на них. Обсяги виробництва мають представляти весь набір послуг та продукції. Вони мають відображати, скільки і чого було виготовлено. Якщо інформація про рівень цін недостатня, необхідно приблизно оцінити їхню вагу в загальному обсязі та математично обчислити їхній рівень. Такі вагові коефіцієнти розраховуються виходячи з частки кожного виду продукції в загальній виручці. Існують дискусії, який із методів підходить ліпше, проте науковці сходяться на думці, що у разі неможливості визначення статистичного рівня цін припускається певний рівень наближеності вхідної інформації [8].

Іншим важливим завданням є визначити та розрахувати ресурси (фактори) та ціни на них. Традиційно економічна теорія враховує такі категорії факторів виробництва: праця (L), капітал (K) та матеріали (M). Іноді в межах матеріалів виділяють підкатегорії: енергоносії (E) та послуги (S). Таким чином, загалом такий підхід скорочено називається *KLEMS* (КПЕМП) [5].

Ми пропонуємо вимірювати обсяг як факторів, так і виготовленої продукції непрямо, використовуючи їхню вартість. При цьому розглядаємо лише одну категорію обсягу – Y , тобто обсяг реалізації продукції, товарів та послуг і п'ять факторів виробництва:

x_1 – кількість працівників, яка представлена у вигляді витрат на оплату праці, поділену на середні заробітні плати в сільському господарстві у відповідному році;

x_2 – витрати енергоресурсів на 1 т нафтоеквівалента, отримані як загальні витрати на енергоносії з урахуванням частки обсягу енергоспоживання у сільському господарстві в поточному році;

x_3 – інші операційні витрати, зокрема вартість залучених послуг та амортизацію можна розрахувати як різницю між операційними витратами, витратами на оплату праці й витратами на енергоносії;

x_4 – площа сільгоспугідь (га);

x_5 – інші матеріальні витрати.

Під час проведення фактичного розрахунку багатофакторної продуктивності змінні ранжуються за їхніми ваговими коефіцієнтами. Вага єдиного показника виготовленої продукції становитиме, зрозуміло, 1. Щодо ваги факторів ми пропонуємо визначати вагу операційних витрат як відношення операційних витрат до доходу. Загальні операційні витрати потім розділяються між x_1 , x_2 та x_3 відповідно до пропорції витрат на оплату праці, витрат на енергію та інших витрат в операційних витратах. Решту факторів становлять інші змінні (x_4 , x_5) відповідно до їхньої частки.

Висновки з проведеного дослідження. Сільське господарство є специфічним сектором національної економіки, який, проте, є надзвичайно важливим для економічного розвитку країни загалом, тому об'єктивна оцінка продуктивності цієї галузі є важливим економічним завданням. У статті ми представили методіку розрахунку динаміки виробництва аграрного сектору, що базується на оцінюванні багатофакторної продуктивності. Представлено традиційні підходи до визначення багатофакторної продуктивності, запропоновано модель визначення продуктивності, що враховує основні чинники, які відображають специфіку сільськогосподарського виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Fuglie K., Clancy M., Heisey P., and Macdonalds J. Research, Productivity, and Output Growth in U.S. Agriculture. *Journal of Agricultural and Applied Economics*. 2017. № 49(4). P. 514-554. DOI: 10.1017/aae.2017.13.
2. Реформирование сельского хозяйства в Украине. Итоги и перспективы / Ц. Лерман, Н. Пугачев, А. Гончарук; Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН. Рим, 2007. 245 с. URL: <http://www.fao.org/docrep/010/a1069r/a1069r00.htm>.
3. Lissitsa O., Odening M. Efficiency and total factor productivity of the Ukrainian Agriculture in transformation, Working paper of Humboldt University of Berlin, 2001. № 58/2001.
4. Статівка Н.В. Методологічні основи оцінки багатофакторної продуктивності у аграрній сфері. Державне регулювання процесів економічного та соціального розвитку. 2009. Вип. 4(27). URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-4/doc/3/11.pdf>.
5. Гуменюк В.Я., Рощик І.А. Менеджмент продуктивності: навч. посіб.; Нац. ун-т водного господарства та природокористування. Рівне, 2010. 203 с.
6. Caves D.W., Christensen L.R., Diewert W.E.. Multilateral Comparisons of Output, Input, and Productivity Using Superlative Index Numbers. *Economic Journal*. 1982. Vol. 92. P. 73-86.
7. Törnqvist L. The Bank of Finland's Consumption Price Index. *Bank of Finland Monthly Bulletin*. 1936. Vol. 10. P. 1-8.
8. Machek O., Špička J. Estimating Total Factor Productivity of Agricultural Sector Based on Firm-Level Accounting Data. *Recent Advances in Business Management and Marketing*. 2013. URL: <http://www.wseas.us/e-library/conferences/2013/Dubrovnik/MATREFC/MATREFC-06.pdf>.

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

INSTITUTIONAL FORMS OF RATIONAL USE OF LAND RESOURCES

УДК 332.36:330.837

Рогач С.М.

д.е.н., професор кафедри економіки підприємства імені проф. І.Н. Романенка Національний університет біоресурсів і природокористування України

Якимовська А.В.

аспірант кафедри економіки підприємства імені проф. І.Н. Романенка Національний університет біоресурсів і природокористування України

Розкрито наукові засади становлення інституціоналізму як складного соціально-економічного утворення. Обґрунтовано об'єктивну необхідність створення ефективної інституціональної структури регулювання земельних відносин в аграрному секторі економіки України. Запропоновано перспективну схему формування інституціонального механізму регулювання земельних відносин.

Ключові слова: інституціоналізм, інститут, інституція, аграрне землекористування, земельні відносини, державне регулювання.

Раскрыты научные основы становления институционализма как сложного социально-экономического образования. Обоснована объективная необходимость создания эффективной институциональной структуры регулирования земельных отношений

в аграрном секторе экономики Украины. Предложена перспективная схема формирования институционального механизма регулирования земельных отношений.

Ключевые слова: институционализм, институт, институция, аграрное землепользование, земельные отношения, государственное регулирование.

The scientific principles of formation of institutionalism as a complex socio-economic formation are revealed. The objective necessity of creating an effective institutional structure of regulation of land relations in the agrarian sector of Ukrainian economy is substantiated. The perspective scheme of formation of the institutional mechanism of regulation of land relations is proposed.

Key words: institutionalism, institution, institute, agrarian land tenure, land relations, state regulation.

Постановка проблеми. Ефективне, раціональне й еколого-безпечне використання земельного фонду та його охорона є в сучасних умовах однією з найбільш актуальних проблем національної економіки. Особливо актуальними ці проблеми є для аграрної сфери економіки, де земля виступає основою матеріального виробництва. Недостатня структурованість окремих секторів та сегментів агропромислового комплексу, несформованість його інституціональної структури, низька адаптивність вітчизняних аграрних підприємств до змін кон'юнктури на світових ринках і надалі детермінують державну політику в напрямі екстенсивного залучення у відтворювальний процес земельних ресурсів. Саме тому обґрунтування інструментальної бази аграрного землекористування є важливою науковою проблемою, що зумовлює об'єктивну необхідність створення ефективної інституціональної структури регулювання земельних відносин. Економічні процеси в земельній сфері підпорядковані не тільки класично економічним, ринковим теоріям, а й інституціональній економічній теорії, тому вони мають соціально-економічний, тобто інституціональний характер.

Обґрунтуванню ролі і місця земельних ресурсів у системі соціально-економічного розвитку присвячена значна кількість наукових праць провідних вітчизняних учених, таких як Д. Бабміндра, М. Будзяк, А. Даниленко, Б. Данилишин, Д. Добряк, С. Дорогунцов, Й. Дорош, Д. Крисанов, Л. Новаківський, А. Мартин, П. Саблук, М. Сидоренко, І. Томич, М. Федоров, О. Ходаківська, О. Царенко, А. Чупіс та ін. Одні з них розглядають землю як фактор соціально-економічного розвитку та як ресурс, що слугує динамізації розширеного відтворення національного багатства, інші – як основу ресурс-

ного потенціалу аграрної сфери, яка відіграє вирішальну роль у розвитку сільськогосподарського виробництва та забезпеченні населення життєво необхідними благами.

Менш висвітленими в науковій літературі залишаються проблеми застосування інституціонального підходу в аграрному природокористуванні, особливо в його базисній ланці – землекористуванні. Спроби обґрунтування інституціонального підходу щодо вивчення окремих аспектів формування земельних відносин в аграрному природокористуванні мають місце у працях І. Бистрякова, П. Гайдуцького, В. Голяна, А. Даниленка, Н. Мильчакової, В. Трегобчука, С. Харічкова, М. Хвесика, Г. Шарого, О. Шпикуляка та інших. Однак залишаються малодослідженими проблеми визначення місця і ролі інститутів щодо темпів, пропорцій та способів аграрного землекористування, їх впливу на пріоритети господарської освоєності земельно-ресурсної бази аграрної сфери, встановлення взаємозв'язку між інституціональними перетвореннями в сільському господарстві, а також обґрунтування інституціональних чинників впровадження нових організаційно-правових форм підприємництва у практику господарювання агроформувань.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження науково-методологічних засад механізму інституційного забезпечення розвитку земельних відносин в аграрному секторі економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституціоналізм – одна з поширених, плідних і авторитетних шкіл економічної теорії. Це визначається перевагами її теорії та методології і, насамперед, своєрідністю предмета пізнання. Предмет дослідження, якщо він визначений обґрунтовано,

дає змогу краще пізнати всю економічну систему, її взаємозв'язки та взаємозалежності.

Науковці правомірно визнають, що інституціоналізм – це складне утворення як за напрямками досліджень, так і досягненнями у пізнанні економіки і суспільства. Переваги інституціональної теорії полягають у тому, що предметом її пізнання є інститути, які мають місце як в економіці, так і в соціальній сфері, сфері права, моралі, релігії тощо [11].

Щоб зрозуміти різницю між поняттями «інститут» і «інституція», варто взяти до уваги, що термін «інститут» походить від латинського «*institutum*», що означало встановлення, запровадження, звичай. Натомість термін «інституція» походить від латинського «*institutio*», «*institutiones*». Першою відомою інституцією вважається підручник римського юриста Гая з цивільного права (друга половина II ст. н.е.), що складався з чотирьох книг [12].

У ранньому інституціоналізмі інституція розглядається винятково у ракурсі поведінкових ознак розвитку людини. Представники цього напряму А. Берлі, Д. Бернхем, Т. Веблен, У. Гамільтон, А. Грачі, Дж. Коммонс, У. Мітчелл під інституцією розуміли сукупність сталих звичаїв, традицій, способів мислення і поведінкових стереотипів індивідів як членів соціальних груп і суспільства загалом. Такий погляд має дещо спрощений характер, оскільки трактує інституцію як похідну ознаку людського буття.

Визнаним основоположником у царині досліджень інституцій та інститутів вважають Т. Веблена, який започаткував соціально-психологічну конструкцію інституціоналізму. Вона базувалася на ідеї про те, що рушійною силою прогресу економічного буття є традиції, ментальність, установлені стереотипи поведінки індивіда. Саме означені інституції, або «правила гри», він вважав основою розвитку реального сектору економіки і ринку [8].

Показово, що в сучасних працях західних авторів чітко розмежовуються «*institution*» і «*institute*», хоча повної згоди щодо визначення сутності понять «інститут» та «інституція» серед науковців немає. Усі гуманітарні науки, користуються саме цими термінами, проводять дослідження інституційних утворень у різних площинах. Зокрема, правова наука незмінно розглядає інститути як стійкі комплекси юридичних правил, які, переслідуючи одну спільну мету, управляють перманентним та абстрактним вираженням суспільного життя; історики зосереджують увагу на еволюційних механізмах розвитку інституцій та інститутів; соціологи вивчають інститути, відштовхуючись від практики та повсякденного знання; економісти вбачають в інститутах засоби суспільного обміну та складники механізму регулювання ринкових відносин; філософи в контексті інституційних утворень опікуються проблемами «правильного» та «справедливого» облаштування суспільного життя.

На думку Г.Б. Клейнера, інститутом є відносно стійкі стосовно до змін поведінки чи інтересів окремих суб'єктів та їхніх груп, а також такі, що продовжують діяти впродовж значного періоду часу. Формальні і неформальні норми або системи норм, які регулюють прийняття рішень, діяльність і взаємодію соціально-економічних суб'єктів (фізичних і юридичних осіб, організацій) та їхніх груп [12].

О. Шпикуляк вирізняє дві різнопланові категорії – «інституція» й «інститут», які становлять методологічну основу інституціональної теорії, а також є невід'ємними, взаємозалежними атрибутами економіки і, головне, ринку та механізмів його регулювання. При цьому інституції спрямовують людську взаємодію у певне русло, а інститути консолідують правила і норми, сприяють дотриманню в межах ідеології розвитку суспільної формації. Тому він вважає, що не слід абсолютизувати категорію *інституції*, застосовуючи її до означення одночасно правил, традицій, норм, а також організацій і фірм [13].

Н. Мильчакова зазначає, що поняття «інститут» набагато ширше від трактування його в концепції інституціоналістів. Воно може трактуватись і як організація (у цивільному праві йому відповідає термін «юридична особа»), і як правила гри чи навіть їх сукупність. Але сукупність правил і обмежень, які регулюють ринок, необхідно відносити до інститутів регулювання. Більше того, вона розмежовує поняття «інститути ринку», до яких прийнято відносити всі види організацій (комерційних та некомерційних), та «інститути регулювання», що являють собою сукупність формальних правил і неформальних обмежень, у межах яких діють *інститути ринку* [5].

Заслуговує на увагу й позиція П. Саблука, котрий зазначає, що інституції також слід розуміти як множинну категорію – сукупність інституцій (правил) та інститутів (організацій). При цьому він відмічає, що інституції (правила, принципи, традиції, ментальність) у суспільному розвитку, ринковому механізмі набувають форми інститутів (власність, закон, організація, установа, конкуренція, регулювання тощо). Таким чином, інституції втілюються в інститутах, а інститути потребують інституцій для забезпечення адекватного потребам суспільства розвитку соціально-економічних формацій [9].

Можна погодитися з дослідниками, які розуміють під терміном «інституція» встановлення, традицію, відповідні правила, порядок, заведений в суспільстві і державі, а утворення, такі як власність, національна економічна ментальність, а також організаційно-правові структури, установи, організації, – це «інститути», які консолідують і спрямовують людські взаємодії, закріплені у законах і правових нормах [10]. Отже, інститути уповноважені регулювати процеси, що відбуваються

в суспільстві і в державі, а також створені людиною відповідні структури з використанням відповідних інституцій.

Необхідно зазначити, що інститути виникають у суспільстві внаслідок процесу інституалізації. Інституалізація – процес виникнення і становлення інститутів як ключових структурних елементів суспільства.

Поява нових інститутів відбувається в сукупності існуючих зараз і таких, що вже колись існували, а також уявних інститутів. Ця концепція перекликається з еволюційною позицією Ф. Жакоба, відповідно до якої нове виникає з не помітних раніше зв'язків старого матеріалу. Створити – означає знайти нове поєднання чогось [12].

Інститут обігу земель сільськогосподарського призначення існує з тих пір, коли з'явилася власність на землю. Цей інститут постійно змінюється, оскільки в суспільстві відбуваються певні процеси, спрямовані на вдосконалення регулювання земельних відносин.

Структура інституту обігу земель сільськогосподарського призначення включає базисний та похідний складники. Так, до складу базисних належать: власність, відповідальність, управління, право на землю, праця. До складу похідних – оцінка землі, оренда, суборенда, купівля-продаж, застава, дарування, спадкування, емфітевзис, сервітут, концесія, оподаткування. При цьому інституціями обігу земель сільськогосподарського призначення виступають «правила гри», традиції і норми, обмеження.

Сучасний стан інституційного забезпечення регулювання земельних відносин оцінюється фахівцями як не досить задовільний [7]. У цьому контексті І. Бистряков зазначає, що затяжний характер здійснення земельної реформи в Україні значною мірою зумовлений наявністю суперечностей концептуального характеру самої реформи, подолання яких потребує поглиблення теоретичних наукових розробок і узгодження її соціально-економічних і екологічних засад та відсутністю чи неопрацьованістю їх інституціонального забезпечення [2].

Одним з основних складників державного регулювання земельних відносин є регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення. Інструменти такого регулювання в науковій літературі прийнято поділяти на правові, адміністративні та економічні.

До *правових інституцій* належать законодавчі та підзаконні документи, які регламентують основні напрями й правила щодо формування земельної політики. Вони визначають як загальні умови діяльності суб'єктів земельних відносин, так і допустимі винятки з цих умов, установлюють права та обов'язки, а також можливі санкції за їх порушення.

Адміністративні інституції – це укази, постанови та розпорядження виконавчих органів, які

дозволяють, забороняють, обмежують чи нормують окремі положення у формуванні земельної політики. Наприклад, встановлення обмежень щодо використання сільськогосподарських земель, розмір податку та порядок його сплати, розмір орендної плати, порядок визначення оцінки земель, затвердження екологічних норм тощо.

До *економічних інституцій* належать: податки; стимулювання раціонального й ефективного землекористування; введення економічних санкцій за нераціональне використання і погіршення екологічного стану земельних ділянок; захист земель сільськогосподарського призначення від забруднення, зниження родючості ґрунтів тощо.

Лише у тісному зв'язку ці інституції можуть забезпечувати процес регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення і сприяти формуванню сучасної земельної політики, спрямованої на раціональне використання та охорону землі.

Економічну основу господарського механізму аграрного природокористування і, зокрема, раціонального використання і відтворення земельних ресурсів створюють форми власності на природні ресурси. Реформування власності на земельні ресурси є певною мірою необхідним кроком на шляху формування ринково-орієнтованої економіки в аграрній сфері. Відносини власності при цьому виступають глибинною основою господарського механізму, що систематизує і визначає його організаційно-економічні форми та методи господарювання. На думку О. Кучер та С. Горбатович, однією з передумов розвитку ефективного ринку земель є наявність дієвих інститутів, інструментів і правових норм перерозподілу земельних ділянок з метою їх раціонального використання та гарантування прав землевласників та землекористувачів [4].

Багаторічний досвід регулювання земельних відносин у європейських країнах сформував регулятивні інституції щодо забезпечення раціонального й ефективного використання землі – основного природного ресурсу та засобу виробництва в аграрному секторі. Більшість держав досить жорстко інституційно регулюють земельні відносини в аграрній сфері, обмежуючи мінімальні та максимальні розміри землеволодінь, особливо земель сільськогосподарського призначення (Єгипет, Іспанія, Канада, Кіпр, Угорщина).

У країнах із розвиненими ринковими відносинами, у тому числі й розвиненим ринком землі, у процесі обігу земельних ділянок частка операцій із купівлі-продажу в середньому становить 1-3% від їхньої площі. Варто зазначити, що приватна власність на землю у розвинених країнах далеко не повсюдна. При цьому у більшості країн держава відіграє ключову роль в інституційному забезпеченні землекористування, бо саме вона контролює всі операції стосовно обігу земель сільськогосподарського призначення [3].

В Україні не можна цілком позитивно оцінити рівень державного регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення, оскільки є низка питань, що чинять негативний вплив на формування і стан земельної політики в країні. З ослабленням регуляторної ролі держави, за фактичної відсутності розвинених ринкових відносин зростає актуальність і практичне значення формування інституту економіко-правової відповідальності за раціональне використання і відтворення земельних ресурсів. Державна політика у сфері регулювання земельних відносин у найближчій перспективі має здійснюватися передусім у напрямі подальшого розвитку відносин власності на землю на базі жорсткого дотримання вимог законодавства всіма членами суспільства. Насамперед доцільно визначити структуру публічної земельної власності в країні та шляхи її досягнення, механізми управління цими землями.

Одним з основних принципів забезпечення обґрунтованості регулювання земельних відно-

син є цільове використання земель. Віднесення земель до певної категорії і переведення їх з однієї категорії в іншу є важливим фактором організації раціонального та еколого-безпечного землекористування. Однак за останні роки необґрунтована, хаотична, а інколи і незаконна зміна цільового призначення привели до зайняття навколо великих міст значних площ особливо цінних орних земель під забудову, приватизації лісів під котеджне будівництво тощо [6].

У Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» стан земельних ресурсів визначено як близький до критичного. При цьому, як зазначається в документі, за період проведення земельної реформи значна кількість проблем у сфері земельних відносин загострилася. Збиток від деградації ґрунтів офіційно оцінюється в понад 10 млрд грн., що становить майже 10% валової продукції сільськогосподарства. За окремими оцінками, величина цього збитку досягає 10 млрд доларів [6].

Рис. 1. Формування інституціонального механізму аграрного землекористування

Дослідженнями встановлено, що саме просторові та системні фактори організації аграрного землекористування, основні аспекти координації економічної та екологічної політики і законодавче поле країни мають виступати детермінуючими чинниками під час розгляду можливості та доцільності шляхів трансформації традиційних економічних інститутів у нові, а також необхідності узаконення інституціональних структур, що є характерними для ринкової економіки.

Таким чином, формування інституціонального механізму земельних відносин має бути симбіозом традиційних інститутів, що вже вмонтовані або ж вмонтовуються в інституціональне середовище аграрного природокористування. Перспективна схема формування інституціонального механізму регулювання земельних відносин відображена на рис. 1.

Висновки з проведеного дослідження. Інституціональні перетворення мають забезпечити формування нових інститутів економічних відносин, що каталізують процес інтенсифікації залучення земельних ресурсів у відтворювальний процес. Саме перманентне вдосконалення інституціонального середовища аграрного землекористування є основою його адаптації до змін макроекономічної кон'юнктури, мобілізації зусиль із підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва та запровадження прогресивних організаційно-правових форм господарської діяльності.

У сферу регулювання аграрного землекористування варто впровадити інституціональні структури, що сприятимуть зниженню трансакційних витрат (консалтингові фірми, комунікаційні мережі) та забезпечать вільний перелив вітчизняного та закордонного капіталу (фондовий, біржовий ринок, іпотека землі). Ці зміни мають становити основу інституціонального механізму земельних відносин як найбільш інтегрованої системи володіння, користування та розпорядження земельними ресурсами, не порушуючи при цьому вимог екологічної безпеки та сприяючи соціально-економічному зростанню національної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. І.К. Бистряков, О.С. Новоторов, Т.С. Николаєнко, О.О. Кучер, В.М. Будзяк. Деякі інституціональні аспекти земельних відносин в Україні: стан та напрями вдосконалення. Наук. Видання. Київ, 2002. 134 с.
3. Кулинич П.Ф. Формування правових засад створення та діяльності Державного земельного банку: стан та перспективи. Земельне право України: теорія і практика. 2012. № 10. С. 20-25.
4. Кучер О.О., Горбатович С.М. Викуп і примусове відчуження земельних ділянок: правові та економічні аспекти. Землевпорядний вісник. 2005. № 2. С.47-52.
5. Мильчакова, Н. Эффективность фондового рынка: институциональный поход. Вопросы экономики. 2004. № 5. С.19-24.
6. Новаковський Л.Я., Третяк А.М., Добряк Д.С. Земельна реформа і землеустрій в Україні. К.: Центр земельної реформи. 2001. 138 с.
7. Рогач С.М. Інституціоналізація аграрного природокористування: монографія; Нац. акад. наук України, Держ. установа «Ін-т економіки природокористування та стал. розв. Нац. акад. наук. України». Київ: ЦП «Компринт», 2012. 372 с.
8. Саблук П.Т. Інституційні засади трансформацій в аграрній сфері: доп. на 13-х річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 20-21 червня 2011 р. К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2011. – 64 с.
9. Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2010. 706 с.
10. Чухно А.А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення. Економіка України. 2008. № 6. С. 4-13.
11. Шарий Г.І. Інституційне забезпечення розвитку земельних відносин в аграрному секторі України: дис. Доктора економічних наук:08.00.06/ Шарий Григорій Іванович. Х., 2016. 518 с.
12. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2010. 396 с.

РЕАЛІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ

IMPLEMENTATION OF INNOVATION AND INVESTMENT PROJECTS IN ENVIRONMENTAL SPHERE

УДК 339.92:502

Скороход І.С.

к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Ліповська-Маковецька Н.І.

к.е.н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна»

У статті розглянуто особливості реалізації інноваційно-інвестиційних проектів в екологічній сфері. Охарактеризовано основні інноваційно-інвестиційні проекти, що фінансуються за кошти Європейського Союзу. Окреслено причини, що гальмують реалізацію інноваційно-інвестиційних проектів в екологічній сфері. Визначено напрями активізації впровадження екологічних проектів в Україні. Доведено необхідність формування системи екологічної експертизи інноваційних проектів.

Ключові слова: інноваційно-інвестиційні проекти, екологічна сфера, управління, реалізація, джерела фінансування.

В статье рассмотрены особенности реализации инновационно-инвестиционных проектов в экологической сфере. Охарактеризованы основные инновационно-инвестиционные проекты, которые финансируются за средства Европейского Союза. Очерчены причины, которые тормозят реализацию инновационно-инвестиционных проектов в экологической сфере. Опреде-

ленны направления активизации внедрения экологических проектов в Украине. Доказана необходимость формирования системы экологической экспертизы инновационных проектов.

Ключевые слова: инновационно-инвестиционные проекты, экологическая сфера, управление, реализация, источники финансирования.

The article discusses the features of implementation of innovation and investment projects in environmental sphere. The basic innovation and investment projects that is financed of European Union money are described. By an author outlined the reasons that brake realization of innovation and investment projects in an environmental sphere. It was also identified directions of activation of ecological projects introduction in Ukraine. The necessity of the system of ecological examination forming of innovative projects is proven.

Key words: innovation and investment projects, environmental sphere, management, realization, financial sources.

Постановка проблеми. Розвиток виробництва, запровадження нових технологій у промисловості супроводжується масштабними наслідками техногенних та екологічних катастроф. Тому з метою покращення екологічної ситуації необхідно є реалізація екологічних проектів та пошук джерел їх фінансування. Такі проекти сприяють підвищенню рівня безпеки промисловості для навколишнього середовища. Цілями проектів у сфері захисту довкілля є зменшення забруднення повітря, земельних та водних ресурсів, а також підвищення енергоефективності в країні. Тому пріоритетності набувають проекти щодо очистки стічних вод, переробки відходів та управління процесами, які пов'язані з використанням енергозберігаючих технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням управління проектами в екологічній сфері присвячена значна кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених. Так, зарубіжними дослідниками у сфері управління проектами є П. Мартін, К. Тейт [5], В. Неха [13], А. Товб, Г. Цинес [11] та ін., ними розроблено теоретичні засади, що можуть бути використані під час управління екологічними проектами. Серед вітчизняних учених, які досліджували питання управління реалізацією екологічних проектів, слід виділити Н. Гавадзин [2], В. Доскіч [3], М. Олексієнко [6], О. Сахацького [9], В. Хрутьбу [12] та ін. Водночас деякі питання щодо особливостей реалізації інноваційно-інвестиційних проектів в екологічній сфері потребують подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення та розвиток аспектів щодо реалізації інноваційно-інвестиційних проектів в екологічній сфері. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: охарактеризувати основні інноваційно-інвестиційні проекти, що фінансуються за кошти Європейського Союзу; виділити причини, що гальмують реалізацію інноваційно-інвестиційних проектів в екологічній сфері; визначити напрями активізації впровадження екологічних проектів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з промисловим та автомобільним забрудненням значно погіршилася якість повітря, спостерігається забруднення земельних і водних ресурсів, характерне виснаження сировинних запасів, вирубка лісів, забруднення поверхневих і підземних джерел стічними водами і промисловими стоками. Тому одним із стратегічних напрямів сталого екологічно безпечного розвитку регіонів України є реалізація інноваційно-інвестиційних проектів в екологічній сфері.

Проект в екології варто розглядати як план послідовних дій, спрямованих на зниження, відвернення, попередження і ліквідацію негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище, збереження, поліпшення і раціональне використання природно-ресурсного потенціалу [2].

Екологічний проект – це унікальна діяльність, яка має початок і закінчення в часі, спрямована на досягнення раніше визначених екологічних результатів (цілей), створення певного унікального

продукту або послуги, спрямованої на зниження негативних впливів на навколишнє середовище, за заданих обмежень у ресурсах, термінах і екологічних показників, вимог до якості і прийняттого рівня ризику, в тому числі й екологічного, з особливими умовами фінансування цих проектів.

Серед екологічних проектів, що впроваджуються в Україні, переважають інноваційні та інфраструктурні. У цих проектах оцінюється рівень впливу на навколишнє середовище. Основні проекти екологічного значення можуть потребувати зовнішнього ухвалення у вигляді заяви про екологічні наслідки від незалежних експертів. Незалежно від процесу оцінки впливу на навколишнє середовище проекти мають оцінюватися і пом'якшуватися.

Особливістю екологічного проекту є основна мета цього проекту, яка спрямована на вирішення певної екологічної проблеми. Результатом такого проекту є зміна стану навколишнього природного середовища.

Серед типів екологічних проектів виділяють проекти, безпосередньо спрямовані на покращання стану довкілля, та проекти, які враховують зміни в навколишньому середовищі [12].

Основним зовнішнім ризиком під час реалізації екологічних проектів є скорочення бюджетного фінансування, яке породжує потребу в коректуванні заходів програм та перегляді поточних і планованих проектів на основі нових бюджетних параметрів. Внутрішні ризики пов'язані з відсутністю міжпроектної координації, що приводить до обмеження можливостей застосування досвіду суміжних проектів [6].

Для України характерне незначне внутрішнє фінансування проектів в екологічному напрямі та недостатньо розвинений механізм заохочення до інноваційної діяльності в цій сфері. Фінансова підтримка активізації процесів екологізації можлива через залучення іноземних інвестицій або надання цільових грантів, які сприятимуть реалізації інноваційно-інвестиційних екологічних проектів. Нині Україна реалізує низку таких проектів, отримуючи грантові кошти з ЄС.

Екопроекти та програми Європейського Союзу – це допомога розвитку України у сфері захисту навколишнього середовища та своєрідна підтримка в адаптації її законодавства до вимог ЄС. Так, Європейський Союз започаткував проект міжнародної технічної допомоги, покликаний зміцнити інституційну й правову спроможність Міністерства екології та природних ресурсів, громадянського суспільства й інших зацікавлених осіб України на підтримку виконання Україною вимог законодавства ЄС у сфері охорони довкілля.

Починаючи з жовтня 2015 р. до вересня 2018 р. діє проект «Підтримка України в апроксимації напрацьованого законодавства Євро-

пейського Союзу у сфері навколишнього середовища», бюджет якого становить 2,6 млн євро. Діяльність проекту спрямовується на зміцнення правової та інституційної бази в таких сферах, як прозоре прийняття рішень, якість води й управління водними ресурсами, захист навколишнього природного середовища, а також підтримку процесу апроксимації екологічного законодавства України до законодавства ЄС на виконання положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Активізація здійснюється в тісній взаємодії з Державним агентством водних ресурсів, Державною екологічною інспекцією, Державною службою геології та надр, Міністерством аграрної політики та продовольства, Міністерством регіонального господарства й Українським гідрометеорологічним центром Державної служби з надзвичайних ситуацій України [8].

У 2016 році ратифікована Угода між Кабінетом міністрів України й урядом Німеччини про фінансове співробітництво, за якою Україна отримала грант у розмірі 14 млн. євро на реалізацію проекту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні». Цей проект було спрямовано на будівництво інфраструктурних об'єктів на природоохоронних територіях, розвиток управлінської системи на основі участі місцевих громад і збереження біорізноманіття на основі сталого розвитку регіонів України [3].

У регіоні розміщення Рівненської АЕС протягом періоду 2014-2017 рр. тривала реалізація екопроекту Європейського Союзу «Розбудова сільськогосподарської діяльності за рахунок підтримки регіональних програм покращення ґрунтів і просвітницької діяльності серед населення». РАЕС – активна учасниця проекту ЄС та вдало втілює його у своїй зоні спостереження. Пілотний проект ЄС, який реалізувала Рівненська АЕС, сприяв економічному розвитку регіону та покращенню здоров'я населення, забезпеченню виробництва екологічно чистої продукції [4].

Реалізація програми «Угода мерів – демонстраційні проекти» передбачає до 2020 р. скорочення містами-учасниками споживання енергоресурсів, а також викидів в атмосферу вуглекислого газу на 20%. Європейський Союз надав Україні гранти на загальну суму близько 8 млн. євро. Це стало джерелом фінансування 11 проектів у рамках чотирирічної програми, яка передбачає технічну й фінансову допомогу в реалізації планів дій щодо стабільного енергетичного розвитку. Загальний запланований обсяг фінансування грантів становить близько 14,2 млн. євро.

У 2016 році між Європейським банком реконструкції та розвитку й екологічною корпорацією НЕФКО був підписаний договір за проектом «Реконструкція очисних споруд та будівництво

станції переробки мулу для очищення і утилізації стічних вод і виробництва біогазу для когенерації у Львові». Загальна вартість проекту – понад 30 млн. євро [1].

В умовах розвитку транскордонного співробітництва за останній період значно активізувалася проектна діяльність в екологічній сфері. Серед проектів, які потребують першочергової реалізації на цьому рівні, слід виділити проекти розвитку системи очисних споруд у віддалених районах, проекти будівництва каналізаційної мережі, формування водно-каналізаційної інфраструктури. Саме такі проекти впливають на якість навколишнього середовища та підвищують конкурентні переваги регіону. Їх реалізація є гарантом збереження основних стандартів охорони довкілля з боку суб'єктів, які займаються господарською діяльністю.

Щодо екологічних інноваційно-інвестиційних проектів Волинської області, то за період 2015-2016 рр. за кошти Європейського Союзу були реалізовані такі:

– «Чиста вода на Побужжі – транскордонна система водопостачання м. Володимира-Волинського та м. Грубешова». Мета проекту – підвищення інвестиційної привабливості регіону нижнього Побужжя, підвищення рівня життя мешканців міст, підвищення туристичного й економічного потенціалу регіону за допомогою поліпшення соціальних та економічних умов, пов'язаних із водопостачанням. Загальна вартість проекту – 1 124 663,46 євро.

– «Збереження екосистеми долини річки Буг на прикордонній території Польщі, Білорусі та України». Мета проекту – захист унікальної екосистеми долини річки Західний Буг оновленням системи збору, переробки та викиду стічних вод у межах прикордонної території Польщі й України. Загальна вартість проекту – 4 062 125,38 євро (2 010 800,19 євро – грант для України).

– «Створення інформаційного комплексу у сфері транскордонного екологічного туризму в Європегіоні "Буг"». Мета проекту – покращення туристичної привабливості Полісся в Люблінському воєводстві, Брестській та Волинській областях. Загальна його вартість – 428 419,4 євро (166 758,3 євро – грант для України).

– «Перший крок у переході на використання відновлюваних джерел енергії в місті Нововолинську». Мета проекту – підвищення енергетичної безпеки міста за допомогою будівництва нової тепломережі, зменшення споживання енергоресурсів, викидів парникових газів в атмосферу, залежності від викопних видів палива, збільшення частки використання відновних джерел енергії та покращення якості життя людей. Загальна вартість проекту – 1 296 328,01 євро.

У 2016 р. за сприяння програми ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку України» завершено реалізацію проекту «Відновлення меліора-

тивної мережі для сприяння економічного зростання сільських територій Волинської області», який став успішним прикладом комплексного підходу до розв'язання проблем економічного, соціального й екологічного характеру. У процесі реалізації проекту досліджено та узагальнено актуальні проблеми меліорованих земель, відновлено 240 км меліоративних каналів і три гідроспоруди. Проект тривав два роки – 2015-2016 рр. Його мета – підвищення якості життя населення сільських територій за допомогою відновлення меліоративної мережі у Волинській області й підвищення рівня ефективності використання осушених земель для агробізнесу. Загальна вартість проекту – 1 464 823,79 євро.

Потрібно зазначити, що з 2017 р. по 2020 р. на території Волинської області почав реалізацію великий інфраструктурний проект «Покращення екологічної ситуації у Шацькому національному природному парку шляхом каналізування населених пунктів навколо озера Світязь». Серед запланованих заходів проекту – будівництво каналізаційної мережі в західній частині смт. Шацьк, с. Гаївка, с. Мельники та будівництво каналізаційних очисних споруд; будівництво каналізаційної мережі й системи очистки стічних вод у с. Світязь та с. Пульмо. Загальна вартість проекту – 5 807 991,70 євро [7].

Необхідності набуває формування системи екологічної експертизи інноваційних проектів, яка включатиме еколого-економічне оцінювання результатів реалізації інноваційних проектів; оцінку екологічних ризиків і господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності; організацію проведення екологічного аудиту підприємств; оцінку проектів будівництва підприємств. Очікуваними результатами сформованої системи екологічної експертизи інноваційних проектів буде підвищення ефективності впровадження інвестиційних та інноваційних проектів у регіонах України, ефективності діяльності суб'єктів господарювання, підвищення екологічного контролю за впроваджуваними інвестиційними та інноваційними проектами; покращення екологічної ситуації в країні.

Підтримки потребують проекти, пов'язані з розвитком зелених економічних зон, які включають в себе різні технічні рішення, що гарантують безпечне екологічне управління відходами, стічними водами, природними ресурсами, а також ефективно використання енергії, включаючи її відновлювальні джерела. Також на регіональному рівні перевагу надають проектам щодо організації системи збору та переробки твердих побутових відходів та проектам з експлуатації звалищ.

На основі проведення екологічної експертизи потребують розроблення схеми санітарної очистки всіх населених пунктів, які включають підрозділи, що розкривають організацію збирання

і знешкодження побутових відходів, прибирання міських територій, забезпечення належного санітарно-епідеміологічного стану населеного пункту, еколого-гігієнічну оцінку стану об'єктів санітарної очистки, а також організацію управління сектором відходів. Результати екологічної експертизи мають бути покладені в основу програми застосування найбільш прогресивних систем і засобів щодо забезпечення збору, знешкодження, утилізації відходів; визначення головних напрямів санітарного очищення населених пунктів.

Зокрема, у 2017 році розроблено схему санітарного очищення м. Луцьк Волинської області. В ній зазначено, що невідкладними питаннями санітарного очищення міста є будівництво сміттесортувальної лінії; облаштування контейнерних майданчиків; ліквідація стихійних сміттєзвалищ; організація системи збирання та вивезення великогабаритних і ремонтних відходів; організація роздільного збирання відходів; облаштування полів компостування [10].

Поглиблення міжрегіональної інтеграції в екологічній сфері сприятиме чіткій реалізації інноваційно-інвестиційних проектів. Нині важливі не лише виробничо-технічні проекти, що сприяють активізації інноваційного забезпечення виробничої бази регіону, а й екологічні. Географічна близькість адміністративних областей Західного регіону (у тому числі й Волинської області), активізація їх транскордонної співпраці з підприємствами сусідніх країн (Республіка Польща, Республіка Білорусь) сприятимуть зменшенню транскордонних видатків, що позитивно впливає на собівартість і формування цін на продукцію, її конкурентоспроможність.

Серед причин, що гальмують реалізацію інноваційно-інвестиційних проектів в екологічній сфері, слід виділити:

- недосконалість законодавчої й інституційної бази з питань управління проектами;
- відсутність мотиваційного механізму щодо реалізації інноваційно-інвестиційних проектів суб'єктами підприємництва;
- недостатність джерел фінансування екологічних проектів.

Формування системи постійних партнерських зв'язків між владою та бізнесом у регіонах України дасть змогу своєчасно долати проблеми, пов'язані із реалізацією інноваційно-інвестиційних проектів. Для налагодження міжнародного співробітництва у сфері проектного менеджменту необхідно реалізовувати в межах євро регіонів спільні бізнес-проекти. Це сприятиме залученню додаткових фінансових ресурсів. Важливості набуває також реалізація енергоефективних проектів, надання консультацій з питань енергозбереження підприємствам, населенню тощо.

Основними напрямками активізації впровадження інноваційно-інвестиційних проектів в еко-

логічній сфері в Україні є: залучення екологічних проектів в такі галузі, як металургійна, хімічна, енергетика, машинобудування; збільшення обсягів фінансування у екологобезпечну та природоохоронну діяльність; державна підтримка екологоорієнтованого середнього та малого бізнесу; розроблення та наближення екологічних нормативів забруднення довкілля до екологічних стандартів ЄС; запровадження системи екологічного консалтингу; поширення інформації серед населення про участь в реалізації інноваційно-інвестиційних проектів в екологічній сфері.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, одним із шляхів вирішення великої кількості питань природоохоронної діяльності є проекти та управління ними. Збільшення кількості реалізованих екологічних проектів в Україні значно знизить рівень забруднення довкілля, що сприятиме досягненню сталого екологічно безпечного розвитку регіонів України. Джерелами фінансування інноваційно-інвестиційних проектів в екологічній сфері можуть бути кошти державного та місцевих бюджетів, цільові гранти, а також кошти підприємств та установ, кредити банків, кошти іноземних інвесторів. Мобілізація фінансових ресурсів та в подальшому успішна реалізація проектів у сфері захисту довкілля сприятиме зменшенню забруднення природних ресурсів, підвищенню енергоефективності, модернізації національної економіки та зміцненню конкурентоспроможності країни. Перспективами подальших досліджень є оцінка можливостей залучення фінансових ресурсів для проектів в екологічній сфері.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Верещак М. Програма ЄС «Угода мерів – демонстраційні проекти». URL: <http://enefcities.org.ua/upload/files>.
2. Гавадзин Н.О. Аспекти управління реалізацією екологічних проектів / Н.О. Гавадзин // Науковий вісник Ужгородського університету. 2015. Серія «Економіка». Випуск 1 (45). Т.1. С. 110-112.
3. Доскіч В. Екопроекти в Україні: міжнародна допомога. УНІАН. 2016. URL: <http://ecology/unian/ua|1286870-eko-proekti-v-ukrajini-mijnarodna-dopomoga/html/>
4. Еко-проект РАЕС сприяє підвищенню рівня життя населення регіону // Укрінформ. 2015. URL: http://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1920744-eko-proekt-raes-spriyae-pidvischennyu-rivnya-jittya-naselennya-regionu.html.
5. Мартин П. Управление проектами / П. Мартин, К. Тейт; пер. с англ. СПб.: Питер, 2006. 224 с.
6. Олексієнко М.М. Проактивний підхід до управління екологічними проектами / М.М. Олексієнко // URL: <http://urss.knuba.edu.ua/files/zbirnyk-14/68-71.pdf>.
7. Офіційний сайт Волинської обласної державної адміністрації. URL.: <http://voladm.gov.ua>

8. Підтримка України в апроксимації законодавства ЄС у сфері навколишнього середовища. Проект звіту. 2016. Т. I. URL: http://www.env-approx.org/images/documents/reports/1st_Interim_Report_ukr.pdf.

9. Сахацький О.І. Управління проектом: основні поняття / О.І. Сахацький // URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1143/1/>.

10. Схема санітарного очищення м. Луцьк Волинської області. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua>.

11. Товб А.С. Управление проектами: стандарты, методы, опыт / А.С. Товб, Г.Л. Цинес – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. 240 с.

12. Хрутьба В. О. Впровадження методології GREENPM як реалізація екологічного мислення в управлінні проектами / В. О. Хрутьба // Управління проектами у розвитку суспільства: тези доп. VI Міжнар. конф. К.: КНУБА, 2010. С. 212-214.

13. Neha Vyas. Environmental Aspects of Project Management // Vikalpa. – Volume 33. № 2. April – June. 2012. P. 65-70.

РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКАМ

**ЛІДЕРСТВО ЯК ФАКТОР РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ
ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**

**LEADERSHIP AS A FACTOR OF IMPLEMENTATION OF HUMAN RESOURCES
MANAGEMENT STRATEGY: FOREIGN EXPERIENCE**

УДК 658:331.1

Ведерніков М.Д.

д.е.н., професор, академік Академії економічних наук України, завідувач кафедри управління персоналом і економіки праці Хмельницький національний університет

Чернушкіна О.О.

к.е.н., доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці

Хмельницький національний університет

Мантур-Чубата О.С.

к.е.н., старший викладач кафедри управління персоналом та економіки праці Хмельницький національний університет

У статті здійснено аналіз понять «лідер» та «керівник», обґрунтовано їх відмінні та спільні риси. Досліджено особливості лідерства як чинника реалізації стратегії управління людськими ресурсами. Розглянуто зарубіжний досвід стратегічного лідерства.

Ключові слова: лідер, керівник, стратегія управління, людські ресурси, стратегічне лідерство.

В статье проанализированы понятия «лидер» и «менеджер», обоснованы их отличительные и общие черты. Изучены особенности лидерства как фактора реализации стратегии управления человеческими ресурсами. Рас-

смотрен зарубежный опыт стратегического лидерства.

Ключевые слова: лидер, менеджер, стратегия управления, человеческие ресурсы, стратегическое лидерство.

The article analyzes the concepts of «leader» and «manager», their distinctive and common features are substantiated. The peculiarities of leadership as a factor of realization of the strategy of human resources management are explored. The foreign experience of strategic leadership is considered.

Key words: leader, manager, management strategy, human resources, strategic leadership.

Постановка проблеми. Управління людськими ресурсами є одним із видів діяльності кожного керівника. Саме керівний склад організації несе на собі основний тягар діяльності у цьому напрямі та відповідальний за її результати. На відміну від інших спеціалістів, що забезпечують управління, керівники є посадовими особами, яким делеговано права та обов'язки владного характеру. Вони можуть віддавати накази, розпорядження, що є обов'язковими для відповідних виконавців. Отже, керівник як особа, яку наділено владними повноваженнями та яка має певний вплив на підлеглих, є центральною фігурою у будь-якому колективі. Керівник – це професія, потреба в якій виникає тоді, коли праця стає колективною. Саме керівник повинен уміти виробляти стратегію управління, консолідувати зусилля своїх підлеглих на розв'язання важливих завдань управління, використовуючи при цьому свою владу. Рішення щодо планування, найму на роботу, заохочення та мотивації, просування по службі, підготовки та розвитку персоналу є одним з головних завдань для керівника. Саме тому значну частину свого часу керівники організації приділяють кадровим питанням, і ця діяльність не менш важлива, ніж управління фінансовими ресурсами організації.

Отже, на зростання технічного рівня впливає не економічний потенціал підприємств, а людський фактор.

Актуальність цієї теми полягає у тому, що підприємствам часто не вистачає лідера, який допоможе та направить персонал у правильне русло,

віднайде оптимальні шляхи розвитку та управління людськими ресурсами, що й визначило необхідність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління та лідерства викликали інтерес людей із давніх часів. Однак систематичне, цілеспрямоване й широке вивчення лідерства почалося тільки з часів Ф. Тейлора. Вивченням проблем керівництва та лідерства займаються багато вчених, а саме: Р. Блейк, Дж. Моутон, П. Террі, І. Вешлер, Ф. Масарик, Д. Мак-Грегор, Р. Лайкерт, Ф. Фідлер, П. Герсі, К. Бланшар та багато інших. Українські сучасні науковці також займаються дослідженнями у цій сфері. Серед них: Ф. Хміль, В. Лозниця, Д. Виханський, Д. Видрін, В. Бебик, М. Головатий, Д. Табачник, О. Володченко, А. Колпаков, О. Анісімов та ін. У своїх працях названі автори розглядають різні аспекти суті й змісту лідерства та його проблем на сучасному етапі управління.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні особливостей лідерства як чинника реалізації стратегії управління людськими ресурсами на прикладі зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організації, які досягають успіху, відрізняються від протилежних їм переважно тим, що мають більш динамічне та ефективне керівництво. Під керівництвом із погляду власника розуміється чи то індивід (керівник), чи то група (керівний склад), чи то процес, який володіє індивідуальними особливостями способу управління організацією [7, с. 66].

До слів «керівник», «керівництво» часто відносять такі поняття і явища, як лідер та лідерство. Іноді ці слова є синонімами, але це не зовсім так. Спробуємо розібратися у природі виникнення лідерства та дати більш чітке визначення цього поняття.

Слово «лідер», згідно з Оксфордським словником англійської мови, виникло в XIII ст. У слов'янських, романських й інших мовах немає аналога відповідному англійському слову. Запозичене зі старослов'янського слово «вождь» етимологічно означає «проводир війська», а пізніше – «загальноновизнаний ідейний керівник партії, громадського руху» [7, с. 66].

Природа лідерства може бути краще зрозуміла, якщо порівняти її власне з управлінням. Бути менеджером і бути лідером в організації – це не одне й те ж. Менеджер у своєму впливі на роботу підлеглих і побудові стосунків із ними передусім використовує і покладається на посадову основу влади. Лідерство ж як специфічний тип стосунків управління базується більше на процесі соціального діяння, а точніше взаємодії в організації. Цей процес є складним і потребує високого рівня взаємозалежності її учасників. На відміну від управління лідерство передбачає наявність в організації послідовників, а не підлеглих. Відповідно, відносини «начальник – підлеглий», притаманні традиційному погляду на управління, замінюються відносинами «лідер – послідовник».

Незважаючи на те що керівництво – суттєвий компонент ефективного управління, ефективні лідери не завжди є водночас і ефективними управліннями. Про ефективність лідера можливо судити з того, як він впливає на інших. Іноді ефективне лідерство може й заважати формальній організації.

Наприклад, впливовий неформальний лідер може зробити так, що трудовий колектив почне обмежувати випуск продукції чи виробляти товари та послуги низької якості. Якщо взяти за інший приклад директора заводу, то за посадою він є менеджером. Посада відкриває йому дорогу до лідерства. Процес впливу на людей із позиції посади, яку він займає, називається формальним лідерством. Однак у своєму впливі на людей директор не може покладатися тільки на посаду, яку він займає. Наглядно це становиться очевидним, коли стає ясно, що один із заступників, який має менше формальної влади, користується більшим успіхом в управлінні стресовими й конфліктними ситуаціями, а також під час вирішення життєво важливих для підприємства проблем. Бути менеджером ще не означає автоматично вважатися лідером в організації, тому що лідерству значною мірою притаманна неформальна основа. Можна займати головну посаду, але не бути в ній лідером. Можна сказати, що нове управлінське мислення потребує, щоб керівництво людьми здійснювали

не формальні начальники, а лідери, які користуються у колективі неформальним авторитетом.

Теорії лідерства в бізнесі – множина, написаних книг – сотні, а численні гуру лідерства регулярно проводять майстер-класи в Україні та світі. Лідерство в бізнесі – явище не тільки ключове, а й надзвичайно рухоме, тому інтерес із боку світової ділової спільноти до нього не зменшується. Нещодавно лідера ідеалізували і ставили на п'єдестал. Сьогодні ж його роль пропонують не перебільшувати, не забуваючи про те, що короля робить його свита, і звертають увагу на командне лідерство.

Говорячи про українське лідерство, більшою мірою приділяється увага вітчизняним бізнесменам-підприємцям, які самі створили свій бізнес. Ця категорія ділових людей є нечисленною частиною українського суспільства і розглядається з погляду становлення нашої ділової культури і співтовариства.

Українському лідеру сьогодні властиво багато недоліків порівняно із зарубіжними лідерами. Основною причиною цього є відголоски адміністративно-командної економіки, яка панувала на території СРСР. Серед цих недоліків можна виділити авторитаризм, жорстку ієрархію, централізацію. Всі рішення, ініціативи, ідеї належать тільки лідеру, тоді як поняття командної роботи – тільки формальність; неадекватне відношення до перших осіб, коли всі успіхи компанії приписуються лише лідеру; невміння цінувати чужі досягнення, успіхи; за кордоном основою прийняття на роботу є наявні знання, досвід, а в Україні підбір команди нерідко відбувається на основі родинних зв'язків чи кумівства, що спостерігається навіть у політиці; і, звичайно ж, ще одним суттєвим недоліком є нестача досвіду та знань, що пояснюється відносно недавнім переходом до ринкової економіки та новизною для держави таких наук, як менеджмент, маркетинг тощо.

Однак варто зазначити, що разом із недоліками існує низка переваг, притаманних українському лідеру. Всім відомо, що сьогодні в Україні спостерігаються політична та економічна нестабільність, відсутність ефективної податкової системи, велика корупція, однак українські лідери здатні виживати в нестабільних умовах, завжди готові йти на ризик і сміливо приймають конкретні рішення в умовах невизначеності. Українські лідери молоді й освічені, для них характерні простота, прямота і відсутність стереотипів. Вони здатні навчатися на практиці, на власному досвіді, мають розвинуту підприємницьку інтуїцію. Однак багато з них уже усвідомили необхідність та цінність управлінських знань, про що свідчить велике зростання кількості бізнес-шкіл, заснування корпоративних університетів.

Проблеми лідерства є ключовими для досягнення організаційної ефективності. З одного боку, лідерство розглядається як наявність певного набору якостей, які притаманні тим, хто успішно

спричиняє вплив на інших, з іншого – лідерство – це процес несилового впливу в напрямі досягнення організацією своїх цілей. Для того щоб успішно управляти людськими ресурсами, необхідно зануритися у зарубіжний досвід світових стратегічних лідерів.

Стратегічне лідерство має специфічні відмінності. По-перше, його підґрунтям є передусім не формальна влада, що спирається на делеговані повноваження, а неформальна влада, заснована на особистих здібностях і професійних знаннях. По-друге, за умов стратегічного підходу лідерство не є монополізованою функцією певного вузького кола осіб.

Стратегічний лідер не стільки керує і контролює, скільки допомагає працівнику зростати і реалізовувати себе як творчу особистість. Він сприяє висуванню нових ідей рядовими співробітниками, що уможливорює постійну адаптацію до мінливих умов [6, с. 74]. Одним із напрямів лідерства є підтримка, виховання й заохочення працівників, що бажають відстоювати нові ідеї, створювати нові продукти. Такі люди, своєю чергою, самі стають лідерами у своїй справі, що, врешті-решт, забезпечує успіх поставленої ідеї. У найбільш процвітаючих американських роздрібних мережах, таких як Home Depot і Costco, принцип залучення до прийняття рішень співробітників різних рівнів – невід'ємна частина корпоративної філософії. Хоча мету й завдання цих компаній формулюють керівники, менеджери середньої й нижчої ланок заохочуються до самостійних дій у заданих рамках.

Прикладами стратегічних лідерів є: засновник Microsoft Білл Гейтс, який створив світовий стандарт програмного забезпечення; Луїс Герстнер, экс-президент IBM, який реструктуризував компанію і зробив основним напрямом її діяльності надання послуг; брати Карл і Тео Альбрехти, що розбудували найбільшу німецьку роздрібну мережу Aldi і запропонували покупцям якісні товари за низькими цінами; засновники Dell Computers Майкл Делл та Інтернет-магазину Amazon.com Джефф Безос, які спрямували використання високі технології на задоволення потреб клієнтів.

Отже, стратегічне лідерство передбачає передавання повноважень, це розосереджене лідерство, або суперлідерство.

Суперлідери в процесі управління людськими ресурсами створюють контекст, за якого в підлеглих є впевненість у власних силах, є потрібні навички для розвитку кар'єри й виконання командних ролей. Ключовий момент – це прагнення допомогти підлеглим виробити цінності й навички, що поєднують незалежність, імпровізацію та відповідальність.

По-третє, стратегічне лідерство є не трансакційним, а трансформаційним. Зміни, що відбуваються в організації, розрізняються за своїм характером. Трансакційні зміни зазвичай передбачають модифікацію способів ведення бізнесу та взаємо-

дію людей на повсякденному рівні. Трансформаційні зміни означають істотні зміни у місії компанії, корпоративних структурах, формах і способах діяльності, технологіях, організаційній культурі, організаційних процесах тощо. Такі трансформації найчастіше спричинені необхідністю реагувати на загрози зовнішнього середовища: процеси злиття або поглинання компаній, переділу ринків, технологічних змін та ін. Відповідно до цієї класифікації, Дж.М. Бернс поділяє лідерів організаційних змін на трансформаційних і трансакційних. Перші мотивують працівників організації до досягнення найвищих цілей, очолюють розроблення й реалізацію стратегії фірми. Трансакційні ж лідери розв'язують тактичні проблеми: створюють мережу взаємодії працівників у стабільній ситуації, використовують систему розподілу повноважень і винагороди. Однак вони не здатні запропонувати ні бачення майбутнього компанії, ні шляхи до нього [9, с. 21].

Трансакційний лідер у процесі управління людськими ресурсами визначає мету діяльності своїх співробітників, формулює очікувані ним результати, здійснює позитивний і негативний зворотний зв'язок і конкретизує блага, які стануть доступними працівникам у разі успішного виконання ними поставлених завдань. Така форма лідерства припускає чітке формулювання цілей, способів діяльності, очікувань, пов'язаних з якістю виконання завдань підлеглими, і характеру винагороди за підсумками діяльності. При цьому очікування винагороди є основним мотиваційним початком, що регулює інтенсивність діяльності підлеглих та якість її виконання. Цей тип поведінки лідера підходить практично для всіх ситуацій, які потребують акомпанементу лідера, тобто підтримуючого лідерства. Наприклад, на ранній стадії життєвого циклу групи трансакційне лідерство допомагає розвинути згуртованість і погодженість дій: устанавлюються очікування, уточнюються необхідна діяльність та поведінка, система заохочень. Згодом таке трансакційне лідерство може бути використане для контролю діяльності, для формулювання процедур, норм і цінностей, які забезпечують постійну координацію й погодженість поведінки членів команди відповідно до цілей організації.

У рамках трансакційного типу взаємодії винагорода є, по суті, основним мотивом, що визначає якість діяльності співробітників. Проте Бернс зазначає, що лідерство, побудоване на трансакції, накладає низку обмежень на можливості мотивації співробітників лідером. Трансакція найефективніша в умовах стабільного й передбачуваного середовища. Коли ж рівновага середовища порушується (вимагаючи інноваційних змін у діяльності співробітників), мотивація, заснована на трансакції, обмежує можливості лідера переконати працівників прийняти інноваційні виклики. Для цього потрібні засоби мотивації іншого порядку [4, с. 25].

Трансформаційні лідери використовують як засоби мотивації діяльності постановку нетривіальних цілей, цікавих співробітникам тим, що потребують нетривіальних розв'язків. У стратегічному управлінні успіх діяльності визначається саме здатністю віднайти оригінальне вирішення нетипового завдання у нестандартній ситуації. Водночас уміння мислити творчо й діяти не за шаблоном для досягнення мети є ефективним механізмом самореалізації працівниками рівня власного професіоналізму. Потреба у цьому виникає, коли поставленої мети не можна досягти відомими способами, акумульованими у професійному досвіді. Отже, процес мотивації співробітників трансформаційним лідером побудований на певній взаємодії з підлеглими, за якої потреби працівників в особистісній самоактуалізації й професійній самореалізації задовольняються лідером в обмін на досягнення організаційних цілей. Сама можливість взаємодіяти з неординарним лідером, орієнтованим на задоволення потреб вищого порядку, часто є для підлеглих центральним мотивом їхньої ефективної діяльності [6, с. 74].

Трансформаційне (перетворювальне) лідерство дає змогу сформувати довгострокове бачення, яке включає розрізнені завдання у загальний контекст і погоджує діяльність членів команди. Воно поєднує співробітників на основі загальних цінностей і образу віддаленого майбутнього. Формування загального бачення, натхнення членів команди розбудовує в них готовність виходити за межі звичних ролей заради загального успіху.

Цей лідер формулює загальне бачення, висловлює свої цінності, надихає на відданість справі, підтримує зміни. Трансформаційний лідер відрізняється здатністю до ризику, до швидкого реагування і прийняття адекватного рішення, високою професійною та соціальною компетентністю.

Будучи концептуально різними, трансформаційний і трансакційний стилі лідерства не є взаємовиключними. При цьому трансформаційне лідерство доповнює трансакційну концепцію за такими чотирма вимірами поведінкової моделі лідера: ідеалізований вплив; інтелектуальне стимулювання підлеглих; мотивація як натхнення на досягнення високих результатів; індивідуалізація відносин із підлеглими.

Ідеалізований вплив характеризує поведінку лідера, засновану на такій взаємодії зі співробітниками, за якої він сам є «зразком» та ілюстрацією власних очікувань від підлеглих.

Індивідуалізація відносин із підлеглими характеризує поведінку, яка: по-перше, відображає рівень особистої уваги лідера до своїх підлеглих для їх особистісного й професійного розвитку; по-друге, спрямована на гармонізацію цілей організації з особистісно значущими цілями діяльності її співробітників.

Стимулювання інтелектуальних можливостей підлеглих характеризує поведінку, коли об'єктом уваги лідера стає інноваційність розумового процесу співробітників, зокрема їх здатність визначати нові способи розв'язання старих проблем.

Мотивація на основі натхнення відображає таку поведінку лідера, коли його індивідуальність, представлена комплексом особистісних (динамізм, упевненість у собі, почуття гумору тощо), професійних (компетентність, досвід, етика тощо) і соціальних (компетентність у спілкуванні, емоційна розвиненість, комунікативна компетентність і т. п.) характеристик, є джерелом натхнення працівників, що мотивує їх не лише на відповідність очікуванням лідера, а й на їх перевищення.

Синтез зазначених типів поведінки лідера формує трансформаційний стиль, за якого взаємодія лідера з підлеглими спрямована на взаємний розвиток, що дає змогу досягати стратегічних цілей компанії.

На сучасному етапі проблема формування ефективного стратегічного лідерства стає ключовим завданням успішного управління людськими ресурсами. Для посилення лідерського потенціалу акціонери й топ-менеджери залучають спеціалістів зовні з метою набуття певних знань і навиків, створення відповідної корпоративної культури, спрямованої на формування і розвиток лідерства.

Стратегічний аналіз лідерства передбачає виявлення впливу різноманітних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на процес формування і реалізації. За результатами дослідження Центру креативного лідерства США (Center for Creative Leadership) керівникам у найближчому майбутньому доведеться зіткнутися зі збільшенням складності змін як усередині самих організацій, так і поза ними. Фахівці CCL виокремили такі основні тренди лідерства [3, с. 110]: збільшення рівня складності нових завдань; інноваційна революція; співпраця націй; мистецтво віртуального лідерства; вдосконалення тайм-менеджменту; автентичність як найвища цінність; фізичне здоров'я лідерів.

На розвиток лідерства в майбутньому найбільший вплив матимуть глобалізація, інноватизація і зміни внутрішньої структури організацій.

Висновки з проведеного дослідження. Незважаючи на серйозні перешкоди на шляху формування ефективного стратегічного лідерства у вітчизняних компаніях, варто зазначити, що Україна володіє значним лідерським потенціалом. Відмітними характеристиками вітчизняних підприємців є бажання досягти високих результатів, готовність до неординарних рішень, ініціативність та експериментальність. На сучасному етапі розвитку людських ресурсів виховання лідера та його самовиховання потребують тренування вміння вести за собою людей, налагоджувати стосунки

з ними та між ними й на цій основі організувати управління рухом. Отже, щоб стати лідером у процесі управління людськими ресурсами, треба досягти відповідного рівня культури, освіти, життєвого досвіду й професіоналізму.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Барна М.Ю., Бабенко О.М. Напрями інституціалізації лідерства в управлінні персоналом підприємств ресторанного господарства. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 22. С. 71-74.
 2. Возна М.В. Підходи до оцінки ефективності системи управління персоналом. URL: <http://kerivnyuk.info/2015/03/vozna2.html> (дата звернення: 05.06.2018).

3. Зайченко О.І., Кузнєцова В.І. Управління людськими ресурсами: навч. посіб. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2015. 232 с.
 4. Красношапка В.В. Управління людськими ресурсами: підручник. Київ: Київ, 2004. 42 с.
 5. Моргулець О.Б. Менеджмент у сфері послуг: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 384 с.
 6. Мороз О.С. Управління людськими ресурсами: навч. посіб. для ВНЗ. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 326 с.
 7. Нагаєв В. Мистецтво управлінської діяльності і лідерство. Персонал. 2007. № 7. С. 65-70.
 8. Скібіцька Л.І. Лідерство та стиль роботи менеджера: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 192 с.

**ЕКОНОМІЧНЕ МИСЛЕННЯ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ
 THE ECONOMIC THINKING: GENDER ASPECT**

У статті розглянуто особливості формування економічної свідомості в гендерному розрізі, досліджено елементи індивідуального та масового економічного мислення. Проведено аналіз вибору моделі економічної поведінки, що визначається умовами життєдіяльності людини: рівнем освіти, виховання, культури, соціальним оточенням, економічним досвідом, індивідуальними характеристиками особистості, віком та статтю. Визначено рівень економічного мислення та фінансової грамотності населення України на основі загальнонаціонального репрезентативного опитування, проведеного в рамках проекту Агентства США з міжнародного розвитку USAID «Міжнародні партнерства заради стабільності фінансового сектору».

Ключові слова: гендерні особливості, економічна свідомість, облік доходів та витрат, стратифікація економічного мислення, фінансова інклюзія.

В статье рассмотрены особенности формирования экономического сознания в гендерном разрезе, исследованы элементы индивидуального и массового экономического мышления. Проведен анализ выбора модели экономического поведения, определяемого условиями жизнедеятельности человека: уровнем образования, воспитания, культуры, социальным окружением, экономическим опытом, индивидуальными характеристиками личности,

возрастом и полом. Определен уровень экономического мышления и финансовой грамотности населения Украины на основе общенационального репрезентативного опроса, проведенного в рамках проекта Агентства США по международному развитию USAID «Международные партнерства ради стабильности финансового сектора».

Ключевые слова: гендерные особенности, экономическое сознание, учет доходов и расходов, стратификация экономического мышления, финансовая инклюзия.

The article discusses the peculiarities of forming of economic consciousness in a gender perspective, elements of individual and mass economic thinking. The author analyzes the choice of the model of economic behavior, determined by the conditions of human life: the level of education, education, culture, social environment and economic experience, individual characteristics of the individual, age and gender. The level of economic thinking and financial literacy of the population of Ukraine is determined on the basis of a nationwide representative survey conducted within the framework of the USAID International Development Agency's project «International Partnerships for the Stability of the Financial Sector».

Key words: gender peculiarities, economic consciousness, accounting of incomes and expenses, stratification of economic thinking, financial inclusion.

УДК 331.5

Кодацька Н.О.

к.соц.н., доцент кафедри економіки та соціально-трудоу відносин
 Університет митної справи та фінансів

Постановка проблеми. Розвиток ефективної та соціально орієнтованої національної економічної системи належить до пріоритетів державного управління країни. З погляду соціальних інтересів суспільства найбільш позитивним є такий ступінь розвитку економічної ситуації в країні, за якого економічна система стабільно зростає, забезпечу-

ючи при цьому ріст рівня добробуту та зміцнення соціальних гарантій. Проте сучасна ринкова економіка розвивається нестабільно, змінюючи свою динаміку, інтенсивність та напрям економічних процесів. Під час дослідження проблеми рівня розвитку економічного мислення суспільства зазвичай фокусуються на макроекономічному, національ-

ному, регіональному, галузевому та віковому аспектах. Проте надзвичайно важливим та недостатньо дослідженим є гендерний аспект економічної свідомості. Економічне мислення, що являє собою економічне пізнання суспільного життя, формується під впливом різних чинників. Економічне мислення можливо аналізувати на рівні формування економічної свідомості теоретичним шляхом, тобто засвоєння, обґрунтування законів і категорій економічної теорії, понять усієї сукупності економічних дисциплін за рахунок різних форм руху економічної інформації. Крім того, економічне мислення формується на рівні повсякденної свідомості, тобто відтворення економічної структури емпіричним шляхом, із практики економічного життя. Між цими двома рівнями формування економічного мислення маємо те спільне, що зумовлює їхню єдність і не дає можливість протиставляти одне одному. Проте існує певна специфіка, що визначається гендерними особливостями та гендерними стереотипами сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню різних аспектів проблеми економічної свідомості присвячено наукові праці багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, таких як: Л. Абалкін, А. Уледов, Ж. Тощенко, Т. Заславська, Р. Ривкіна, А. Журавльов, Н. Журавльова, А. Купрейченко, В. Хащенко, О. Дейнека, Г. Ложкін, В. Комаровська, Т. Петровська. Теоретичну базу гендерних досліджень економічного мислення сформували такі зарубіжні науковці, як: В. Андерсон, Дж. Анкер, Т. Бек, Т. Веблен, Д. Вулфорд, К. Делфі, М. Кімел, Дж. Скотт. Процес формування культури економічного мислення розглядається у наукових працях О. Коренькова, В. Візира, В. Безверхої, М. Тишкова, К. Шураханова, П. Гуменюка, В. Вишневського, Ю. Ануфрієва. Гендерний підхід до вивчення економічної соціалізації людини використовується у дослідженнях І. Зубіашвілі, Н. Дембицької, О. Міщенко, В. Москаленко, Т. Петровської, А. Філіппова, С. Ковальова. Проблема підвищення рівня економічної свідомості сучасного суспільства сьогодні потребує ґрунтовного вивчення, оскільки загальний рівень економічної та фінансової грамотності населення підлягає коригуванню та подальшому розвитку. Разом із тим необхідно відзначити, що досліджень, спеціально присвячених аналізу впливу гендерних особливостей та відмінностей на процес формування економічного мислення сучасного українського суспільства, сьогодні недостатньо, що викликає необхідність зосередитися на цьому питанні більш ретельно.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття особливостей формування економічної свідомості в гендерному розрізі, дослідження елементів індивідуального та масового економічного мислення, а також проведення аналізу вибору моделі економічної поведінки, що визначається

умовами життєдіяльності людини: рівнем освіти, виховання, культури, соціальним оточенням, економічним досвідом, індивідуальними характеристиками особистості, віком та статтю.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Зміни в життєдіяльності особистості в умовах функціонування ринкових механізмів господарювання роблять актуальною проблему формування економічного мислення. Поняття «економічне мислення» було введено в науковий обіг К. Марксом, у подальшому його аналіз здійснював академік Л. Абалкін. Формування економічного мислення він визначав як одну з передумов переведення економіки на інтенсивний шлях розвитку, якісного поліпшення господарського механізму. Л. Абалкін розмежовував економічну теорію й масове, типове економічне мислення, що визначає поведінку мас, підготовку і прийняття управлінських рішень [6, с. 302]. Економічна теорія формує теоретичні основи науки, аналіз досліджуваних закономірностей, фундаментальні принципи і підходи. Інша грань пов'язана з розумінням економічного мислення як масово поширеного, що має вплив на суспільну свідомість через систему освіти й засоби масової інформації, таку, що визначає дії представників владних структур, розроблення стратегічних і тактичних рішень. Відповідно, основну відповідальність при цьому несуть ті структури, через які впроваджуються елементи масового економічного мислення [3, с. 124].

Економічне мислення можна визначити як явище суб'єктивної сфери, яке безпосередньо пов'язане з економічним життям суспільства, оскільки є процесом відтворення людською свідомістю у певній логічній послідовності економічних взаємин із відповідними їм економічними законами. Крім того, економічне мислення характеризується як процес осмислення, засвоєння індивідами нагромаджених суспільством економічних знань. Економічну свідомість при цьому можна розуміти як наслідок відтворення суб'єктами господарювання економічних умов життя у вигляді економічних ідей, поглядів, теорії, концепцій, що визначають соціальну стратифікацію і виражають своє ставлення до економічної діяльності в кожен конкретний історичний момент. Отже, економічне мислення є відображенням в економічній свідомості явищ і процесів економічного життя, спрямоване на формування адекватних практичних дій, наслідком чого є його перетворення. Економічне мислення виникає в процесі безупинної взаємодії об'єктів і суб'єктів економічного життя, а економічна дійсність виступає як органічне переплетення взаємодії системи об'єктів і суб'єктів економічної сфери суспільства [4, с. 185]. Вибір моделі економічної поведінки визначається умовами життєдіяльності людини: рівнем освіти, виховання, культури, соціальним оточенням, економіч-

ним досвідом, індивідуальними характеристиками особистості, віком та статтю.

Основним об'єктом відображення у свідомості людей виступає система економічних взаємин у їх складній єдності з продуктивними силами та економічними законами, що їх виражають, основним же суб'єктом є суспільство у цілому [7, с. 246]. Економічне мислення у сучасному житті властиве кожному суб'єкту і виступає як відображення у його економічній свідомості власного сприйняття економічних явищ і процесів. Економічна індивідуальна свідомість виражає ставлення конкретної особистості до власної економічної діяльності та держави у цілому. Економічна індивідуальна свідомість визначається економічними обставинами життя людини, її місцем у системі економічних взаємин, освітою, вихованням, життєвим виробничим досвідом. Проте індивідуальна економічна свідомість за своїм характером соціальна, тобто економічна свідомість працівника є відображенням суспільної економічної свідомості [1, с. 142]. Суспільна економічна свідомість відноситься до індивідуального, як загальне до одиничного, отже, їх співвідношення визначається діалектикою одиничного й загального, зв'язком особистості і суспільства в економічному житті. Крім суспільного й індивідуального мислення, залежно від специфіки структури економічних взаємин, існують інші аспекти економічної свідомості та мислення: колективні, територіальні, галузеві, отже, існує стратифікація економічного мислення [5, с. 12].

Гендерний вимір сучасної економіки ґрунтується на наявності розподілу економічних ресурсів між групами людей залежно від їхньої статі, а також розподілу відповідальності за благополуччя людей між родиною, недержавним сектором економіки та державою. Вивчення рівня економічного мислення загалом та фінансової грамотності зокрема здійснюється у межах проекту Агентства США з міжнародного розвитку «Трансформація фінансового сектору в Україні» DAI Global LLC (період реалізації – 28 жовтня 2016 р. – 28 грудня 2020 р.). Основним завданням цієї чотирьохрічної програми є розвиток та поліпшення надання фінансових послуг в Україні, які б відповідали потребам громадян України та суб'єктів господарювання усіх розмірів [8].

У 2017 р. в Україні представники проекту Агентства США з міжнародного розвитку USAID «Міжнародні партнерства заради стабільності фінансового сектору» провели загальнонаціональне репрезентативне опитування з питань фінансової грамотності, обізнаності та використання фінансових послуг. Інтерв'ю за методикою «обличчям до обличчя» були проведені з 2013 респондентами дорослого віку (18-60 років), які є користувачами фінансових послуг, середньою тривалістю 30 хвилин кожне. Загалом було задано 85 запитань,

більшість з яких була запозичена безпосередньо з аналогічних досліджень фінансової грамотності, що проводилися Світовим банком у країнах СНД. Опитування охопили всі області України, статистична похибка не перевищує 2% [8].

У ході дослідження вивчався рівень фінансової інклюзії, тобто включеності населення у фінансову систему, що означає не просто обізнаність, володіння певною сумою знань чи конкретними навичками, а активне їх використання у повсякденному житті [2, с. 42]. Отже, дослідники з'ясували, що більшість українців користується лише розрахунковими послугами банків і платежами, це: оплата комунальних послуг, дебетова картка, перекази і платежі через термінали, мобільний Інтернет-банкінг, мобільні гроші, перекази Україною і міжнародні, а також електронний гаманець. На цьому залучення респондентів до фінансової системи закінчується, що є доволі низьким показником фінансової інклюзії.

Крім того, під час дослідження фахівці визначили рівень навичок фінансових обчислень населення та з'ясували, що власна оцінка фінансової грамотності населення вища, ніж реальні знання. Так, деякі люди оцінили свої знання на «відмінно», але за фактом виявилось, що жоден з опитаних не відповів правильно на всі питання, тобто люди переоцінюють свої фінансові можливості. Крім того, опитування свідчить, що чим менш забезпечена людина, тим гірше вона оцінює власні фінансові здібності порівняно з реальністю. Чим заможніша людина, тим краще у неї рівень самооцінки. Крім того, значного гендерного розриву у сфері фінансової математики в Україні не існує. Кількість відповідей із результатом «добре» у чоловічої половини було на рівні 25,2%, жіночої – 22,4%. А за кількістю відповідей з оцінкою «відмінно» в Україні виявляється гендерна рівність: в обох статей вони взагалі відсутні. Найбільше українці давали відповідей з оцінкою «посередньо»: відповіло 36,9% жінок і 36,8% чоловіків. За визначенням ОЕСР, людина, щоб уважатися фінансово грамотною, повинна відповісти на п'ять із семи питань. На п'ять питань у країнах ОЕСР правильні відповіді дають 63% респондентів як жіночої, так і чоловічої статі, в Україні – 24% [8].

Також під час опитування вивчався рівень фінансової обізнаності, тобто володіння термінологією і певними юридичними аспектами фінансового життя. Було виявлено, що фактичні заміри фінансової обізнаності українців набагато гірші, ніж фінансової грамотності. Тут також зберігається досить сильна розбіжність у віковій структурі: люди різних вікових категорій абсолютно по-різному самооцінуються і показують реальний результат. Респонденти вікової категорії старше 60 років показали доволі низький рівень фінансової обізнаності. Щодо гендерного аспекту, то рівень фінан-

сової обізнаності як чоловіків, так і жінок виявився практично однаковим. Подібні результати є досить нетиповими для подібних досліджень у країнах Європи, де виявляється значна перевага у рівні фінансової обізнаності серед респондентів чоловічої статі. У країнах ОЕСР чоловіки краще розбираються у фінансах: у 2017 р. 69% чоловіків правильно відповіли на п'ять із семи питань, рівень правильних відповідей серед жінок – 56%. У середньому в усіх країнах ОЕСР 63% респондентів відповіли правильно на п'ять запитань, найгірший показник – у Північній Африці – 30% та в Україні – 24% [8].

Щодо вивчення фінансової поведінки, то результати опитування показали, що більшість респондентів (61%) не має фінансових цілей. Також з'ясувалося, що респонденти здебільшого не ведуть обліку доходів та витрат. Було також виявлено суттєву різницю між міським і сільським населенням: останні є більш фінансово безвідповідальними. Спостерігається й значна різниця за гендерною ознакою: жінки є відповідальніші за чоловіків, особливо це стосується обліку доходів та витрат. Основну роль у складанні сімейного бюджету в нашому суспільстві виконують жінки, які також відповідають за його виконання. Що стосується визначення довгострокових фінансових цілей домогосподарств, то в більшості українських сімей цю функцію виконують чоловіки.

Найбільш активна фінансова поведінка прослідковується серед молоді, якій притаманна відсутність відчуття страху користування новою фінансовою послугою. У цілому, на думку експертів, населення не співпрацює з фінансовою системою в Україні, бо не довіряє їй і відчуває дискомфорт, користуючись фінансовими послугами. У середньому краще відповідали на запитання респонденти у віці від 35 до 59 років, питання переважно стосувалися розуміння основних економічних понять та діяльності фінансових інститутів. Проте результати проведеного дослідження свідчать про те, що фінансові ринки України розвинуті недостатньо. Відповідно, респонденти не показали особливої обізнаності або зацікавленості щодо розвинених фінансових продуктів, оскільки вони ними не користуються. Також було виявлено дуже низький рівень довіри до фінансових установ, ступінь поширення фінансових послуг в Україні залишається низькою, особливо порівняно з європейськими державами. Респонденти не дуже цікавляться економічними новинами та розвитком фінансового

сектору країни. Найбільш цікавими питаннями для респондентів визначено динаміку індексу інфляції, зміни у рівні пенсійного забезпечення та зміни цін на ринку нерухомості.

Висновки з проведеного дослідження. Підтверджено, що економічне мислення є відображенням в економічній свідомості явищ і процесів економічного життя, спрямоване на формування адекватних практичних дій економічного характеру. Активним суб'єктом економічної діяльності в сучасному суспільстві виступають представники як чоловічої, так і жіночої статі. Вибір моделі економічної поведінки активно здійснюється представниками обох статей та у цілому визначається умовами життєдіяльності. Найбільш активна фінансова поведінка виявляється серед чоловіків і жінок молодого та середнього віку. Гендерних відмінностей у рівні фінансової грамотності населення України практично не існує, що є показником активного залучення представників обох статей до економічних явищ і процесів у суспільстві.

Подальші дослідження у цьому напрямі доцільно здійснювати шляхом проведення опитування представників як чоловічої, так і жіночої статі різних вікових категорій та соціальних груп, що дасть змогу провести багатофакторний аналіз рівня економічної свідомості населення України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Герасименко Г.В. Гендерні проблеми на ринку праці України. Демографія та соціальна економіка. 2005. № 1. С. 138-145.
2. Гриняк Н.В. Міжнародна методологія вимірювання гендерної рівності. Статистика України. 2004. № 3. С. 41-45.
3. Журавлев А.Л., Купрейченко А.Б. Экономическое самоопределение: Теория и эмпирические исследования. М.: Институт психологии РАН, 2007. 480 с.
4. Максименко С.Д. Особистість у вимірі економіки. Соціальна психологія. 2004. № 4(6). С. 184-186.
5. Москаленко В.В. Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель. Соціальна психологія. 2006. № 3(17). С. 3-17.
6. Підвищення ефективності використання персоналу та його розвиток: монографія / за наук. ред. д.е.н. А.Г. Бабенка. Дніпро: УМСФ, 2016. 493 с.
7. Регулювання соціально-трудова відносин: сучасний стан та перспективи розвитку: колективна монографія / за заг. ред. І.І. Кичко. Ніжин: Орхідея, 2016. 258 с.
8. Фінансова грамотність українців. URL: <https://www.usaid.gov/uk/ukraine/economic-growth>.

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ТА ЙОГО РОЛЬ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ КРАЇНИ

THE SOCIAL CAPITAL AND IT'S ROLE IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

У статті розглянуто поняття «соціальний капітал». Досліджено його сутність та основні функції. Відзначено вплив соціального капіталу на економічний розвиток. Розглянуто варіанти оцінки соціального капіталу. Визначено умови та наслідки формування громадського суспільства. Підкреслено важливість формування високого рівня довіри між людьми у суспільстві. Надано основні напрями трансформації соціального капіталу в Україні.

Ключові слова: соціальний капітал, економічний розвиток, громадське суспільство, рівень довіри, партнерство держави та громадськості.

В статье рассмотрено понятие «социальный капитал». Исследованы его сущность и основные функции. Отмечено влияние социального капитала на экономическое развитие. Рассмотрены варианты оценки социального капитала. Указаны условия и последствия формирования гражданского общества. Подчеркнута важность формирования высокого уровня доверия между

людьми в обществе. Приведены основные направления трансформации социального капитала в Украине.

Ключевые слова: социальный капитал, экономическое развитие, гражданское общество, уровень доверия, партнерство государства и граждан.

The concept «social capital» is considered in the article. The essence of the concept and it's main functions are investigated. The influence of the social capital on the level of the economic development is marked. The main variants of the assessment of the social capital are considered. The main conditions and effects of the forming of the civil society are indicated. The importance of the forming of the high level of the credibility of the people in the society is underlined. The main directions of the transformation of the social capital in Ukraine are given.

Key words: the social capital, economic development, the civil society, the level of credibility, the partnership of the government and the citizens.

УДК 316.3:330.34

Матросова Л.М.

д.е.н., професор, професор кафедри державних фінансів
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

Постановка проблеми. Останнім часом у сучасному світі зростає роль людини та її розвитку, а також забезпечення ефективного механізму взаємодії між членами суспільства. Доведено, що найбільш вигідними з економічного погляду є інвестиції у людину, розвиток інтелектуального капіталу та створення комфортних умов співпраці людей. Важливе місце в цьому займає соціальний капітал як чинник формування сучасного громадського суспільства. Ці проблеми є актуальними для України, що проходить складний шлях реформування соціально-економічних відносин та формування сучасного громадського суспільства.

В умовах поширення глобалізації та зростання впливу різних чинників, що забезпечують економічне зростання, суттєво підвищується роль соціальних складників розвитку економіки. Тому останнім часом науковці та фахівці почали, поряд із традиційними, виділяти такі специфічні обставини, як стан соціальних відносин у суспільстві, характер та якість зв'язків між різними економічними суб'єктами, особливості ділової репутації економічних суб'єктів, рівень довіри до них із боку клієнтів та партнерів, принципи соціальної відповідальності бізнесу та корпоративної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній економічній літературі серед чинників добробуту та зростання все частіше використовуються такі поняття, як довіра та мережева діяльність, що об'єднуються у визначення «соціальний капітал». Зараз проблеми соціального капіталу

активно досліджуються у межах різних наук, починаючи з економіки та закінчуючи етнопсихологією.

Окремі аспекти щодо розвитку та вдосконалення соціального капіталу досліджено такими зарубіжними представниками інституційного та неоінституційного напрямів економічної теорії, як Дж. Коулмен, Р. Роуз, Р.Д. Патнем, А. Портес, Дж. Барон, Ф. Фукуяма та ін.

Слід зазначити, що термін «соціальний капітал» має відносно невелику історію використання. Вперше його запропонував у 1916 році Лід Джансон Ханіфан, доводячи необхідність налагодження соціальних відносин між індивідами, що утворюють соціальну одиницю. У подальшому поняття «соціальний капітал» застосував в 1983 році П'єр Бурдьє для позначення соціальних зв'язків, що можуть виступати ресурсом для отримання вигоди. Він визначав соціальний капітал як «ресурси, засновані на родинних відносинах та відносинах у соціальній групі, що організована за принципом участі» [1, с. 66].

Але найбільшу популярність термін «соціальний капітал» отримав у розширеному трактуванні Дж. Коулмена, згідно з яким це – потенціал взаємної довіри та взаємодопомоги, що формується у міжособистісних відносинах: зобов'язання та очікування, інформаційні канали та соціальні норми [2, с. 124]. Ф. Фукуяма розглядає соціальний капітал як певний набір неформальних цінностей або норм, яких дотримуються члени громадського руху, що дає їм можливість співпрацювати один з одним [3].

Американський соціолог А. Портес вважає, що соціальний капітал притаманний самій структурі людських відносин, оскільки людина в цьому разі, будучи пов'язана з іншими людьми, отримує багато переваг. Соціальний капітал не може перебувати в чийсь власності, він являє собою суспільне благо, яким можуть користуватися всі члени суспільства.

В Україні поняття соціального капіталу та можливості його використання як чинника економічного зростання ще не досить вивчені. Суттєвий внесок в обґрунтування поняття «соціальний капітал» зробили українські дослідники: Е. Гугнін, А. Колодій, Ю. Привалов, О. Рогожин, Ю. Саєнко, В. Степаненко, А. Чемерис, В. Чепак, Н. Черниш. Окремі аспекти визначення ролі соціального капіталу у забезпеченні розвитку економіки розглядають у своїх наукових роботах такі економісти та соціологи, як В.В. Радаєв, П.Н. Шіхирев, І.Е. Діскін, С.А. Курганський, А.Н. Олейнік, Н.М. Рімашевський, А. Ляско та ін. Певний внесок у формування концепції людського та соціального капіталу зробили такі українські вчені, як Б. Буркинський, А. Колот, О. Грішнова [4, 8], Г.К. Волкова [5], А.М. Гриненко [6], О.А. Єрмакова [7], Ю. Зайцев, О. Демків, М. Лесечко, О. Сидорчук та ін.

Але не досить дослідженими залишаються такі важливі питання, як визначення ролі та місця соціального капіталу серед інших традиційних видів та форм капіталу, що використовуються у сучасній економічній діяльності; характеристика механізму впливу соціального капіталу на економічне зростання; специфічні особливості розвитку сучасного соціального капіталу в Україні.

Підвищена значущість дослідження проблеми соціального капіталу у сучасній економіці та недостатня розробленість цього чинника зростання в економічній літературі зумовили вибір теми цієї статті.

Постановка завдання. Отже, метою статті є визначення особливостей та функцій соціального капіталу, а також його ролі у забезпеченні економічного розвитку країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному суспільствознавстві зусиллями соціологів, політологів, економістів, психологів, антропологів і представників інших наукових дисциплін сформувалося поняття «соціальний капітал» – громадський ресурс, що сприяє залученню інвестицій, розвитку економіки та торгівлі, вирішенню різних суспільних проблем. Соціальний капітал поширює інформацію, зміцнює довіру між партнерами по бізнесу, формує індивідуальну репутацію суспільним надбанням, мобілізує ресурси для громадських проектів, підтримує благодійність та інші форми альтруїстичної поведінки. Все вищезазначене дає змогу розглядати соціальний капітал як цінний ресурс розвитку суспільства поряд із традиційними чинниками – виробничим та людським капіталом.

В умовах глобальної економіки соціальний капітал набуває особливого значення. Завдяки його розвитку та зміцненню можна досягти не тільки підйому економіки, але і збільшення загального рівня добробуту суспільства. Підкреслюючи важливу роль соціального капіталу в сучасній економіці, відомий американський вчений Ф. Фукуяма розглядає приклади таких країн, як Японія, Китай, Південна Корея, Німеччина, Італія, США. Найвищий рівень розвитку соціального капіталу характерний саме для економічно розвинених країн світу – Японії, Німеччини та Південної Кореї [3].

Поняття «соціальний капітал», на думку Д.Ю. Бадалова, І.В. Ясинською, Е.А. Безмовної, пов'язують з економічним розвитком країни, розбудовою громадянського суспільства, підтримкою політичних та соціальних реформ, формуванням особистого добробуту громадян, міграцією населення та іншими процесами. Чим реальнішим стає перехід цивілізації на постіндустріальну стадію розвитку, тим все більш очевидним є той факт, що соціальні зв'язки, норми, переконання та правила відіграють важливу роль в економічному розвитку. Слід підкреслити, що зараз капіталом можуть бути не тільки фінансові кошти та засоби виробництва, але і якості людей, їх кваліфікація та форми взаємодії. Міжлюдські відносини можуть суттєво впливати на продуктивність економічної діяльності.

Рівень розвитку соціального капіталу безпосередньо пов'язаний з рівнем розвитку громадянського суспільства: слабке громадянське суспільство не здатне самостійно вирішувати суспільні проблеми та вимагає як альтернативи втручання держави; чим менше у суспільстві соціального капіталу, тим більше в ньому державної присутності. Але держава теж стає менш ефективною, якщо відсутні соціальні інститути та організації, що здатні «дисциплінувати» державу та закликати її до відповіді, до підзвітності перед суспільством та його громадянами.

Соціальний капітал можна характеризувати через його функції – тобто як сукупність певних множин, якими володіє індивід та які мають низку загальних властивостей – вони являють собою певні аспекти соціальних структур та сприяють діям індивіда всередині цих структур.

Водночас соціальний капітал є функцією соціальних відносин: зв'язки, що ґрунтуються на довірі та взаємності, сприяють більш продуктивній діяльності людей; такі відносини можуть приносити прибуток у вигляді різноманітних матеріальних і нематеріальних цінностей. Подібно до інших видів капіталу, соціальний капітал є продуктивним – він дає змогу досягти результатів, що неможливо було б отримати за його відсутності.

Відзначимо, що соціальний капітал може впливати на стан економіки та суспільства у двох напрямках – горизонтальному та вертикальному.

У першому разі функція соціального капіталу полягає у координації дій економічних агентів щодо запобігання «провалам» ринку без участі держави. У другому разі соціальний капітал сприяє консолідації та політичній активності громадян, а цілями колективних дій стають ефективна діяльність держави та функціонування заснованих нею соціально-правових інститутів.

За своєю структурою соціальний капітал є сукупністю різних знань, умінь, навичок, культурних, національних, духовних та ментальних традицій, ідеологічних доктрин, а також мотивації конкретних людей та їхнього життєвого досвіду, що сприймаються суспільством як соціально значущі та ціннісні орієнтири.

Але внаслідок різних трактувань цього поняття соціальний капітал вимірюється досить різними варіантами залежно від контексту. Найбільш розповсюджені варіанти оцінки соціального капіталу застосовуються у міжрегіональних дослідженнях – це такі цінності, як довіра, повага до оточення, готовність допомагати, толерантність, членство в асоціаціях та клубах за інтересами (наприклад, у профспілках), благодійність, волонтерство, розвиненість некомерційних організацій тощо.

Р.Д. Патнем вимірює соціальний капітал за допомогою індивідуальних індикаторів, таких як інтенсивність та сила контактів, членство в громадських об'єднаннях, електоральна активність, задоволеність відносинами, дотримання норм взаємності, почуття безпеки, довіра до сусідів та соціальних інститутів [9].

Вимірювання соціального капіталу на регулярній основі проводять статистичні органи Великої Британії, Канади, Австралії та інших країн світу. Координацію національних програм із вимірювання соціального капіталу здійснюють Світовий банк, під егідою якого було створено систему вимірювання соціального капіталу SOCAT (Social Capital Assessment Toolkit), а також ЮНЕСКО та ОЕСР.

Загальний підхід до вибору індикаторів засновано на більш вузькому, економічному визначенні соціального капіталу як сукупності загальних норм та цінностей, що дають змогу суспільству вирішувати проблему надання суспільних благ. На думку Л. Поліщук, основою такого підходу до визначення соціального капіталу можуть бути як мінімум чотири найбільш важливі ресурси, що виникають або посилюються саме завдяки соціальним зв'язкам і дають змогу підвищити ефективність економічної діяльності загалом [10].

По-перше, це доступність інформації. Для звичайних ринкових відносин характерною рисою є неповнота та недосконалість інформації, тобто її закритість, недоступність, високі витрати на отримання повної, достовірної та об'єктивної інформації. Соціальні зв'язки в певному середовищі надають індивідууму корисні відомості, недоступні

з інших джерел, про можливості та варіанти найбільш вигідної поведінки на ринку.

По-друге, соціальні зв'язки можуть впливати на діяльність менеджерів з роботи з персоналом або керівників фірми. Соціальні зв'язки з тими, хто має у своєму розпорядженні ресурси та реальну владу, сприяють вирішенню питань працевлаштування та розвитку кар'єри працівників не менш, ніж накопичені ними знання та досвід.

По-третє, соціальні зв'язки індивіда можуть сприйматися організацією як якість соціальних гарантій, що забезпечують доступ до певних соціальних ресурсів. Соціальні зв'язки, що «стоять» за людиною, свідчать про те, що, крім індивідуального людського капіталу (знань та досвіду), вони є додатковими ресурсами, на які певною мірою може розраховувати фірма, наймаючи цього працівника.

І, нарешті, по-четверте, соціальні зв'язки підсилюють та прискорюють процес визнання та адаптації нового працівника на підприємстві. Належність до певної соціальної групи автоматично має на увазі поділ її інтересів та цінностей, що забезпечує не тільки емоційну підтримку, але і високий ступінь довіри до новачка в колективі. Таким чином, соціальні зв'язки підтримують душевний спокій працівника та відкривають йому доступ до різних ресурсів фірми.

Важливим питанням є забезпечення оптимізації соціального капіталу з метою отримання найбільших результатів від його використання. До ключових чинників оптимізації формування соціального капіталу Є.С. Драгомірова відносить такі: інвестиції в освіту, охорону здоров'я, інтелектуальний капітал; боротьбу з корупцією та організованою злочинністю шляхом створення громадських об'єднань та посилення їх впливу на процес формування державної політики [11, с. 5-12, 19].

Слід підкреслити, що сутність соціального капіталу визначається мірою взаємної довіри людей у суспільстві. Якщо у суспільстві є взаємна довіра між його членами, то в ньому є і соціальний капітал. Довіра тут є головним елементом, що забезпечує цілісність усіх складників структури соціального капіталу. Саме довіра та націленість людей на досягнення спільної мети об'єднують окремі індивідуальні капітали людей у соціальний капітал на рівні трудових колективів, громадських рухів, національних і державних співтовариств.

Отже, індивідуальний соціальний капітал у процесі свого розвитку та взаємодії створює досить стійку форму соціального капіталу всього суспільства. Тому соціальний капітал належить усім членам суспільства. З погляду економічного аспекту довіра відіграє значну роль не тільки в економії часу та обсягах інвестицій, але й в оптимізації вибору.

Можливості економічного зростання будь-якої країни залежать від наявності та рівня використання природних та трудових ресурсів, основного

капіталу, техніки та технологій, обсягу сукупного попиту на продукцію, ступеня мотивації робітників до праці, а також від соціальної, економічної та політичної структури конкретного суспільства.

Зараз окремі економісти здійснюють пошук варіантів оцінки впливу соціального капіталу на економічне зростання. Так, колектив авторів під керівництвом Н.В. Яремчука зазначає, що елементи соціального капіталу впливають на економічне зростання за такими основними напрямками.

По-перше, в результаті зростання рівня довіри між людьми менше ресурсів необхідно витратити для захисту від випадків шахрайства у процесі здійснення економічної діяльності.

По-друге, підприємцям потрібно менше зусиль для відстеження поведінки постачальників і працівників, завдяки чому можуть бути вивільнені ресурси для модернізації виробництва та здійснення нововведень.

По-третє, доповнення економічних відносин, що будуються на праві власності, відносинами, що засновані на довірі одного члена колективу до іншого, знижує витрати на укладання контрактів та угод.

По-четверте, більш високий ступінь довіри до держави та її економічної політики більш сприятливо позначається на обсягах інвестицій.

По-п'яте, участь громадськості у прийнятті важливих економічних рішень у суспільстві зумовлює більш ефективну роботу державних органів влади.

По-шосте, поширення комунікацій між людьми полегшує передачу інформації та прискорює розповсюдження нових технологій та видів продукції.

По-сьоме, соціальний капітал може виступати як свого роду соціальна страховка, а також давати домогосподарствам змогу здійснювати більш ризиковану, але й потенційно більш прибуткову діяльність.

Запропоновані напрями впливу соціального капіталу на економічне зростання можуть бути визнані як певною мірою еkleктичні. Більш логічний підхід до визначення напрямів приводить до наступних висновків:

1. Соціальний капітал забезпечує учасникам мереж економію трансакційних витрат.

2. Ще Дж. М. Кейнс зазначав, що дуже важливим є настрої інвесторів. Отже, якісний соціальний капітал забезпечує більшу довіру інвесторів та зростання інвестицій як важливого чинника економічного зростання.

3. У процесі інвестування значну роль відіграють якість та оцінка ефективності обраних інвестиційних об'єктів, оскільки економічним суб'єктам досить складно зробити правильний вибір за наявності різних альтернативних варіантів інвестування. У будь-якому разі є інвестиційний ризик як ризик невдалого вибору через:

а) невизначеність наслідків обраного варіанту;

б) незворотність прийнятих рішень щодо вкладання інвестицій;

в) можливі великі зайві витрати під час реалізації інвестиційного проекту.

Вплив соціального капіталу на економічне зростання можна розглядати також на мікро-, мезо- та макрорівні. У першому разі можливо оцінити внесок соціального капіталу в добробут індивідів та домашніх господарств; у другому – в розвиток місцевих громад та ефективність роботи місцевих органів влади; у третьому – у розвиток суспільства, громадських організацій та країни загалом.

На мезорівні соціальний капітал може привести до скорочення трансакційних витрат у приватному, державному та некомерційному секторах економіки.

На мікрорівні соціальний капітал можна охарактеризувати як один із чинників економічного зростання, тому що він активно створюється у процесі освіти окремих індивідів. Освіта не тільки розвиває підґрунтя, що закладено у родині, але й доповнює його новими елементами соціального капіталу, що формуються у процесі навчання за рахунок розширення кола неформальних зв'язків, мереж, знайомств, співпраці тощо. У сучасній економіці зростання рівня освіти населення є одним із головних чинників забезпечення сталого економічного зростання на основі підвищення рівня професійних знань фахівців та впливу соціальних зв'язків, що було отримано у процесі навчання та комунікації.

Розвиток соціального капіталу на рівні підприємств та фірм – це також важливий чинник зростання в масштабах сучасної національної економіки. Лише за наявності такого капіталу досить високої якості підприємства та фірми країни спроможні реалізувати економічні програми та проекти, працювати як «єдиний організм», вирішуючи у сукупності загальнонаціональні завдання.

Соціальний капітал має низку специфічних ознак. По-перше, це завжди продукт організованої взаємодії людей, тому він має суспільну, а не індивідуальну природу. По-друге, соціальний капітал як елемент функціонування соціально-організованої суспільної системи не може перебувати у приватній власності, тобто він є суспільним благом. По-третє, незважаючи на те, що соціальний капітал не є власністю окремої фірми, він входить до структури активів фірми та може бути використаний будь-яким підприємством у разі необхідності.

Ефективна взаємодія та співпраця працівників фірми створює власну «мову» ділового спілкування; власний соціальний капітал, що дає змогу посилювати віддачу від залучення до процесу виробництва інших економічних чинників. Відсутність на фірмі можливостей розвитку оперативної довіри, ділового спілкування та корпоративної етики, марна трата часу та витрачання сил співробітників на «з'ясування стосунків», нездорове

суперництво між різними «угрупованнями», що беруть участь у конфліктах, приводять до погіршення результатів діяльності фірми як ефективної економічної структури, зростання її трансакційних витрат, що можуть бути вищі за ринкові.

Досить складним завданням є аналіз впливу нових чинників зростання: визначення частки, що вносять в економічне зростання інформація, знання, наука, людський або соціальний капітал. Найчастіше вплив цих чинників має опосередкований характер. Соціальний капітал окремих індивідів у суспільстві відрізняється внаслідок різних природних та соціально-економічних причин. Але з віком окрема людина та її соціальний капітал змінюються, накопичуються і можуть принести певний економічний ефект. Іншими словами, соціальний капітал виробляється та відтворюється.

Соціальний капітал втілений у людині, він не може продаватися, передаватися або залишатися в спадщину за заповітом, як, наприклад, гроші та матеріальні цінності. Розвиток соціального капіталу створює умови для економічного зростання, але як засіб запобігання «провалів» ринку він є не завжди ефективним інструментом. Тому його можна використовувати як чинник руху вперед, тобто руху до подальшого розвитку суспільства. Забезпечувати базові елементи у суспільстві є обов'язком держави, для чого вона повинна використовувати законодавство, фіскальну та монетарну політику.

Соціальний капітал певною мірою створює умови для саморегулювання економіки, даючи змогу зменшити масштаби державного регулювання; таким же чином корпоративна соціальна відповідальність зменшує потребу в участі держави у заходах з охорони навколишнього середовища, регулювання трудових відносин та здійснення контролю за якістю продукції.

На думку Т.В. Шаповалової, з огляду на необхідність трансформації соціального капіталу в Україні необхідно забезпечити такі стратегічні напрями його вдосконалення з погляду економіки, як: формування системи запобігання можливості економічних агентів отримувати доходи від «тіньової» економіки та скорочення відпливу капіталу з України за кордон; вжиття заходів щодо спрощення механізму реєстрації підприємницької діяльності та поліпшення бізнес-клімату; запровадження ефективних механізмів забезпечення прозорості та відкритості процесів розподілу та використання бюджетних фінансових ресурсів, здійснення державних закупівель; проведення судової реформи для створення правової бази боротьби з корупцією; формування соціального капіталу та зростання його ролі у сучасному суспільстві [12].

Розвиток соціального капіталу шляхом активізації участі населення у суспільному житті є важливим елементом формування концепції громадянського

суспільства. Ефективна взаємодія та співпраця держави та громадянського суспільства можуть бути максимально продуктивними, якщо держава та громадськість є досить зрілими, а населення країни – соціально активним та відповідальним. Партнерство держави та громадськості дає змогу не лише зміцнити соціально-економічні відносини у суспільстві, але й сприяти накопиченню соціального капіталу та його подальшому розвитку.

У сучасному світі концепція соціального капіталу відкриває нові шляхи до поєднання неформальної соціальної інфраструктури суспільства з дієвою державною політикою. Насправді соціальний капітал не може кардинально замінити державну політику, він, скоріше, є її ефективною передумовою та частково її наслідком. Ефективна державна політика стимулює утворення соціального капіталу, а соціальний капітал підвищує ефективність дій уряду країни та держави загалом.

Результатами процесу накопичення соціального капіталу можуть бути: розвинена громадська свідомість, що породжує високий рівень громадсько-політичної активності населення; поширення доступу громадян до вирішення загальнонаціональних завдань та участі в управлінні державою; більш ефективна діяльність органів державної влади, що адекватно реагує на потреби та інтереси суспільства; прискорений соціально-економічний та політичний розвиток країни.

Таким чином, соціальний капітал має різноманітний вплив на розвиток суспільства: економічне зростання, формування соціальних відносин, створення громадських об'єднань, діяльність органів державної влади, рівень довіри до неї з боку населення країни тощо. Формування концепції соціального капіталу та її ефективне втілення у суспільному житті дають змогу забезпечити ефективний розвиток країни, запровадити сучасні форми громадської активності населення, створити передумови для зростання добробуту громадян.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. Т. 3. № 5. 2002. С. 60-74.
2. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. 2001. № 3. С. 122-139.
3. Фукуяма Ф. Соціальний капітал / Ф. Фукуяма // Незалежний культурологічний часопис. 2008. № 53. URL: <http://www.ji.lviv.ua>
4. Грішнова О. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу / О. Грішнова, Н. Полив'яна // Україна: аспекти праці. 2009. № 3. С. 19-24.
5. Волчкова Г.К. Домінанти розвитку соціального капіталу в сучасних умовах / Г.К. Волчкова // Економіка і організація управління. 2014. № 3(19). С. 56-61.

6. Гриненко А.М. Соціальний капітал: сутність та генезис його трактування / А.М. Гриненко, В.В. Кирилюк // Соціально-трудові відносини: теорія і практика: зб. наук. пр. / ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. Київ: КНЕУ, 2017. № 2. С. 321-328.

7. Єрмакова О.А. Соціальний капітал як важливий фактор економічного розвитку України та її регіонів / О.А. Єрмакова // Вісник Нац. унів-ту «Львівська політехніка»; Серія: Проблеми економіки та управління: зб. наук. праць. 2016. № 847. С. 88-96.

8. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / [А.М. Колот, О.А. Грішнова та ін.]; за наук. ред. А.М. Колота. Київ: КНЕУ, 2012. 501 с.

9. Патнем Р.Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії: Пер. з англ. / Р.Д. Патнем, Р. Леонарді, Р.Й. Нанетті. Київ: Основи, 2001. 301 с.

10. Полищук Л. Экономическое значение социального капитала / Л. Полищук, Р. Меняшев // Вопросы экономики. 2011. № 2. С. 46-65.

11. Драгомірова Є.С. Формування соціального капіталу на державному і регіональному рівнях: автореф. дис. канд. екон. наук: [спец. 08.00.07] / Є.С. Драгомірова; Донец. держ. ун-т упр. Донецьк, 2010. 20 с.

12. Шаповалова Т.В. Соціальний капітал: теоретичні засади та стратегії трансформації: монографія / Т.В. Шаповалова. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 360 с.

13. Нахтов Т.В. Социальный капитал и образование / Т.В. Нахтов // Вопросы образования. 2012. № 2. С. 63-68.

14. Сивуха С.В. Социальный капитал: Энциклопедия социологии / С.В. Сивуха. URL: <http://bourdieu.name>

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДІ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

SOCIAL AND ECONOMIC CONDITIONS OF IMPLEMENTATION OF LEADERSHIP POTENTIAL OF YOUTH OF UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE

УДК 332.024

Морозюк Н.В.

к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки праці та соціального розвитку Національний університет біоресурсів і природокористування України

Шапошнік В.М.

к.вет.н., старший науковий співробітник Українська лабораторія якості і безпеки продукції АПК

Круглик С.Г.

науковий співробітник Українська лабораторія якості і безпеки продукції АПК

У статті визначено ключові з позиції молоді об'єднаних територіальних громад України соціально-економічні умови реалізації їхнього лідерського потенціалу, а саме: зайнятість за місцем проживання; належні житлово-побутові умови; доступність до якісних соціальних послуг (медичних, освітніх, культурних тощо). Розглянуто можливості для створення цих умов шляхом координації діяльності основних суб'єктів управління територіальних громад: органів державної влади, місцевого самоврядування, населення, громадського сектору та бізнесу.

Ключові слова: *молодь, лідерський потенціал, об'єднані територіальні громади, соціально-економічні умови, суб'єкти управління територіальними громадами.*

В статье определены ключевые с точки зрения молодежи объединенных территориальных общин Украины социально-экономические условия реализации их лидерского потенциала, а именно: занятость по месту жительства; надлежащие жилищно-бытовые условия; доступность к качественным социальным услугам (медицинским, образовательным, культурным и т.д.). Рассмотрены возможности для создания этих условий путем координации деятельности основных субъектов управления территориальных громад: органов государственной власти, местного самоуправления, населения, общественного сектора и бизнеса.

смотрены возможности для создания этих условий путем координации деятельности основных субъектов управления территориальных громад: органов государственной власти, местного самоуправления, населения, общественного сектора и бизнеса.

Ключевые слова: *молодежь, лидерский потенциал, объединенные территориальные общины, социально-экономические условия, субъекты управления территориальными общинами.*

The article outlines the key socioeconomic conditions for the implementation of their leadership potential from the point of view of the youth of the united territorial communities of Ukraine, namely: employment at the place of residence; proper living and living conditions; availability of high-quality social services (medical, educational, cultural, etc.). Opportunities for creation of these ways by coordination of activity of the main subjects of management of territorial communities are considered: public authorities, local self-government, population, public sector and business.

Key words: *youth, leadership potential, united territorial communities, socio-economic conditions, subjects of management of territorial communities.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування та створення різнопланових (політичних, економічних, соціальних) внутрішньодержавних і міждержавних об'єднань, суспільство стало потребувати компетентних і активних фахівців, здатних швидко і вміло визначати цілі своєї діяльності, прогнозувати досягнення, долати труд-

нощі, будувати взаємини з людьми, працювати в команді, тобто повною мірою проявляти свій творчий потенціал і лідерські властивості особистості.

Проте, не маючи змоги реалізуватися в Україні, молоді лідери змушені покидати її. За різними оцінками, до 50% молоді у віці від 14 до 34 років мають намір виїхати за кордон. Зараз, за даними країн

ЄС, на їхній території офіційно працює або навчається 4 млн українців, половина з них – у Польщі. При цьому для європейських країн є бажаною міграція українців, насамперед високоосвічених. Для цього вони готові йти на значні поступки таким мігрантам, створюючи їм сприятливі соціально-економічні умови.

У таких умовах для подолання, а в подальшому – запобігання мігрантським настроям Україні життєво важливо виробити такий механізм реалізації лідерського потенціалу молоді, який би був спрямований на всебічне створення комфортних умов її життя на всій території держави та задіяв усі зацікавлені сторони (органи державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу, громадськості, вузів тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реалізація лідерського потенціалу досить ґрунтовно досліджена в педагогіці вченими Т.В. Гурую [1], С.А. Калашніковою [2], Ю.П. Кращенко [3], Н.В. Мараховською [4], В.Р. Міляєвою [5] та багатьма іншими. Дослідники, як правило, зосереджують увагу на проблемах лідерства студентської молоді, майбутніх учителів або офіцерів. Тобто більшість досліджень пов'язує лідерство з університетами. При цьому відсутні праці, що стосуються лідерського потенціалу молодих людей як жителів конкретних територіальних громад, які не завжди мають вищу освіту, але є реальними чи потенційними лідерами.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення соціально-економічних умов реалізації лідерського потенціалу молоді об'єднаних територіальних громад, що дасть можливість

у подальшому запропонувати відповідний механізм, який буде охоплювати усі зацікавлені сторони (органи державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу, громадськості, вишів тощо).

Виклад основного матеріалу дослідження.

У процесі проведення нами емпіричних досліджень (зокрема круглого столу «Як громаді активізувати молодих лідерів?») було з'ясовано, що для успішної реалізації свого потенціалу молодь ОТГ серед усього розмаїття соціально-економічних чинників виділяє три, які є, на її думку, ключовими:

- *зайнятість за місцем проживання;*
- *належні житлово-побутові умови;*
- *доступність до якісних соціальних послуг (медичних, освітніх, культурних тощо).*

Основною причиною, яка є визначальною під час прийняття рішення про неповернення у свою ОТГ після навчання та міграцію, є відсутність робочих місць. Так, рівень зареєстрованого безробіття найвищий серед молоді у віці 15-24 роки (23%) та 25-29 років (11,7%). Крім того, серед цієї вікової категорії є поширеною неформальна зайнятість, у сільській місцевості її рівень досягає 40% (рис. 1).

Як наслідок складної ситуації на ринку праці, серед домогосподарств, які мають доходи нижче прожиткового мінімуму, третина зайняті. При цьому слід наголосити на тому, що в Україні ризиком зниження рівня матеріального добробуту сім'ї є народження дитини, що змушує майже дві третини жінок працювати, поєднуючи материнство з роботою.

Ускладнює ситуацію на українському ринку праці наявна дискримінація за віком, що підтверджують статистичні дані. Але якщо проблеми з працевлаштуванням осіб передпенсійного віку суспільство

активно обговорює і намагається законодавчо врегулювати, то стосовно молоді ситуація досить складна. Норми трудового законодавства щодо захисту цієї вікової групи не дотримуються. Це вже в найближчому майбутньому може мати негативні наслідки як для держави, так і для окремих роботодавців. Так, відомо, що для успішного функціонування підприємства важливо дотримуватися балансу: кількість молодих людей та осіб передпенсійного віку повинна бути більш менш рівною. У цьому разі відбувається передача досвіду, в іншому – цей процес порушується.

Другою причиною молоді ОТГ називає відсутність належних житлово-побуто-

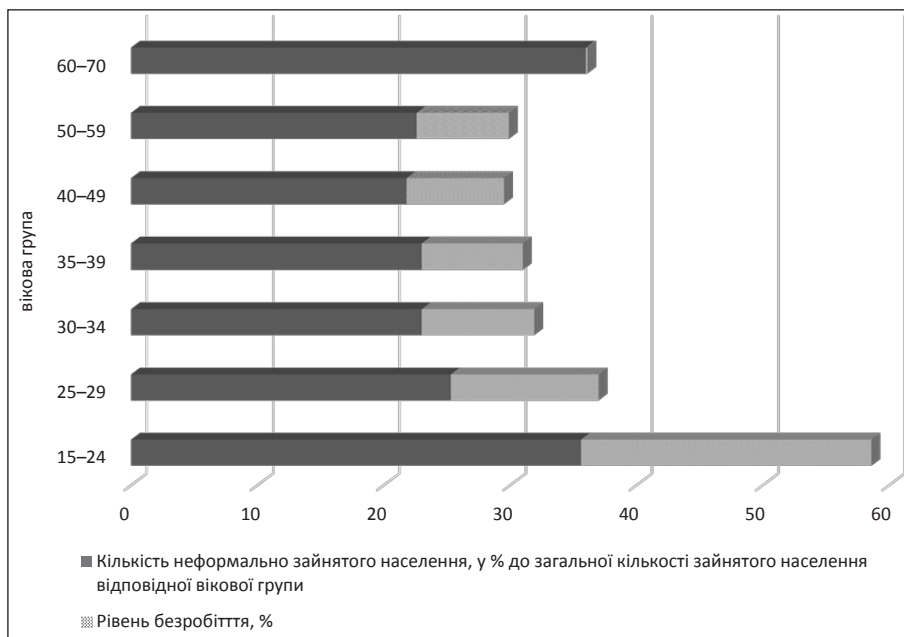

Рис. 1. Рівень неформальної зайнятості та рівень безробіття різних вікових груп населення України у 2016 р., %

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [6]

вих умов. Так, третина домогосподарств в Україні незадоволені своїми житловими умовами. Кожна п'ята молода сім'я не має власного окремого житла. Загалом у перенаселених житлових приміщеннях проживає 54% населення України.

Низькою є якість цих житлових приміщень, як переважно потребують капітального ремонту – майже кожне п'яте домогосподарство проживає у житлі, збудованому до 1960 р., після 1991 р. – 12% домогосподарств. Централізованим газопостачанням користуються 78% домогосподарств, балонним газом – 12%. Газову колонку у своєму житлі мають 15%, гаряче водопостачання – 40% домогосподарств. Водопроводом і каналізацією обладнано житло 80% домогосподарств, ванну або душ мають 76% домогосподарств. При цьому в сільській місцевості ці показники істотно нижчі.

Третьою умовою для реалізації лідерського потенціалу молоддю є *доступність соціальних послуг*. Так, *щодо освітніх можливостей молоді, насамперед вищої освіти, слід зазначити, що з 2003 року кількість студентів, які навчаються у вишах України, зменшилася на 34%. Динаміка кількості вищих навчальних закладів за останні 15 років має тенденцію до спаду: кількість закладів III-IV рівня акредитації скоротилася на 50 од., I-II рівня акредитації – наполовину. Натомість, за даними Міністерства освіти і науки України, у 2015/2016 н. р. 66,7 тис. молодих українців навчалися за кордоном, причому їхня кількість за останні 5 років зросла на 176%. Дві третини цього приросту становлять студенти, які навчаються в польських університетах.*

Слід звернути увагу, що сільські діти раніше виходять на ринок праці – 32,1% молоді у віці 15-24 роки працює, тоді як у містах їх 24,1%. Після 25 років ситуація змінюється на протилежну: в сільській місцевості рівень зайнятості на рівні 66,3-68,5%, а в міських поселеннях – 71,5-77,0%.

Таку ситуацію можна пов'язати з кількома причинами: по-перше, з недоступністю вищої освіти для сільської молоді через брак фінансових ресурсів; по-друге, з низькою якістю отриманих знань. Так, кожен п'ятий випускник сільської школи під час проходження зовнішнього незалежного оцінювання не долає мінімальний поріг, необхідний для вступу у заклади вищої освіти.

Щодо доступності медичних послуг для молоді ОТГ, то ситуація у результаті реформування первинної ланки системи охорони здоров'я та спрямування державних коштів на її розбудову може істотно поліпшитися. Стосовно дозвілля молоді, то його намагаються урізноманітнити численні молодіжні та дитячі центри, бурхливий розвиток яких спостерігається останніми роками.

Вирішення усіх вищеперерахованих умов вимагає скоординованої діяльності п'яти ключових суб'єктів управління ОТГ: органами держав-

ної влади, місцевого самоврядування, населення, громадського сектору та бізнесу. Для їх злагодженої роботи насамперед потрібна законодавча база. Молодіжна політика в умовах децентралізації має багато орієнтирів для створення комфортного життя. Основоположним документом реалізації молодіжної політики є Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 148 [7].

Крім того, в Україні діють різні програми з підтримки молоді та реалізації лідерського потенціалу, але, на жаль, не всі громади доносять їх до жителів, тому більшість людей не має інформації про них, відповідно і не користується ними. Варто зазначити, що також відсутні відповідні центри мобільності, які би впроваджували програми безпосередньо у віддалених громадах.

Слід звернути увагу на низьку лідерську активність депутатського корпусу місцевих рад та їх виконавчих комітетів. В Україні вже утворено понад 700 ОТГ, які не мають достатнього лідерського та кадрового потенціалу. До 50% управлінців в органах місцевого самоврядування – це люди, старші за 45 років, які здобули освіту в радянський та пострадянський період. І лише третина – це молодь. Лише 10% молодих лідерів готові балотуватися на виборні посади, в тому числі у своїх ОТГ.

Більшість ОТГ вже займається роботою із молоддю, але про результати говорити ще рано, оскільки багато часу витрачено на імплементацію реформ у дію. Діяльність громад формалізована в:

- молодіжних консультативно-дорадчих органах, громадських радах, координаційних радах із питань молодіжної політики, координаційних рад із питань національно-патріотичного виховання молоді;

- молодіжних центрах, центрах (клубах) з роботи з дітьми та молоддю за місцем проживання, молодіжних центрах праці;

- фізкультурно-оздоровчих та спортивно-масових закладах;

- мережі закладів культури.

Усі вищеперераховані заклади доцільно активніше долучати до реалізації молодіжних державних та місцевих програм та ведення постійного моніторингу роботи з молоддю та лідерами зокрема, що було б ефективним інструментом в імплементації реформи децентралізації.

Але найкращим інструментом втілення пріоритетів розвитку ОТГ є самоорганізованість молоді, яку варто постійно долучати до виконання практичних завдань у повсякденному житті громади молодих людей ще зі школи, що дасть змогу оцінити як лідерський потенціал, так і ефективність працездатності людей.

Молодь в ОТГ має досить ентузіазму та бажання працювати над змінами у своїх громадах, саме

тому варто приділити особливу увагу введення в практику кращого лідерського досвіду. Для цього вкрай необхідна повна мобілізація лідерів із підтримкою від держави, щоб віра у державну підтримку повернулася.

В Україні натепер є великий арсенал інноваційних форм молодіжної роботи, розроблених, апробованих на практиці та впроваджених на рівні областей, багатьох міст і районів, частково навіть окремих ОТГ, що стало можливим завдяки певною мірою розвинутій організаційній інфраструктурі державних підрозділів з роботи з молоддю у складі обласних, міських і районних органів влади і місцевого самоврядування, активності вітчизняних громадських організацій та волонтерів, грантовій підтримці закордонних донорів.

Більшість інструментів цього арсеналу, згідно з експертними оцінками, заслуговують на розвиток і поширення на всі адміністративно-територіальні одиниці країни, подальший розвиток інновацій до належного рівня. Проведення не широкомасштабних конкурсів та інтерактивних ігор на території ОТГ за різними програмами з соціально-економічного розвитку дасть змогу не лише оцінити проблеми, а й активувати в громадах ідею використання власного інтелектуального розвитку, а не лише бути споживачем чужих ідей.

Безперечно, серед інститутів громадянського суспільства особливе місце займають молодіжні та дитячі громадські організації. Їхня діяльність охоплює: здійснення неформальної освіти шляхом реалізації проектів і програм; представлення інтересів дітей та молоді на всіх рівнях; комунікацію з органами державної влади в інтересах дітей і молоді; участь в ухваленні рішень, забезпечення інтересів дітей і молоді на місцевому, регіональному та всеукраїнському рівнях; проведення заходів різних рівнів для реалізації запитів, потреб та інтересів дітей і молоді тощо. Загалом, за офіційними даними Міністерства молоді і спорту України, за ініціативи молодіжних і дитячих громадських організацій у 2016 р. реалізовано 273 проекти, учасниками яких стали 689 045 молодих людей. З них за фінансової підтримки з державного бюджету України до виконання програм молодіжних і дитячих громадських організацій було залу-

чено 573 827 молодих людей (4,85% від загальної чисельності постійного населення з числа молоді), з місцевих бюджетів – 115 218 осіб (0,97%).

Висновки з проведеного дослідження. Отже, серед усього розмаїття соціально-економічних умов реалізації лідерського потенціалу молодь України виділяє три, які потребують першочергового вирішення: зайнятість за місцем проживання; належні житлово-побутові умови; доступність до якісних соціальних послуг (медичних, освітніх, культурних тощо). Це неможливо без взаємодії та скоординованості усіх суб'єктів громад: органів державної влади, місцевого самоврядування, населення, громадського сектору та бізнесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гура Т.В. Лідерський потенціал як важлива складова педагогічної культури технічного університету / Т.В. Гура // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. / гол. ред. Т.І. Сущенко. Запоріжжя: КПУ, 2015. – Вип. 44 (97). С. 418-428.
2. Калашнікова С.А. Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства: монографія / С.А. Калашнікова. К., 2010. – 380 с.
3. Кращенко Ю.П. Виховання лідерських якостей майбутніх учителів у полтавському молодіжному проєкті «Школа місцевого студентського самоврядування «Лідер майбутнього» / Ю.П. Кращенко. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2551/1/Kraschenko.pdf>
4. Мараховська Н.В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 – тео / Мараховська Наталя Владиславівна. Харків, 2009. 191 с.
5. Міляєва В.Р. Розвиток лідерського потенціалу в процесі формування управлінської компетентності керівників навчальних закладів / В. Р. Міляєва // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2014.
6. Державна служба статистики: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 148. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF>

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

ОСОБЛИВОСТІ ТА РІЗНОВИДИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СТРАХУВАННЯ
FEATURES AND RISKS OF AGRICULTURAL INSURANCE

УДК 368.03

Алескерова Ю.В.

д.е.н., старший науковий співробітник,
доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Вінницький національний
аграрний університет

Гуцаленко О.О.

к.е.н., доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Вінницький національний
аграрний університет

У статті розглянуто особливості та різновиди сільськогосподарського страхування. Доведено, що сільськогосподарське страхування залежить від сезонності виробництва. Констатовано, що витоки об'єктивності сільськогосподарського страхування зосереджені у природному, технічному й суспільному середовищі та що сільськогосподарське страхування – це інтеграція майнового, особистого страхування та страхування відповідальності.

Ключові слова: особливості, різновиди, сільськогосподарське страхування, товаро-виробники, страховий захист, майно.

В статье рассмотрены особенности и разновидности сельскохозяйственного страхования. Доказано, что сельскохозяйственное страхование зависит от сезонности производства. Констатировано, что истоки объективности сельскохозяйственного страхования сосредоточены в

естественной, технической и общественной среде и что сельскохозяйственное страхование – это интеграция имущественного, личного страхования и страхования ответственности.

Ключевые слова: особенности, разновидности, сельскохозяйственное страхование, товаропроизводители, страховая защита, имущество.

The article deals with the features and varieties of agricultural insurance. It is proved that agricultural insurance depends on seasonality of production. It is stated that the origins of the objectivity of agricultural insurance are concentrated in the natural, technical and social environments and agricultural insurance is the integration of property, personal insurance and liability insurance.

Key words: peculiarities, varieties, agricultural insurance, commodity producers, insurance protection, property.

Постановка проблеми. Сільське господарство чим далі, тим більше окреслюється потребою у страхуванні, що зумовлюється такими нерегульованими чинниками, як несприятливий вплив руйнівних природних катаклізмів на сільськогосподарське виробництво, негативний вплив сільськогосподарського виробництва на довкілля, злет технологічних, економічних ризиків, міждержавних конфліктів, кримінальних подій. Щороку вітчизняне сільське господарство зазнає втрат від небезпечних природних катаклізмів та негативних погодних явищ. Втрати позначаються у зменшенні врожайності, недоборі врожаю, внаслідок чого сільськогосподарські товаровиробники зазнають помітних матеріальних й фінансових збитків. Середньорічні втрати сільського господарства коливаються у межах 3-5 млрд. грн. (за інформацією Світового банку). Причому останнім часом природні деформації спостерігаються все частіше.

Чітка уточнена позиція щодо загальної категорії страхування дає змогу перейти до визначення особливостей та класифікації її галузевого складника – сільськогосподарського страхування. Саме це поняття вважаємо термінологічною платформою для подальшого вивчення та пошуку напрямів розвитку системи сільськогосподарського страхування.

Так, у 2008 р. сільськогосподарські товаровиробники потерпали від істотного вимерзання озимої пшениці й формування крижаної кірки, у 2009 р. спостерігалися великі морози, у 2010 р. були посуха, пилові буревії, випад граду, у 2011 р. –

повінь, у 2013 р. – знову посуха. На полях України втрати врожайності від негативних природних катаклізмів в окремі роки досягають 45-50%, а в разі кількох негативних подій, як це було зафіксовано в 2009 р., сягають 70% [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам сільськогосподарського страхування на різних його етапах присвячено праці вітчизняних учених: Ю.В. Алескерової, С.В. Сокол, О.А. Сидоренко, О.В. Олійник, Д.В. Шиян та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей та різновидів сільськогосподарського страхування.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Загалом у наукових дослідженнях виділяють декілька методів захисту сільськогосподарського виробництва. До них належать превентивні заходи, репресивні дії, що спрямовані на зменшення ризикових подій, які з'являються, і формування різних страхових резервів. До превентивних заходів належать: уведення карантину, будівництво дамб, гребель, установа зрешувальних систем, спорудження ставків, водоймищ, вогнестійких споруд, закупівля вогнегасників, облаштування ползахисних насаджень тощо. За репресивних дій проводиться гасіння пожеж, здійснюються ветеринарні заходи щодо хворих тварин, відбувається обприскування чи запилення рослин. На противагу цьому лише формування страхових резервів здатне гарантувати необхідне відшкодування втрат, якщо превентивні заходи й репресивні дії не призвели до очікуваних наслідків. Об'єктивна

економічна доцільність визискування сільськогосподарського страхування зумовлена слабкими можливостями держави й ринку гарантувати стабільність функціонування та широку маневреність сільськогосподарських товаровиробників. Так, держава, намагаючись забезпечити стабільність сільськогосподарського виробництва й зменшити втрати сільськогосподарських товаровиробників, змушена регулярно надавати їм фінансову підтримку. Фінансова підтримка набуває форми прямих бюджетних виплат із резервного фонду.

Сільськогосподарське страхування у світі вважається оптимальним методом гарантування безперервності, збалансованості і сталості поступу сільського господарства через створення страхового резерву за рахунок платежів визначеного кола сільськогосподарських товаровиробників, яким загрожують певні ризики [1].

Часто сільськогосподарське страхування отожднюють зі страховим захистом сільськогосподарських товаровиробників. За нашим переконанням, це теж не є правомірним.

Слід зазначити, що поняття «страховий захист сільськогосподарських товаровиробників» зустрічається у наукових екскурсах кардинально рідше, ніж поняття «сільськогосподарське страхування», і переважно відрізняється певною однобічністю та обмеженістю. Вітчизняні вчені до початку ринкових реформ окреслювали страховий захист як сукупність економічних відносин щодо превенції, усунення, локалізації руйнівних наслідків природних та інших катаклізмів, а також щодо відшкодування отриманих збитків. Термін «страховий захист» трактувався доволі розлого й охоплював не лише створення страхових резервів за рахунок платежів економічних агентів, а й загальнодержавні спеціальні резервні фонди, натуральні та грошові резерви, сформовані самими сільськогосподарськими товаровиробниками, і сімейні заощадження сільського населення.

Сільськогосподарське страхування вважається системою добровільних економічних відносин щодо страхового захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників, пов'язаних із володінням, користуванням та розпорядженням їхнім майном, а також відшкодуванням страховальниками збитків, заподіяних третій особі або її майну, за рахунок страхових фондів, що створюються страховиком за допомогою сплати страховальниками страхових внесків.

Отже, можна стверджувати, що сільськогосподарське страхування – це сукупність економічних відносин між конкретними економічними суб'єктами, де однією стороною є страховики, а іншою стороною виступають страховальники – сільськогосподарські товаровиробники, які за обумовлену плату передають свої потенційні ризики, які можуть настати в сільськогосподарському

виробництві, задля отримання відшкодування під час реалізації страхової події.

Слід акцентувати, що загальне змістове наповнення сільськогосподарського страхування з часом трансформується; розвиток соціально-економічних відносин генерує й якісно нові страхові відносини та методи їх прояву. При цьому сам розвиток сільськогосподарського страхування окреслюється не як проста зміна його стану та контуру, а як саморозвиток, що забезпечує його перехід на вищий рівень функціонування, тобто спостерігається діалектика розвитку відносин та процесів сільськогосподарського страхування. Діалектика породжує симбіоз законів розвитку суспільного буття й пізнання, оскільки вони тотожні за своїм сутнісним наповненням, розрізняючись лише способами прояву. Акцентуємо, що економічні категорії, включаючи сільськогосподарське страхування, як і філософські категорії, являють собою синтезний згусток об'єктивного і суб'єктивного начала, оскільки вони є відлунням реального у суб'єктивному пізнанні людини. Водночас економічні категорії вважаються об'єктивними та абсолютними, оскільки їх логічні абстракції окреслюють об'єктивно існуючі фінансові відносини та процеси. Проте економічні категорії є наслідком динаміки пізнання об'єктивних економічних процесів людиною, тому їх можна вважати абсолютними та відносними. Синтез в економічній категорії «сільськогосподарське страхування» абсолютного й відносного, об'єктивного й суб'єктивного, абстрактного й конкретного ілюструється тим, як вони виділяються в об'єктивних фінансових процесах.

Фінансові процеси і явища сільськогосподарського страхування перманентно трансформуються, зникають, видозмінюються, тобто постійно розвиваються, тому пошук орієнтирів розвитку сільськогосподарського страхування має враховувати історичні факти й світовий досвід, що дає змогу пов'язати минуле та сучасне і спрогнозувати майбутнє, адже будь-яка оцінка сучасного стану сільськогосподарського страхування у відриві від історичного може призвести до поверхневих чи навіть помилкових результатів. Уважається, що не існує «чистого» спостереження, яке «теоретично не обґрунтовується», тому історичні події сільськогосподарського страхування відіграють істотну роль у розумінні його розвитку. На необхідності історичного методу пошуку наполягав Д. Норт у своїй Нобелівській промові, стверджуючи, що «економічна історія розглядає діяльність економічних систем у часі. Пошуки у цій царині не тільки дають змогу по-новому розглядати економіку за минулі періоди, а й сприяють поступу економічної теорії, пропонуючи їй аналітичну модель, яка дає змогу глибше зрозуміти економічну еволюцію» [1].

Розвідки сільськогосподарського страхування у зрізі історичного й логічного аспектів дають змогу

виявити, що його формування трактується дією певних економічних законів (сформульованих Дж.М. Кейнсом), зокрема: конкуренцією, нагромадженням капіталу, попитом й пропозицією, підвищенням потреб, економії праці [1]. Дія цих законів проявляється у напрямках і закономірностях розвитку сільськогосподарського страхування.

Суть сільськогосподарського страхування полягає у тому, що страхувальники – сільськогосподарські товаровиробники за певну плату купляють гарантію відшкодування можливих утрат шляхом диференціації їх обсягу в певному колі страхувальників та в просторі й часі. Таким чином, проявляється принцип солідарної відповідальності, який дає змогу корегувати й покривати масштабні збитки сільськогосподарських товаровиробників, які держава не може повністю відшкодувати.

Здійснений пошук переконує, що відособлення майнових видів сільськогосподарського страхування пов'язане з певними специфічними особливостями: специфікою страхових об'єктів, видами страхування і колом переважаючих загроз [1].

Об'єктом сільськогосподарського страхування вважається майновий інтерес до сільськогосподарського виробництва, а предметом – ризик втрати сільськогосподарської продукції, доходу сільськогосподарських товаровиробників, понесених ними витрат на виробництво сільськогосподарської продукції. Специфічними об'єктами сільськогосподарського страхування, як уже зазначалося, виступають сільськогосподарські рослини та тварини, які мають відмінності з іншими об'єктами, які підлягають майновому страхуванню, через те, що вони є живою природою. Як визнавав К. Маркс, динаміка сільськогосподарського виробництва проявляється як динаміка природи, яку пробує зорієнтувати людина, а тому стихійні явища діють на нього з більшою силою, ніж на промислові виробництва. Переважно майнове страхування здійснюється від ризику прояву вогню (пожежа, вибух), на відміну від цього для сільськогосподарського страхування основними ризиками вважаються нещасні випадки й хвороби худоби та птиці, несприятливі природні катаклізми і ризик знищення посівів хворобами, шкідниками, що зменшує урожайність та ефективність рослинництва. Акцентуємо, що сільськогосподарські ризики часто виділяються як ризики аномальні (зсуви, засуха, повінь, злива). За інтенсивністю впливу вони можуть належати до катастрофічних ризиків, оскільки можуть розповсюджуватися на великих територіях декількох областей. Пожежа також може охопити певну кількість страхових випадків, але вона не має домінуючого впливу. Лише за страхування нерухомості у сільському господарстві її домінування серед страхових ризиків відновлюється.

Сільськогосподарському страхуванню притаманний тісніший зв'язок із динамікою формування

страхового резерву страховика. Цікаво, що весь час державної монополії на сільськогосподарське страхування супроводжувався участю широкого кола страхувальників (колгоспів, радгоспів, сільського населення).

Сільськогосподарські товаровиробники можуть бути повноцінними страхувальниками виключно за потужного сільськогосподарського виробництва (так, за рівнем продуктивності праці вітчизняне сільськогосподарське виробництво у світовому рейтингу знаходиться на 35-му місці).

Як переконуємося, сільськогосподарське страхування – це комплексне, розгалужене поняття, яке включає різноманітні галузі страхування: майнове, особисте та відповідальності. Цілком логічно, що воно входить до майнового, особистого страхування та страхування відповідальності, які водночас вважаються різновидами страхування.

Метою сільськогосподарського страхування вважається повна чи часткова виплата відшкодування сільськогосподарським товаровиробникам утрат через реалізацію негативних, переважно стихійних, явищ.

Витоки об'єктивності сільськогосподарського страхування зосереджені у природному, технічному й суспільному середовищі, а витоком сільськогосподарського страхування щодо прийняття управлінських рішень слід уважати причини, пов'язані з неповним урахуванням суб'єктом, що ухвалює заходи, ступеня своєї свободи. Акцентуємо, що «точніше визначення змістового наповнення й характеру об'єктивності чи суб'єктивності сільськогосподарського страхування, навіть у площині матеріалістичної діалектики, неможливе» [1]. У цьому контексті доцільно згадати, що Шульц слушно зауважував: «Це демонструють невдалі спроби сформулювати визначення, здійснені ще у 60-х роках групою визнаних німецьких авторитетів зі страхування: В. Гросе, Р. Шмідтом, Г. Мюллером-Лутце та іншими».

Оскільки сільськогосподарське страхування охоплює й управлінську діяльність та сферу прийняття управлінських рішень, його важливо сегментувати на чисте та спекулятивне, тобто таке, що з певною ймовірністю призведе чи до бажаних, чи до негативних наслідків.

Зважаючи на розглянуте, доходимо висновку, що, оскільки всі види сільськогосподарського страхування так чи інакше пов'язанні зі страховим захистом сільськогосподарських товаровиробників, його слід класифікувати за циклами обігу сільськогосподарського виробництва:

1) грошовим циклом, який пов'язаний із формуванням капіталу і придбанням за фінансові ресурси необхідних засобів виробництва;

2) операційним, суть якого зосереджена у формуванні доданої вартості шляхом переносу на виготовлену продукцію вартості основних засобів,

робочої сили, використаних сировини, насіння, матеріалів, палива, мастил тощо;

3) товарним, пов'язаним із реалізацією готової сільськогосподарської продукції та надходженням виручки.

В основу класифікації сільськогосподарського страхування слід покласти розбіжності за об'єктами, за видами загроз та обсягами страхової відповідальності. Градація страхування за об'єктами сільськогосподарського страхування – це ієрархічна композиція його перерозподілу за галузями, підгалузями та видами. Всі ланки класифікації сільськогосподарського страхування охоплюють форми його здійснення: обов'язкову і добровільну.

Таким чином, для всебічного окреслення властивих йому особливостей градація сільськогосподарського страхування має будуватися за такими ознаками: за галузями сільського господарства; за видами господарської діяльності; за способом організації; за періодичністю; за зорієнтованістю; за страховим забезпеченням; за об'єктом страхування; за статусом страховика; за кругообігом; за формою здійснення; за відкритістю; за технологією розрахунку страхових тарифів; за методами формування страхових резервів і корегування ними; за реальністю страхування; за кластерами страхувальників; за господарською цінністю; за видами страхових виплат; за цільовим призначенням; за способом визначення страхових сум; за статтями балансу; за тривалістю; за вартістю інтересу; за фазами відтворення; за цільовим призначенням; за характером страхових загроз; за характером сплати внесків; за характером виплат; за періодичністю страхування; за традиційністю; за реальністю.

Взаємодія страховика, держави й страхувальника, котрі фактично є протилежними учасниками прояву сутності одного явища, вважається витокотом саморуху сільськогосподарського страхування. Саморух сільськогосподарського страхування – це динаміка його саморозвитку, платформою якого є процеси взаємодії його учасників, що єднають, перетинаються й взаємно доповнюють та підтримують один одного. Водночас, оскільки учасники є протилежностями, то разом із процесами саморозвитку сільськогосподарського страхування спостерігається боротьба протилежних тенденцій, які, врешті-решт, визначають вектор його саморозвитку. За наявності певних взаємозалежностей, узгоджуючись із законом єдності й боротьби протилежностей, сільськогосподарське страхування як певне економічне явище не потребує зовнішнього впливу, яке б штовхало його до руху, а містить ці драйвери в собі. Взаємодія, єдність, взаємодоповнення протилежностей вважаються тим, що трансформує явище у саморухливе. Така суперечлива динаміка взаємодії протилежних учасників і проявляється як стимул та імпульс щодо якісних змін сільськогосподарського страхування.

Трансформація сільського господарства до нових економічних умов супроводжується й трансформацією сільськогосподарського страхування, і навпаки. Ці трансформаційні динаміки відбуваються паралельно. Традиції сільськогосподарського страхування накладаються на якісно нову композицію потреб сільськогосподарських товаровиробників у царині страхування, що й зумовлює його модернізацію. Взаємодія і взаємовплив цих трансформаційних динамік формує й нові підходи до механізмів, технології сільськогосподарського страхування, вимагає його розвитку та формування певних передумов. Водночас із розгортанням інноваційного прогресу та відповідної сукупності економічних зв'язків і відносин питання сільськогосподарського страхування стають усе вагомішими й починають відігравати значиму роль у контурі важливих чинників щодо сучасного й майбутнього поступу сільського господарства [1].

Висновки з проведеного дослідження. Розвідини економічної сутності та різновидів сільськогосподарського страхування демаскували, що об'єктивна необхідність у ньому зумовлена генеруванням різноманіття загроз, під час реалізації яких можуть бути ускладнення та нанесена шкода економічним інтересам сільськогосподарських товаровиробників. Установлено, що сучасний стан поступу сільського господарства окреслюється ускладненнями й деформаціями динаміки відтворення, злетом параметрів і поглибленням глобалізації та інтеграції сільськогосподарського виробництва, розгортанням ринкових умов господарювання. Передумовами безперервного розширеного відтворення сільського господарства вважаються його результативність та безперервність.

Підсумовуючи, відзначимо, що сільськогосподарське страхування – це інтеграція майнового, особистого страхування та страхування відповідальності. Його різновидами є страхування сільськогосподарських тварин, урожаю сільськогосподарських культур, нерухомого та рухомого майна, земель сільськогосподарського призначення, відповідальності сільськогосподарських товаровиробників, їх доходу, екологічне й особисте страхування.

Відповідно до теоретичної інтерпретації поняття сільськогосподарського страхування, для виконання комплексу превентивних чи захисних заходів здійснюють акумуляцію й нагромадження натуральних і фінансових запасів для відшкодування завданих несприятливими явищами збитків. У сільськогосподарських товаровиробників посилюється потреба у страхуванні. Метою сільськогосподарського страхування вважається стабілізація господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників за допомогою страхових виплат, що зумовлені наслідками негативних явищ, настання яких неможливо прорахувати у просторі та часі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алескерова Ю.В. Розвиток сільськогосподарського страхування: теорія, методологія, практика. Київ; Вінниця: Діло, 2015. 366 с.
2. Сокол С.В. Змішане страхування сільськогосподарських ризиків: держава та аграрний страховий пул. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2014. № 40. С. 260-265.
3. Сидоренко О.А. Особливості страхування з державною підтримкою у аграрному секторі України. Економіка та держава. 2013. № 4. С. 71-74.
4. Олійник О.В. Циклічність відтворювального процесу в сільському господарстві. Харків: ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, 2005. 322 с.
5. Шиян Д.В. Сталість і циклічність розвитку сільського господарства: теорія, методологія, практика: монографія. Харків: ХНАУ, 2011. 307 с.

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ MANAGING FINANCIAL RESOURCES OF PUBLIC ENTERPRISES

У статті розглянуто управління фінансовими ресурсами державних підприємств. Доведено, що функціонування фінансів державних підприємств неможливе без участі фінансової системи. Констатовано, що основною метою реформи держпідприємств є підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки, що фінанси державних підприємств утворюють самостійну фінансову ланку країни, функціонування яких пов'язано з розвитком державного сектору в національній економіці.

Ключові слова: управління, фінансові ресурси, державні підприємства, фінансова система, державний сектор економіки, активи, держава.

В статье рассмотрено управление финансовыми ресурсами государственных предприятий. Доказано, что функционирование финансов государственных предприятий невозможно без участия финансовой системы. Констатировано, что основной целью реформы госпредприятий является повышение эффективности деятельности субъектов

хозяйствования государственного сектора экономики, что финансы государственных предприятий образуют самостоятельное финансовое звено страны, функционирование которых связано с развитием государственного сектора в национальной экономике.

Ключевые слова: управление, финансовые ресурсы, государственные предприятия, финансовая система, государственный сектор экономики, активы, государство.

The article deals with the management of financial resources of state enterprises. It is proved that the functioning of public sector finances is impossible without the participation of the financial system. It was stated that the main goal of the state enterprises reform is to increase the efficiency of the business entities of the state sector of the economy and finance the state enterprises form an independent financial sector of the country, functioning of which is connected with the development of the state sector in the national economy.

Key words: management, financial resources, state enterprises, financial system, state sector of economy, assets, state.

УДК 336.131

Алескерова Ю.В.

д.е.н., старший науковий співробітник, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Вінницький національний аграрний університет

Ременюк А.Р.

магістр
Вінницький національний аграрний університет

Постановка проблеми. Фінанси державних підприємств характеризують систему економічних відносин під час формування, розподілу та використанні фінансових ресурсів на підприємствах із державним капіталом для забезпечення ефективного розвитку їх на всіх стадіях життєвого циклу.

Фінанси державних підприємств мають на меті розширене відтворення основних і оборотних виробничих фондів праці, акумуляцію частини чистого доходу, створюваної у процесі матеріального виробництва, для забезпечення розширеного відтворення виробництва.

Фінанси державного підприємства тісно пов'язані з фінансовою системою держави, становлять її невід'ємну частину. Фінанси державних підприємств мають більш складну систему зв'язків із фінансами держави, ніж підприємства інших форм власності.

Функціонування фінансів державних підприємств неможливе без участі фінансової системи.

Так, за рахунок державного та місцевих бюджетів фінансуються створення нових державних підприємств, їх інвестування та пільгове кредитування, покриття запланованих збитків. Основну частку у цьому фінансовому потоці на сучасному етапі становлять державні інвестиції.

Водночас за рахунок фінансів державних підприємств формується частина доходів державного бюджету України. Таке формування здійснюється шляхом податкових та інших відрахувань державних підприємств до загальнодержавного та місцевих бюджетів України, зборів та відрахувань у державні цільові позабюджетні фонди, надходжень до бюджетів різних рівнів, коштів від оренди місцевих майнових комплексів державних підприємств та приватизації їхнього майна, вилучень частини прибутку за результатами господарської діяльності цих підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти проблеми управ-

ління фінансовими ресурсами державних підприємств досліджуються у працях вітчизняних і зарубіжних учених: М.Д. Білика, І.О. Бланка, Р. Брейлі, О.Д. Василика, В.М. Геєця, Л. Гітмана, А. Гроппеллі, А.І. Даниленка, А.О. Єпіфанова, В.В. Ковальова, Б. Коласса, С. Майєрса, В.І. Міщенко, В.П. Москаленка, С.В. Науменкової, А.М. Поддєрьогіна, М.І. Савлука, Є.С. Стоянової, В.М. Суторміної, В. Хорна, З.Є. Шершньової, С.П. Ярошенка та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження управління фінансовими ресурсами державних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Держава є найбільшим власником активів в Україні. Необхідність змін в управлінні фінансовими ресурсами державних підприємств назріла давно, оскільки від 1991 р. цей сектор української економіки майже не зазнав змін.

Недостатня прозорість фінансової діяльності та звітування, незадовільні операційні та фінансові результати, а також серйозні недоліки в організації корпоративного фінансового управління держпідприємствами – це не весь перелік проблем, які має вирішити Україна шляхом проведення глибинних змін.

Головним завданням уряду є забезпечення процесу ефективного управління фінансовими ресурсами державних підприємств на користь їх основного власника – народу.

Держава має бути професійним та відповідальним власником підприємств і зосередити свої зусилля на зростанні вартості їхніх активів, тож для уряду реформа держпідприємств є одним із пріоритетів.

В Україні існує понад 80 суб'єктів, що здійснюють управління об'єктами державної власності, включаючи державні підприємства. Суб'єктам управління державною власністю підпорядковано понад 3 500 підприємств різних організаційно-правових форм, більшість із яких не здійснює господарську діяльність. Значна кількість підприємств є збитковою та виступає потенційним джерелом фіскальних ризиків. Через недостатню якість механізмів контролю та незадовільний рівень прозорості діяльність державних підприємств є джерелом корупційних ризиків та збитків держави.

Основною метою реформи держпідприємств є підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки.

Оцінка результативності управління фінансами державних підприємств має базуватися на таких основних фінансових принципах: урахування особливостей створення і функціонування цих підприємств; узгодженості з принципами оцінки результативності їх господарської діяльності у цілому; здійснення її на основі економічних критеріїв; узгодженості з основною метою цього управління; вираженості у відповідній системі оціночних показників [4].

Нова модель корпоративного управління фінансовими ресурсами державних підприємств передбачає стратегічне планування, призначення незалежних членів наглядових рад та розроблення системи заохочення для наглядових рад і правління. Компетентна і добре мотивована наглядова рада є одним із ключових факторів забезпечення результативного функціонування компанії. Це підтверджено досвідом багатьох державних підприємств в інших країнах. Наглядова рада виконує такі важливі функції, як визначення напрямів стратегічного розвитку, контроль та оцінка роботи керівників, надання інформації акціонерам, контроль над фінансовою діяльністю підприємства тощо.

Очікується, що нова модель корпоративного управління фінансовими ресурсами державних підприємств не лише створить фінансову вигоду для державного бюджету, а й підвищить якість послуг, надаваних громадянам України. Крім того, ефективно корпоративне управління держпідприємствами позитивно вплине на національну економіку та бізнес-середовище, що посилить привабливість України для іноземних інвесторів.

Багатоплановість фінансової діяльності державних підприємств викликає необхідність оцінки результатів управління нею за окремими диференційованими напрямками. Для цього загальну систему оціночних показників результативності управління фінансами пропонується поділяти на три групи: показники оцінки рівня забезпеченості розвитку державного підприємства фінансовими ресурсами; показники оцінки рівня фінансової рівноваги державного підприємства; показники оцінки рівня ефективності фінансової діяльності державного підприємства. Розгорнуту систему таких показників з їх розподілом на основні і допоміжні та алгоритмами розрахунків запропоновано в роботі.

Важливим елементом роботи наглядових рад з управління фінансовими ресурсами державних підприємств має бути формування комітетів із питань аудиту. Створення таких комітетів буде обов'язковим для всіх великих держпідприємств. Відповідно до найкращих світових практик, комітети з аудиту повинні виконувати кілька важливих функцій:

- контролювати процес підготовки фінансової звітності;
- забезпечувати ефективність внутрішнього аудиту, внутрішнього контролю та управління ризиками;
- здійснювати нагляд за аудитом річної фінансової звітності;
- оцінювати незалежність особи або компанії, що виконує аудит;
- запобігати фінансовим порушенням.

Окремо необхідно зауважити, що в процесі впровадження перебуває нова система заохочення як для членів наглядових рад, так і для

керівників держпідприємств. Центральною ідеєю нової системи заохочення є збільшення винагороди таких посадових осіб у держпідприємствах до рівня оплати праці на аналогічних посадах у приватному секторі. Водночас фінансова винагорода має прямо залежати від виконання компанією та її керівниками поставлених цілей. Ця модель покликана стимулювати компетентних фахівців влаштуватися на роботу до держпідприємств, а отже, допоможе підвищити якість управління фінансовими ресурсами.

Основною метою управління прибутком державного підприємства виступає забезпечення зростання його суми і рівня, а також ефективний його розподіл за напрямками прогнозного розвитку. При цьому слід ураховувати, що формування прибутку підприємств загальнодержавної і комунальної власності має певні особливості як за джерелами формування доходів, так і за структурою поточних витрат, пов'язаних із реалізацією продукції.

Управління оборотними активами державних підприємств пов'язане з уточненням деяких методологічних підходів, зокрема з конкретизацією їх поняття та відповідною класифікацією [2].

У сучасній економічній теорії термін «оборотні активи» має кілька синонімів: «оборотні кошти», «оборотний капітал», «робочий капітал» тощо. Це розмаїття термінів певною мірою позначається й на трактуванні цього поняття окремими авторами. Розгляд найсуттєвіших ознак цього поняття, проведений у дисертації, дає змогу визначити його так: оборотні активи виробничого підприємства характеризують групу мобільних активів із періодом використання до одного року, що безпосередньо обслуговують його операційну діяльність і внаслідок високого рівня їх ліквідності мають забезпечувати його платоспроможність за поточними фінансовими зобов'язаннями. У практиці бухгалтерського обліку до цих активів належать також окремі види малоцінних та швидкозношуваних засобів праці за критерієм їхньої вартості (у різних країнах цей кількісний критерій суттєво коливається).

Цілеспрямоване фінансове управління оборотними активами виробничого підприємства потребує проведення відповідної їх класифікації. Таку класифікацію пропонується проводити за такими основними ознаками: за фінансовими особливостями формування; за приналежністю підприємству; за окремими видами; за рівнем ліквідності; за формами функціонування у конкретному періоді; за рівнем варіабельності у часі. Згідно з переліченими ознаками, у дисертації запропонована відповідна класифікація оборотних активів, що дає змогу конкретизувати форми і методи фінансового управління ними [3].

Висновки з проведеного дослідження. Найважливішою сферою фінансової системи будь-якої країни виступають державні фінанси. Саме

вони забезпечують державу фінансовими ресурсами, необхідними для виконання економічних, соціальних та політичних функцій. Державні фінанси – це сукупність розподільно-перерозподільних відносин, що виникають у процесі формування і використання централізованих фондів грошових коштів, призначених для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Фінансові відносини, що виникають у держави з іншими суб'єктами, мають досить складний характер. З позицій держави формування коштів централізованих фондів характеризує відносини обміну, розподілу і перерозподілу. З погляду юридичних і фізичних осіб державні фінанси мають насамперед яскраво виражений перерозподільний характер, хоча в них присутні й елементи обміну (плата за державні послуги).

До недоліків функціонування фінансів державних підприємств належать:

- бюрократична система управління;
- невизначеність у діях власника;
- неефективний менеджмент.

Обмежені можливості отримання прибутку, залежність від бюджетних коштів, а нерідко й монопольне становище призводять до зниження ефективності фінансово-господарської діяльності державних підприємств, стимулюють їх перехід у приватну власність.

Одним із завдань цієї ланки є підтримання господарства країни шляхом збереження та розвитку низки важливих галузей національного виробництва, необхідних для забезпечення процесу суспільного відтворення, галузей, які в умовах сучасного розвитку економіки через свою специфіку мають низьку рентабельність і є невігідними для підприємництва, а також галузей, які внаслідок своєї орієнтації та історичного розвитку є державними монополіям.

Основними напрямками удосконалення управління фінансовими ресурсами державних підприємств мають бути: оптимальне фінансове планування, ефективний фінансовий аналіз та контроль, запровадження оборотних коштів підприємств державного сектору.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Билык М.Д., Мытник В.П. Реконструкция предприятий торговли в условиях самофинансирования. К.: Будівельник, 1988. 212 с.
2. Білик М.Д. Сутність та класифікація реструктуризації державних підприємств. Економіст. 2000. № 1. С. 96-99.
3. Білик М.Д. Необхідність реструктуризації державних підприємств на сучасному етапі. Економіст. 2000. № 2. С. 46-49.
4. Білик М.Д. До питання про фінансову реструктуризацію державних підприємств. Вісник Академії

праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2000. Спецвипуск. С. 95-97.

5. Богма О.С., Павлова А.С. Особливості управління фінансовими ресурсами вітчизняних підприємств. Вісник Запорізького національного університету. 2012. № 1(13). С. 195-199.

6. Васюник Т.І. Роль фінансових ресурсів у відтворенні основного капіталу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2017. Вип. 23(1). С. 47-50.

7. Формування джерел фінансових ресурсів підприємства та управління ними / Т.Ф. Григораш, Я.Я. Губенко, К.В. Панич. Молодий вчений. 2014. № 11(14). С. 54-56.

8. Дмитришин М.В., Данилишин М.М. Формування системи ефективного управління фінансовими ресурсами підприємства. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2015. Вип. 11(2). С. 131-138.

9. Матвєєва Н.В., Первухін П.К. Напрями підвищення ефективності використання фінансових ресурсів підприємств. Наука й економіка. 2016. Вип. 2. С. 17-21.

10. Мельничук К.В., Сігайнов А.О. Економічна сутність фінансових ресурсів підприємства та їх класифікація. Формування ринкових відносин в Україні. 2014. № 10. С. 91-95.

11. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник. Л.: Світ, 2005. 616 с.

12. Рекрут С.В. Оптимізація та ефективність використання фінансових ресурсів у процесі інноваційної діяльності. Формування ринкових відносин в Україні. 2013. № 7/8. С. 72-75.

13. Силка О.С. Управління фінансовими ресурсами підприємства. URL: <http://nauka.zinet.info/8/sylka.php>.

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

FINANCIAL LITERACY OF UKRAINE: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

У статті досліджено рівень фінансової грамотності різних верств населення України та чинники впливу, що формують її рівень; обґрунтовано роль фінансової грамотності громадян у розвитку успішного суспільства. Розглянуто зарубіжний досвід підвищення рівня фінансової грамотності. Визначено умови підвищення рівня фінансової обізнаності громадян України з урахуванням світового досвіду.

Ключові слова: фінансова грамотність, фінансова освіта, програми фінансової освіти, фінансове виховання, фінансова інклюзія.

В статье исследованы уровень финансовой грамотности разных слоев населения и факторы влияния, формирующие ее уровень; обоснована роль финансовой грамотности в развитии успешного общества. Рассмотрен зарубежный опыт повышения

уровня финансовой грамотности. Определены условия повышения уровня финансовой грамотности граждан Украины с учетом мирового опыта.

Ключевые слова: финансовая грамотность, финансовое образование, программы финансового образования, финансовое воспитание, финансовая инклюзия.

In the article was investigated the level of financial literacy of different groups of the population of Ukraine and factors of influence that form its level; the role of financial literacy of citizens in the development of a successful society was grounded. Was considered foreign experience of raising financial level of literacy. Were determined conditions of raising the level of financial awareness of Ukrainian citizens taking into account world experience.

Key words: financial literacy, financial education, financial education programs, financial education, financial training.

УДК 339.172(477)

Гаврилко Т.О.

к.е.н., доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національний авіаційний університет

Довгань М.М.

студентка
Національний авіаційний університет

Постановка проблеми. Фінансова грамотність населення займає одне з важливих місць у розвитку успішного суспільства, забезпечуючи можливість кожного громадянина раціонально формувати свій власний бюджет, мати знання щодо фінансових інструментів та послуг, приймати ефективні фінансові рішення. Під фінансово свідомим суспільством розуміється таке суспільство, що складається з людей, які здатні зважено використовувати свої фінансові ресурси, розуміти особливості одержання і використання кредитних коштів, оцінювати можливість ведення бізнесу, способи й умови реалі-

зації бізнес-ідей, зміцнювати своє економічне та фінансове становище.

Процес розвитку фінансової системи, виникнення нових фінансових продуктів і послуг, достатньо наступальний характер їх рекламування з боку комерційних структур пов'язані з формуванням цілої низки ризиків, ідентифікувати які і наслідки їхньої дії можуть тільки ті споживачі, які володіють розумінням базових понять як у сфері фінансів і фінансової математики, так і відповідних законодавчих актів.

Незважаючи на велику кількість досліджень із питань фінансової грамотності, проблема досяг-

нення її високого рівня не втрачає своєї актуальності, враховуючи, що із забезпеченням власного добробуту громадян тісно пов'язана і реалізація державних інтересів за рахунок залучення на ринок фінансових послуг коштів населення, що є важливим чинником формування потенціалу економічного зростання вітчизняної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукові дослідження у сфері фінансової грамотності здійснювалися зарубіжними вченими К. Кутером, А. Лусарді, О. Мітчеллом, а також такими провідними вітчизняними фахівцями, як: Р. Бонд, Д. Гриджук, М. Єфремова, О. Куценко, Н. Лозицька, А. Незнамова, В. Петрищев, Б. Приходько, Н. Слав'янська, Л. Слобода, Ю. Фогельсон.

Постановка завдання. Метою дослідження є оцінка рівня фінансової грамотності різних верств населення України, чинників впливу, що формують її рівень, та визначення умов підвищення рівня фінансової обізнаності громадян з урахуванням світового досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасний рівень фінансової обізнаності українських громадян переважно зводиться до вільного користування найпростішими послугами, такими як платежі та розрахунки. Залучення до користування фінансовими послугами є набагато нижчим за наявні світові норми: переважна більшість українських громадян володіє однією банківською картою і має один поточний рахунок у банківській установі. Використання кредитних карток, депозитів, інших фінансових послуг не супроводжується наявністю повного розуміння всіх аспектів стосунків із фінансовими установами.

У доповіді McGraw Hill Financial, материнської компанії міжнародного рейтингового агентства Standard & Poor's, указується, що рівень фінансової грамотності дорослих громадян України становить 40% (дослідження здійснювалося Standard & Poor's спільно з Gallup, а також Світовим банком та Глобальним центром дослідження фінансової грамотності (Global Financial Literacy Excellence Center, GFLEC) в Університеті Джорджа Вашингтона) [1].

Україну за рівнем фінансової грамотності дорослих випереджує навіть одна з найбідніших африканських країн – Зімбабве, де показник фінансової грамотності становить 41%; водночас Україна займає кращу позицію порівняно з такими країнами, як Італія (37%), Росія (38%), Туреччина (24%). Світовими лідерами за рівнем грамотності є Норвегія, Данія і Швеція – 71% дорослого населення фінансово грамотні. Інші країни за рівнем фінансової грамотності розташувалися так: Ізраїль (68%), Канада (68%), Великобританія (67%), Нідерланди (66%), Німеччина (66%), Австралія (64%), Фінляндія (63%). Підсумовують рейтинг Афганістан (14%), Албанія (14%) та Ємен (13%) [2].

Щороку зростає кількість країн, які реалізують програми з розвитку фінансової обізнаності у громадян. Так, у Європі існує вже більше 200 таких програм. Успішні програми були розроблені та реалізовані в країнах із розвинутою економікою: США, Великій Британії, Німеччині й Австрії. Такого роду програми активно діють і на території Болгарії, Словенії, Польщі, які відносно недавно перейшли до ринкової економіки.

Фінансову грамотність можна отримати як шляхом участі в неформальних програмах, так і через офіційні організації, такі як Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), де отримання фінансової освіти здійснюється на основі державного та приватного партнерства. ОЕСР надає рекомендації щодо впровадження заходів, спрямованих на поліпшення соціальної економіки і сприяє розвитку вільних ринків. ОЕСР своїм прикладом доводить, що учасникам фінансового ринку просто необхідна фінансова освіта для прийняття відповідних рішень, пов'язаних із діями на ринку капіталу з метою подальшого його розвитку та економіки у цілому.

Основну увагу ОЕСР приділяє вивченню відсоткових ставок, розумінню можливості виникнення ризиків та їх наслідків, одержанню базових навичок із приводу розрахунків капіталовкладень, досягненню необхідного рівня спроможності володіння вірною інформацією та її ефективного використання [3].

Говорячи про те, що фінансова грамотність має вагомий вплив на розвиток економіки, слід зазначити, що в ній зацікавлені абсолютно всі учасники фінансових відношень: уряд, НБУ, фінансові установи, споживачі фінансових товарів та послуг. Тому навчання має бути впроваджене як із боку держави, так і на рівні комерційних організацій. Для такого процесу необхідна чітко розроблена нормативно-правова база, яка б регулювала методи отримання знань [4].

У зарубіжній практиці неабияким попитом користується професія радника у сфері особистих фінансів, особливо у США, де вона вже існує майже 20 років. У Європі приблизно 50% усіх угод здійснюється через фінансових консультантів, у США цей показник перевищує 60%, а в Австралії – 80%; щодо України, то це лише 3% усіх угод. Консультант не продає фінансові послуги, а допомагає клієнтам зберегти та примножити свої кошти, у цьому разі він повністю приймає позицію клієнта. Такий високий попит на фінансових консультантів також спричинений великою кількістю інвесторів. Навіть у розвинених країнах досі виникають питання з обізнаності населення у фінансовій сфері, але їх вирішення відбувається здебільшого завдяки державному сприянню.

Що стосується молоді, яка отримує вищу освіту, певна частина саме цих знань отримується нею

з курсів економіки та викладання певних дисциплін фінансового профілю, але їх вивчення далеко не завжди може дати чітку відповідь, як ефективно використовувати власні фінанси.

Дослідження, проведені в Польщі, показують, що молодь сприймає навчання у цій сфері і зацікавлена в ньому; дорослих навчити важче, адже вони в переважній своїй кількості не проявляють ініціативу щодо вивчення додаткової інформації з приводу фінансів, що породжує вагомі труднощі під час вирішення конкретних питань із приводу використання коштів.

У Великобританії та США фінансова грамотність регулюється законами, в інших державах, таких як Бельгія, Австралія, Франція, Австрія, Польща, активно користуються проектами, здебільшого це Інтернет-ресурси та платформи, які переважно розроблені у формі інтерактивних ігор. Удалими програмами підвищення фінансової грамотності є: «Відповідальність за майбутнє» (США), «Фінанси і педагогіка» (Франція), «Фінансові водійські права» (Австрія), «Економія пенсії» (Швеція), «Вмій планувати своє майбутнє» (Польща), «Фінансова грамотність на роботі: змусь гроші працювати» (Великобританія), «Гроші говорять!» (Угорщина), «Фінансова грамотність. Розуміння грошей» (Австралія) та ін. Програми, як правило, створюються з урахуванням культурної специфіки тієї чи іншої країни або адаптуються під цю специфіку.

Значний внесок у розвиток фінансової освіти зробила компанія VISAInc; для сприяння розвитку грамотності був створений сайт, де представлена інформація про банківські послуги, заощадження ресурсів, управління боргом, безпеку банківських карт.

У проекті регіонального економічного розвитку (листопад 2017 р.) «Фінансова грамотність, обізнаність та інклюзія в Україні: звіт про дослідження», підготовленому для розгляду Агентством США міжнародного розвитку (USAID) проектом «Міжнародні партнерства заради стабільності фінансового сектору» та компанією InMind – субпідрядниками SEGURA Consulting LLC за контрактом AID-OFF-C-13-00139 з USAID, приведені результати дослідження щодо рівня фінансової інклюзії українців (використання фінансових послуг населенням), їхніх знань та навичок у сфері фінансів, найбільш поширених моделей фінансової поведінки та факторів прийняття фінансових рішень [5].

Цікавим є той факт, що рівень самооцінки опитаних респондентів суттєво відрізняється від реальних результатів щодо наявності їх обізнаності у сфері фінансової математики та фінансової термінології. Так, під час самооцінки наявних знань опитувані віднесли себе до певної групи так: 4% – «відмінно», 16% – «гарно», 46% – «задовільно», 25% – «незадовільно», 7% – «нічого не знаю». Під час оцінки рівня фінансової грамотності було виявлено: щодо володіння знаннями у сфері

фінансової математики та фінансової термінології до групи «відмінно» не можна віднести нікого; рівень «гарно» одержали відповідно 24% і 11% опитуваних; «задовільно» – 26% і 22%; «незадовільно» – 37% і 46%; «нічого не знаю» – 14% і 21% відповідно (рис. 1).

Як виявили дослідження, особливі прогалини в знаннях пов'язані з кредитними відношеннями: громадяни не розуміють, як обчислюється реальна ставка відсотка, яку несуть відповідальність банки щодо розкриття реальної ставки позичальникам, що являє собою плаваюча ставка і що передбачає відповідальність поручителя за споживчим кредитом.

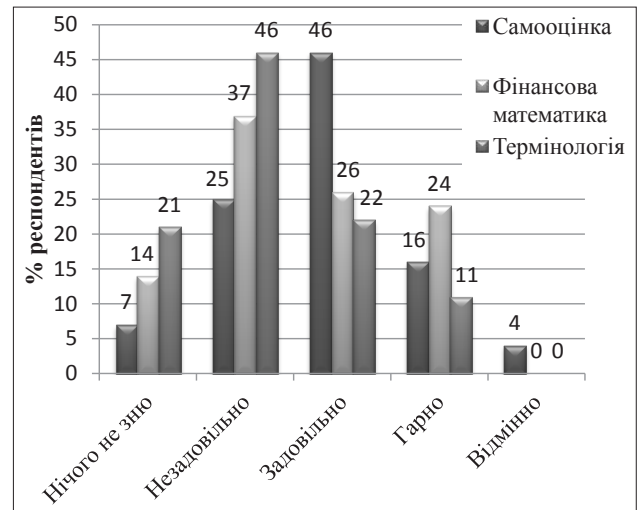

Рис. 1. Результати самооцінки та фінансового тестування

Виходячи з одержаної інформації щодо рівня фінансової грамотності населення у сфері кредитування, стає зрозумілим той факт, що 26% громадян не вважають можливим узагалі користуватися кредитом, а 46% допускають таку можливість лише в разі гострої потреби. Порівняння з аналогічними показниками 2010 р. дало можливість зробити висновок, що кількість споживачів, які є противниками кредитів, різко збільшилася: питома вага громадян, які негативно ставляться до кредитів, у 2010 р. становила 7%, тих, хто допускає їх використання тільки в разі надзвичайної ситуації, – 4%. Спостерігається також перерозподіл акцентів у структурі заощаджень: незважаючи на переважні нецільові заощадження, які несуттєво знизилися у 2017 р. порівняно з 2010 р. (з 58% до 56%), виросла частка цільових заощаджень на значні придбання (з 25% до 35%) та на формування власного капіталу (із 17% до 23%).

Проведені дослідження дали змогу встановити, що за період 2010-2017 рр. рівень фінансових знань громадян суттєво не змінився, причому не спостерігається пряма залежність між зростанням обсягів, асортиментом наданих послуг і підвищенням рівня обізнаності у цій сфері. Наприклад, підвищився рівень фінансової грамотності

респондентів щодо дохідності облігацій (із 5% до 14%), суми гарантованого банківського депозиту (з 27% до 40%), видів страхування (з 27% до 40%); і, навпаки, встановлене зменшення розуміння порядку обрахування реальної річної ставки відсотка (із 7% до менше ніж 2%), відповідальності банків щодо процесів кредитування (з 57% до 40%).

Закономірним є питання щодо чинників, що впливають на рівень фінансової грамотності населення, і щодо їх впливу на різні верстви населення. Як підтверджують результати дослідження, гендерна ознака, яка дуже часто використовується у зарубіжних країнах, для України не є актуальною, у зв'язку з чим не виникає потреби у виділенні жінок як окремої групи споживачів. Проте прослідковується тісний зв'язок фінансової обізнаності з особливостями місцевості, де проживає споживач (регіон, тип населеного пункту і т. д.). Наприклад, для сільських жителів властиве більш прохолодне ставлення до фінансових послуг.

Найбільш впливовим чинником є вік споживачів: молодь віком від 18 до 34 років характеризується найбільшим рівнем сприйняття фінансової інформації, особливо якщо до неї є доступ із сучасних гаджетів; громадяни віком від 34 до 45 років належать до категорії, яка має найбільший досвід у використанні фінансових послуг і проявляє особливий інтерес до тих, що мають довгострокове значення. Що стосується людей віком 45-60 років та більше 60, то їм властиве упереджене ставлення як до фінансових продуктів, так і до фінансових установ узагалі.

У цілому в Україні існує певна недовіра до фінансових установ, що й спричиняє ситуацію, що українці користуються дуже малим переліком фінансових послуг. Згідно з дослідженнями громадської думки 2016-2017 рр., єдина структура в Україні, що викликає довіру більше ніж 50% громадян, – Пенсійний фонд [6] (рис. 2).

Рис. 2. Рівень довіри населення до фінансових установ в Україні

Отже, для підвищення рівня фінансової грамотності громадян України необхідно:

1. впровадження міжнародних програм для підвищення фінансової грамотності як на рівні держави, так і для робітників фінансових установ та клієнтів цих установ з орієнтацією на потреби кожної цільової групи;

2. включення фінансових дисциплін у шкільні програми старших класів та молодших класів у формі ігор; приділення великої уваги навчанню педагогів та вироблення єдиних стандартів щодо оцінювання фінансової грамотності, здійснення постійного моніторингу знань педагогів, упровадження для них програм ознайомлення із зарубіжним досвідом на практиці;

3. застосування достовірних каналів щодо передачі актуальної, розгорнутої та доступної інформації про фінансові послуги для населення, створення єдиної сертифікованої інформаційної бази щодо фінансів у формі періодичних та обов'язково електронних видань;

4. надання інформації про права й обов'язки споживачам фінансових послуг та їх регулювання на законодавчому рівні; чітка нормативно-правова база щодо стратегії поширення фінансової грамотності серед населення;

5. створення інститутів незалежних фінансових консультантів, які б здійснювали свою діяльність лише за наявності ліцензії; доступна консультація споживачів щодо фінансових продуктів та послуг, ситуації на фінансовому ринку;

6. розроблення підходів до моніторингу рівня фінансової грамотності населення.

Висновки з проведеного дослідження. Фінансова грамотність є одним із найважливіших чинників росту економіки: чим більше населення буде задіяне на фінансовому ринку та чим вище буде попит на фінансові послуги, тим більше буде виникати передумов для підвищення рівня ефективності фінансової системи і сталого розвитку держави у цілому. Для збільшення рівня залучення різних верств населення до користування фінансовими послугами необхідне впровадження комплексних заходів щодо забезпечення фінансової обізнаності з урахуванням особливостей кожної цільової групи.

Виходячи з того, що проблема фінансової грамотності стосується державної економіки, то й вирішуватися вона повинна насамперед на державному рівні починаючи з визначення основної ланки серед державних органів, що буде виступати координатором здійснення запланованих національних ініціатив.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Рівень фінансової грамотності українців: Рейтинг Standard & Poor's. URL: <https://news.finance.ua>.
2. Фінансова грамотність та обізнаність: факти та висновки. URL: <http://www.uaib.com.ua>.

3. Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку. URL: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/159.htm.

4. Приходько Б. Стратегічні напрями підвищення рівня фінансової грамотності населення України. Вісник Національного банку України. 2014. № 2. С. 11-16.

5. Фінансова грамотність, обізнаність та інклюзія в Україні: звіт про дослідження. URL: www.seguraconsulting.net/.../Financial-Literacy-Awareness.

6. Рівень довіри населення до банків. URL: <http://delo.ua/finance/riven-doviri-naselennja-do-bankiv-sogodni-duzhe-nizkij-zasnov-240065/>.

НЕРІВНІСТЬ ЯК ФАКТОР РОСТУ БІДНОСТІ ТА ВИМИВАННЯ СЕРЕДЬНОГО КЛАСУ

NERIVATION IS A FACTOR OF GROWTH OF BIDNOSTY THAN VIMIVANNA SERIOUS KLASU

УДК 336.027

Гуржий Т.О.

здобувач кафедри фінансів та обліку
Дніпровський державний
технічний університет

У статті визначено проблему нерівності по доходах, показано реальний рівень розшарування населення та бідності, запропоновано актуалізовану систему розподілу домогосподарств на децильні групи за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів.

Ключові слова: домогосподарства, нерівність по доходах, бідність, дифференціація доходів, децильні групи, середній клас.

В статье определена проблема неравенства по доходам, показан реальный уровень расслоения населения и бедности, предложена актуализованная система распределения домохозяйств на децильные группы

по уровню среднечеловеческих эквивалентных денежных доходов.

Ключевые слова: домохозяйства, неравенство по доходам, бедность, дифференциация доходов, децильные группы, средний класс.

The article defines the problem of income inequality, shows the real level of population stratification and poverty, an updated system of distributing households to decile groups according to the level of average per capita equivalent monetary incomes was proposed.

Key words: households, income inequality, poverty, income differentiation, decile groups, middle class.

Постановка проблеми. Сучасна фінансова наука недостатньо уваги приділяє вивченню фінансів домогосподарств та проблемі нерівності населення по доходах. Гостро постала проблема розшарування домогосподарств, бідності та вимивання середнього класу. Особливо це актуально для України, де система розподільних та перерозподільних відносин потребує суттєвого реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню фінансів домогосподарств в економічній літературі присвячено напрацювання як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Західна економічна думка щодо вивчення домогосподарств бере свій початок ще з праці Ксенофонта «Домострой» та знаходить своє продовження у доробках Ф. Кене, В. Петті, А. Сміта, Г. Беккера та ін.

Активна участь домогосподарств у фінансових відносинах зумовила необхідність дослідження місця та ролі цього суб'єкта у складі фінансової системи, що знайшло безпосереднє відображення у напрацюваннях сучасних учених: С. Белозьорова, Ю. Воробйова, В. Глухова, Т. Кізими, В. Суркіна, С. Юрія та ін.

Відзначаючи беззаперечний внесок науковців у розвиток теоретичних підходів до визначення сутності фінансів домогосподарств, потрібно констатувати, що реалії розвитку національної економіки вимагають подальшого дослідження про-

блеми нерівності по доходах, причин та наслідків бідності, переосмислення ролі середнього класу в процесах розбудови соціальної правової демократичної держави.

Постановка завдання. Мета статті – визначити проблему нерівності по доходах, показати реальний рівень розшарування населення та бідності, запропонувати актуалізовану систему розподілу домогосподарств на децильні групи за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна потребує формування нової економічної моделі соціального спрямування, що має ґрунтуватися на соціалізації економіки.

Особливу увагу в цьому питанні необхідно приділити формуванню середнього класу в країні, адже саме середній клас, представлений підприємцями та кваліфікованими працівниками з гідним рівнем оплати праці, є двигуном економічного зростання і розвитку країни.

Ефективна підприємницька діяльність, у здійсненні якої значна роль відводиться саме середньому класу, призводить до збільшення обсягів виробництва і реалізації продукції, внаслідок чого скорочується період зростання ВВП країни і, відповідно, прискорюється темп економічного розвитку.

Кваліфіковані працівники, зацікавлені в ефективній роботі, створюють якісну продукцію, яка

є конкурентною на вітчизняному і міжнародному ринках товарів та послуг і забезпечує доходи підприємства, у тому числі й за рахунок валютних надходжень.

Чисельність середнього класу та його питому вагу в країні досить складно оцінити через відсутність чітких критеріїв розподілу. У найбільш загальному вигляді середній клас оцінюється за рівнем доходу, який дає змогу не тільки задовольняти базові потреби людини, а й розвиватися, збільшувати заощадження, мати можливість інвестувати, проводити гідне дозвілля. Крім того, середній клас повинен мати досить високий рівень кваліфікації, освіти, незалежну громадянську позицію як шляхом участі у виборах, так і шляхом громадянської активності та економічної спроможності [1].

Проблема формування і підтримання середнього класу є актуальною для всього світу. За даними аналітичного агентства Credit Suisse, з 2008 р. відбувається посилення розшарування суспільства, яке знаходить свій прояв в одночасному збільшенні частки багатих і бідних, та зменшенні кількості людей із середніми доходами [2]. Тобто спостерігається процес концентрації світового капіталу в руках вузького кола осіб, який, своєю чергою, призводить до посилення бідності у світі.

Міжнародна група аналітиків під керівництвом французького економіста Тома Пікетті оприлюднила доповідь, яка стала шоком для світової громадськості. На підставі конкретних статистичних даних було зроблено висновок, що розвинуті країни за масштабами соціальної нерівності скотилися до рівня 1913 р. Хоча зростання нерівності на Заході відчувалося вже давно, у доповіді Пікетті вперше представлено документально обґрунтовану картину цього феномену. Низка аналітиків вважає, що вибухове зростання нерівності поряд із глобальним потеплінням є однією з головних загроз людству.

Особливо сильно рівень нерівності (як доходів, так і статків) виріс за останні 30 років, і це стосується практично всіх країн світу. Так, верхні 10% суспільства присвоюють собі 37% національного багатства в Європі, 41% – у Китаї, 46% – у Росії. У Бразилії та на Близькому Сході цей показник становить 55% і 61% відповідно. Але особливо очевидним є зростання майнової нерівності у США, де 1% суспільства має близько 40% національного багатства, тоді як у 1980 р. цей показник не перевищував 22% [3].

Тобто проблема нерівності в суспільстві є актуальною не тільки для України. Нерівність

та бідність – це феномени сучасності які пов'язані між собою. Крім того, нерівність, як правило, зумовлює бідність та вимивання середнього класу.

На протязі останніх трьох років рівень бідності в Україні залишається стабільно високим. Бідними за доходами в 2016 р. перебувало 51,1% населення [4].

Гострою є й проблема вимивання середнього класу в Україні. За даними економічних досліджень, в Україні за період 2015-2016 рр. частка середнього класу в загальній сукупності працездатного населення становила лише 0,83% (297 тис. осіб), тоді як у розвинених країнах зазначений показник є суттєво вищим (рис. 1) [1].

За даними рисунка можна зробити висновок про посилення диспропорцій у системі розподілу доходів населення в Україні та про збільшення кількості людей, які належать до категорії бідних. До основних причин таких трансформацій слід віднести дестабілізуючі фактори внутрішнього та зовнішнього спрямування, які включають непослідовну державну економічну політику, політику у соціальній та трудовій сферах, збройний конфлікт на Сході України, анексія Криму, інші процеси, які здійснюючи кумулятивний дестабілізуючий вплив, призводять до збіднення українського населення.

Зазначена проблема є загрозливою для українського суспільства, тому потребує швидкого та ефективного вирішення. На думку директора Київського міжнародного інституту соціології В. Паніотто, «найпростіший і ефективний спосіб підтримки середнього класу – розворот усієї фінансової, податкової та законодавчої машини у його бік. А у нас інтереси цих працюючих на державу людей не враховуються, якщо вони суперечать інтересам великого бізнесу». В. Паніотто також вважає, що підтримка середнього класу полягає у реформі податкової системи, зниженні тиску на бізнес контролюючих органів і, головне, у судовій реформі. «За нинішніх реалій судової системи і законодавчої бази права бізнесу прак-

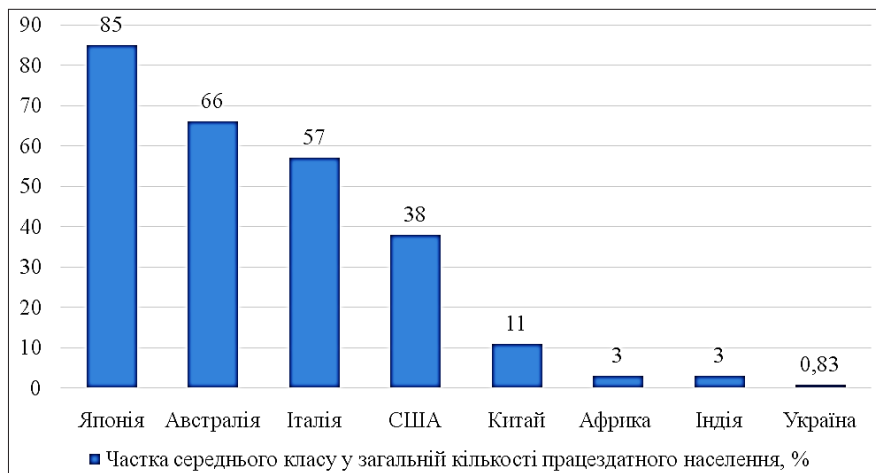

Рис. 1. Частка середнього класу в загальній кількості працездатного населення

тично не захищені. Домогтися у наших судах справедливості неможливо. А це є суттєвим чинником, який заважає розвитку середнього класу в Україні», – сказав експерт [2].

Не менш важливим питанням є збільшення інформативності статистичних даних, які надає Державна служба статистики України, у сфері доходів населення за децильним (10%) розподілом. Сьогодні зазначений розподіл має такий вигляд (табл. 1) [5].

На основі такої системи розподілу доходів домогосподарств квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення визначено на рівні 1,9 рази, а квінтільний коефіцієнт фондів – 3 рази. Тобто такий, що відповідає суспільству майже без нерівності. Офіційна статистика використовує методичний підхід, який не дає змоги об'єктивно визначити рівень нерівності в країні. Зрозуміло, що наведені показники є заниженими, оскільки заможні родини уникають оприлюднення власних доходів (витрат). До того ж частина доходів залишається «у тіні».

На думку Е.М. Лібанової, основними чинниками розшарування населення України є такі: тіньова діяльність (43,3% загальної нерівності), заробітна плата (23,2%), чистий дохід від особистого підсобного господарства (11,3%), інші грошові доходи (9,0%), пенсії (5,8%), подарунки (3,4%), пільги (2,4%) [6].

Негативно впливають на розподіл доходів у країні й великі внутрішньофірмові, міжфірмові, міжгалузеві та міжрегіональні відмінності в рівнях заробітної плати. Вона й досі значною мірою визначається належністю до певної галузі економічної діяльності, а не такими загально визначеними світовою практикою чинниками, як кількість, якість і результати праці.

У табл. 2 наведено диференціацію життєвого рівня населення в Україні за 2014-2016 рр.

На основі даних табл. 1 та табл. 2 можна зробити висновок, що наведені критерії розподілу є застарілими та неактуальними в умовах інфляційного зростання та збільшення номінального обсягу доходів населення.

Таблиця 1

Сучасна система розподілу домогосподарств на децильні групи за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів

Група домогосподарств	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Доходи домогосподарства за звітний період	0 – 2280	2280 – 2640	2640 – 3000	3000 – 3360	3360 – 3720	3720 – 4080	4080 – 4440	4440 – 4800	4800 – 5160	< 5160

Таблиця 2

Диференціація життєвого рівня населення (без урахування тимчасово окупованої території та частини зони проведення антитерористичної операції) [8]

Показники	2014	2015	2016
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму:			
млн. осіб	3,2	2,5	1,5
у відсотках до загальної чисельності населення	8,6	6,4	3,8
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму:			
млн. осіб	6,3	20,2	19,8
у відсотках до загальної чисельності населення	16,7	51,9	51,1
Середньорічний розмір законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	1176	1227,3	1388,1
Середньорічний розмір фактичного прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	1357,6	2257	2646,4
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	1,9	1,9	1,9
Квінтільний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	3,1	3,2	3,0

Таблиця 3

Актуалізована система розподілу домогосподарств на децильні групи за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів

Група домогосподарств	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Доходи домогосподарства за звітний період	0 – 3723	3724 – 7224	7225 – 10725	10726 – 14225	14226 – 17725	17726 – 21225	21226 – 24725	24726 – 32723	32724 – 100000	< 100000

На нашу думку, більш доцільним є використання децильної системи розподілу, яка буде більш гнучкою, враховуючи динаміку мінімальної заробітної плати та відповідних зрушень у системі доходів.

Як відомо, 11 жовтня 2017 р. набрав чинності новий пенсійний Закон № 2148, що передбачає низку змін у призначенні пенсій. У цьому законі зазначено, що максимальний розмір пенсії не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність. Відповідно до цього Закону, тимчасово, по 31 грудня 2017 р., він установлювався на рівні не більше 10 740 грн.

Виходячи з вищезазначеного та такого підходу щодо обмеження розміру максимальної пенсії десятикратним розміром до мінімального рівня, запропонована актуалізована система розподілу домогосподарств на децильні групи за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів.

Окрім того, навіть доходи, що відповідають десятикратному збільшенню мінімальної заробітної плати, не можуть достовірно показувати рівень розшарування в Україні, тому пропонується для X децильної групи доходи, більші 100 тис. грн.

Актуалізована система розподілу домогосподарств на децильні групи за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів може мати такий вигляд (табл. 3).

Така система розподілу домогосподарств за рівнем доходів більше відповідає сучасним реаліям, тому можна стверджувати, що її використання підвищить цінність отриманої статистичної інформації та дасть змогу більш ефективно використовувати її для аналізу вітчизняного ринку праці, доходів домогосподарств, рівня бідності, розміру середнього класу та масштабів розшарування населення по доходах.

Окрім впливу на бідність, нерівність у суспільстві негативно впливає на загальний суспільний добробут. Відповідно до теорії відносної депривації, окремі люди і домогосподарства оцінюють свій добробут не тільки за абсолютним рівнем споживання або доходу, а й порівнюючи себе з іншими.

Водночас відбувається посилення соціальної напруженості в країні, одним із каталізаторів якої певною мірою виступає демонстраційний ефект стилю життя заможних щодо самооцінки своєї життєвої ситуації бідними верствами населення, їхньої соціальної поведінки.

Крім того, нерівність є морально неприйнятною, оскільки власні зусилля людини не сприяють достатньо високому заробітку, а пов'язані із суб'єктивними чинниками (родинні зв'язки, корупція тощо). Суспільство, у якому між учасниками існують суттєві розбіжності, не може бути повноцінним, бо нерівність підриває демократію, оскільки заможні мають непропорційно значний політичний вплив і діють тільки у своїх інтересах [11].

Численні соціологічні дослідження стверджують, що чим демократичнішою є країна, тим менше в ній нерівність населення за доходами. Країни, що розвиваються, характеризуються більшою нерівністю, ніж розвинені.

Так, найменша різниця у доходах помітна в скандинавських країнах, де коефіцієнт Джині становить близько 27% (наприклад, у Швеції.). У країнах із найбільшою нерівністю – Південно-Африканській Республіці, Республіці Сейшельські Острови – цей показник становить приблизно 63%.

Серед 28 країн – членів ЄС найнижче значення цього показника в 2014 р. було у Словенії – 25%, найвище – у Латвії – 35,5%.

Щодо України, то тут спостерігається своєрідний феномен. За даними «Доповіді про людський розвиток – 2015» Програми розвитку ООН, яка базується на звітах національних статистичних агентств, індекс Джині в Україні в 2017 р. становив 24%, тобто був мало не найнижчим в Європі. Українці й вітчизняні експерти переконані, що статистика неабияк прибріхує, адже реально українське суспільство дуже багатшарове. За даними Е. Лібанової, директора Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України ім. М.В. Птухи, доходи 10% найбагатших і 10% найбідніших українців з урахуванням тіньових доходів відрізняються у 40 разів [6; 7].

Причина такої невідповідності зумовлена, по-перше, низькою якістю вітчизняних статистичних даних про доходи найбагатших і найбідніших верств населення, на яких, власне, й ґрунтуються оцінки міжнародних інституцій. Іншими словами, значна частка тіньової економіки не враховується у розрахунках, тому спотворює реальну картину. По-друге, в Україні між багатими людьми (яких мало) і бідними (яких багато) практично відсутній середній клас, який би врівноважував ситуацію якщо не математично, то хоча б на рівні відчуттів.

Коефіцієнт Джині в 35%, який буде служити найближчі роки ключовим економічним орієнтиром для українських чиновників, в абсолютному значенні відповідає рівню таких країн, як: Алжир 1995 р. (тоді в країні йшла громадянська війна); Австралія 1994 р. (країна переживала економічний спад, перебуваючи в процесі переходу від конституційної монархії до республіки); Танзанія 2007 р. (аграрний сектор займав майже 50% ВВП, понад 70% населення знаходилося за межею бідності); Лаос 2008 р. (відстала аграрна країна перебувала на 153-му місці за рівнем ВВП у світі, близько 40% населення проживали за межею бідності); Бангладеш 2010 р. (йшли повільні економічні реформи, відзначалися політична нестабільність, значна корупція і постійні теракти); Іспанія 2011 р. (сталася економічна криза, що призвело до безробіття у 20%, політики жорсткої економії, заморожування пенсій); Греція 2013 р. (сталася фінансова криза,

що мало не призвело до банкрутства країни, безробіття становило майже 27%) [2].

Навіть Польщу (коефіцієнт Джині – 32%), на яку рівняємося, по цифрах перегнали [2].

Необґрунтована соціально-економічна нерівність завжди вкрай негативно сприймається суспільством. Окрім того, нерівність в умовах відсутності системи «соціальних ліфтів» є однією з причин міграції працездатного населення з України.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, недопущення поляризації суспільства за рівнем доходів – одне з важливих завдань для уряду під час розроблення політики соціально-економічного розвитку.

Своєю чергою, високий рівень економічної нерівності населення, незначний прошарок середнього класу, який є гарантом соціальної стабільності і прогресу, не сприяють соціальній згоді та побудові громадянського суспільства в Україні. Особливої актуальності питанням диференціації доходів, економічної нерівності населення надає те, що головним пріоритетом соціально-економічного розвитку країни повинно стати підвищення рівня життя населення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Середній клас України: відновити втрачене. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/410426/serednij-klas-ukrayiny-vidnovyty-vtrachene>.

2. Бідніють усі: Україна – лідер з падіння добробуту. URL: <https://news.finance.ua/ru/news/-/360932/bedneyut-vse-ukraina-lider-po-padeniyu-blagosostoyaniya>.

3. Вибухове зростання нерівності у світі є однією з головних загроз людству. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/vybukhove-zrostannia-nerivnosti-u-sviti-ie-odniieiu-z-holovnykh-zahroz-liudstvu-428083.html>.

4. Доходи та умови життя. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm.

5. Витрати і ресурси домогосподарств України у III кварталі 2017 року: статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики, 2018. 153 с.

6. Украина возглавила рейтинг «Индекса неравенства». URL: <https://strana.ua/news/68124-ukraina-stala-liderom-sredi-stran-s-naimenshim-razryvom-mezhdu-bednymi-i-bogatymi.html>.

7. Украина. Коэффициент-Джини. URL: <https://knoema.ru/atlas>.

8. Доходи та умови життя. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm.

9. Стратегія подолання бідності. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-na-2018-rik-z-realizaciyi-strategiyi-podolannya-bidnosti>.

10. Кириченко І. Анатомія нерівності. URL: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/anatomiya_nerivnosti.html.

11. Каламбет С.В., Золотарьова О.В. Вплив доходів домогосподарств на економічний розвиток України. Вісник ТНЕУ. 2014. № 4. С. 103-113.

12. Витрати і ресурси домогосподарств України у III кварталі 2017 року: статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики, 2018. 153 с.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF FINANCIAL POLICY OF UKRAINE

УДК 336.14

Доброскок С.С.

здобувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У статті охарактеризовано фінансову політику України. Досліджено її сучасний стан. Вказано на основу фінансової політики. Зазначено два напрями фінансової політики, за якими вона реалізується. Визначено головні проблеми фінансової політики.

Ключові слова: фінансова політика держави, бюджетні кошти, фінансові відносини, фінансово-економічна криза, конкурентоспроможність економіки, фінансова стабільність.

В статье охарактеризована финансовая политика Украины. Исследовано ее современное состояние. Указана основа финансовой политики. Определены два направления финансовой политики, по которым она

реализуется. Названы главные проблемы финансовой политики.

Ключевые слова: финансовая политика государства, бюджетные средства, финансовые отношения, финансово-экономический кризис, конкурентоспособность экономики, финансовая стабильность.

The article describes the financial policy of Ukraine. Studied its current state. Indicated on the basis of the financial policy. Indicated two areas of financial policy on which it is implemented. The article identifies main problems of financial policy.

Key words: financial policy, budget, financial relations, economic and financial crisis, economic competitiveness, financial stability.

Постановка проблеми. Аналіз проблем та перспектив розвитку фінансової політики України потребує досліджень та має неабияку актуальність, особливо в умовах військових дій на Сході, адже від неї залежить соціально-економічний розвиток нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цієї теми займалися такі українські науковці, як: М.М. Александрова, В.Д. Базилевич, Т.М. Боголіб, О.Д. Василик, О.Р. Романенко, В.М. Опарін, І.Я. Чугунов та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз сучасного стану фінансової політики України, напрямів, за якими вона реалізується, визначення головних її проблем та перспектив розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансова політика – багатопланове та певною мірою інтегроване явище. За допомогою фінансових інструментів, таких як податки, дотації, застосування обмежень, штрафів тощо, держава регулює економічну діяльність суб'єктів господарювання для її спрямування у русло нагальних суспільних потреб. У зв'язку із цим важливо, щоб фінансова політика сприяла формуванню позитивного іміджу й залученню інвестицій в економіку, забезпечувала зниження рівня безробіття та ін. Внутрішня економічна політика регулюється державою шляхом надання певних пільг, преференцій суб'єктам господарювання [1].

Фінансова політика реалізується за двома напрямами: регламентування фінансових відносин у суспільстві та здійснення поточної фінансової діяльності. Регламентування фінансових відносин характеризує стратегію фінансової політики, а поточна фінансова діяльність – її тактику. Базовим елементом є регламентування фінансових відносин, яке може здійснюватися державою у законодавчій та адміністративній формах.

Дослідження формування та реалізації фінансової політики в Україні свідчить про її багатоплановість. Нині фінансова політика має переважно тактичний характер, підпорядковується поточним завданням, виконує функції перерозподілу та стабілізації, неповною мірою відповідає стратегічним орієнтирам соціально-економічного розвитку. З огляду на це, основним завданням має стати активізація регуляторної функції фінансової політики, впровадження ефективних механізмів, формування стратегічного характеру цілеспрямованих рішень для забезпечення у системі державного регулювання єдності із соціально-економічною стратегією [2].

Оцінюючи стан реалізації та можливості фінансової політики України, зауважимо, що вона є доволі суперечливою, неоднозначною та недостатньо результативною. Це пов'язано як з об'єктивними, так і з суб'єктивними чинниками впливу. Так, фінансова політика здійснюється у системі міжнародних економічних зв'язків і зазнає дії зовнішніх чинників, зокрема системної фінансово-економічної кризи, залежить від експортних можливостей держави, постачання сировини, матеріалів, обміну технологіями тощо. Водночас внутрішніми чинниками впливу є соціальний склад населення, його інтелектуальний прошарок, стабільність національної грошової одиниці, розвиток форм кредитування тощо. Нинішня фінансова політика є недостатньо чіткою у контексті зосередження на прискореному розвитку пріоритетних галузей економіки, легалізації тіньових капіталів, формування сприятливих умов для залучення іноземного капіталу [1].

Сучасна фінансова політика – це сукупність цілеспрямованих державних заходів щодо формування й ефективного використання фінансових ресурсів країни, які містять у собі ресурси її окремих регіонів, секторів економіки, підприємств

і домогосподарств, для забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку на основі використання відповідних фінансових і монетарних важелів та створення відповідного інституційного середовища, котрі сприяють реалізації цієї політики. Лише за умови спрямованості фінансової політики на забезпечення умов для розвитку економіки та нарощування фінансових ресурсів країни можливе задоволення зростаючих потреб соціальної сфери й державного управління, процвітання країни в майбутньому.

На сучасному етапі розвитку економічної системи механізм формування виваженої та дієвої фінансової політики знаходиться у процесі інституційних перетворень, що зумовлено потребами вирішення основних питань соціально-економічного розвитку країни. Вітчизняній фінансовій політиці притаманні структурні вдосконалення інституційної системи та адаптація до внутрішніх та зовнішніх тенденцій трансформаційного економічного середовища.

Основу фінансової політики становить бюджетна політика, яка пов'язана насамперед із формуванням та виконанням бюджетів усіх рівнів. Економічна нестабільність і спад виробництва негативно впливають на формування доходів та фінансування видатків бюджету [3].

Фінансова політика відіграє велику роль у функціонуванні кожної держави. Вона може здійснювати сприятливий вплив на розвиток продуктивних сил, поліпшення добробуту населення, підвищення обороноздатності країни, що набуває все більшої актуальності в умовах військових дій на Сході України [4].

Дієздатність фінансової політики залежить від ефективності діяльності держави на кожному етапі й правильності ухвалених рішень. Її формування починається з чіткого визначення цілей і постановки обґрунтованих завдань. Виходячи із цього, здійснюється вибір типу фінансової політики: жорстка або помірна регламентація, або політика мінімальних обмежень; дискреційна або вбудованих стабілізаторів. На цій основі вибираються напрями реалізації (вирішується, які завдання забезпечуються засобами монетарної, а які – фіскальної політики) й інструменти реалізації та способи забезпечення скоординованості їх дії.

Основними напрямками фінансової політики сучасного періоду в Україні вважаються:

- сприяння завершенню роздержавлення і приватизації;
- демонополізація економіки;
- забезпечення соціального захисту населення;
- ефективна співпраця України зі Світовою організацією торгівлі;
- вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності для зміцнення позиції України на світовому ринку;

– проведення адміністративної та пенсійної реформ.

Для стабілізації національної економіки та оптимального перерозподілу фінансових ресурсів органам державної влади, перш за все, слід урахувати особливості виникнення кризових явищ, а саме:

- виявлення об'єктивних причин та можливих наслідків їх прояву у вітчизняній економіці;
- прогнозування критеріїв оцінки безпечності кризових явищ;
- дослідження методів антикризового управління та їх використання залежно від сфери виникнення та розміру завданої шкоди [5].

Практикою підтверджено, що фінансова політика, як і загальнодержавна економічна політика у цілому, залежить від сформованого правового поля та органів влади й управління у процесі реалізації функцій держави та забезпечення легітимності фінансових відносин. Невипадково фінансова політика виступає результатом дії як об'єктивного, так і суб'єктивного чинників впливу на її формування, реалізацію та розвиток у системі ринкових відносин.

Головними проблемами фінансової політики є забезпечення динаміки зростання, конкурентоспроможності економіки України, утвердження оновленої моделі фінансового розвитку. Саме такий шлях дасть змогу Україні зберегти й найефективніше використовувати наявний науково-технічний потенціал для здійснення структурних змін та зайняти належне місце у світовому просторі. Поглиблення курсу ринкових реформ на інноваційних засадах та їх прискорення, радикалізація системних перетворень можуть забезпечити прогресивний розвиток держави.

Важливим фактором розвитку економіки є створення ефективного фінансового механізму. Сьогодні управляти фінансовим процесом – це, передусім, управляти фінансовими ресурсами і через засоби та інструменти фінансового механізму стимулювати фінансовий розвиток. Ефективне функціонування фінансової системи держави залежить від налагодженості фінансових відносин у суспільстві, а також від дієвості фінансового механізму, за допомогою якого реалізується фінансова політика держави [2].

Однією з головних проблем реалізації фінансової політики є незабезпечення високої ефективності використання бюджетних коштів для досягнення найкращих показників соціально-економічного розвитку. Недосконалий бюджетний механізм негативно впливає на фінансову політику, а отже, стримує економічну політику держави загалом. Вирішення цієї проблеми вбачається у визначенні чітких пріоритетів розвитку економіки, соціальної сфери та посиленні відповідальності розпорядників коштів за їх цільове та ефективно використання.

Держава як основний суб'єкт фінансової політики повинна рішучіше застосовувати фінансові методи планування, управління, контролю, а також фінансові важелі нормативів, санкцій, стимулів для забезпечення фінансової стабільності та підвищення рівня життя населення [3].

Таким чином, фінансова політика – це завжди пошук балансу, оптимального на цей час співвідношення кількох напрямів розвитку національної економіки та вибір найбільш ефективних методів і механізмів їх досягнення. Фінансова політика не лише структуризована, а й системна, тобто повинна бути пов'язана з усіма елементами загальної економічної політики і раціонально взаємопов'язана по своїх структурних елементах.

Саме цим зумовлена необхідність комплексного, системного підходу до побудови і реалізації фінансової політики. Вона не може бути незмінною на різних етапах і циклах соціально-економічного розвитку країни. Це припускає періодичне введення у фінансову політику нових елементів, корекцію або скасування попередніх. Комплексність фінансової політики передбачає, що внесення поправок у показники і механізми реалізації фінансової політики потребує сценарної оцінки варіантів з урахуванням прямих і непрямих наслідків їхнього впливу на економіку країни. Отже, впровадження ефективних заходів державної фінансової політики сприятиме стабілізації та економічному розвитку національної економіки [6].

Запорукою успіху фінансової політики є розроблення реальних макропоказників на наступний бюджетний період та їх неухильне виконання. Варто суттєво посилити відповідальність розпорядників та одержувачів коштів за порушення бюджетної дисципліни, дотримання принципів раціонального та ефективного використання бюджетних коштів у всіх сферах економіки.

Отже, результативність фінансової політики України є незначною через невідповідність сучасним потребам суспільного розвитку. Однією з головних проблем реалізації фінансової політики є незабезпечення високої ефективності використання бюджетних коштів для досягнення найкращих показників соціально-економічного розвитку. Недосконалий бюджетний механізм негативно впливає на фінансову політику, а отже,

стримує економічну політику держави загалом. Розв'язання цієї проблеми вбачається у визначенні чітких пріоритетів розвитку економіки, соціальної сфери та посиленні відповідальності розпорядників коштів за їх цільове та ефективне використання.

Держава як основний суб'єкт фінансової політики повинна рішучіше застосовувати фінансові методи планування, управління, контролю, а також фінансові важелі нормативів, санкцій, стимулів із метою забезпечення фінансової стабільності та підвищення рівня життя населення [1].

Висновки з проведеного дослідження. Фінансову політику слід розглядати як вагомий інструмент забезпечення соціально-економічного розвитку України. Успішна реалізація фінансової політики сприятиме зміцненню стратегічних позицій України на міжнародній арені. Її дієвість, насамперед, залежить від швидких та якісних внутрішніх реформ та економічного розвитку. У цьому сенсі успішність її реалізації є не тільки завданням уряду, а й суспільства загалом [7].

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Радіонов Ю.Д. Фінансова політика та проблеми ефективності її реалізації в Україні. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/Npdfi_2014_4_4%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/Npdfi_2014_4_4%20(1).pdf).
2. Сіташ Т.Д. Фінансова політика держави: пр�гаматика та проблематика. URL: <http://acadrev.duan.edu.ua/images/stories/files/2015/6.pdf>.
3. Селіверстова Л.С., Адаменко І.П. Фінансова політика в умовах інституційної економіки. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2018/5.pdf.
4. Тарасова О.В. Фінансова політика і бюджетна безпека України. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/869-2208-1-PB.pdf>.
5. Базюк В.Р., Лагдан А.В. Фінансова політика України: сутність та проблеми розвитку. URL: http://ukrlogos.in.ua/documents/18_04_2018_169.pdf.
6. Танклевська Н.С. Удосконалення державної фінансової політики. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/5896/06Tanklevsjka.pdf?sequence=1>.
7. Рубаха М.В., Брездень Н.І. Фінансова політика держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів. URL: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/108.pdf>.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

FORMATION OF FINANCIAL MANAGEMENT SYSTEM OF INSURANCE COMPANIES

Статтю присвячено дослідженню теоретичних основ управління фінансами та розробленню системи управління фінансами страхових компаній. Як систему у статті визначено взаємодію цільової, суб'єктно-об'єктної, забезпечувальної та процедурної підсистем, спрямовану на прийняття управлінських рішень у фінансовій сфері страхових компаній. Проаналізовано складники підсистем управління та встановлено спеціальні принципи управління фінансами, що співвідносяться зі страховою галуззю. Кожний складник містить низку характеристик та несе у своїй структурі характерний зміст управління, який і дав змогу сформувати систему управління фінансами. Обґрунтовано, що підсистеми мають рівноцінне значення, тому зв'язки в системі гармонізовані.

Ключові слова: управління фінансами, страхові компанії, система управління фінансами, принципи, підсистеми, складники.

Статья посвящена исследованию теоретических основ управления финансами и разработке системы управления финансами страховых компаний. Как систему в статье определено взаимодействие целевой, субъектно-объектной, обеспечивающей и процедурной подсистем, направленное на принятие управленческих решений в финансовой сфере страховых компаний. Проанализированы составляющие подсистем управления и установлены специальные принципы управления финансами,

которые соотносятся со страховой отраслью. Каждая составляющая содержит ряд характеристик и несет в своей структуре характерный смысл управления, который и позволил сформировать систему управления финансами. Обосновано, что подсистемы имеют равноценное значение, поэтому связи в системе гармонизированы.

Ключевые слова: управление финансами, страховые компании, система управления финансами, принципы, подсистемы, составляющие.

The article is devoted to the studying of the theoretical foundations of financial management and the development of a financial management system for insurance companies. The article defines as a system the interaction of the target, subject-object, providing and procedural subsystems aimed at making managerial decisions in the financial sphere of insurance companies. The author analyzed the components of management subsystems and established special principles of financial management, which correspond with the insurance industry. Each component contains a number of characteristics and bears in its structure a characteristic sense of management that has made it possible to form a financial management system. It is substantiated that the subsystems are of equal value, therefore the links in the system are harmonized.

Key words: financial management, insurance companies, financial management system, principles, subsystems, components.

УДК 368.01:336.76

Доманчук А.І.

аспірант

Житомирський державний

технологічний університет,

викладач

Житомирський

торгово-економічний коледж

Постановка проблеми. Управління фінансами страхової компанії передбачає ефективне формування і використання ресурсів у страховій, інвестиційній та фінансовій діяльності. При цьому актуальними є питання управління фінансами під час досягнення стратегічних цілей страхової компанії: розширення страхового поля, забезпечення збалансованості страхового портфеля, підвищення якості страхових продуктів та ін. Реалізація встановлених цілей неможлива без налагодженої системи управління фінансами страхової компанії. Таким чином, формування системи управління фінансами страхових компаній дасть змогу приймати ефективні стратегічні фінансові рішення з позиції комплексного взаємовпливу зовнішнього ринкового і внутрішньоорганізаційного середовища компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань, пов'язаних із теоретичною сутністю управління фінансами страхових компаній, знайшли відображення у працях В.Д. Бігдаша, Н.М. Внукової, Є.Ф. Дюжикова, С.С. Осадця, В.В. Ковальова, О.С. Світличної, Ю.А. Сплетухова, Н.М. Сташкевич, Н.В. Ткаченко, Т.А. Федорової,

Ю.Г. Фоміна та ін. Однак невирішеними залишаються питання формування системи управління фінансами страхових компаній.

Постановка завдання. Метою дослідження є формування комплексної системи управління фінансами страхових компаній та аналіз її складників.

Виклад основного матеріалу дослідження. У кінці XIX – на початку XX ст. Ф.У. Тейлор, Ф. Гілберт, Л. Гілберт, Г. Гант зробили перші спроби наукового обґрунтування у сфері менеджменту, що стало підґрунтям для формування основ управління [1; 2]. Була встановлена велика кількість принципів, методів дослідження загальної системи управління, проте специфіка управління фінансами дослідженню не підлягала. Необхідно зауважити, що А. Файоль уперше виділив у діяльності суб'єкта господарювання, у тому числі у сфері фінансів, спеціальні методи, такі як планування й організація [3]. Перші наукові праці з фінансового менеджменту з'явилися у провідних англійських країнах на початку 60-х років XX ст. Вважаємо за доцільне зазначити, що фінансовий менеджмент і управління фінансами в англійській

мові, по суті, є синонімами і науково-дослідна література в розрізі цих двох понять має абсолютно однаковий зміст. Але в науковому доробку українських і російських науковців сформувалася інша думка з приводу визначення вищенаведених понять. Більшість науковців вважає, що поняття

«управління фінансами» застосовується на рівні держави або галузі, а на рівні підприємства більш звичним є поняття «фінансовий менеджмент». Проте не всі науковці підтримують таку думку. Так, В.М. Шелудько зазначає, що система управління фінансами включає прийняття фінансових

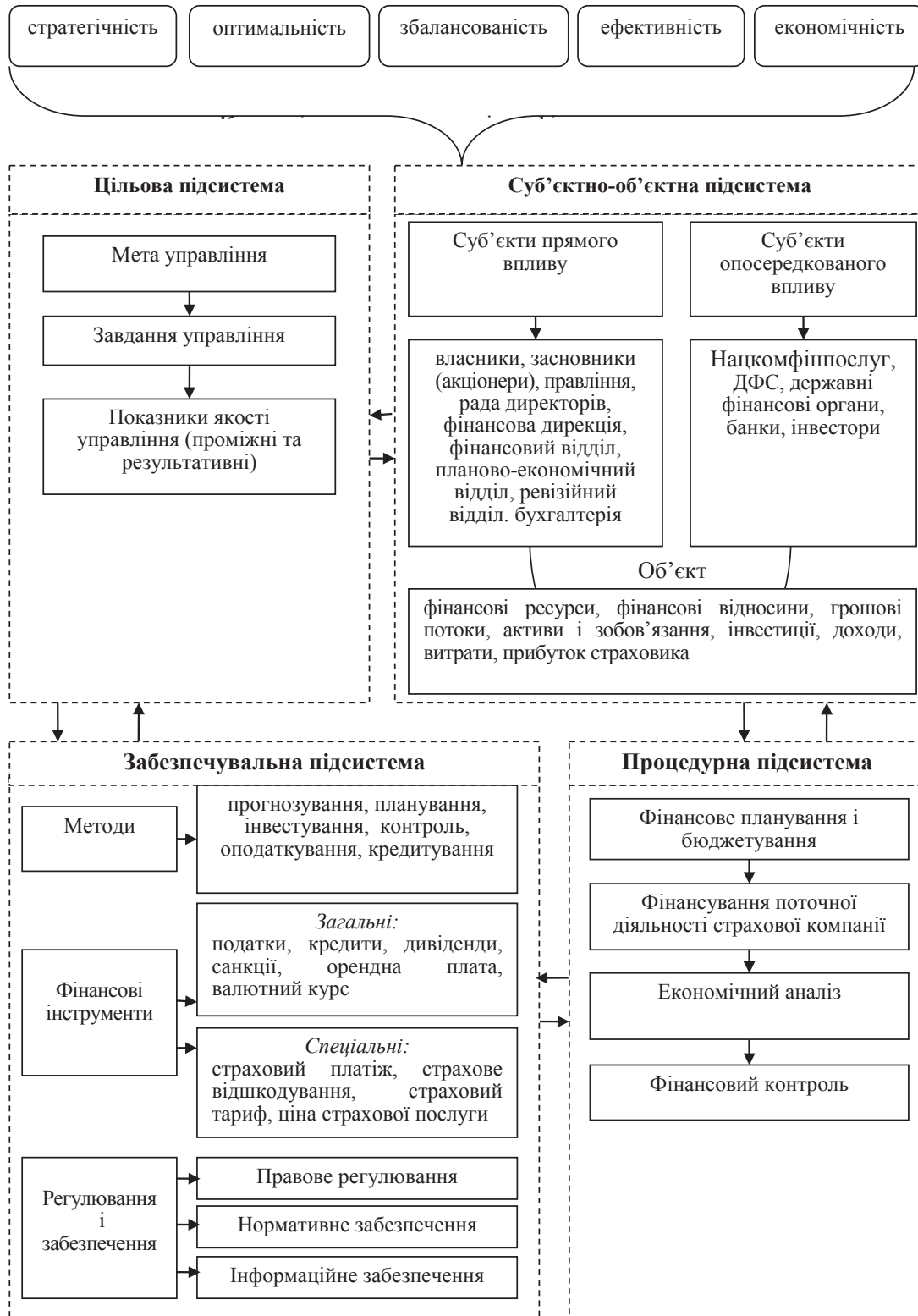

Рис. 1. Система управління фінансами страхових компаній

Джерело: розроблено автором

рішень щодо управління фінансовими ресурсами підприємства, а також фінансовими відносинами, які виникають у процесі руху фінансових ресурсів [15, с. 9]. Н.Ю. Фіщук та А.А. Голишевська відзначають, що процес управління фінансами є процесом зміни функцій, за допомогою яких суб'єкт господарського управління впливає на об'єкт – фінансові потоки для їх оптимізації та отримання кінцевого результату виробництва [14, с. 289]. В.А. Панков та Г.В. Тельнова встановили, що управління фінансами являє собою процес впливу на фінансові відносини для їх зміни відповідно до пріоритетних напрямів діяльності суб'єкта господарювання, у тому числі через застосування фінансового менеджменту [8, с. 276].

Управління фінансами страхової компанії як функціональна система має своє цільове призначення, внутрішню місію, яка полягає у забезпеченні фінансовими ресурсами поточної та інвестиційної діяльності, розвитку страхового бізнесу. Процес формування системи управління фінансами страхової компанії визначається низкою умов.

По-перше, вона залежить від організаційно-правової форми функціонування і від особливостей галузі, у якій вона функціонує.

По-друге, вона повинна враховувати такі важливі показники, як рівень інфляції, вартість використання позикового капіталу, купівельну спроможність страхувальників та ін. Система управління фінансами страхової організації, сформована з урахуванням особливостей страхової галузі, представлена на рис. 1.

Основною умовою ефективного функціонування системи управління фінансами страхової компанії є принципи. Принципи, які є базисом для побудови системи управління фінансами страховика, мають бути узгоджені, взаємопов'язані та пропорційні. Т.Ф. Єфремова визначає систему як сукупність принципів, що є основою будь-якого навчання, світогляду [5].

Поняття «принцип» походить від латинського слова *principium* та означає «початок, основа». О.С. Мельничук трактує термін «принцип» як те, що покладено в основу певної теорії науки, внутрішнє переконання людини, основне правило поведінки [10]. Тлумачний словник за редакцією В.І. Даля дає визначення поняттю «принцип» як науковий чи моральний початок, основу, правило, від якого не відхиляються [12]. Відповідно до проведеного дослідження, принцип управління фінансами страховика можна визначити як основу, що виражає сутність і внутрішню узгодженість структурних компонентів фінансової системи страхової компанії. Принцип виступає центральним поняттям, оскільки він покладений в основу всієї системи управління фінансами страховика.

Слід зазначити, що дослідження принципів управління фінансами страховика знаходяться у процесі становлення. Перші спроби встановлення принципів управління фінансовими ресурсами страхових компаній зробили О.С. Світлична та Н.М. Сташкевич [9], проте дослідники не дають роз'яснення сутності цих принципів. У науковій літературі мають місце різні види та класифікації

Таблиця 1

Загальні та спеціальні принципи управління фінансами страхових компаній

Загальні принципи управління фінансами	
І.О. Бланк	1) інтегрованість із загальною системою управління підприємством; 2) комплексний характер формування управлінських рішень; 3) високий динамізм управління; 4) багатоваріантність підходів до розроблення окремих управлінських рішень; 5) орієнтованість на стратегічні цілі розвитку підприємства
В.В. Ковальов	1) принцип економічної ефективності; 2) принцип фінансового контролю; 3) принцип фінансового стимулювання (заохочення/ покарання); 4) принцип матеріальної відповідальності
Т.В. Момот	1) принцип системності; 2) принцип цільової спрямованості; 3) принцип диверсифікованості інвестування; 4) принцип стратегічної орієнтованості
Спеціальні принципи управління фінансами	
1) принцип стратегічності – формування перспектив розвитку діяльності страхової організації; 2) принцип оптимальності – забезпечення оптимальності структури джерел фінансування страхової компанії та їх ефективного функціонування; 3) принцип збалансованості – забезпечення відповідності обсягів залучених фінансових ресурсів та сформованих активів страховика; 4) принцип ефективності – ефективне використання фінансових ресурсів у процесі господарської діяльності страхової компанії; 5) принцип економічності – забезпечення мінімізації витрат щодо формування фінансових ресурсів та фінансування діяльності страховика з різних джерел	

Джерело: узагальнено на основі [4; 7; 13; 9]

принципів управління фінансами суб'єктів господарювання. Всі принципи управління фінансами суб'єктів господарювання, наведені в табл. 1, можуть виступати базисом для страхових компаній.

Окрема страхова компанія може вибрати довільний набір принципів управління фінансами суб'єктів господарювання, обґрунтовуючи критерії їх класифікації та узгоджуючи зі стратегічною метою компанії на страховому ринку. Проте нерідко загальні принципи управління фінансами, що застосовуються для всіх суб'єктів господарювання й є універсальними, неспроможні виразити сутність і внутрішню узгодженість структурних компонентів фінансової системи страхової компанії. Саме тому в табл. 1 було встановлено й обґрунтовано спеціальні принципи управління фінансами, що співвідносяться зі страховою галуззю.

Успішна реалізація та впровадження запропонованих принципів системи управління фінансами страхових компаній сприятиме її якісному впровадженню у цілому та виступає передумовою для розвитку кожного окремого складника системи.

Відповідно до рис. 1, було сформовано чотири взаємопов'язані підсистеми системи управління фінансами страхової компанії:

- 1) цільова;
- 2) об'єктно-суб'єктна;

- 3) забезпечувальна;
- 4) процедурна.

Цільова підсистема передбачає формування мети управління фінансами страховика. Під метою управління слід розуміти максимізацію вартості страхової компанії, що передбачає зростання обсягів страхових операцій за допустимої величини страхових ризиків та отримання довгострокового прибутку, як наслідок, підвищення ринкової вартості акцій компанії і стабільність виплат дивідендів. Тобто управління фінансами має забезпечувати реалізацію страхового інтересу страховика. Забезпечення мети управління передбачає встановлення та виконання відповідних завдань. Проте завдання управління фінансами страховика істотно відрізняються за напрямками його діяльності, тому їх сформовано диференційовано в розрізі операційної, інвестиційної та страхової діяльності. Це також передбачає диференціацію проміжних та результативних показників (рис. 2).

Встановивши та виконавши поставлені завдання у розрізі операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, страхові компанії можуть сформувати оптимальні проміжні та результативні показники, що забезпечить досягнення основної мети управління.

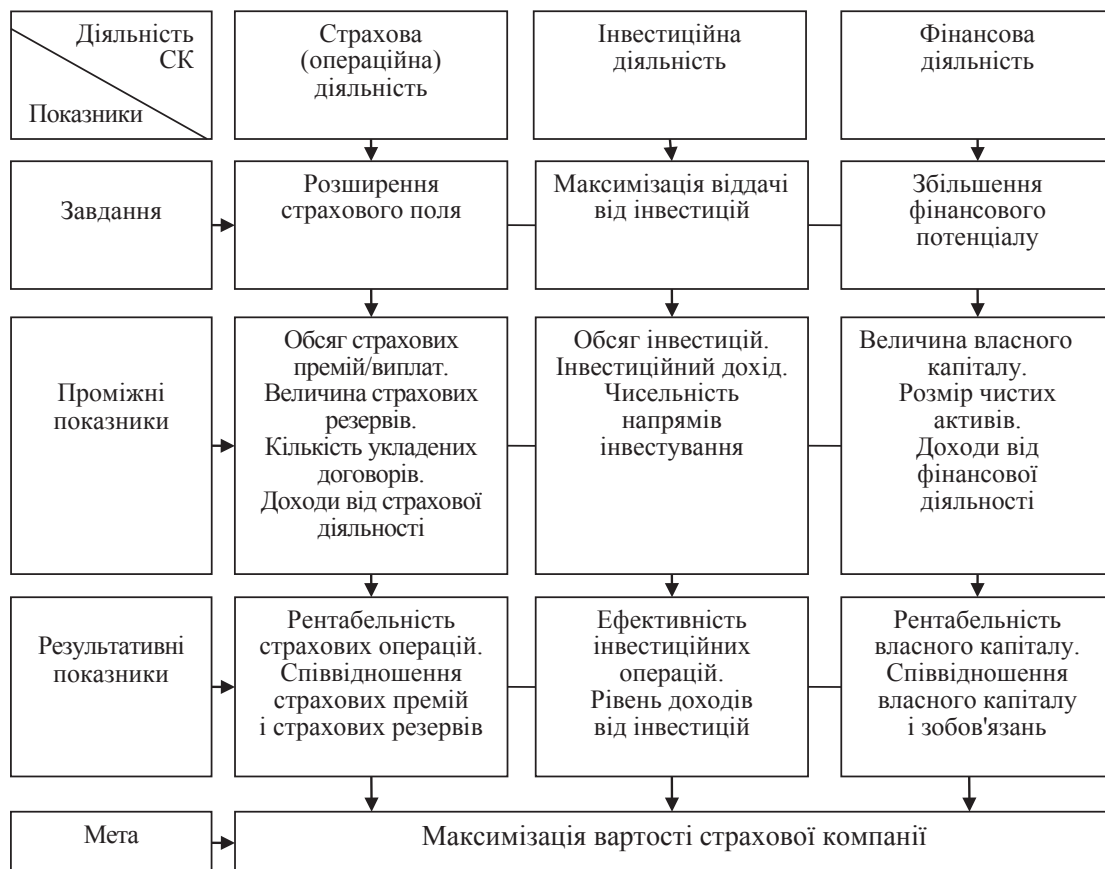

Рис. 2. Цільовий складник системи управління фінансами

Джерело: розроблено автором

У загальній структурі системи управління об'єктно-суб'єктна підсистема відповідає за елементи управління, на які спрямовані управлінські дії. Правильне визначення об'єкта управління страхової компанії має надважливе завдання, адже саме на нього спрямований управлінський вплив, який здійснює суб'єкт. Невірне визначення об'єкта може призвести до розбалансування всієї системи управління та, як наслідок, до втрати змісту управління, тому, проаналізувавши діяльність страхових компаній, об'єкт управління фінансами диференційований за такими видами: фінансові ресурси, фінансові відносини, грошові потоки, активи і зобов'язання, інвестиції, доходи, витрати, прибуток страховика.

Фінансові ресурси страхових компаній – це кошти, що перебувають в їх розпорядженні і спрямовуються на виконання страхових зобов'язань, створення резервів, інвестування, розвиток діяльності. Як об'єкт управління у своїй структурі фінансові ресурси мають два складники: власний та залучений капітал. У силу специфіки діяльності компаній залучений капітал значно перевищує власний.

Фінансові відносини страхових компаній як частина грошових відносин, що пов'язана з формуванням, розподілом використання грошових фондів для забезпечення ефективної страхової діяльності компаній, є часткою об'єкта управління.

Грошові потоки являють собою сукупність надходжень та витрат, розподілених у часовому проміжку, які формує страхова компанія у процесі своєї діяльності.

Активи страхової компанії є засобами, що необхідні їй для повноцінного функціонування, тобто здійснення страхової діяльності. Своєю чергою, зобов'язання страховика – це заборгованість, що виникла в результаті його діяльності.

Доходи та витрати страхових компаній формують сукупність різних видів надходжень/витрат та залежать від видів операційної, інвестиційної та фінансової діяльності. Прибуток страхової компанії є фінансовим результатом усіх видів її діяльності за певний звітний період, тобто вартісною оцінкою підсумків господарської діяльності страховика.

Уточнивши об'єкт управління, у структурі об'єктно-суб'єктної підсистеми системи управління фінансами страхових компаній виділено два типи суб'єктів управління:

– суб'єкти прямого впливу – фізичні особи, які здійснюють безпосередній вплив на об'єкт управління та функціонують у межах конкретної страхової компанії. До них віднесено: власників, засновників-акціонерів, правління, раду директорів, наглядову раду, фінансову дирекцію, фінансовий відділ, планово-економічний відділ, ревізійний відділ та бухгалтерію страхової компанії;

– суб'єкти опосередкованого впливу – юридичні та фізичні особи, які здійснюють вплив на об'єкт управління через функції, надані державою повноваження, інтереси, стимулювання та функціонують незалежно від конкретної страхової компанії. Основними суб'єктами опосередкованого впливу управління фінансами страхових компаній, на нашу думку, є: Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Державна фіскальна служба України, державні фінансові органи, банки, інвестори.

Забезпечувальна підсистема включає складники, за допомогою яких реалізується управлінський вплив на фінанси страхових компаній, зокрема методи, фінансові інструменти регулювання і забезпечення.

Під методами управління фінансами страхових компаній ми розуміємо сукупність способів та прийомів, за допомогою яких суб'єкти впливають на об'єкт управління. Як методи виділено:

1) прогнозування – це метод дослідження розвитку фінансів страхових компаній та розроблення шляхів поліпшення системи управління, що забезпечить конкурентний фінансовий стан компанії на ринку. Прогнозування у системі є одним із найважливіших методів управління фінансами страхової компанії, оскільки страховик бере на себе зобов'язання захисту від ризикових подій, які не відомо, чи будуть реалізовані. Прогнозування забезпечує основу діяльності страхових компаній, воно закладене в основу формування страхового тарифу та ціни на страхові послуги. Від ефективного прогнозу залежать величина страхових премій та страхових виплат і, як наслідок, прибутковість або збитковість діяльності компанії;

2) планування – це метод визначення обсягу надходжень фінансових ресурсів страхових компаній і їх розподіл у плановому періоді. Планування як метод управління фінансами страховика є похідним від прогнозування. У його основу закладений більш точний та детальний розрахунок обсягу надходжень та витрат, зокрема від страхової, інвестиційної та фінансової діяльності страхової компанії;

3) інвестування – метод, що означає процес спрямування тимчасово вільних грошових коштів страховою компанією в основні фонди, нематеріальні активи, цінні папери, банківські депозити для отримання інвестиційного доходу у вигляді відсотків, дивідендів, корпоративних прав та забезпечення безперервної операційної діяльності. З позиції інвестиційного потенціалу найбільше значення для страховика має залучений капітал, частка якого значно перевищує власний, тому страхові компанії є найважливішим інвестиційним інститутом у суспільстві. Значимість інвестування як методу управління фінансами страхових організацій указує на необхідність формування ефективної системи управління;

4) контроль – метод, що означає перевірку правильності розрахунку основних складників страхового процесу, що впливають на фінансовий стан компанії, таких як ціна страхової послуги, страховий тариф, страхова премія та ін., безпосередню фінансову діяльність страховика та результати її діяльності. Контроль як один із методів системи управління покликаний забезпечувати ефективність діяльності страхових компаній на всіх етапах її роботи починаючи з достовірності складання прогнозних даних рівня надходжень страхових премій та закінчуючи перевіркою достовірності сформованих фінансових результатів;

5) оподаткування – сукупність форм та методів спрямування частини доходу від здійснення господарської діяльності страховика до бюджету. Відповідно до специфіки діяльності страхових компаній, згідно з Податковим кодексом України, до них застосовуються особливі умови оподаткування. Зокрема, зменшується податковий тиск у частині податку на прибуток для компаній, що страхують життя; здійснюється поділ об'єктів оподаткування страховика: прибуток від страхової і нестрахової діяльності страховика та дохід від страхової діяльності, для оподаткування якого застосовуються різні ставки, та ін.;

6) кредитування – метод, що означає процес, пов'язаний з акумуляцією фінансових ресурсів страховою компанією на умовах строковості, платності та поверненості. Необхідно зазначити, що, згідно із законодавчими актами, страхові компанії не можуть мати у своєму розпорядженні велику кількість кредитних ресурсів, тому кредитування займає незначну питому вагу в розрізі позикового капіталу страховика або ж узагалі відсутнє.

Реалізація вищенаведених методів управління фінансами страхових компаній здійснюється за допомогою фінансових інструментів, які нами згрупувано за двома напрямками:

– загальні фінансові інструменти – податки, кредити, дивіденди, санкції, орендна плата, валютний курс – мають непрямий вплив на господарську діяльність страховика в частині фінансів та є загальними для всіх суб'єктів господарювання;

– спеціальні фінансові інструменти – страховий платіж, страхове відшкодування, страховий тариф, ціна страхової послуги – формують та регулюють господарську діяльність страховика в частині фінансів та застосовуються лише у сфері страхування. Вважаємо за доцільне розглянути кожний елемент окремо.

Страховий платіж характеризує величину коштів, одержаних страховиком за договорами страхування та перестрахування, своєю чергою, страхове відшкодування – фактично сплачені компанією кошти по страхових випадках. Ці показники визначаються у цілому по компанії і за окремими видами страхування.

Страховий тариф виступає ставкою страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування (зазвичай за одиницю страхової суми приймається 100 грн.) [11, с. 43]. Страховий тариф покладений в основу формування ціни страхової послуги, яка є платою за надання страхового захисту.

Третій складник забезпечувальної підсистеми сформований у розрізі регулювання та забезпечення системи управління фінансами страхових компаній. До неї включено: правове забезпечення, нормативне регулювання та інформаційне забезпечення.

Правове регулювання, зокрема в частині управління фінансами, реалізується переважно через формування законодавчої і нормативної бази щодо здійснення регламентації страхової діяльності. Цей вид регулювання має місце на міжнародному та національному рівнях та включає: кодекси і стандарти на міжнародному рівні, законодавчі акти провідних країн світу, закони України, розпорядчі документи КМУ, нормативно-правові акти та інші документи, прийняті Нацкомфінпослуг. Нормативне забезпечення передбачає у своєму складі норми, нормативи, встановлені тарифні ставки, методичні вказівки, роз'яснення, надані органами виконавчої влади.

Інформаційне забезпечення у системі управління фінансами є запорукою прийняття оптимальних управлінських рішень, спрямованих на зменшення витрат фінансових ресурсів, зростання прибутку та ринкової вартості організації. Воно формується на основі організаційно-розпорядчих документів страхової компанії та безпосередньо залежить від сучасних технологічних систем.

Процедурна підсистема системи управління фінансами страхової компанії, на нашу думку, передбачає низку взаємоузгоджених етапів:

1. Фінансове планування та бюджетування було охарактеризоване нами вище з позиції методів управління. Як метод фінансове планування та бюджетування виступають початковим етапом процедурної підсистеми. Вважаємо за доцільне вказати, що в силу специфіки діяльності страхових компаній перший етап процедурного складника є найвідповідальнішим, оскільки саме він формує майбутній фінансовий результат. Ризикова сфера діяльності страховика передбачає надання захисту страхувальникам на умовах внесення страхових платежів. Проте своєчасна сплата платежів не може гарантувати страховику безбитковості діяльності, якщо в компанії не закладений план та не сформований бюджет рівня страхових платежів та страхового відшкодування, надходження інвестиційного доходу відповідно до термінів виплат страхових сум (відповідно до договорів страхування життя). Велика кількість високоризикових договорів, прийнятих на страхування, також

може призвести до збитковості діяльності страхових компаній, тому плануванню та бюджетуванню відводиться важливе місце в системі управління фінансами страховика.

2. Фінансування поточної діяльності страхових компаній полягає в організації безперервного фінансового забезпечення функціонування компанії для виконання умов цільової підсистеми системи управління фінансами. Фінансова робота, що забезпечує поточну діяльність, передбачає визначення необхідних фінансових ресурсів для забезпечення виконання встановлених планів та здійснення контролю над їх цільовим використанням. Надходження фінансових ресурсів здійснюється за рахунок вхідних та вихідних фінансових потоків. Основними вхідними фінансовими потоками страховика є: вкладення у статутний капітал, страхові премії, дохід від інвестування, дохід від перестраховування, дохід від фінансових операцій. Основними вихідними фінансовими потоками виступають: значні витрати на маркетинг, фінансування операційної діяльності (виплата відшкодувань), винагорода посередників, витрати на ведення договорів, витрати з перестраховування, оплата праці працівників страхової компанії, інвестиційні вкладення, відрахування у резерви.

3. Економічний аналіз як спосіб накопичення, трансформації та використання інформації для страхових компаній має на меті: оцінити поточний та перспективний стан компанії; проаналізувати її фінансові результати та ефективність діяльності; виявити тимчасово вільні невикористані кошти та доцільність їх інвестування; оцінити темп розвитку та позиції компанії на страховому ринку. У системі управління фінансами фінансово-економічний аналіз займає чільне місце, оскільки передбачає виявлення слабких місць у фінансовій структурі. Можливість поліпшення виявлених недоліків сприяє ефективності функціонування системи.

4. Фінансовий контроль ми докладно описали в методах системи управління. Варто зауважити, що контроль як етап процедурного складника можуть здійснювати як суб'єкти прямого, так і опосередкованого впливу на систему управління фінансами страхових компаній, що впливатиме на мету та зміст контролю. Суб'єкти прямого впливу фінансовий контроль здійснюють для виявлення диспропорцій у структурі та обсягах фінансових надходжень, забезпечення прибутковості та поліпшення фінансових результатів, тоді як суб'єкти опосередкованого впливу здійснюють контроль, що покликаний забезпечувати законність, фінансову дисципліну, дотримання умов платоспроможності, захист прав споживачів страхових послуг у процесі мобілізації, розподілу і використання фінансових ресурсів компанії. Хоча мета першого та другого суб'єктів конт-

ролю значно відрізняється, її реалізація відіграє важливу роль у формуванні системи управління фінансами страхових компаній.

Структура системи управління фінансами страхових компаній потребує встановлення зв'язків між підсистемами сформованої системи. На нашу думку, цільова, суб'єктно-об'єктна, забезпечувальна та процедурна підсистеми мають рівноцінне значення, тому зв'язки в системі гармонізовані. Кожний складник містить низку характеристик та несе у своїй структурі характерний зміст управління, який дав змогу сформуванню системи управління фінансами.

Висновки з проведеного дослідження. За результатами дослідження було узагальнено поняття «управління фінансами» та визначено необхідність його ефективного функціонування на рівні страхових компаній. Запропоновано сформувати систему управління фінансами страхових компаній, розмежувавши її складники на чотири взаємопов'язані підсистеми: цільову, об'єктно-суб'єктну, забезпечувальну та процедурну. Кожну із запропонованих підсистем проаналізовано в розрізі функціонування страхових компаній.

Встановлено й обґрунтовано спеціальні принципи (стратегічності, оптимальності, збалансованості, ефективності, економічності) управління фінансами страховика. Реалізація запропонованих принципів сприятиме ефективному впровадженню системи управління фінансами страхових компаній та виступатиме передумовою для розвитку кожного окремого складника системи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Frank B. Gilbreth, Primer of Scientific Management. New York: Van Nostrand, 1912. URL: <https://archive.org/stream/primerofscientif00gilb#page/2/mode/2up>.
2. Frederick W. Taylor, Principles of Scientific Management. New York: Harper&Row, 1911. URL: <https://archive.org/details/principlesofscie00taylrich>.
3. Henri Fayol, industrial and General Administration, trans. J. Coubrough. Geneva: International Management institute, 1930. URL: <http://www.worldcat.org/title/industrial-and-general-administration/oclc/2867850>.
4. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. М.: Омега-Л, 2011. 592 с.
5. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. М.: Русский язык, 2000.
6. Кириченко Т.В. финансовый менеджмент как наука и искусство эволюция теории финансового менеджмента. Российское предпринимательство. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/evolyutsiya-teorii-finansovogo-menedzhmenta>.
7. Ковалев В.В. Курс финансового менеджмента: учебник. М.: Проспект, 2008. 448 с.
8. Панков В.А., Тельнова Г.В. Развитие дефиниций «управління фінансами підприємства» та «фінан-

совий менеджмент». Научный вестник ДГМА. 2012. № 2(10Е). С. 272-278. URL: [http://www.dgma.donetsk.ua/science_public/science_vesnik/%E2%84%962\(10%D0%95\)_2012/article/12PVAEFM.pdf](http://www.dgma.donetsk.ua/science_public/science_vesnik/%E2%84%962(10%D0%95)_2012/article/12PVAEFM.pdf).

9. Світлична О.С., Сташкевич Н.М. Управління фінансами страхових організацій: навч. посіб. Одеса: Атлант, 2015. 258 с.

10. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничук. К., 1974. С. 547.

11. Ткаченко Н.В. Страхування: навч. посіб. К.: Ліра К, 2007. 376 с. URL: <http://base.dnsgb.com.ua/files/book/strahuvannya.pdf>.

12. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 3. М.: Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1955. 431 с.

13. Фінансовий менеджмент / Т.В. Момот, В.О. Безугла, Ю.О. Тараруєв та ін.; за ред. Т.В. Момот. К.: Центр учбової літератури, 2011. С. 15.

14. Фіщук Н.Ю., Голишевська А.А. Фінансовий менеджмент як невід'ємний елемент управлінського інструментарію. Економічний простір. 2011. № 47. С. 288-292.

15. Шелудько В.М. Фінансовий менеджмент: підручник. К.: Знання, 2013. 375 с.

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТЬЮ В СТРАХОВЫХ КОМПАНИЯХ

PROBLEMS OF IMPROVING ECONOMIC MECHANISMS OF MANAGEMENT OF FINANCIAL STABILITY IN INSURANCE COMPANIES

В статье исследованы проблемы совершенствования экономических механизмов управления финансовой стабильностью в страховых компаниях. С этой целью проанализированы сущность и содержание экономических механизмов управления финансовой стабильностью страховых компаний в современных условиях. Рассмотрены основные механизмы и проблемы обеспечения эффективности финансовой системы страховых организаций и компаний. Отмечена важность обеспечения прибыльности и устойчивости финансовых механизмов страховых компаний в кризисный период. Обращено внимание на необходимость своевременного выполнения страховых обязательств перед клиентами и обеспечение диверсификации финансовых источников страховой компании. Подготовлена блок-схема основных элементов и рычагов системы управления финансовой устойчивостью страховой организации. Обобщен и дан ряд предложений по совершенствованию экономических механизмов управления финансовой стабильностью в страховых компаниях.

Ключевые слова: система страхования, страховые компании, управленческие проблемы страховых компаний, совершенствование управленческих механизмов страховых компаний, устойчивость финансовой стабильности страховых компаний, диверсификация финансовых источников страховых компаний, эффективность портфеля страховых.

У статті досліджено проблеми вдосконалення економічних механізмів управління фінансовою стабільністю у страхових компаніях. Для цього проаналізовано суть і зміст економічних механізмів управління фінансовою стабільністю страхових компаній у сучасних умовах. Розглянуто основні механізми і проблеми забезпечення ефективності фінансової системи страхових організацій і компаній. Відзначено важливість забезпечення прибутковості та стійкості фінансових механізмів страхових компаній у кризовий період. Звернено увагу на необхідність своєчас-

ного виконання страхових зобов'язань перед клієнтами і забезпечення диверсифікації фінансових джерел страхової компанії. Підготовлено блок-схему основних елементів і важелів системи управління фінансовою стійкістю страхової організації. Узагальнено і надано низку пропозицій щодо вдосконалення економічних механізмів управління фінансовою стабільністю в страхових компаніях.

Ключові слова: система страхування, страхові компанії, управлінські проблеми страхових компаній, удосконалення управлінських механізмів страхових компаній, стійкість фінансової стабільності страхових компаній, диверсифікація фінансових джерел страхових компаній, ефективність портфеля страхувань.

The problems of improving economic mechanisms for managing financial stability in insurance companies are examined in the article. The essence and content of economic mechanisms for managing the financial stability of insurance companies under current conditions are analyzed with this purpose. The main mechanisms and problems to ensure the effectiveness of the financial system of insurance organizations and companies are considered. The importance of ensuring the profitability and sustainability of the financial mechanisms of insurance companies during the crisis period is noted. The attention to the need for timely fulfillment of insurance obligations to the insured and to ensure diversification of the financial sources of the insurance company is drawn. A block diagram of the main elements of the system of levers for managing financial stability of an insurance organization is prepared. A number of proposals on the problems of improving economic mechanisms for managing financial stability in insurance companies are summarized and given at the end of the article.

Key words: insurance companies, insurance companies, management problems of insurance companies, improvement of management mechanisms of insurance companies, stability of financial stability of insurance companies, diversification of financial sources of insurance companies, efficiency of the insurance portfolio.

УДК 336.641:368.1:368.03:368.07

Ибрагимов К.М.

доктор философии по экономике
Азербайджанский государственный
экономический университет

Постановка проблемы. Проблемы, связанные с совершенствованием экономических механизмов управления финансовой стабильностью в страховых компаниях, рассматриваются в числе актуальных вопросов в связи с продолжением негативных последствий финансового кризиса в мире. Необходимо разработать и осуществить комплексные мероприятия по обеспечению финансовой стабильности в страховой компании. Считается актуальным обеспечение диверсификации портфеля страхования и финансовых источников. Становится важным расширение

перечня страховых услуг в контексте глобальных экономических и финансовых вызовов.

Анализ последних исследований и публикаций. Современные проблемы совершенствования экономических механизмов управления финансовой стабильностью в страховых компаниях рассмотрены в трудах группы ученых: С.В. Луколина, П.А. Долгих, А.Н. Гудкова, Т.В. Яворской, Л.М. Чижая, Н.Н. Худиева и др.

Постановка задания. Целью исследования является раскрытие сущности и содержания проблем совершенствования экономических механиз-

мов управления финансовой стабильностью в страховых компаниях и определение их путей решения.

Изложение основного материала исследования. С ростом глобальных экономических угроз и тенденций проблем совершенствования экономических механизмов управления финансовой стабильностью в страховых компаниях требуется разработка и осуществление более устойчивых и новых механизмов по укреплению финансовой устойчивости страховых компаний. Более того, на фоне негативных последствий финансового кризиса в мире, который начался в конце 2008 г., необходимо оптимизировать существующие механизмы деятельности страховых компаний путем совершенствования важных экономических компонентов. Проблемы совершенствования экономических механизмов страховых компаний должны рассматриваться с учетом факторов различных влияний, в том числе внутренних и внешних факторов глобальных финансовых воздействий, инвестиционных факторов и конъюнктуры рынков страхования. Важно, чтобы тенденции развития страховых рынков были учтены при подготовке стратегических управленческих решений по разработке и применению новых основных экономических механизмов управления финансовой стабильностью в страховых компаниях. Дело в том, что страховая деятельность считается специфической сферой экономических отношений, поэтому оказание страховых услуг характеризуется ролью страхования в качестве подотрасли экономической категории финансов [1]. Особое значение имеет совершенствование важных экономических механизмов страховых услуг и в целом страховой системы. Для повышения прочности финансовой основы страховых компаний целесообразно рассматривать повышение доступности страховых услуг путем обеспечения адекватности принципов формирования страховых резервов финансовому состоянию хозяйствующих субъектов и доходам населения [2]. Более того, необходимо расширить перечень страховых услуг и повысить их качество согласно требованиям конъюнктуры рынка страхования и основные сегменты рынка. В этих условиях особенно важно, чтобы выбор основных видов страховых услуг максимально оптимизировался и сочетался с уровнем воздействия глобальных страховых тенденций. Кроме того, необходимо диверсифицировать портфель страхования страховых организаций, чтобы осуществлялись действенные меры по оптимизации и снижению расходов оказания страховых услуг и их себестоимости. Для этого требуется исследовать структуру затрат страховых услуг и на основе полученных результатов применять интенсивные меры по снижению себестоимости страховых услуг. Кроме того, необходимо сбалансирование финансового положения страховой компании

в рамках его общей суммы активов и обязательств перед клиентами и другими субъектами страхования. Дело в том, что рынок страховых услуг является одним из необходимых элементов рыночной инфраструктуры, тесно связанной с рынком средств производства, потребительских товаров, рынком капитала и ценных бумаг, труда и рабочей силы [3]. В связи с этим необходимо совершенствование важных механизмов управления финансовыми ресурсами в страховых компаниях, чтобы обеспечить их финансовую устойчивость и конкурентоспособность на рынке страхования. Для повышения привлекательности и доступности страховых услуг для массовых покупателей требуется повысить мобильность тарифной политики и механизмов ценообразования страховых услуг. С этой целью необходимо экономически аргументированно обосновать тарифную политику, соблюдать критерии, страховые резервы страховых компаний и сбалансировать финансовые ресурсы исходя из обязательств по договорам страхования и перестрахования [4]. Считаем, что тарифное регулирование и тарифные механизмы в страховой деятельности должны отвечать интересам клиентов, чтобы они были заинтересованы в активном использовании страховых услуг, и, кроме того, элементы тарифной политики страховщика должны сопровождаться аргументированными экономическими подходами. Страховщик должен учитывать существующую ситуацию на страховом рынке, адекватность материального состояния своих клиентов и обеспечить доступность страховых услуг, однако с учетом умеренного уровня рентабельности, дабы не осложнять свою финансовую устойчивость и в то же время продолжить накопление необходимых средств на свои страховые резервы. Кроме того, нуждается в географическом расширении оказание страховых услуг и сети клиентов. При этом требуется проведение целенаправленных работ по расширению страхового портфеля с учетом требований рынка страхования и прочих тенденций экономического и финансового характера в мире. Более того, повышение прочности финансовой стабильности страховых компаний также связано с элементами государственного регулирования страховой деятельности, адекватности системы налогообложения и с уровнем доходов потребителей страховых услуг. Как известно, на страховом рынке со временем накапливаются мелкие и средние риски, связанные с теми или иными экономическими процессами, конъюнктурой страхового рынка и в целом финансовой нестабильностью. При этом необходимо сбалансирование деятельности страховщиков, они нуждаются в более надежных механизмах и совершенствовании действующего инструментария для оказания страховых услуг. На практике вопросы перестрахования на страховом

рынке как один из способов защиты страховщика от случаев неплатежеспособности и банкротства являются весьма актуальными [5, с. 102]. В этом случае страховая компания, заключившая в качестве страховщика соответствующий договор со страхователем, перестраховывает в другой страховой компании риск выплаты ей части страхового возмещения по этому договору, в результате чего во многом создается финансовая прочность первичной страховой компании. Отметим, что финансовая прочность страховой компании во многом основывается на оценках уровня финансовой устойчивости, проводимых различными методами. Кроме того, финансовая устойчивость страховой организации непременно зависит от разных стадий экономических процессов и циклов, от экономической активности населения страны, уровня развития предпринимательства и бизнес-среды, роста доходов населения, уровня бедности и занятости. В стратегическом плане страховой компании необходимо обратить внимание на все внешние факторы и поведение внешних субъектов. А.Н. Гудков определил основные элементы системы рычагов управления финансовой устойчивостью страховой организации, которые приведены на рис. 1 [6, с. 13].

Если анализировать рис. 1, то можно заметить, что для обеспечения финансовой устойчивости страховой компании необходимо обратить особое внимание на общие и специфические рычаги управления финансовыми элементами, иначе ослабление какого-либо механизма в деятельности финансовой организации может серьезно подорвать финансовую прочность страховой организации. При этом требуется совершенствовать важные элементы деятельности портфеля страхования и в целом повысить конкурентоспособность основных видов страховых услуг. Все эти мероприятия должны способствовать обеспечению аккуратной реализации обязательств страховых компаний перед своими клиентами. В своей деятельности страховые компании должны иметь стратегические планы на долгосрочную перспективу с учетом укрепления финансовой устойчивости путем накопления необходимых страховых резервов, повышения своих активов и собственного капитала, эффективного размещения активов с учетом их прибыльности и продуктивной организации деятельности в сфере перестрахования. В целом страховая компания должна осуществить комплексные меры по повышению своей конкурентоспособности и уровня финансовой прочности. По мнению Г.С. Сериковой, в современных условиях финансовая устойчивость страховых компаний является важнейшим условием, определяющим эффективность страховой деятельности, развитие страховой системы и повышение доверия к страховому бизнесу [7]. С другой стороны,

проблемы финансовой устойчивости страховых компаний с каждым годом углубляются из-за финансовой нестабильности в мире. Обеспечение надежного функционирования страховой компании обуславливает тщательное изучение глобальных, а также внутренних угроз, возникающих на страховых рынках и в деятельности самой компании. Обеспечение безопасности, финансовой стабильности страховых организаций и в целом страховых рынков считается одной из приоритетных задач государства, так как от уровня развития системы страхования зависит реализация эффективных экономических механизмов по защите интересов населения страны, интересов собственников и т. д. Через страхование создаются экономические механизмы перераспределения финансовых ресурсов в экономике, в связи этим от рациональности деятельности страхового рынка и страховых компаний непосредственно зависят снижение собственных рисков и обеспечение компенсаций из-за незапланированных действий, природных катастроф, чрезвычайных случаев и других форс-мажорных обстоятельств. Более того, необходимо объективно и оптимально исследовать финансовый потенциал страховой компании и оценить его. Для этого нужно разобрататься с основными механизмами и инструментарием формирования финансового потенциала и финансовой устойчивости страховых компаний. Целесообразно рассмотреть и определить методологию и способы объективной оценки финансовой устойчивости, а также стратегические подходы к управлению финансовыми ресурсами страховой организации в условиях углубления финансовой системы и рынка страхования. Особо нуждаются в объективном анализе структура финансового потенциала и перспективы его диверсификации, чтобы обеспечить устойчивость страховой организации. Финансовый потенциал страховой организации складывается из собственного и привлеченного капитала. Другим важным фактором является формирование финансового потенциала страховой компании, инвестиционная деятельность, приносящая страховщику значительный инвестиционный доход на основе использования временно свободных средств страховых резервов [8]. Кроме того, необходимо проводить периодический мониторинг соблюдения важных критериев безопасности, устойчивости финансовых механизмов страховых организаций и выявить самые узкие места в системе финансовой устойчивости страховых компаний. При организации мониторинга следует особо обратить внимание на возможные угрозы замедления оказания страховых услуг и активизацию страхового рынка [9]. Дело в том, что развитие рынка страхования и расширение ассортимента страховых услуг порождают новые критерии по обеспечению финансовой

стабильности страховых компаний. Как мы отметили, один из серьезных рисков для страховых организаций – негативные последствия мирового финансового кризиса. Необходимо максимально оптимизировать собственный бюджет и капитал до достаточного уровня, чтобы обеспечить своевременную выплату по страховым обязательствам и рациональное движение финансовых средств, создание более прочного механизма формирования и роста страховых резервов компании. О.Ю. Рыжков считает, что страховым компаниям необходима модификация моделей расчета страховых тарифов по рисковому видам страхования для определения более точной ставки страхового тарифа с учетом ожидаемого возмездного уменьшения страховых выплат и обеспечения сбалансированности денежных потоков с учетом деления рисков [10, с. 9]. Кроме того, нуждается в совершенствовании инструментарий обеспечения финансовой устойчивости страховых компаний. Для этого требуется осуществление комплексной оценки и детальный анализ состав-

ляющих компонентов финансовых механизмов и систем страховых компаний [11; 12]. Во многих случаях проводимые оценочные работы могут не отражать реальную ситуацию и финансовую устойчивость страховых организаций. Например, ежегодно публикуются аудиторские проверки и отчеты о деятельности отдельных страховых организаций, где убедительно и аргументированно отмечается успешная деятельность той или иной страховой организации. Однако в антикризисных условиях многие страховые организации с трудом справляются с финансовыми проблемами и обеспечением финансовой устойчивости. Поэтому обеспечение финансовой стабильности страховых компаний должно рассматриваться концептуально и на самом высоком уровне в стратегическом контексте [13; 14]. Более того, проблемы совершенствования экономических механизмов управления финансовой стабильностью страховых компаний обуславливают учет требований и критериев финансовой и экономической безопасности страны, интересов страховщиков

Рис. 1. Примерная схема основных элементов системы рычагов управления финансовой устойчивостью страховой организации

и, безусловно, финансовую репутацию и имидж страховых компаний. В этом случае страховая компания должна последовательно совершенствовать важные механизмы и инструментарий в своей деятельности, расширить структуру страхового портфеля и повысить конкурентоспособность страховых услуг с учетом влияния внутренних и внешних факторов, особенно глобальных экономических вызовов. Страховые организации должны учитывать возможные риски в оказании страховых услуг и в связи с этим реагировать на требования сегментов страхового рынка, разработать стратегические управленческие решения по минимизации страховых рисков. Кроме того, основные механизмы финансовой устойчивости должны рассматриваться на уровне стратегического управления [15]. Более того, при необходимости целесообразно активно внедрять фискальные и другие механизмы государственного регулирования, в том числе механизмы налогообложения, для совершенствования деятельности страховых организаций и повышения их финансовой стабильности [16].

Следует подчеркнуть, что после восстановления независимости Азербайджана начиная с 1990-х годов в стране не было необходимой законодательной базы и условий, в том числе финансовых ресурсов для развития страхового рынка. Однако с углублением экономических реформ, повышением макроэкономической и макрофинансовой стабильности в Азербайджане удалось сформировать страховые системы с учетом мирового опыта и развивать страховой рынок с участием национальных страховых компаний и организаций. Этому способствовало формирование и усиление законодательной базы по страхованию и страховой деятельности. Так, 5 января 1993 г. был принят Закон Азербайджанской Республики «О страховании», 25 декабря 2007 г. – Закон «О страховой деятельности», 24 июня 2011 г. – Закон «Об обязательном страховании» и 30 июня 2017 г. – Закон «О страховании от безработицы» [17-20]. Безусловно, принятые законы способствовали расширению применения разных экономических механизмов по совершенствованию системы управления финансовой стабильностью в страховых компаниях страны и стимулировали интенсификацию развития страхового рынка, в том числе расширение перечня страховых услуг. В рамках реализации Программы «Стратегические дорожные карты в развитии финансовых услуг в Азербайджанской Республике», утвержденном Указом Президента Азербайджанской Республики от 6 декабря 2016 г., рассматривается повышение устойчивости страхового рынка в Азербайджане, укрепление финансовой стабильности страховых компаний страны в ближайшей перспективе [21].

Выводы из проведенного исследования.

Таким образом, необходимо находить более приемлемые и рациональные пути решения проблем совершенствования экономических механизмов, управления финансовой стабильностью страховых компаний в Азербайджане, для этого необходимо учитывать ряд факторов:

- во-первых, как было отмечено, необходимо глубокое изучение мирового опыта прогрессивных форм и методов обеспечения финансовой стабильности в страховых компаниях и интенсивно реализовать их в практической деятельности национальных страховых компаний;

- во-вторых, требуется совершенствование существующих механизмов страхового рынка и управления финансовой стабильностью в страховых компаниях страны с учетом кризисных явлений на мировом финансовом рынке и на рынке страхования;

- в-третьих, стоит обратить особое внимание на усиление финансовых составляющих и механизмов страховых организаций по созданию и укреплению своих собственных систем обеспечения финансовой стабильности с учетом совершенствования экономических механизмов финансовых ресурсов страховых компаний;

- в-четвертых, необходимо комплексно подойти к стратегическим вопросам диверсификации и реализации страхового портфеля, обеспечения его эффективной деятельности с учетом концептуальных подходов к развитию страховых компаний на долгосрочный период и т. д.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Луконин С.В. Методы оценки повышения финансовой устойчивости страховых компаний: дис. ... канд. экон. наук. Москва, 2003. 171 с.
2. Долгих П.А. Совершенствования финансово-экономического механизма управления резервами страховой компании: дис. ... канд. экон. наук. Москва, 2004. 134 с.
3. Анализ финансовой устойчивости страховых компаний. URL: <http://www.binoly.ru>.
4. Павленко А.О. Тарифная политика как основа финансовой устойчивости страховщика. URL: <http://web.snauka.ru>.
5. Карпицкая М.Е., Крупенко Ю.В. Оценка финансовой устойчивости перестраховочных организаций в условиях экономической интеграции. 2014.
6. Гудков А.Н. Управление финансовой устойчивостью страховой организации: дис. ... канд. экон. наук. Иваново, 2010. 19 с.
7. Серикова Г.С. Факторы обеспечения финансовой устойчивости страховых компаний. Современная наука: Актуальные проблемы теории и практики. URL: <http://www.nauteh-journal.ru>.
8. Анциферова Ю.И. Финансовый потенциал страховой организации. URL: <https://www.scienceforum.ru>.

9. Яворская Т.В., Чиж Л.М. Особенности финансового мониторинга страховых компаний в Украине. Вестник КазЭУ. 2014.

10. Рыжков О.Ю. Финансовая устойчивость страховщиков: оценка и управление: монография. Новосибирск: НГУ, 2013. 216 с.

11. Перестрахование как инструмент обеспечения финансовой устойчивости страховых организаций. URL: <http://arbir.ru>.

12. Браун-Грачева Ю.В. Финансовая устойчивость страховых компаний: комплексная оценка: дис. ... канд. экон. наук. Екатеринбург, 2002. 185 с.

13. Слепухина Ю.Э., Фомин Ю.Г. Финансы страховых организаций: проблемы управления. URL: <https://cyberlinka.ru>.

14. Соболев Р.Г. Концепция управления финансовой стабильностью страховой организации в Украине. URL: <https://cyberlinka.ru>.

15. Байнарович Н.Н. Финансовое управление и финансовая устойчивость страховых компаний. URL: <https://abc.vvsu.ru>.

16. Худиев Н.Н. Совершенствование механизма налогообложения в страховых организациях. М.: Финансы, 2012. 287 с.

17. Закон Азербайджанской Республики «О страховании» от 5 января 1993 г. № 437.

18. Закон Азербайджанской Республики «О страховой деятельности» от 25 декабря 2007 г. № 519-IIIQ.

19. Закон Азербайджанской Республики «Об обязательном страховании» от 24 июня 2011 г. № 165-IVQ.

20. Закон Азербайджанской Республики «О страховании от безработицы» от 30 июня 2017 г. № 765-VQ.

21. Стратегические дорожные карты по развитию финансовых услуг в Азербайджанской Республике: Указ Президента Азербайджанской Республики от 6 декабря 2016 г.

ОСОБЛИВОСТІ БАНКІВСЬКИХ ІННОВАЦІЙ FEATURES OF BANKING INNOVATIONS

У статті узагальнено теоретичні основи банківських інновацій, визначено їхні особливості, наведено класифікацію банківських інновацій та узагальнено принципи впровадження інноваційної політики банків.

Ключові слова: інновація, інноваційний процес, банківська система, банківська установа, інноваційні банківські продукти та послуги, особливості банківських інновацій, інноваційна політика комерційного банку, конкурентоспроможність банку.

В статті обобщены теоретические основы банковских инноваций, определены их особенности, приведена классификация банковских инноваций и обобщены принципы внедрения инновационной политики банков.

Ключевые слова: инновация, инновационный процесс, банковская система, банковское учреждение, инновационные банковские продукты и услуги, особенности банковских инноваций, инновационная политика коммерческого банка, конкурентоспособность банка.

The article summarizes the theoretical foundations of banking innovations, identifies their features, classifies banking innovations and summarizes the principles for introducing innovative policy of banks.

Key words: innovation, innovation process, banking system, banking institution, innovative banking products and services, features of banking innovations, innovative policy of a commercial bank, competitiveness of a bank.

УДК 336.7

Іванов С.В.

член-кореспондент
Національної академії наук України,
д.е.н., професор, завідувач кафедри
фінансів та маркетингу
Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури

Постановка проблеми. Сьогодні в банківській сфері загострюється необхідність активного впровадження інноваційних банківських продуктів і послуг, адже в умовах нестабільної економіки і політичної ситуації в державі залучення ще більшої кількості клієнтів постає основним завданням для банків. Відповідно, банківські інновації не лише дають змогу залучити клієнтів, вони також підвищують рівень конкурентоспроможності банку, виділяють його з-поміж інших банків, сприяють задоволенню потреб клієнтів, що швидко змінюються під впливом науково-технічного прогресу, а також відображають рівень інтелектуального потенціалу персоналу банку, можливості розроблення інноваційних банківських продуктів та послуг, збільшують рівень прибутку.

Водночас інновації є складним об'єктом стратегічного управління, що потребує планомірного

та ефективного управління інноваційною діяльністю банку з урахуванням закономірностей її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду особливостей і переваг банківських інновацій присвячено дослідження значної кількості вітчизняних економістів, зокрема: С. Афоніна, І. Балабанова, В. Бехделева, В. Бодаковського, В. Боровкова, Л. Братків, О. Гончарук, М. Дзямулича, С. Єгоричева, С. Князь, О. Лаврушина, О. Мошенець, Т. Неклюдова, А. Несторук, Н. Савинської, І. Сидорук, В. Сизоненко, В. Ткачук, А. Тимченко, Н. Чижа, Т. Юхименко, С. Яковенко, О. Якушевої.

Проте спектр інноваційних продуктів постійно оновлюється, що потребує регулярного моніторингу структури клієнтської бази, вивчення потреб населення у банківських продуктах, аналізу провідного зарубіжного досвіду в контексті можливостей його впровадження в Україні. В умовах економічної

нестабільності банки повинні використовувати весь свій інтелектуальний потенціал та досвід розвинутих країн, щоб зберегти свої позиції на фінансовому ринку в Україні та не втратити, а іноді вже й намагати повернути довіру та інтерес своїх клієнтів.

Проблематика щодо розроблення та впровадження інноваційних банківських продуктів відіграє важливу роль у поточній діяльності кожного сучасного вітчизняного комерційного банку і потребує досліджень у напрямку сприяння окресленим вище процесам.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення теоретичних основ банківських інновацій, визначення їх особливостей та систематизація через класифікацію та узагальнення принципів упровадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомі різні визначення поняття «інновація»:

– «...будь-який новий підхід до конструювання, виробництва або збуту товару, у результаті чого інноватор і його компанія отримують переваги перед конкурентами» [10];

– «...продукт творчої праці, що має завершений вигляд товару, готового до застосування та поширенню на ринку».

Крім терміну «інновація», використовується поняття «нововведення». Існує думка, що поняття «нововведення» є російським варіантом англійського слова *innovation*, переклад якого означає «уведення новацій». Відомі такі визначення поняття «нововведення»:

– це цілеспрямований процес ефективної реалізації прогресивного нововведення, орієнтований на кінцевий результат – інтенсифікацію тієї сфери людської діяльності, в якій це нововведення використовується [8];

– це новий спосіб задоволення сформованих суспільних потреб, що забезпечує приріст корисного ефекту і, як правило, заснований на досягненнях науки і техніки.

Таким чином, інновації (нововведення) можуть розглядатися й як результат, й як процес. Залежно від цілей дослідження використовують різні підходи до класифікації інновацій (нововведень), але найбільшою популярністю користується класифікація Й. Шумпетера: нове, тобто ще невідоме у сфері споживання блага або нова якість відомого блага; новий, більш ефективний метод виробництва відомої продукції; відкриття нових можливостей збуту відомої продукції; відкриття нових джерел сировини або виробництва напівфабрикатів; реорганізація виробництва, що призводить до підриву якоїсь монополії, що встановилася у ньому [3].

Одним із різновидів інновації є банківська інновація. Банківська інновація має свої особливості. На думку проф. І.Т. Баланова, «банківська інновація – це реалізований у формі нового банківського продукту чи операції кінцевий продукт інновацій-

ної діяльності» [6]. Таке трактування вузьке й не охоплює напрям удосконалення технологій. Ураховуючи той факт, що на ринку представлений широкий спектр банківських послуг та продуктів, більшої уваги потребують саме технології, які використовуються банками для надання послуг. Їх безпечність, надійність, швидкість є запорукою ефективної діяльності банку.

О.І. Лаврушин визначає банківську інновацію як «синтетичне поняття про діяльність банку у сфері інноваційних технологій, спрямовану на отримання додаткових доходів у процесі створення сприятливих умов формування і розміщення ресурсного потенціалу за допомогою нововведень, які сприяють клієнтам в отриманні прибутку» [7]. Це визначення охоплює обидва напрями інновацій (банківські продукти та послуги і технології), але занадто абстрактне.

Я.М. Кривич вважає, що поняття «інновації» може бути застосовано до всіх нововведень у всіх сферах функціонування банку, що дасть змогу досягти визначеного позитивного економічного або стратегічного ефекту (приріст клієнтської бази, збільшення частки ринку, скорочення витрат на проведення певного виду операцій тощо).

Н.С. Меда трактує банківські інновації як кінцевий результат процесу модернізації всіх боків діяльності банку, що полягає в удосконаленні банківських послуг, бізнес-процесів, сервісу, організації, управління та маркетингу для досягнення конкурентних переваг на ринку.

На основі аналізу визначень фахівців банківську інновацію можна визначити як кінцевий результат інноваційної діяльності в банківській сфері, який отримав утілення у вигляді нового вдосконаленого продукту або послуги, реалізованих на ринку, або нового вдосконаленого технологічного процесу, що використовується у практичній діяльності, у результаті чого зростає ефективність діяльності банку та поліпшується задоволення потреб клієнтів.

Важливими проблемами є аналіз можливих ризиків упровадження банківських інновацій та оцінка впливу їх наслідків, що безпосередньо пов'язано з аналізом ефективності інноваційних рішень і вибором найбільш оптимального з них. Для цього необхідно здійснювати порівняльний аналіз ефективності інноваційних проектів. Він ґрунтується на порівнянні проектів на етапі прийняття рішення про вибір проекту, на порівнянні показників ефективності конкретного проекту з плановими параметрами, які визначаються на стадії проектування інновації, на зіставленні їх із позицій якісних характеристик, сфери й обсягу можливого застосування, затратності та рентабельності.

Комерційний банк вирішує ці завдання через реалізацію інноваційної політики, яка як форма сучасного управління передбачає визначення

мети й умов здійснення інноваційної діяльності, спрямованої на забезпечення достатнього рівня конкурентоспроможності та ефективного використання ресурсів. Зрозуміло, що інноваційна політика охоплює всі стадії та етапи інноваційного процесу, маркетингову діяльність, організаційну структуру і культуру банку.

Інновації у банківському бізнесі характеризуються певними особливостями, серед яких варто виокремити такі:

- наявність суттєвого впливу достатньо жорсткої системи регулювання банківського бізнесу, що до певної міри може гальмувати темпи інновацій;

- на відміну від сфери матеріального виробництва основним інструментом захисту інтелектуальної власності на інноваційні об'єкти банку є не патентний захист, а ноу-хау та авторські права, хоча останнім часом кількість виданих патентів у сфері банківського бізнесу значно зросла;

- абсолютна більшість банківських інновацій базується на прикладних, а не фундаментальних наукових дослідженнях, що дає змогу значно скоротити затрати банків на інноваційну діяльність;

- значна частка банківських інновацій є результатом здійснення інноваційних рішень в інших галузях суспільного життя або мотивовані зміною параметрів попиту з боку клієнтів.

Ефективне управління інноваціями в банку визначає необхідність їх чіткої класифікації. Найбільшого поширення в економічній літературі набули такі класифікаційні ознаки, які можуть використовуватися з різним ступенем деталізації:

- за масштабністю новизни й обсягом можливого впливу на банківську діяльність: базові (системні), модифікаційні (локальні), комбінаційні інновації;

- за об'єктами: продуктові, процесні, сервісні, управлінські, концептуальні, маркетингові інновації;

- за спрямованістю: банківські інновації, орієнтовані на попит, та інновації в пропозиції нових продуктів (так звані стратегічні інновації);

- за продуцентом інновації: інновації, які можуть бути запозичені на ринку й впроваджені у діяльність банку, інновації, які від народження ідеї до її практичного втілення здійснюються персоналом банку, та інновації, які розробляються консалтинговими чи дослідницькими фірмами на замовлення банків;

- за причинами виникнення: інновації, які можуть бути ініційовані змінами нормативно-правового поля, та інновації, спричинені конкуренцією;

- за характером ефекту: інновації, які дають позитивні фінансові результати, кращі якісні параметри послуг для клієнтів, кращі умови праці для персоналу, мінімізують ризики, забезпечують соціальний та іміджевий ефекти;

- за тривалістю позитивного ефекту впровадження: тактичні (короткострокові), середньострокові та стратегічні (довгострокові) інновації.

Таким чином, поняття «банківська інновація» ширше за поняття «новий банківський продукт». Своєю чергою, новий банківський продукт являє собою різновид банківських інновацій. Новий банківський продукт – це результат банківської діяльності, який виступає у вигляді нового товару, який надходить на банківський ринок для продажу клієнтам.

Залежно від напрямів банківської інноваційної діяльності доцільно виділяти:

- інновації, які забезпечують підвищення ефективності банківської діяльності. Вони спрямовані на створення умов для зниження собівартості банківських продуктів за рахунок поліпшення технічної бази, вдосконалення організації банківської діяльності, умов праці, навчання та підвищення кваліфікації персоналу;

- інновації, орієнтовані на розширення та диверсифікацію банківських послуг. Такі інновації передбачають розширення ресурсної та клієнтської бази, розширення спектра банківських операцій, створення нових структурних підрозділів, здатних забезпечити створення нових видів банківських продуктів;

- інновації, пов'язані з необхідністю дотримання вимог органів державного регулювання. Такі інновації здійснюються у разі необхідності задовольнити вимоги регулятивних органів у частині створення відповідних умов банківської діяльності.

Новий банківський продукт можна поділити одиничний та масовий.

Одиничний банківський продукт – це індивідуальний продукт, який має чітко визначене коло своїх покупців, тому він випускається у розрахунку на конкретних споживачів.

Масовий банківський продукт – це продукт без різко вираженої індивідуальності, випускається у розрахунку на широке коло споживачів та інвесторів.

Окрім того, за кількістю випуску новий банківський продукт може бути лімітований та нелімітований.

Лімітований банківський продукт – це продукт, обсяг або кількість випуску якого суворо квотується.

Нелімітований банківський продукт являє собою продукт, обсяг (кількість) випуску якого не обмежений ніякими квотами. Цей продукт випускається у розрахунку на можливого потенційного покупця.

Новий банківський продукт може бути представлений у формі майна або майнового права. Майно являє собою матеріальний об'єкт власності, наприклад це гроші, мірні злитки золота, монети, цінні папери тощо. Майнове право означає право володіти, розпоряджатися і користуватися певним майном. До банківського продукту у формі майнових прав належать такі документи, як договір банківського рахунку, кредитні угоди тощо

Як новий продукт банківська інновація проявляє себе тільки в процесі її реалізації на фінансовому ринку або всередині банку.

Банківські інновації включають:

- новий банківський продукт, що вперше з'явився на фінансовому ринку, тобто тільки в одному банку;

- новий зарубіжний банківський продукт, тобто новий банківський продукт, що з'явився на фінансовому ринку, але вже давно реалізований за кордоном на фінансових ринках інших країн згідно з їх конкретними умовами і юрисдикцією;

- нові фінансові операції.

За економічним змістом банківські інновації можна поділити на технологічні інновації та продуктові.

До технологічних інновацій належать: електронні перекази грошових коштів; банківські картки; віртуальні картки – спеціальні банківські картки, як правило, не мають фізичного втілення; подарункові передплатені картки – банківські картки міжнародної платіжної системи з певним лімітом, який оплачується під час покупки карти.

До продуктових інновацій належать нові банківські продукти, які можуть бути пов'язані як із новими операціями та послугами, так і з традиційними банківськими операціями в період їхнього розвитку або зміни умов регулювання.

За видами нові банківські продукти можна поділити на: електронні грошові розрахунки із застосуванням пластикових карток; банкомат як елемент електронної системи платежів; Home banking – банківське обслуговування клієнтів удома та на робочому місці; форфейтингові операції банків; форвардний опціон; операції «своп»; операції за поєднанням контокоррента з овердрафтом та ін.

У світовій банківській практиці нині відбуваються такі інноваційні зміни: «багатоканальна діяльність» за поєднання нових і традиційних технологій та інструментів: самообслуговування, дистанційного обслуговування, використання Інтернету, індивідуальних консультацій, телефонних центрів; віртуальні банківські і фінансові технології: управління банківським рахунком, готівкові розрахунки, електронний підпис, укладення договорів, фінансові організації (біржі, банки); розосередження і організаційне розділення банку на три елементи: поширення послуг, виробничу частину і портфельний банк; оптимізація банківської мережі: сегментація, зміни у філіях і філіальній мережі; комплексне використання нових інформаційних і комунікаційних технологій для електронного та змішаного (традиційного й нового) маркетингу (клієнт сам вибирає форму обслуговування), нові банківські продукти (послуги) на базі нових технологій, нові автомати самообслуговування (моно- і багатофункціональні, інформаційні).

За інноваційним потенціалом банківські інновації, як й інновації в інших сферах діяльності, прийнято поділяти на: радикальні, модифікуючі та комбінаторні (архітектурні) інновації.

Радикальні означають упровадження принципово нових продуктів та послуг, якісно нових технологій їх реалізації та надання, а також процесів, заснованих на нових наукових принципах. Радикальні нововведення можуть вимагати суттєвих інвестицій та бути тривалими у розробленні, а їх комерціалізація є найбільш ризикованою. Проте саме вони мають максимальну цінність, оскільки привносять принципово нове в діяльність фінансового інституту.

Модифікуючі інновації – це невеликі, але важливі або суттєві поліпшення продуктів та процесів. Вони переважають у фазах розповсюдження та стабільного розвитку життєвого циклу нововведень і покликані поліпшувати характеристики первинних моделей, не змінюючи принципів, що лежать в основі їх створення. Модифікуючою інновацією у сфері банківської діяльності також можна вважати постійний процес удосконалення умов та технологій здійснення базових операцій банків – залучення депозитів та надання кредитів.

Комбінаторні (архітектурні) інновації дуже часто стають основою створення нових продуктів для клієнтів, що задовольняють їхні індивідуальні потреби. До цього типу інновацій у банківській сфері належать, зокрема, структуроване фінансування, елементами якого можуть бути різні форми розміщення акцій компанії, сек'юритизація активів, викуп акцій за рахунок кредиту, лізинг, використання гарантій, страхового покриття тощо.

За впливом на банківську діяльність, інновації поділяються на локальні та системні.

Локальні мають місце на окремій ділянці роботи, як правило, вони пов'язані з удосконаленням технології виконання операцій. Вони не потребують значних матеріальних витрат, підвищують ефективність однієї-двох операцій та не справляють помітного впливу на бізнес-процес у цілому. Це може бути впровадження сканування платіжних документів клієнтів замість їх ручного вводу в операційну систему банку, вдосконалення технології формування звітності тощо.

Відмінностями системних інновацій є неможливість їх автономної реалізації без перебудови всього механізму створення цінності, а також залежність їх виникнення та ефективності впровадження від стану та технологій різних галузей.

Залежно від ринкової ситуації та вибраної стратегії банк може здійснювати реактивні або стратегічні інновації.

Реактивні є відповіддю на нововведення, що впроваджені конкурентами, фактично вони є вимушеними і здійснюються для утримання ринкових позицій. Як правило, здійснення реактивних інновацій є більш витратним, ніж стратегічних.

Здійснення стратегічних інновацій має випереджувальний характер для отримання конкурентних переваг, хоча останні на банківському ринку внаслідок його

високої конкурентності та прозорості, як правило, не зберігаються протягом тривалого часу. Стратегічні інновації частіше спрямовані на формування нових потреб споживачів, аніж на задоволення наявних.

Тож за характером потреб, що задовольняються, виділяють: інновації, що спрямовані на створення нових потреб, та інновації, що спрямовані на задоволення наявних потреб.

Інновації, що спрямовані на створення нових потреб, з'являються достатньо рідко, тому що вимагають наявності у банків певного творчого та інноваційного потенціалу, підкріпленого результатами ретельних маркетингових і соціологічних досліджень. Окрім того, такі інновації несуть у собі значні ризики невдачі у разі помилкового стратегічного рішення.

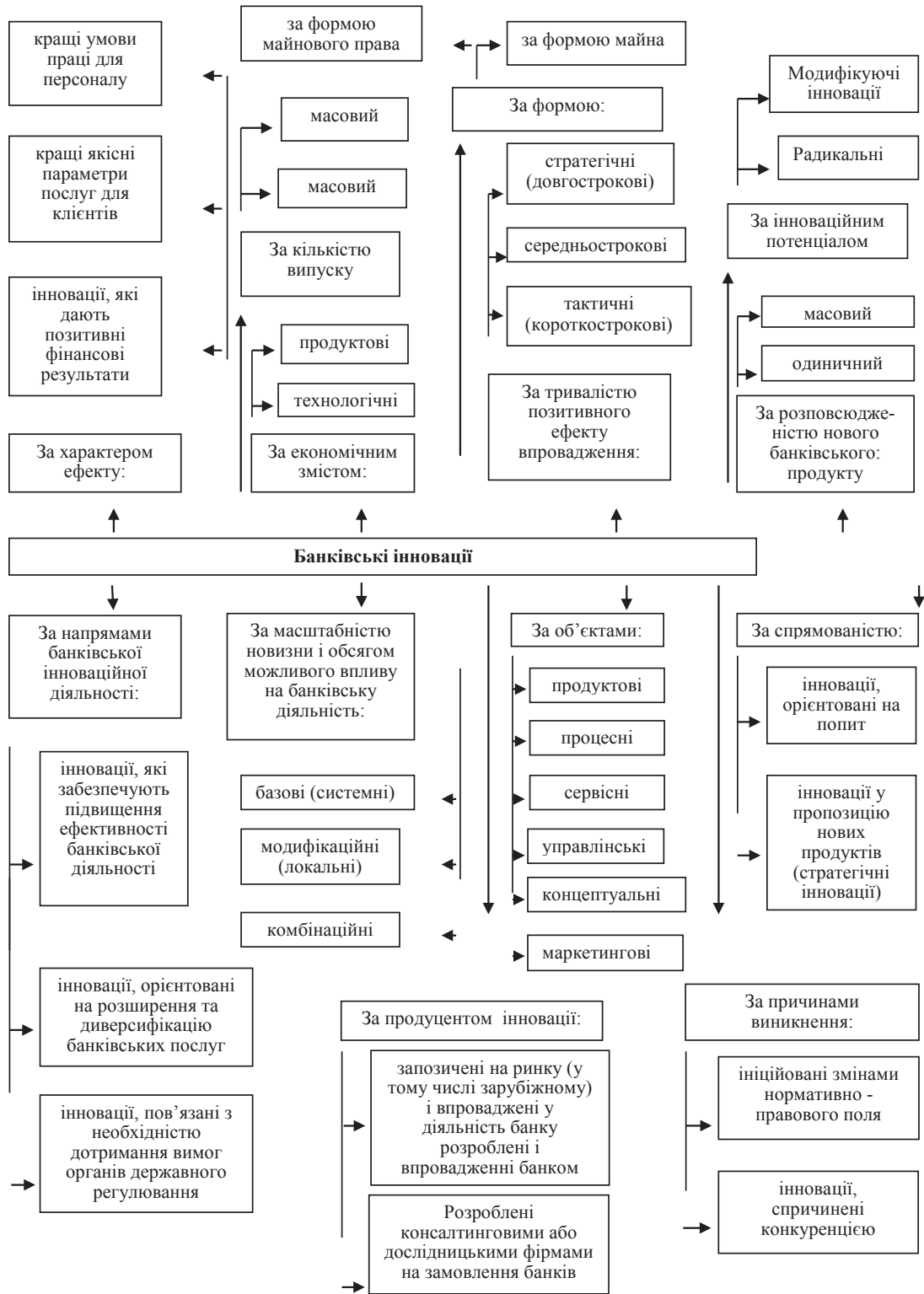

Рис. 1. Класифікація банківських інновацій

Інновації, що спрямовані на задоволення наявних потреб, виникають або із власних розробок банку, або шляхом запозичення зарубіжного досвіду.

Підсумовуючи все вищесказане, можна систематизувати банківські інновації за такими ознаками (рис. 1).

Слід відзначити, що до класифікації банківських інновацій можна застосувати й інші ознаки залежно від мети їх характеристики.

В умовах інтеграції банківської системи України до світового економічного простору конкурентоспроможність банків багато в чому залежить від їх бажання та можливості переходити від застосування традиційних механізмів і процедур обслуговування клієнтів до впровадження інноваційних методів розроблення та впровадження банківських продуктів та операцій, розширення асортименту запропонованих послуг.

Оскільки в сучасних умовах уся діяльність банку має здійснюватися з урахуванням її інноваційного складника, банківський менеджмент також повинен мати своїм основним спрямуванням ефективно управління банківськими інноваціями відповідно до визначених стратегічних цілей банку. Механізм управління інноваціями передбачає комплексне поєднання двох складових елементів – оперативного і стратегічного управління, кожен з яких реалізується через використання функцій інноваційного менеджменту: прогнозування, планування, аналіз ринку, аналіз факторів впливу, вибір управлінських рішень, мотивацію і контроль.

Важливими проблемами є аналіз можливих ризиків упровадження банківських інновацій та оцінка впливу їх наслідків, що безпосередньо пов'язано з аналізом ефективності інноваційних рішень і вибором найбільш оптимального з них. Для цього необхідно здійснювати порівняльний аналіз ефективності інноваційних проектів. Він ґрунтується на порівнянні проектів між собою на етапі прийняття рішення про вибір проекту, на порівнянні показників ефективності конкретного проекту з плановими параметрами, які визначаються на стадії проектування інновації, на зіставленні їх із позицій якісних характеристик, сфери й обсягу можливого застосування, затратності та рентабельності.

Формою сучасного управління виступає інноваційна політика банку. Вона передбачає визначення умов та мети здійснення інноваційної діяльності, які спрямовані на збільшення рівня конкурентоспроможності та більш ефективного використання фінансових, матеріальних та трудових ресурсів.

Інноваційна політика охоплює всі стадії та етапи інноваційного процесу, маркетингову діяльність, організаційну структуру і культуру банку. В основі формування та реалізації інноваційної політики банку лежать відповідні принципи:

- запровадження у банківську практику сучасних технологій;

- урахування впливу внутрішніх і зовнішніх чинників на основі поточного та перспективного аналізу маркетингової інформації;

- безперервності і послідовності;

- збереження і розвитку бази клієнтів банку;

- прискорення процесів інтеграції нововведень;

- скорочення термінів розроблення і запровадження банківських продуктів;

- підвищення доходів банку, його фінансової стійкості, рентабельності активних банківських операцій.

Незважаючи на очевидні стратегічні переваги банків, які здійснюють активну інноваційну політику, вони також мають такі проблеми:

- дефіцит власних фінансових ресурсів для проведення інновацій;

- ризикованість і незахищеність операцій із вкладення коштів в інноваційні проекти;

- недостатнє використання маркетингових досліджень і маркетингових інструментів під час формування та реалізації інноваційної політики.

У банківській сфері традиційно основним каналом збуту вважають мережу власних відділень. Але з часом з'явилися технології, які дають змогу клієнтам скористатися послугами банку, не відвідуючи безпосередньо банк. Такі канали збуту отримали назву альтернативних. Основними інноваційними каналами продажу банківських послуг в Україні є: Інтернет-банкінг, фінансові супермаркети, ко-брендінг, банкомати.

У роздрібному банківському бізнесі стабільно зростає популярність електронних каналів продажу банківських послуг, насамперед через Інтернет. Найбільші банки світу продовжують створювати підрозділи онлайнового обслуговування: CitiDirect, HSBC Direct, ING Direct, Wells Fargo Mobile тощо [66].

Перспективним видом дистанційного банківського обслуговування є Інтернет-банкінг, оскільки з року в рік кількість користувачів мережі Інтернет зростає, а впровадження такого виду обслуговування є маловиратним. Зокрема, серед лідерів ринку, які надають послуги Інтернет-банкінгу, що є одним з основних продуктів дистанційного обслуговування, є три лідери ринку: ПАТ «КБ «ПриватБанк», ПАТ «ПУМБ» та ПАТ «ОТП Банк». Загалом вони охоплюють 80% цього ринку. Беззаперечним лідером у сфері надання послуг Інтернет-банкінгу є «ПриватБанк», який охоплює дві третини ринку цих послуг.

Розроблення і запровадження інновацій може бути результатом діяльності окремого структурного підрозділу в банку або координації всіх підрозділів банку на створення у ньому механізму розроблення й упровадження нововведень. Це означає, що інноваційний процес має високоорганізований і керований характер.

Також банки почали освоювати торговельні центри, створюючи в них свої відділення. Таке явище присутнє майже в усіх розвинених країнах. Позитивними рисами цього каналу збуту є невисока вартість відкриття відділення та велика кількість потенційних клієнтів, підвищення рівня впізнаваності бренду. В Україні банки почали освоювати мережу супермаркетів починаючи з 2007 р. Зокрема, це були такі банки, як ПАТ «Дельта Банк», ПАТ «Родовід Банк» та ПАТ «Альфа Банк».

Інноваційною формою роботи банків також є створення фінансових супермаркетів – установ, які надають клієнтам широкий спектр фінансових послуг. Найчастіше це співпраця банків та страхових компаній. Фінансові супермаркети є вигідними як для страхових компаній, так і для банків, тому що відбувається одночасний продаж страхових і банківських продуктів співробітниками банку. Крім того, ці умови полегшують життя клієнтів, оскільки роблять процес оформлення як кредиту, так і страхового договору комфортнішим і зручнішим.

Віднедавна українські банківські установи активно привертають увагу до іміджу самої установи, бренду або його цільової групи, тобто використовують ко-брендінг.

Ко-брендінг – це відносно нове явище в маркетингу, яке полягає в об'єднанні брендів. Мета ко-брендінгу полягає у збільшенні обсягів продажу кожного з брендів, підвищенні впізнаваності серед аудиторії іншого бренду, тобто розширення цільової аудиторії [9].

Найпоширенішою формою співпраці між установами є ко-брендінгові картки. Поки що вони малопопулярні, але це перспективний канал збуту для банків. Ко-брендінг є однією із сучасних технологій бренд-менеджменту. Це найбільш розвинена форма спільної маркетингової діяльності, що передбачає об'єднання комплексів маркетингу установ, у тому числі створення спільного товару, що просувається на ринок під спільним брендом. Застосування ко-брендінгу за правильної комбінації брендів сприяє збільшенню обсягу продажу банківських продуктів та зменшенню витрат на просування.

Висновки з проведеного дослідження. Банківські інновації – це результат діяльності банку, спрямований на створення нових продуктів та технологій, а також інноваційних методів управління банківською установою для отримання додаткових доходів та конкурентних переваг. Поняття «інновації» може бути застосовано до всіх нововведень у всіх сферах функціонування банку, що дасть змогу досягти визначеного позитивного економічного або стратегічного ефекту (приріст клієнтської бази, збільшення частки ринку, скорочення витрат на проведення певного виду операцій тощо).

Банківський менеджмент повинен мати своїм основним спрямуванням ефективно управління банківськими інноваціями відповідно до визначе-

них стратегічних цілей банку. Механізм управління інноваціями повинен передбачати комплексне поєднання двох складових елементів – оперативного і стратегічного управління, кожен з яких реалізується через використання функцій інноваційного менеджменту: прогнозування, планування, аналіз ринку, аналіз факторів впливу, вибір управлінських рішень, мотивацію і контроль. Інноваційна політика банку має головною метою максимальне задоволення вимог споживачів послугами за мінімально можливих витрат на їх розроблення, запровадження, надання та отримання на цій основі прибутку. Формою сучасного управління виступає інноваційна політика банку. Вона передбачає визначення умов та мети здійснення інноваційної діяльності, які спрямовані на збільшення рівня конкурентоспроможності та більш ефективного використання фінансових, матеріальних та трудових ресурсів. Інноваційна політика охоплює всі стадії та етапи інноваційного процесу, маркетингову діяльність, організаційну структуру і культуру банку.

Суть банківського інжинірингу полягає у створенні інноваційних банківських продуктів і послуг, які застосовуються банками для перерозподілу фінансових ресурсів, ризиків, ліквідності, прибутковості та інформації відповідно до власних інтересів, специфічних потреб контрагентів і змін у макро- і мікросередовищі банку.

У банківській сфері традиційно основним каналом збуту вважають мережу власних відділень. У роздрібному банківському бізнесі стабільно зростає популярність електронних каналів продажу банківських послуг, насамперед через Інтернет. Перспективним видом дистанційного банківського обслуговування є Інтернет-банкінг, оскільки з року в рік кількість користувачів мережі Інтернет зростає, а впровадження такого виду обслуговування є маловитратним.

Перспективним напрямом є також освоєння банками торговельних центрів, створюючи в них свої відділення. Інноваційною формою роботи банків також є створення фінансових супермаркетів – установ, які надають клієнтам широкий спектр фінансових послуг.

З недавнього часу українські банківські установи активно привертають увагу до іміджу самої установи, бренду або його цільової групи, тобто використовують ко-брендінг. Мета ко-брендінгу полягає у збільшенні обсягів продажу кожного з брендів, підвищенні впізнаваності серед аудиторії іншого бренду, тобто розширенні цільової аудиторії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бизнес. Оксфордский толковый словарь. Англо-русский. М.: Прогресс – Академия. РГТУ, 1995. 752 с.

2. Кресс В.М., Грачев В.А. Законодательное обеспечение научно-технического прогресса на современном этапе. Экономика и управление. 1997. № 1-2. С. 45-49.

2. Бестужев-Лада И.В., Наместникова А. Социальное прогнозирование: курс лекций. М.: Педагогическое общество России, 2007. 392 с.

3. Шумпетер И. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982. 453 с.

4. Банки та банківська справа / за ред. І.Т. Балабанова. К., 2013. 304 с.

5. Банківські операції. Ч. 1 / за заг. ред. О.І. Лаврушина. М.: ИНФРА-М, 2010. 96 с.

6. Кривич Я.М. Вплив інновацій на стратегічний розвиток банку. URL: <http://dSPACE.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/7973/4.pdf>.

7. Меда Н.С. Поняття банківського товару і його зв'язок із категоріями «банківський продукт», «банківська послуга» та «банківська опе-

рація». Збірник наукових праць. 2014. Вип. 38. С. 196-204.

8. Кифяк Р. Альтернативні канали продажу банківських продуктів як пріоритетний напрям розвитку банківського бізнесу. Вісник НБУ. 2011. № 10. С. 106-110.

9. Тесьлович М. Організація продаж як заключна стадія інноваційно-технологічного процесу в системі продаж банківського ритейлу. URL: <http://libfor.com>.

10. Просування банківських послуг в умовах українського ринку інноваційних технологій / І.З. Гнилякевич, О.Р. Голубник, І.М. Палько. Сталий розвиток економіки. 2012. № 6(16). С. 313-318.

11. Бегун К.А. Ко-брендінг як засіб стимулювання продажу банківських продуктів і створення іміджу банківської організації. Економіка та підприємництво; відп. ред. С.І. Дем'яненко. 2009. Вип. 23. С. 265-271.

12. Prostobank.ua. Отримуємо бонуси, розплачуємось картою: що пропонують в рамках ко-брендових проектів улітку-2012. URL: <http://ua.prostobank.ua>.

ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ ОЦІНКИ ВАРТОСТІ КАПІТАЛУ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА

FINANCIAL MECHANISMS OF EVALUATION OF CAPITAL VALUE OF JOINT STOCK COMPANY

Визначено сутність акціонерних товариств як похідних від ринку акцій, що є товаром, здатним приносити дохід на ринку капіталів. Узагальнено чинники, які впливають на вартість акціонерного капіталу. Основними серед них є: концентрація угод на різних сегментах ринку, публічний чи приватний характер, наявність достовірної та повної інформації про рівень капіталізації основних суб'єктів господарювання; рівень ризиків нагромадження капіталів та їх використання у реальному секторі економіки; обсяг тіньової економічної діяльності, стан захисту прав власності тощо. Запропоновано авторську дефініцію фінансових механізмів оцінки вартості капіталу акціонерного капіталу.

Ключові слова: фінансові механізми, оцінка, вартість капіталу, акціонерне товариство, публічне, приватне.

Определена сущность акционерных обществ как производных от рынка акций, которые являются товаром, способным приносить доход на рынке капиталов. Обобщены факторы, влияющие на стоимость акционерного капитала. Основными среди них являются: концентрация сделок на различных сегментах рынка, публичный или частный характер, наличие достоверной и полной информации об уровне капитализации основных субъектов хозяйствования; уровень рисков накопления капиталов и их использование в реальном секторе экономики; объем теневой экономической деятельности, состояние защиты прав собственности и тому подобное. Предложена авторская дефиниция финансовых механизмов оценки стоимости капитала акционерного капитала.

защиты основных субъектов хозяйствования; уровень рисков накопления капиталов и их использование в реальном секторе экономики; объем теневой экономической деятельности, состояние защиты прав собственности и тому подобное. Предложена авторская дефиниция финансовых механизмов оценки стоимости капитала акционерного капитала.

Ключевые слова: финансовые механизмы, оценка, стоимость капитала, акционерное общество, публичное, частное.

The essence of joint stock companies as derivatives from the stock market, which is a commodity capable of generating income in the capital market, is determined. The factors that affect the value of equity capital are summarized. The main ones are: the concentration of transactions in different segments of the market, public or private, the availability of reliable and complete information on the level of capitalization of major business entities; the level of risks of capital accumulation and their use in the real sector of the economy; volume of shadow economic activity, state of property rights protection, etc. The author's definition of financial mechanisms for estimating the value of equity capital is proposed.

Key words: financial mechanisms, estimation, cost of capital, joint-stock company, public, private.

УДК 336.76

Косова Т.Д.

д.е.н., професор, професор кафедри обліку, фінансів та економічної безпеки Донецький національний технічний університет (м. Покровськ)

Деєва Н.Е.

д.е.н., професор, професор кафедри менеджменту Київський національний торговельно-економічний університет

Постановка проблеми. Фінансовий стан, фінансові результати і вартість капіталу є визначальними індикаторами ефективності функціонування підприємства. Акціонерне товариство є найбільш розвиненою формою об'єднання розрізаних внесків в один

загальний асоційований капітал завдяки розподілу акціонерного капіталу на рівновеликі частки, що вільно обертаються у формі акцій [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотний вплив на вартість акціонерного товари-

ства має стан корпоративного управління, на чому акцентують увагу багато вчених. І. Малик виділяє такі його вартісні моделі: концентровану, змішану полярну (концентрація контрольного пакета акціонерного капіталу у невеликій кількості акціонерів, розпорошення неконтрольного пакету серед великої кількості міноритарних акціонерів, зазвичай фізичних осіб), розпорошену [2, с. 4]. Недосконале правове регулювання відносин управління, які склалися в акціонерних товариствах, негативно впливає на їхню вартість. Л. Тараш обґрунтовує необхідність застосування адекватних трансформаційній економіці механізмів корпоративного управління [3, с. 21], О. Пампура, Т. Кавитова зосереджуються на вдосконаленні регламентованих типових документів, пов'язаних із реалізацією функції управління корпоративними правами [4, с. 61]. П. Фролов особливу увагу приділяє місцю, ролі й ефективності функціонування виконавчого органу акціонерних товариств – правлінню [5, с. 43], а В. Прилипка – розвитку фондового ринку і перспективи зростання інноваційного потенціалу акціонерних товариств [6, с. 98].

Постановка завдання. Метою статті є вдосконалення фінансових механізмів оцінки вартості капіталу акціонерного капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі еволюції організаційно-правових форм господарювання акціонерні товариства виділилися як найбільш перспективні [7, с. 401]. Досліджувалися питання економічної та правової природи акціонерних товариств, акціонерної власності; з'ясувалася загальна картина й основні закономірності розвитку акціонерної справи, пов'язані з концентрацією виробництва і капіталу, залученням іноземних інвесторів, монополізацією тощо. Українські економісти М. Бунге [8], М. Туган-Барановський [9] узагальнили характерні ознаки підприємництва і дали визначення акціонерного товариства: господарське об'єднання, статутний капітал якого поділяється на рівні частки, представлені акціями; юридична особа, яка відповідає за своїми зобов'язаннями лише майном, що належить їй на правах власності. Акціонери, які повністю сплатили свої акції, додаткової відповідальності за борги товариства не несуть, а лише ризикують утратити можливість повернення вартості своїх акцій. Діяльність акціонерних товариств може мати антисоціальну спрямованість і потребує відповідних заходів державного регулювання, спрямованих на боротьбу зі шкідливими для широких верств населення наслідками. В основі трактування сутності акціонерного товариства лежать ідея «мережі контрактів» і внутрішньофірмовий розподіл прав власності, у межах якого права на остаточні рішення власників (акціонерів) обмежені і зводяться до права на контроль над вищими менеджерами.

Сучасні українські корпорації не однорідні за своєю сутністю і методами формування. Поряд із корпораціями, сформованими на ринкових засадах, функціонує значна кількість акціонерних підприємств, які склалися у процесі пострадянської трансформації і мають аморфну модель «принципал-агент», що зумовлює внутрішні корпоративні конфлікти і слабкий захист прав акціонерів [10, с. 127].

Кожна форма ділової організації має позитивні та негативні боки. До переваг розподілу прав власності в акціонерному товаристві слід віднести: зниження ризиків, пов'язаних з інвестиціями, що відкриває можливості для мобілізації крупних сум капіталу; високу ліквідність унаслідок вилучення частки капіталу шляхом продажу акцій; добру форму захисту від «здирництва», оскільки продаж акцій не впливає на частку специфічних активів, які залишаються у фірмі; розділення функції прийняття ризиків (право на залишковий дохід) і функції управління (право на ухвалення більшої частини остаточних рішень), що дає можливість підбирати професійних менеджерів.

Відповідно до сучасної інституціональної теорії, суспільні інститути грають вирішальну роль у поясненні економічних явищ. Інститути – це правила гри, які склалися у товаристві, формальні і неформальні, а організації – це об'єднання людей для досягнення певної мети. Найважливішими атрибутами інституту акціонерної власності є: кількість емітованих товариством акцій, кількість акціонерів і частка акціонерного капіталу, що припадає на одного акціонера [11, с. 219].

Важливим інститутом, який впливає на вартість акціонерного товариства, є корпоративна культура. Її низький рівень є однією з головних причин порушення прав акціонерів, здебільшого міноритарних, що проявляється у: неналежній увазі до інтересів інвесторів; відсутності рівноваги впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин; фінансовій непрозорості та невідкритості акціонерних товариств; відсутності правил ефективного менеджменту та належного контролю.

Відносини власності, крім структури, визначаються життєвим циклом акціонерного товариства. У момент його створення відбувається специфікація (встановлення) прав власності, визначається номінальна ціна акцій. Протягом існування акціонерного товариства ціна акцій змінюється і встановлюється залежно від угоди між учасниками операції. У будь-який момент часу кожен акціонер має декілька альтернатив: продати свій пакет акцій іншому акціонеру даного товариства або зовнішньому інвесторові; купити пакет акцій у іншого акціонера даного товариства; відмовитися від укладання угод. Привабливість операції оцінюється відношенням величини прибутку, отриманого від угоди, до величини трансакційних

витрат. З економічного погляду ця величина є рентабельністю обміну правами власності. Чим вона більше, тим ефективніше здійснюється сам обмін [12]. У завершальний момент існування ціна акції визначається через вартість ліквідації товариства.

Однак ефективне функціонування акціонерних товариств та фінансового ринку потребує створення відповідних правил гри та механізмів, які б забезпечували виконання цих правил. Вадою українського фондового ринку є його орієнтація не на публічне залучення ресурсів, а на прихований перерозподіл активів і силове захоплення сторонніх компаній.

До проблем функціонування акціонерних товариств слід віднести можливість конфліктів. По-перше, це конфлікти, які виникають між представниками різних ланок корпоративного управління: акціонерами та менеджментом через асиметрію інформації, а також схильність менеджерів до опортуністичної поведінки; акціонерами та кредиторами – через уподобання акціонерів ухвалювати рішення, які піддають кошти кредиторів надмірному ризику; менеджментом та постачальниками, які виникають через можливість здринької поведінки під час укладання угод; коаліцією «акціонери – менеджери» та споживачами продукції; коаліцією «акціонери – менеджери» та місцевими громадами з приводу інтернаціоналізації зовнішніх ефектів, пов'язаних із негативним впливом підприємств на природне середовище. По-друге, це конфлікти, які виникають усередині самих ланок корпоративного управління внаслідок конкуренції між різними групами в них, передусім, великими та дрібними акціонерами.

Вірогідність виникнення корпоративних конфліктів примушує заздалегідь шукати можливості узгодження різних позицій, і у цьому контексті корпоративний конфлікт – це спосіб розвитку й удосконалення корпоративного управління. З іншого боку, вирішення корпоративних конфліктів вимагає ресурсів, які відволікаються, у тому числі й від підвищення ефективності управління підприємством, подальшого розвитку бізнесу і збільшення акціонерного капіталу.

Для зменшення ризиків функціонування акціонерного товариства використовують механізми «контролю над контролерами». До внутрішніх механізмів належать: контроль із боку Ради директорів; концентрація акцій у руках компактної групи акціонерів; участь менеджерів в акціонерному капіталі своїх корпорацій; ув'язка винагороди керівників зі станом справ у фірмі; процедури банкрутств і контролю з боку кредиторів. Найважливішим елементом зовнішнього контролю є фондовий ринок, оскільки падіння курсу акцій погіршує умови, на яких керівництво корпорації може залучити додатковий капітал; негативно позначається на діловій репутації менеджерів; робить корпорацію легшою

здобиччю для поглинання, за яким зазвичай слідує зміна всього керівництва.

Порівняльний аналіз основних вимог до публічних і приватних акціонерних товариств дав змогу визначити принципові відмінності в кількісному складі акціонерів, характері розміщення й обігу акцій:

Публічний тип повніше відповідає розпорощеній акціонерній власності, оскільки не обмежує відчуження акцій без згоди інших акціонерів, забезпечує захист інтересів міноритарних власників шляхом голосування на загальних зборах акціонерів із використанням бюлетенів, обрання членів наглядової ради та ревізійної комісії шляхом кумулятивного голосування. Прозорість діяльності публічного товариства забезпечується зобов'язанням щодо розкриття широкого переліку інформації та наявності власної web-сторінки в мережі Інтернет, перевіркою незалежним аудитором річної фінансової звітності тощо. Приватний тип найбільше виправдовує себе в умовах концентрованої акціонерної власності через винятково приватне розміщення акцій, переважне право акціонерів на придбання акцій, створення умов для укладання договору між акціонерами, за яким виникають додаткові зобов'язання.

Виходячи з аналізу систем корпоративного управління вітчизняних акціонерних товариств, проведення оцінки вартості акціонерного товариства може включати в себе такі етапи [13, с. 127]: збір та аналіз інформації про систему корпоративного управління в акціонерному товаристві; аналіз внутрішніх корпоративних документів акціонерного товариства, які регулюють вартісні аспекти; індивідуальні інтерв'ю (анкетування) з крупними акціонерами, членами наглядової ради, правління, ревізійної комісії, портфельними інвесторами; порівняльний аналіз вартості акцій з аналогічними товариствами з погляду галузі, розміру, корпоративної стратегії тощо; аналіз зовнішньої інформації про стан системи корпоративного управління у компанії; напрацювання рекомендацій щодо вдосконалення системи корпоративного управління в акціонерному товаристві.

Найбільш важливим об'єктом фінансового контролю є власний капітал корпорації. У більшості приватних акціонерних товариств протягом року здійснюється небагато операцій з акціонерним капіталом, і зазвичай існує лише кілька власників акцій. Типовими операціями, які стосуються акціонерного капіталу, як правило, є зміни в акціонерному капіталі за рахунок річного прибутку чи збитку та об'яви дивідендів. Для публічних акціонерних товариств перевірка акціонерного капіталу складніша через більшу кількість акціонерів і часті зміни осіб, що є власниками акцій.

Об'єктивна оцінка вартості капіталу акціонерного товариства передбачає необхідність дотримання принципів: повноти і завершеності наяв-

них операцій; наявності і точності облікованих операцій; представлення і розкриття у фінансовій звітності. Перші два завдання включають тестування внутрішнього контролю та господарських операцій, а останнє – перевірку сальдо рахунків балансу. Запорукою ефективності корпоративного контролю є належна робота служби внутрішнього аудиту корпорації, яка дасть змогу власникам (акціонерам) привести систему корпоративного управління акціонерного товариства відповідно до вимог чинного законодавства, врахувати інтереси акціонерів, інститутів фінансової інфраструктури, а також прагнення потенційних інвесторів.

Капіталізація, або сукупна ринкова вартість акцій одного емітента, – це один із найважливіших показників діяльності відкритих акціонерних товариств та свідчення оцінки учасниками торговельних відносин рівня інвестиційної привабливості підприємства. Збільшення вартості пайових цінних паперів на вторинному ринку безпосередньо впливає на показник капіталізації. Розрізняють капіталізацію однієї акції (вартість її за біржовим курсом) і капіталізацію акціонерної компанії (добуток курсової вартості акцій компанії від числа акцій, що становлять її акціонерний капітал).

На вартість капіталу акціонерного товариства впливають такі чинники:

- покупка інструментів капіталу у працюючих власників та інших «дрібних» учасників корпорації може здійснюватися відкрито або через підставні структури;

- скуповування акцій для подальшого перепродажу, яке є різновидом так званого «корпоративного шантажу» (*greenmail*), коли певний пакет акцій акціонерного товариства перебуває у володінні недружньо налаштованої щодо акціонерного товариства компанії (групи осіб). За цих умов компанія-ціль, що є об'єктом корпоративного шантажу, вимушена викупляти акції за ціною, що значно перевищує їхню поточну ринкову вартість, для запобігання застосуванню до неї процедури поглинання;

- придбання акцій додаткової емісії. Всупереч світовій практиці, коли зазначена операція дає змогу акумулювати акціонерний капітал для компанії з низькою операційною вартістю, в Україні вона часто використовується для зміни структури власності та збільшення частки акціонера, що дає пріоритет в управлінні компанією;

- приватизаційні процеси, які створюють можливість для участі рейдерів у конкурентних торгах та організації договірної роботи із фізичними особами, покупки меншості частки акцій компанії під час приватизації, отримання контролю над придбаними активами за найменш можливу ціну.

Важливу роль у визначенні вартості акціонерного товариства відіграють фондові індекси. Правила розрахунку індексу ПФТС [14] визнача-

ють: кількість емітентів, акції яких включаються до «індексного кошику» індексу; особливості розрахунку індексу в режимі реального часу і формування «індексного кошику», періодичність внесення змін нього; особливості формування «листа очікування» та періодичність внесення змін до нього; обмеження питомої ваги акцій у базі розрахунку індексу; особливості оприлюднення інформації щодо значень індексу та його складників.

Під час розрахунку індексу використовується кількість цінних паперів у випусках відповідних акцій, які вільно обертаються на організованому ринку цінних паперів, що дорівнює частці акціонерного капіталу емітента, розмір якої визначається коефіцієнтом *free-float*. Визначення значень коефіцієнта *free-float* Індексним комітетом базується на експертній оцінці, що передбачає виключення з акціонерного капіталу емітента: кількості акцій, що знаходяться у: державній власності, власності емітента, власності стратегічних інвесторів, власності менеджменту та трудового колективу підприємства, перехресному володінні.

Важливим чинником зростання вартості капіталу акціонерного капіталу є розкриття емітентами цінних паперів регулярної річної інформації, що дає змогу аналітикам фондового ринку оцінити фінансово-господарський стан емітентів, а державному регулятору – оперативно здійснити моніторинг стану корпоративного управління та дивідендної політики в акціонерних товариствах. Це в підсумку впливає на коливання біржового курсу цінних паперів, які знаходяться в обігу на фондових біржах.

Також необхідно наголосити на важливості інформації, яка має розміщуватися на власній Інтернет-сторінці акціонерного товариства: склад органів управління товариства, статут та внутрішні документи, протоколи загальних зборів акціонерів після їх проведення тощо. Використання фондовим ринком інформаційних технологій сприятиме зміцненню корпоративного управління, формуванню прозорої інформації про діяльність емітента і підвищенню його капіталізації.

Якість процесу корпоративного управління може впливати на здатність компанії як виконувати свої договірні фінансові зобов'язання перед кредиторами, так і максимізувати вартість акцій компанії і розподіл дивідендних доходів серед акціонерів. Рейтингування рівня корпоративного управління значно впливає на вартість акціонерного товариства. Як приклад, можна навести рейтинг *GAMMA (Governance, Accountability, Management Metrics and Analysis)* – аналіз та оцінка корпоративного управління, підзвітності та менеджменту). Він дає орієнтири для інвесторів, які вкладають кошти в акції, оскільки за його привласнення акцент робиться на дотриманні прав акціонерів, ризиках, пов'язаних із правами власності, і на акціонерній

демократії [15]. Під час привласнення рейтингу ГАММА враховуються такі нефінансові ризики, як нерівне відношення до різних акціонерів і розмивання акціонерної вартості [16]. Це багатофакторний аналіз, що фокусується на тих аспектах корпоративного управління, які особливо важливі для зниження вказаних ризиків.

Висновки з проведеного дослідження. Акціонерні товариства є похідними від ринку акцій і виникли пізніше фондового ринку. Акція виникла як товар, основною характеристикою, споживчою вартістю якою була здатність приносити дохід, так що даний товар повною мірою відповідає терміну «товар – капітал», а ринок, на якому він обертається, – терміну «ринок капіталів».

Акціонерне товариство є організаційно-правовою формою господарювання, яка конкурує з іншими здатністю забезпечувати економію трансакційних витрат. На його вартість впливає безліч факторів: концентрація угод на різних сегментах ринку (біржовий, позабіржовий), публічний чи приватний характер, наявність достовірної та повної інформації про рівень капіталізації основних суб'єктів господарювання; рівень ризиків нагромадження капіталів та їх використання у реальному секторі економіки; обсяг тіньової економічної діяльності, стан захисту прав власності тощо.

Під фінансовими механізмами оцінки вартості капіталу акціонерного капіталу розуміємо сукупність форм і методів, які синтезують облікові операції, формування фінансової звітності, розкриття інформації про стан корпоративного управління, біржові котирування, рейтинги цінних паперів.

Перспективою подальших досліджень є обґрунтування рекомендацій із добровільного прийняття акціонерними товариствами України Принципів корпоративного управління і розроблення на їх основі власних кодексів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Тараш Л.І. Економічний зміст і механізм реалізації акціонерної власності. Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія». 2008. Вип. 5. Ч. 2. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_etei/2008_5_2/zbirnuk_ETEI_08_2_217.pdf.
2. Корпоративне управління акціонерними товариствами: інституціональне забезпечення: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03; Н.-д. екон. ін-т М-ва економіки України. К., 2006. 19 с.
3. Тараш Л.І. Концептуальний підхід к исследованию проблемы совершенствования корпоратив-

ного управления. Экономика промышленности. 2001. № 3. С. 21-24.

4. Пампура О.И., Кавитова Т.Н. Об управлении корпоративными правами. Экономика промышленности. 2001. № 1. С. 60-63.

5. Фролов П. Корпоративное управление и проблемы функционирования исполнительного органа – правления. Экономика Украины. 2004. № 2. С. 41-46.

6. Прилипко В.С. Развитие фондового рынка и перспективы зростання інноваційного потенціалу акціонерних товариств. Экономика і прогнозування. 2006. № 4. С. 92-107.

7. Кудласевич О. Проблеми становлення підприємництва в українській економічній літературі другої половини XIX сторіччя. Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: зб. тез. Тернопіль: Економічна думка, 2006. Ч. 2. С. 400-402.

8. Гайдай Т.В., Кудлак В.Я. М.Х. Бунге як теоретик і практик ринкового реформування вітчизняної фінансової системи у другій половині XIX ст. Банківська справа. 2006. № 3. С. 13-26.

9. Туган-Барановський М.І. Основи політичної економії. Л.: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 627 с.

10. Дєєва Н.Е. Корпоративне управління і фінансовий ринок: проблеми теорії та практики: монографія; НАН України, Ін-т економіки пром-ті. Донецьк, 2011. 524 с.

11. Інституціональне середовище українських моделей корпоративного управління / Л.Є. Довгань, В.Г. Герасимчук, І.П. Малик. Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. 2006. Вып. 103-2. С. 214-221.

12. Пыжев И.С., Изаков И.А. Использование неинституционального подхода к моделированию распределения прав собственности в акционерном обществе. URL: http://library.krasu.ru/ft/ft_articles/0114680.pdf.

13. Баюра Д.О. Аудит у системі корпоративного управління акціонерних товариств. Теоретичні та прикладні питання економіки. 2009. Вип. 20. С. 124-129.

14. Правила розрахунку індексу ПФТС: затверджено рішенням Ради ПФТС від 10.10.08. URL: www.pfts.com/uk/indexes/?get_file=159.

15. Критерии: рейтинг корпоративного управления GAMMA, GAMMA – Governance, Accountability, Management Metrics and Analysis (анализ и оценка корпоративного управления, подотчетности и менеджмента). URL: <http://www.standardandpoors.ru/article.php?pubid=4178&sec=mt>.

16. Ponomarenko, T.V., and Khaertdinova, D.Z. 2015. Corporate systems of the knowledge management in the practices of integrated companies. Mediterranean Journal of Social Sciences, 6(3): 203-212. DOI: 10.5901/mjss.2015.v6n3s3p203.

ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ У СИСТЕМІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ PENSION INSURANCE IN THE SYSTEM OF PENSION PROVISION

У статті розглянуто роль пенсій, яка зростає з розвитком ринкових відносин у країнах, де відбуваються соціально-економічні та політичні зміни. На основі попередніх досліджень розроблено схему, в якій представлено базові принципи та особливості пенсійного страхування у світі.

Ключові слова: пенсійне страхування, пенсійне забезпечення, пенсійний фонд, пенсійні внески, соціальне страхування.

В статті рассмотрена роль пенсий, которая растет с развитием рыночных отношений в странах, где происходят социально-экономические и политические изменения. На основе предыдущих исследований разработана схема, в которой представлены

базовые принципы и особенности пенсионного страхования в мире.

Ключевые слова: пенсионное страхование, пенсионное обеспечение, пенсионный фонд, пенсионные взносы, социальное страхование.

The article considers the role of pensions that increases along with development of market relations in countries where social, economic and political changes take place. Based on previous research, the scheme has been developed to represent the basic principles and specific features of pension insurance in the world.

Key words: pension insurance, pension provision, pension fund, pension contributions, social insurance.

УДК 336.1

Куряча Н.В.

к.е.н., доцент кафедри фінансів
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки виникає багато труднощів, пов'язаних зі скороченням можливостей громадян, проявом інфляційних процесів, ускладненням демографічної ситуації, посиленням соціальної незахищеності населення, скороченням бюджетних асигнувань, подорожчанням життя внаслідок лібералізації цін, згортання соціальних програм за деякими напрямками, тому особливо важливим є збалансована система пенсійного забезпечення, яка може нівелювати негативні наслідки диспропорційного розвитку економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику розвитку системи пенсійного забезпечення досліджено багатьма зарубіжними науковцями, економістами, до них належать: Г. Боднер, К. Джордан, Ліндемман, Д. Сандлер, А. Шюллер [4; 7]. Вітчизняні вчені формують сьогоденне бачення становлення нової пенсійної системи в Україні, а саме: І.Т. Грудзевич, О.А. Джусов, О.М. Сазонець, Л.В. Шаульська, О.М. Чередниченко [3; 5; 6].

Постановка завдання. Метою дослідження є вдосконалення засад пенсійного страхування у системі пенсійного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині деякі держави намагаються поліпшити стан пенсіонерів. Так, за повідомленням агентства Bloomberg, уряд Німеччини планує найзначніше за останні 15 років збільшення державних пенсій. Таким чином, буде підвищено купівельну спроможність 20 млн. пенсіонерів. Цю можливість уряд Німеччини отримав завдяки функціонуванню розвинutoї солідарної системи соціального забезпечення. Загальнообов'язкові пенсійні виплати в Німеччині здійснюються за рахунок відрахування з державного бюджету та із заробітної плати. Використання солідарної системи пенсійного забезпечення є актуальним питанням для багатьох країн світу в умовах фінансової кризи та неможливості громадян виплачувати пенсійні внески.

У критичному стані нині опинилися азійські країни у секторі пенсійного забезпечення. Цей сектор потребує найскорішого реформування. У звіті ОЕСР за січень 2009 р., де було проаналізовано стан систем пенсійного забезпечення 18 азійських країн, було зроблено висновок, «що азійським країнам потрібно реформувати свої пенсійні системи для забезпечення стабільних та достатніх пенсійних виплат сьгоднішнім працівникам та для того, щоб підготуватися до швидкого старіння населення, яке прогнозується на наступні двадцять років» [2]. Аналіз показав, що тільки 7,5% працюючих у Південній Азії мають право на пенсію, а в Східній Азії – 18%, тоді як у країнах ОЕСР цей показник дорівнює 70%. У небагатьох країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону надається соціальна пенсія для осіб, що не були учасниками офіційних пенсійних схем, для забезпечення пенсії на рівні прожиткового мінімуму. Тільки в Індії соціальне пенсійне забезпечення охоплює значну кількість населення похилого віку, приблизно від 10% до 15% [2]. Таким чином, азійським країнам необхідно розширити законодавчі положення про соціальний захист більшості населення.

Нині нагальною є проблема визначення того, який із фондів найбільш відповідає вимогам вкладника коштів у пенсійні фонди. Зараз кожний пенсійний фонд, відчуваючи на собі тягар фінансової кризи, намагається боротися за вкладників коштів у тяжкій конкурентній боротьбі. У зв'язку із цим виникають додаткові можливості вкладників вибирати пенсійні інститути, знижуючи свої витрати. До таких витрат належать і винагороди за надання послуг із пенсійного страхування. Якщо витрати є виправданими і не мають досить високої ціни, то учасники пенсійних систем залучаються до таких фондів. Таким чином, вкладники пенсійних внесків отримують можливість вибору між різними пенсійними фондами. У результаті конкурентної боротьби на ринку надання послуг

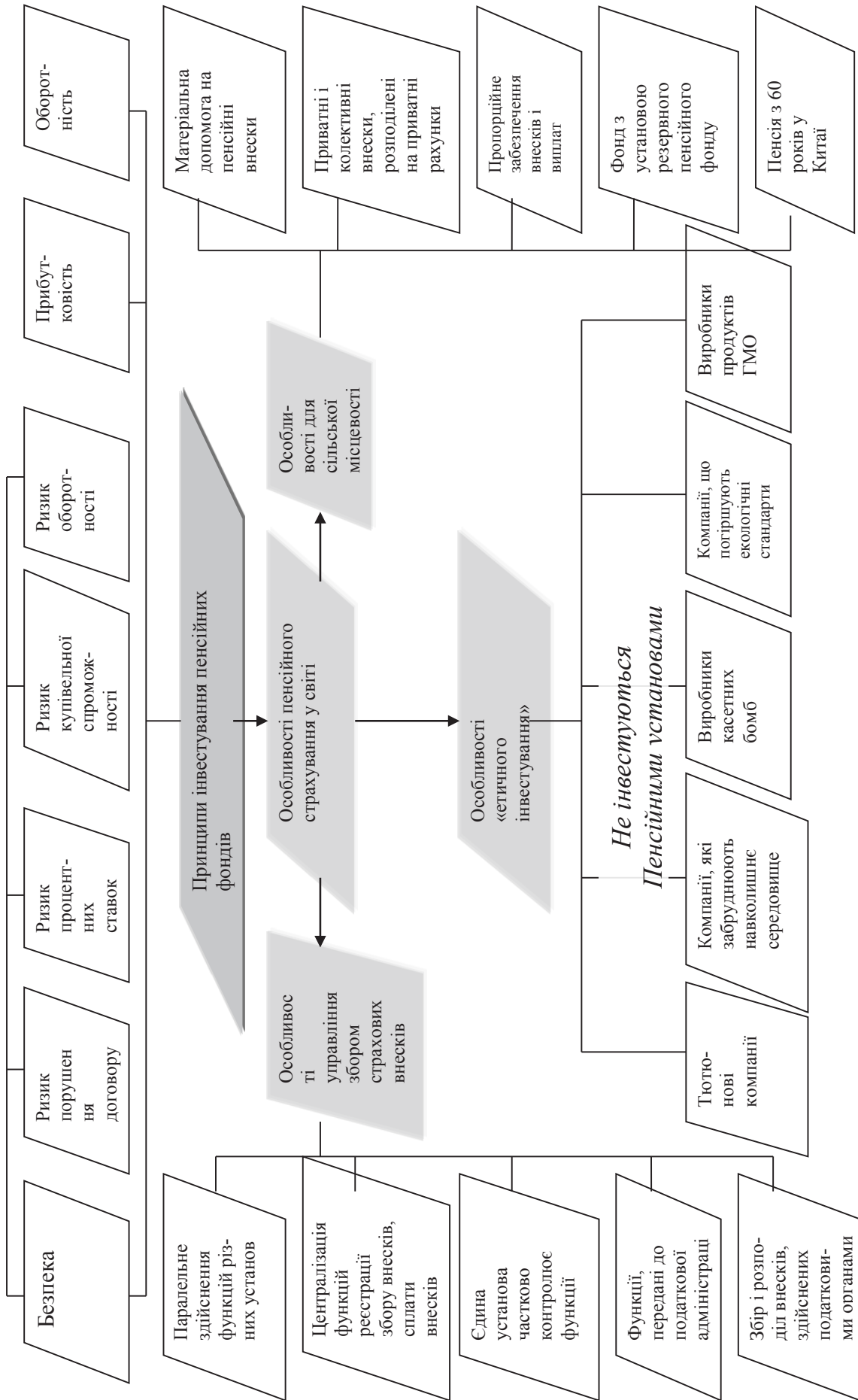

Рис. 1. Базові принципи та особливості організації пенсійного страхування в світі

із пенсійного забезпечення пенсійні фонди змушені знижувати плату за послуги. Mercer прогнозує, що компанії з управління активами скоріше зменшать оплату за свої послуги в майбутньому. Конкурентна боротьба за управління коштами пенсійних фондів розвернулася й серед компаній з управління активами. У зв'язку із цим виникають значні порушення закону, корупційні скандали, що можуть бути вирішені тільки правовими методами на основі розвинутої правової бази.

Нагальним питанням урядів країн світу стало вирішення проблеми високого рівня очікуваного приросту населення пенсійного віку в країнах ЄС. Прикладом є прогнозоване зростання показника співвідношення чисельності непрацюючих пенсіонерів до чисельності ефективно працюючого населення з 37% у 2007 р. до 72% у 2060 р. [1]. Таким чином, сьогодні десять працівників утримують чотирьох пенсіонерів, а в 2060 р. будуть утримувати сім пенсіонерів. Ще більш тривожною є ситуація у Румунії, Польщі, Болгарії, Литві, Угорщині, Мальті та Словаччині, в яких очікується зростання цього показника в 2060 р. до 100%. Уряди провідних країн світу намагаються реагувати на цю складну ситуацію так: у деяких країнах будуть зростати державні видатки на пенсію (у країнах ЄС найближчим часом вони зростуть приблизно на 2,4%). Також можливими є заходи з підвищення пенсійного віку, стимулювання державою продовження трудової діяльності, обмеження випадків дострокового виходу на пенсію, згортання деяких державних пенсійних програм. У деяких країнах розглядається питання введення рівного віку виходу на пенсію чоловіків та жінок. Нині в Китаї пенсійний вік чоловіків дорівнює 60 років, жінки, зайняті фізичною працею, отримують пенсію у 50 років, а працюючі у сфері розумової праці – у 55 років. Директор Міжнародного бюро праці в Китаї та Монголії Констанс Томас сказала, що традиційно обов'язковий вихід на пенсію у більш ранньому віці раніше захищав жінок, тому що вважалося, що жінки мають подвійну завантаженість роботою. Але «нерівність у визначенні пенсійного віку дедалі більше вважається застарілою» і навіть розглядається як «інституційна дискримінація за статтю». За повідомленням «Чайна Дейлі», місцева влада Пекіну взяла на себе ініціативу запропонувати збільшення пенсійного віку для жінок із 55-ти років до 60-ти, розглядаючи це як частину низки змін у законодавстві, спрямованих на забезпечення ґендерної рівності на роботі. Однак ця проблема носить подвійний характер. З одного боку, необхідним є підвищення пенсійного віку, з іншого ж, рецесія визвала у світі безробіття. Отже, збільшення пенсійного віку може привести до зростання показника безробіття. Виходячи з такого мислення, Центристський кабінет Фінляндії відклав свої плани щодо підвищення пенсійного віку із 63-х до 65-ти років у 2011 р., домовившись натомість

із профспілками і роботодавцями збільшити його з нинішніх 59,4 років на три роки за період від сьогодні до 2024 р. За даними статистики, у Фінляндії практично з 72 тис. осіб, які офіційно вийшли на пенсію, менш ніж половина (34 тис.) отримали звичайні пенсії, передбачені за віком. Близько 12 тис. вийшли на пенсію за пенсійними планами для літніх осіб, що тривалий час не працювали, а 23 тис. отримали пенсії за інвалідністю [5].

Для виходу з фінансової кризи в галузі пенсійного забезпечення необхідне розроблення нових принципів для відновлення світових ринків пенсійного забезпечення. До таких принципів можна віднести: прозорість у розкритті інформації з пенсійних схем; підвищення ролі акціонерів на ринку капіталу пенсійних фондів; визначення можливих ризиків та прийняття заходів для боротьби з ними; можливість створення незалежної наддержавної установи з певними повноваженнями щодо отримання інформації стану тієї чи іншої організації з надання послуг із пенсійного забезпечення з можливістю здійснення випереджальних кроків для запобігання кризовим явищам, збереження свободи інституційних інвесторів під час вибору об'єкта інвестування.

Велике значення у здійсненні засад пенсійного забезпечення відіграють процеси інвестування коштів. Інвестування пенсійних страхових фондів на ринку капіталу має свої особливості й певні принципи, яким необхідно слідувати для безпеки, прибутковості та оборотності засобів. Основні з них:

1. Безпека. Принцип безпеки означає, що під час інвестування необхідно прагнути уникати можливості ризику, щоб гарантувати у встановлений час повернення необхідної суми інвестованого капіталу. Безпека інвестування є найголовнішою вимогою під час інвестування, тому що якщо немає можливості повернути навіть безпосередньо первинний інвестований капітал, тоді питання про прибутковість і оборотність засобів навіть не стоїть. Головне під час забезпечення безпеки інвестування – це уникнення таких інвестиційних ризиків:

– ризик порушення договору. Це відбувається, коли інвестор вклав свій капітал і внаслідок банкрутства або погіршення господарського перебування на цьому підприємстві не може повернути свій первинний інвестиційний капітал. Ризик порушення договору також називають фінансовим ризиком, або кредитним ризиком;

– ризик процентної ставки. Коли інвестор купує певні прибуткові облигації, він може стати перед обличчям ризику процентної ставки. Якщо відсоток прибутковості цих облигацій під час випуску достатньо стабільний, належачи до певного виду інструменту, що приносить прибуток під час інвестицій, то під час зміни процентної ставки вартість облигацій може змінюватися;

– ризик купівельної спроможності;

– ризик оборотності. Ризик оборотності відбувається тоді, коли куплене інвестором майно або актив у необхідний час не обертається або під час обороту первинний капітал і відсотки знаходяться у збитку.

2. Прибутковість. Принцип принесення прибутку є основним принципом інвестування.

3. Оборотність. Оборотність означає здатність швидкого обігу капіталу без виникнення збитків. На ринку капіталу інвестор купує фінансовий інструмент, який має свою вартість цінних паперів, можливість повернути свій капітал та отримати відсотки.

Проаналізуємо принципи інвестування капіталу у фондові засоби пенсійного страхування. Незалежно від того, говоримо ми про суспільне або про приватне пенсійне страхування, під час інвестування страхових коштів необхідно керуватися всіма переліченими вище принципами інвестування страхового капіталу. Проте необхідно виділити, що безпека є найістотнішим чинником під час інвестування пенсійних страхових коштів. Якщо під час інвестування пенсійних страхових коштів отримати збиток, тоді для пенсіонерів зникне можливість отримання пенсійного доходу. Суспільне пенсійне планування зазвичай не повинне приділяти значної уваги принципу прибутковості, тому що прибутковість завжди пов'язана з відомою частиною ризику, а суспільне пенсійне страхування не може собі цього дозволити.

Порівняно з безпекою і прибутковістю оборотність інвестування пенсійного страхового капіталу зовсім не має принципового значення, тому що термін заборгованості пенсійного страхування зазвичай достатньо великий, дохід від внесків пенсійного страхування і прибуток від інвестування можуть задовольняти вимогам виплати пенсійної допомоги. До того ж суму виплати по пенсійному страхуванню можна спрогнозувати, тому немає необхідності купувати найприбутковіші акції або цінні папери на фондовому ринку.

Основними способами інвестування капіталу у фондові засоби пенсійного страхування є такі.

1. Облігації, що приносять певний прибуток. Облігації, що приносять певний прибуток, включають урядові облігації й облігації підприємств. Процентний прибуток цих облігацій наперед визначений, необхідно тільки вчасно зробити оплату готівкою за векселем, і інвестор до певного часу отримує певний дохід.

2. Акції. Облігації, будучи представником фінансового капіталу підприємства, дають інвесторові право кредитора, тоді як акції, будучи представником фінансового капіталу підприємства, дають інвесторові загальні права. Прибуток підприємства від випуску акції належить акціонерам, але якщо підприємство збанкрутує, акціонери не зможуть повернути собі свій капітал. Якщо порів-

нювати з облігаціями, ризик акціонерів більший. Проте процентний прибуток від акцій залежить від того, як просуваються справи у підприємства.

3. Інструмент валютного (грошового) ринку. Інструмент валютного (грошового) ринку включає казначейську облігацію (зазвичай обмежується періодом у шість місяців), банківський внесок, комерційний вексель, внесок на крупну суму та інші короткострокові векселі й грошові фонди. Особливість інструментів валютного (грошового) ринку полягає у їх низькому інвестиційному ризику, при цьому оборотність капіталу порівняно висока. Висока оборотність капіталу в змозі задовольнити потреби виплати грошових фондів пенсійного капіталу, але при цьому процентний дохід такого інвестиційного інструменту порівняно невисокий.

4. Кредит під заставу. Використання пенсійного страхового фонду як кредиту під заставу дуже поширене в деяких державах. Оскільки під час видачі кредиту інвестор отримує певну заставу, ризик розірвання договору порівняно низький, до того ж кредитор може отримати прибуток відповідно до ринкової облікової ставки. У багатьох країнах об'єктом під видачу застави є житлове майно.

5. Сумісна продукція капіталу. За кордоном за порівняно невеликого пенсійного страхування зазвичай уважають за краще купувати сумісну продукцію капіталу; порівняно велике пенсійне страхування так само іноді користується цим способом для розосередження інвестицій.

6. Нерухомість. Інвестування у нерухомість також дає змогу зберегти і збільшити вартість інвестицій.

У Європейському Союзі нині немає єдиної системи інвестування приватного пенсійного капіталу. У деяких країнах діє постанова про обов'язкове інвестування від 15% до 60% в урядові облігації. Багато економістів Європейського Союзу вважають, що подібні постанови про обмеження інвестування пенсійного фонду може призвести до розумного розподілу ресурсів капіталу.

У Польщі приватний пенсійний фонд, окрім обмеження у 5% на самоінвестування, має багато інших інвестиційних обмежень. У деяких країнах у минулому були обмеження на організацію майна, але в подальшому залишився принцип «усе для людини». Таким чином, державою повинно здійснюватися регулювання і контроль процесу інвестування коштів пенсійних фондів. Залежно від політики держави повинно встановлюватися обмеження щодо інвестування у різні засоби.

Ґрунтуючись на досвіді провідних індустріальних країн, можна виділити п'ять основних методів управління збором страхових внесків.

1. Паралельне здійснення окремими установами соціального страхування своїх функцій. Управління системою є повністю децентралізованим і відокремленим від податкової системи. До

країн, що мають такий тип адміністрування, належать Данія, Люксембург, Австрія, а також Україна.

2. Функції реєстрації платників і застрахованих осіб, збору внесків, прийому та обліку звітності зі сплати внесків централізовано виконує одна установа. Водночас страхові виплати, ведення відповідних баз даних та обліку застрахованих осіб здійснюються окремо кожним із фондів соціального страхування. Таку схему адміністрування застосовують Бельгія, Іспанія, Італія, Македонія та Болгарія. Також до цього типу належать Німеччина, де всі соціальні внески збирає установа з медичного страхування, та Польща, у якій ті самі функції виконує адміністратор солідарної пенсійної системи.

3. Єдина установа, яка здійснює збір страхових внесків, є відповідальною і за здійснення виплат, ведення обліку застрахованих та зберігання необхідних даних. Подібну адміністрацію мають Чехія, Греція, Литва, Мальта, Португалія, Швейцарія та Словаччина.

4. Функції збору, контролю, примусового стягнення та управління грошовими потоками здійснює податкова адміністрація. Є певні розбіжності щодо органів, відповідальних за реєстрацію та облік застрахованих, але у цілому таку модель адміністрування практикують Естонія, Угорщина, Голландія, Словенія, Росія, Сербія, Хорватія, Чорногорія, Албанія, Румунія, Боснія та Герцеговина.

5. На єдину установу покладаються всі функції, не пов'язані зі збиранням внесків, тоді як збір і розподіл внесків здійснюють податкові органи. Таку модель із найбільшим ступенем інтеграції можна знайти у Великій Британії, Фінляндії, Швеції, Норвегії, Ісландії. Ірландія та Латвія мають дуже подібні до цієї системи моделі, але певні адміністративні функції установ із медичного страхування залишилися децентралізованими.

Висновки з проведеного дослідження. Ефективність роботи реформованої системи адміністрування пов'язана також з обсягом зібраних внесків на соціальне страхування. Визначення цього взаємозв'язку шляхом співвідношення фонду оплати праці, з якого сплачено внески, до фактичного фонду оплати праці в досліджуваних країнах дає змогу стверджувати, що більший ступінь інтегрованості системи забезпечує збільшення її доходів. Зокрема, перший, другий і третій типи моделей адміністрування характеризуються у середньому такими співвідношеннями: 84,5%,

86,8% та 88,4% відповідно. Найбільш інтегрований п'ятий тип у середньому демонструє показник збирання внесків на рівні 100%. Проте четвертий тип із консолідованою функцією збору в податковій адміністрації, але децентралізованими рештою функцій дав низький результат – 73,5%.

Проведене теоретичне узагальнення наукових основ соціальних умов розвитку пенсійного забезпечення дає підстави стверджувати: по-перше, для планування пенсійної системи в Україні потрібно враховувати демографічні особливості країни; по-друге, для успішної реалізації пенсійних накопичувальних схем має бути забезпечене виконання умов політичної, економічної стабільності, стійкості національної валюти, низького рівня інфляції; по-третє, фінансова інфраструктура повинна бути високорозвиненою; по-четверте, податкова система підлягає значному вдосконаленню; по-п'яте, необхідним є гарантування виплат із використанням державного контролю; по-шосте, потрібно мати високий рівень довіри серед населення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закордонні пенсійні системи: досвід для Росії. Аналітичний вісник. 2001. Вип. 16. URL: <http://wbase.duma.gov.ru:8080/law?d&nd=981600319&mark=981600007>.
2. ОЕСР / Світовий банк: Погляд на пенсійні системи країн Азійсько-Тихоокеанського регіону (січень 2009 року). URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/33/53/41966940.pdf>.
3. Сазонець І.Л. Фінансовий механізм пенсійної системи України в умовах трансформації світової економіки: монографія. Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. 396 с.
4. Сандлер Д.М. Огляд сучасних систем пенсійного забезпечення. Економіка та держава. 2007. № 12. Спецвипуск. С. 92-95.
5. Фомішин С.В. Сучасні міжнародні економічні відносини як результат прискореного розвитку економічних систем. Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». 2005. № 1. С. 299-305.
6. Шаульська Л.В. Трудовий потенціал як чинник інноваційного розвитку. Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. 2005. Т. 8. № 9. С. 256-262.
7. Шюллер А., Крюссельберг Х.-Г. Анализ экономических систем: основные понятия теории хозяйственного порядка и политической экономики. М.: Экономика, 2006. 338 с.

ВПЛИВ РІВНЯ МОНЕТИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ
НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІTHE INFLUENCE OF THE LEVEL OF MONETIZATION
OF THE ECONOMY ON ECONOMIC GROWTH IN UKRAINE

У статті досліджено особливості монетизації економіки України та проведено кількісну і якісну оцінку впливу її рівня на економічне зростання. Визначено, що між динамікою рівня монетизації та темпами приросту реального ВВП є досить тісний кореляційний зв'язок. Водночас розрахунки не підтвердили наявності статистичної значущості взаємозв'язку між динамікою рівня монетизації та темпами приросту номінального ВВП, а також між темпами інфляції та рівнем монетизації економіки. Обґрунтовано основні напрями підвищення рівня монетизації економіки України та її впливу на економічне зростання.

Ключові слова: грошовий обіг, монетарне регулювання, монетизація економіки, економічне зростання, валовий внутрішній продукт.

В статье исследованы особенности монетизации экономики Украины и проведена количественная и качественная оценка влияния ее уровня на экономический рост. Определено, что между динамикой уровня монетизации и темпами прироста реального ВВП существует достаточно тесная корреляционная связь. Вместе с тем, расчеты не подтвердили наличие статистически значимой взаимосвязи между динамикой уровня монетизации и темпами

прироста номинального ВВП, а также между темпами инфляции и уровнем монетизации экономики. Обоснованы главные направления повышения уровня монетизации экономики Украины и ее влияния на экономический рост.

Ключевые слова: денежное обращение, монетарное регулирование, монетизация экономики, экономический рост, валовой внутренний продукт.

In the article the features of monetization of the Ukrainian economy are investigated and a quantitative and qualitative assessment of the influence of its level on economic growth is carried out. It is determined that there is a fairly close correlation between the dynamics of the level of monetization and the rates of growth of real GDP. At the same time, the calculations did not confirm the existence of a statistically significant relationship between the dynamics of the level of monetization and the growth rates of nominal GDP, as well as between inflation rates and the level of monetization of the economy. The main directions of increasing the level of monetization of the Ukrainian economy and its impact on economic growth are substantiated.

Key words: monetary circulation, monetary regulation, monetization of the economy, economic growth, gross domestic product.

УДК 336.711

Льон І.М.

аспірант кафедри економіки
та менеджменту
Університет банківської справи

Постановка проблеми. Збалансоване забезпечення економіки країни грошима, яке характеризується як процес її монетизації, є необхідною умовою ефективного функціонування не лише грошового ринку, а й фінансової та економічної систем країни.

Упродовж останніх років через фінансову та політичну кризу управління процесом монетизації економіки України відбувається в умовах фінансової та економічної нестабільності і характеризується незбалансованістю структури грошової маси, низькою ефективністю монетарної політики та механізмів грошово-кредитного регулювання загалом, що знаходить свій прояв у непропорційному зростанні грошової маси порівняно зі зростанням реального валового внутрішнього продукту. Тому дослідження проблем управління монетизацією економіки та визначення її впливу на забезпечення стійкого економічного зростання в Україні має важливе практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень, що присвячені проблемам монетизації економіки та її впливу на економічне зростання, свідчить про те, що в науковій літературі ці питання опрацьовані досить повно. Значна увага питанням удосконалення грошово-кредитної політики та регулювання грошового обігу

з метою підтримки необхідного рівня монетизації економіки та посиленню її впливу на забезпечення стійкого економічного зростання приділяється в роботах О.В. Дзюблюка, В.В. Жупанина, В.В. Іванова, В.В. Крилової, В.Л. Кротюка, О.К. Малютіна, В.І. Міщенко, С.В. Міщенко, С.В. Науменкової, А.П. Петріни, Б.І. Соколова, А.В. Сомика, І.А. Шумила та багатьох інших учених.

Так, С.В. Міщенко досліджує проблеми забезпечення стабільності функціонування грошово-кредитної сфери, розвитку монетарної політики, питання трансформації завдань і функцій центральних банків і впливу процесів монетизації на динаміку грошової маси [1, 2, 3]. У наукових працях С.В. Науменкової висвітлено питання регулювання грошового обігу в умовах трансформації ролі та функцій центральних банків у сучасних умовах і забезпечення стабільності грошово-кредитного ринку на основі запровадження таргетування інфляції та покращення фінансового обслуговування населення як складника кредитно-депозитної емісії [4, 5, 6]. А.П. Петріна досліджує проблеми забезпечення стабільності банківської системи на основі реалізації нових монетарних режимів [7]. В.В. Жупанин зосереджує свою увагу на питаннях підвищення норми накопичення в економіці та управління заощадженнями

населення [8]. У роботах В.В. Іванова досліджуються проблеми розвитку фінансових ринків та їх впливу на стійкість грошового обігу й економічний розвиток [9]. В.В. Крилова та В.Л. Кротюк аналізують вплив банківського регулювання і нагляду за діяльністю фінансових інститутів на стабільність грошового ринку [10, 11]. В.І. Міщенко розглядає питання функціонування валютного ринку України, завдання розвитку фінансового сектору та проблеми таргетування інфляції [12, 13, 14]. У роботах Б.І. Соколова досліджено окремі аспекти вдосконалення платіжних систем і платіжних інструментів [15], а А.В. Сомик та І.А. Шумило висвітлюють європейський досвід використання окремих монетарних інструментів у процесі реалізації центральними банками грошово-кредитної політики [16].

Слід зазначити, що у дослідженнях багатьох авторів процес монетизації економіки розглядається здебільшого в аспекті організації та регулювання грошового обігу; рідше – в контексті реалізації грошово-кредитної політики та функціонування монетарного трансмісійного механізму. Водночас такі аспекти управління процесом монетизації економіки, як функціонування збалансованого грошово-кредитного ринку та його вплив на економічне зростання, ще залишаються поза увагою дослідників, внаслідок чого відсутні комплексні дослідження щодо кількісного визначення впливу рівня монетизації економіки на економічне зростання (зокрема, на динаміку валового внутрішнього продукту). Необхідність вирішення цих завдань потребує посилення уваги до питань оцінки впливу рівня монетизації економіки на динаміку валового внутрішнього продукту.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних факторів і напрямів впливу монетизації економіки на економічне зростання та визначення кількісних взаємозв'язків динаміки рівня монетизації економіки з темпами приросту реального валового внутрішнього продукту в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес монетизації є складним економічним явищем, яке комплексно характеризує ступінь насиченості економіки грошима, а також рівень монетарної збалансованості окремих ринків і секторів економіки (зокрема, грошово-кредитного та валютного, фінансового сектору, ринку капіталів, платіжного ринку тощо) та сприяє забезпеченню стабільності банківської та всієї фінансової системи країни [1, с. 41; 3, с. 17, с. 169; 18, с. 41]. Тому головним завданням процесу монетизації економіки повинно бути сприяння економічному зростанню та розвитку країни.

Аналіз наукової літератури дає змогу дійти висновку, що головними напрямками забезпечення стійкого підвищення рівня монетизації економіки є: суворе дотримання принципів розроблення та реалізації грошово-кредитної політики, узго-

дження обсягів і динаміки грошової бази і грошових агрегатів із темпами зростання реального валового внутрішнього продукту, посилення механізмів підтримання стійкості грошового обігу та вдосконалення механізмів фінансового посередництва, проведення виваженої валютної політики, активізація каналів монетарного трансмісійного механізму, зниження рівня фіскального домінування; підвищення рівня довіри до банківської системи [14, с. 8; 19, с. 367; 20, с. 24; 21, с. 70].

Управління процесом монетизації економіки здійснюють центральний банк як емісійний центр, шляхом проведення відповідної емісійної та грошово-кредитної політики, а також окремі фінансові інститути, які шляхом дотримання встановлених регулятором нормативів і правил роботи на грошово-кредитному ринку та ринку капіталів сприяють процесам збалансованого та пропорційного переміщення фінансових ресурсів між окремими секторами та суб'єктами господарювання [22, с. 98; 23, с. 44; 24, с. 91; 25, с. 8; 26, с. 12; 27, с. 14].

Як зазначається у науковій літературі, основними факторами, що впливають на рівень і динаміку монетизації економіки, є зміна попиту та пропозиції грошей, які формують рівноважний стан грошово-кредитного ринку, рівень розвитку фінансового сектору та фінансового ринку, довіра суб'єктів ринку до національної валюти та банківської системи країни, а також стан і рівень соціально-економічного розвитку країни [2, с. 43; 8, с. 55; 28, с. 148; 29, с. 54; 30, с. 32]. Водночас є і зворотний зв'язок між цими чинниками та рівнем монетизації економіки, а тому процес монетизації також слід розглядати як похідну від рівня розвитку фінансово-кредитної системи та економіки загалом.

Сьогодні управління процесом монетизації економіки в Україні відбувається в умовах розбалансованого грошово-кредитного та валютного ринків, деформованого ринку державних цінних паперів, необґрунтованого використання квазіфіскальних операцій, незбалансованого та непропорційного розвитку окремих інститутів фінансового сектору, що свідчить про низьку ефективність управління процесом монетизації економіки [5, с. 32; 13, с. 28; 31, с. 10; 32, с. 42; 33, с. 31]. Така ситуація вимагає від Національного банку України розроблення та реалізації системного підходу до організації управління процесом монетизації економіки шляхом використання нових методів та інструментів на основі збалансування структури каналів емісії грошей, підвищення дієвості монетарного трансмісійного механізму, вдосконалення механізмів рефінансування банків, запровадження ефективної процентної та валютної політики, а також вдосконалення структури грошової бази і грошових агрегатів.

З метою визначення характеру впливу рівня монетизації на динаміку валового внутрішнього

продукту та його кількісної оцінки автором проведено кореляційно-регресійний аналіз на основі даних Національного банку та Державної служби статистики України за 1999-2017 рр.

Як змінні було обрано річні темпи приросту реального валового внутрішнього продукту (y) та приріст рівня монетизації до попереднього року (x). У результаті розрахунків було отримано таке рівняння лінійної регресії:

$$y = 0,9770 + 0,6593 x, \quad (1)$$

де y – темп приросту реального ВВП до попереднього року, %; x – приріст рівня монетизації економіки до попереднього року, п. п.

Аналіз одержаних результатів свідчить, що зв'язок між обраними показниками прямий, тобто приріст рівня монетизації економіки сприяє підвищенню темпів зростання реального валового внутрішнього продукту. Економічна інтерпретація одержаних результатів дає змогу припустити, що за підвищення рівня монетизації економіки на 1 п. п. темп приросту реального валового внутрішнього продукту може збільшитися на 0,659 п. п.

За шкалою Чеддока рівень зв'язку між обраними факторами класифікується як «помірний». Коефіцієнт кореляції становить $r = 0,4772$, а коефіцієнт детермінації – $R^2 = 0,2277$. Таке значення коефіцієнта детермінації свідчить, що в 22,8% ситуацій приріст рівня монетизації приводить до приросту темпів зростання реального ВВП. Решту 77,2% змін темпів приросту реального валового внутрішнього продукту можна пояснити факторами, що не враховані в моделі, оскільки, як зазначалося раніше, монетизація є складним комплексним явищем.

Достовірність розрахованої моделі підтверджується тим, що фактичне значення критерія Стьюдента становило $t = 2,369$ і перевищувало його критичне значення $t_{кр} = 2,093$. Фактичне значення критерія Фішера дорівнювало $F = 5,61$ і перевищувало його табличне значення $F_{табл} = 4,38$. Середня похибка апроксимації становила 13,26% (табл. 1). Це означає, що зв'язок між темпами приросту реального валового внутрішнього продукту та показником приросту рівня монетизації економіки є статистично значущим.

Таблиця 1

Показники якості рівняння регресії, що характеризує вплив монетизації економіки України на економічне зростання в 1999-2017 рр.

Показник	Значення
1. Коефіцієнт кореляції	0,477
2. Коефіцієнт детермінації	0,228
3. Середній коефіцієнт еластичності	0,486
4. Середня похибка апроксимації	13,26

Джерело: розрахунки автора

На основі теоретичного аналізу та вивчення наукової літератури [7, с. 16; 9, с. 40; 17, с. 170; 30, с. 32; 34, с. 29; 35, с. 72] можна було очікувати, що вплив рівня монетизації на темпи приросту номінального валового внутрішнього продукту буде значно суттєвішим. Для цього на основі даних Національного банку України та Державної служби статистики України за 1999-2017 рр. було побудовано рівняння лінійної регресії:

$$y = 19,4198 - 0,2216 x, \quad (2)$$

де y – темп приросту номінального ВВП до попереднього року, %; x – приріст рівня монетизації до попереднього року, п. п.

Однак проведений аналіз показав, що розраховане рівняння (2) не є статистично значущим. Так, коефіцієнт кореляції становив $r = -0,1072$, коефіцієнт детермінації – $R^2 = 0,01146$. Коефіцієнт еластичності був меншим за 1 ($-0,0162$), а значення критеріїв Стьюдента і Фішера – меншими за табличні, що свідчить про відсутність зв'язку між обраними показниками.

Таким чином, можна дійти висновку, що приріст рівня монетизації економіки не впливає на темпи приросту номінального валового внутрішнього продукту. Можна вважати, що це автономні процеси. Натомість головним чинником приросту номінального валового внутрішнього продукту в досліджуваному періоді були саме високі темпи інфляції.

Такий висновок підтверджується розрахунками взаємозв'язку між рівнем монетизації та рівнем інфляції, виконаними за 1999-2017 рр. У результаті розрахунків одержано таке рівняння:

$$y = 44,9741 - 0,04166 x, \quad (3)$$

де y – рівень монетизації економіки, %; x – рівень інфляції (за ІСЦ), %.

Одержані результати свідчать, що коефіцієнт кореляції становить $r = 0,00104$, а коефіцієнт детермінації – $R^2 = 0,032182$. За таких умов можна констатувати, що зв'язок між рівнем інфляції та рівнем монетизації економіки відсутній.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що між динамікою рівня монетизації економіки і темпами економічного зростання є досить тісний зв'язок. Проведені в статті розрахунки дають змогу стверджувати, що приріст рівня монетизації на 1 п. п. сприяє підвищенню темпів приросту реального валового внутрішнього продукту на 0,659 п. п.

Водночас розрахунки не підтвердили статистичну значущість взаємозв'язку між динамікою рівня монетизації та темпами приросту номінального валового внутрішнього продукту, а також між темпами інфляції та рівнем монетизації економіки. Це свідчить про те, що монетизація є складним економічним явищем, яке формується під впливом специфічних факторів.

Тому управління процесом монетизації економіки слід розглядати як сукупність пов'язаних між собою цілеспрямованих і послідовних дій центрального банку, фінансово-кредитних установ і держави у сфері регулювання грошового обігу з метою одержання результатів, які покликані забезпечити фінансову стабільність та економічне зростання.

Першочерговими заходами у сфері підвищення рівня монетизації економіки повинні бути: забезпечення макроекономічної стабільності; реалізація науково обґрунтованої стратегії грошово-кредитної політики центрального банку; вдосконалення механізмів рефінансування банків; фінансове оздоровлення банківської системи і проведення банками виваженої кредитної та депозитної політики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Міщенко С.В. Економічна сутність процесу монетизації та його роль у забезпеченні розвитку економіки та стабільності фінансової системи / С.В. Міщенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2015. № 10(175). С. 40-45.
2. Міщенко С.В. Проблеми оцінки впливу стабільності функціонування грошово-кредитної сфери на економічну безпеку країни / С.В. Міщенко // Фінанси України. 2010. № 7. С. 35-49.
3. Міщенко С.В. Влияние уровня монетизации экономики на динамику денежной массы / С. Мищенко // Экономика и банки. 2014. № 1. С. 16-24.
4. Науменкова С.В. Влияние устойчивости денежного обращения на экономический рост / С.В. Науменкова, С.В. Мищенко // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. 2013. № 3. С. 14-23.
5. Naumenkova S. Transition to Inflation Targeting in Ukraine: New Tools for Monetary Policy / S. Naumenkova, O. Malyutin, S. Mishchenko // Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics. 2015. № 166. С. 31-39.
6. Науменкова С.В. Підвищення доступності фінансових послуг: актуальні питання регуляторної практики / С.В. Науменкова // Фінанси України. 2013. № 10. С. 20-33.
7. Петріна А. Міжнародний досвід реструктуризації банківської системи за участі держави / А. Петріна // Вісник НБУ. 2011. № . С. 12-17.
8. Жупанин В.В. Організація залучення заощаджень населення на основі випуску казначейських зобов'язань України / В.В. Жупанин // Фінанси України. 2008. № 2. С. 44-58.
9. Іванов В.В. Економіко-правові колізії дослідження фінансових ринків / В.В. Іванов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2013. № 153. С. 35-41.
10. Крилова В.В. Еволюція банківського нагляду: європейський досвід / В.В. Крилова, Є.А. Швець // Вісник НБУ. 2007. – № 7. С. 5-11.
11. Кротюк В.Л. Еволюція підходів до оцінки капіталу в Базельських угодах / В.Л. Кротюк // Банківська справа. 2005. № 4. С. 3-9.
12. Міщенко В.І. Організація ф'ючерсного валютного ринку / В.І. Міщенко, С.В. Науменкова // Фінанси України. 1998. № 10. С. 60-69.
13. Міщенко В.І. Методологічні та методичні проблеми запровадження таргетування інфляції / В.І. Міщенко // Вісник НБУ. 2006. № 5. С. 22-32.
14. Міщенко В.І. Особливості посткризового реформування фінансового сектору України / В.І. Міщенко // Фінанси України. 2010. № 10. С. 3-14.
15. Соколов Б.І. Роль платіжних систем в забезпеченні устійчивого розвитку національної економіки / Б.І. Соколов, С.В. Мищенко // Проблемы современной экономики. 2015. № 2(54). С. 163-168.
16. Сомик А. Базові транспарентні документи грошово-кредитної політики: європейський досвід і перспективи впровадження в Україні / А. Сомик, І. Шумило // Вісник НБУ. 2010. № 2. С. 3-9.
17. Науменкова С.В. Влияние денежно-кредитной политики центрального банка на стимулирование экономического роста / С.В. Науменкова, В.И. Мищенко // Проблемы современной экономики. 2015. № 2. С. 168-174.
18. Мищенко С.В. Стимулирование кредитования как фактор экономического роста / С.В. Мищенко // Вестник Финансового университета. 2013. № 1(73). С. 35-45.
19. Науменкова С. Фінансова інклюзивність та проблеми забезпечення доступу населення до базових фінансових послуг в Україні / С. Науменкова // Вісник НБУ. 2014. № 11. С. 31-37.
20. Гнучкий режим курсоутворення: етапи запровадження та можливі наслідки для економічного розвитку України: науково-аналітичні матеріали. Вип. 15. К.: Національний банк України, 2010. 124 с.
21. Науменкова С. Регулирование денежного обращения на основе использования методов и инструментов денежно-кредитной политики / С. Науменкова, С. Мищенко // Вісник Київського національного університету. Економіка. 2013. № 147. С. 66-72.
22. Буй Т.Г. Використання структурованих цінних паперів для фінансування корпорацій в Україні / Т.Г. Буй // Фінанси України. 2010. № 2. С. 89-101.
23. Науменкова С. Базель I, II, III: розвиток підходів для зміцнення регуляторної основи / С. Науменкова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2015. № 12. С. 39-48.
24. Міщенко С. Удосконалення управління економічним капіталом банку з урахуванням ризику ліквідності / С. Міщенко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2008. № 3. С. 90-93.
25. Науменкова С.В. Сучасні проблеми капіталізації банківської системи України / С.В. Науменкова, В.І. Міщенко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2013. № 2. С. 3-11.
26. Приходько Б.В. Трансформація ролі і функцій центральних банків в посткризовий період / Б.В. Приходько, І.В. Соркин, С.В. Науменкова // Экономика и банки. 2014. № 1. С. 7-15.
27. Науменкова С.В. Функціонування недержавних пенсійних фондів на ринку фінансових послуг України / С.В. Науменкова // Фінанси України. 2010. № 4. С. 3-16.
28. Теорія і практика грошового обігу та банківської справи в умовах глобальної фінансової неста-

більності: монографія / за ред. О.В. Дзюбляка. Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В., 2017. 298 с.

29. Науменкова С.В. Обстеження збалансованості попиту та пропозиції на кредитному ринку: досвід центральних банків / С.В. Науменкова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2014. № 10(163). С. 51-57.

30. Міщенко С. Економіко-статистичний аналіз факторів монетизації економіки / С. Міщенко // Вісник НБУ. 2012. № 1. С. 31-33.

31. Шумило І. Теоретичні і практичні аспекти аналізу стану фінансової системи економіки / І. Шумило, Р. Лисенко // Вісник НБУ. 2006. № 3. С. 6-11.

32. Міщенко С. Вдосконалення інституційної структури нагляду за фінансовим сектором / С. Міщенко // Банківська справа. 2007. № 1. С. 41-56.

33. Міщенко В.І. Проблеми вдосконалення управління державними корпоративними правами / В.І. Міщенко, С.В. Науменкова // Економіка України. 2002. № 5. С. 29-36.

34. Сомик А. Доларизація: причини та наслідки для економіки України / А. Сомик // Вісник НБУ. 2007. № 5. С. 28-31.

35. Міщенко В.І. Світові тенденції монетизації економіки / В.І. Міщенко, С.В. Науменкова, І.М. Льон // Фінанси України. 2017. № 9. С. 53-74.

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ ЯК СКЛАДНИК РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ВИПЕРЕДЖАЮЧОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

THE FINANCIAL POLICY OF STIMULATING THE DEVELOPMENT OF THE REAL SECTOR OF THE ECONOMY AS A COMPONENT OF THE IMPLEMENTATION OF A PROACTIVE ECONOMIC DEVELOPMENT CONCEPT

У статті обґрунтовано теоретичні і методологічні основи, прикладні аспекти формування сучасної фінансової політики як інструменту стимулювання розвитку реального сектору економіки. Визначено місце податкового регулювання як складника реалізації концепції випереджаючого економічного розвитку. Обґрунтовано необхідність запровадження системи податкових кредитів на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, що дасть змогу покращити інституційні умови державної фінансової підтримки розвитку галузей економіки у середньо- та довгостроковій перспективі.

Ключові слова: фінансова політика, реальний сектор, податок, оподаткування, податкове регулювання, економічний розвиток.

В статье обоснованы теоретические и методологические основы, прикладные аспекты формирования современной финансовой политики как инструмента стимулирования развития реального сектора экономики. Определено место налогового регулирования как составляющей реализации концепции опережающего эконо-

мического развития. Обоснована необходимость введения системы налоговых кредитов на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, что позволит улучшить институциональные условия государственной финансовой поддержки развития отраслей экономики в средне- и долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: финансовая политика, реальный сектор, налог, налогообложение, налоговое регулирование, экономическое развитие.

The article substantiates the theoretical and methodological foundations, applied aspects of the formation of modern financial policy as a tool for stimulating the development of the real sector of the economy. The place of tax regulation as a component of the implementation of the concept of proactive economic development is determined. The necessity to introduce a system of tax credits for research and development, which will allow improving the institutional conditions of state financial support for the development of economic sectors in the medium and long term, is substantiated.

Key words: financial policy, real sector, tax, taxation, tax regulation, economic development.

УДК 336.027

Нікітшин А.О.

к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів
Вінницький торговельно-
економічний інститут
Київського національного торговельно-
економічного університету

Постановка проблеми. Фінансова політика держави – це сукупність розподільних і перерозподільних заходів, які проводить держава, з мобілізації надходжень та використання фінансових ресурсів для забезпечення економічного та соціального розвитку країни. Метою фінансової політики є оптимальний розподіл ВВП між галузями народного господарства, соціальними групами населення, територіями. На цій основі в країні має забезпечу-

ватися стійке зростання економіки, вдосконалення її структури, створення сприятливих умов для розвитку підприємств реального сектору економіки усіх форм власності. Фінансова політика має забезпечувати розвиток реального сектору економіки на інвестиційно-інноваційній основі з урахуванням безпекового, економічного, інноваційного, конкурентоспроможного складників, що зумовлює актуальність теми проведеного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання реалізації фінансової політики щодо стимулювання розвитку реального сектору економіки досліджувалися такими науковцями, як О.І. Волот, О.С. Заклекта-Берестовенко, А.А. Мазаракі, О.М. Москаленко, І.М. Пліско, Ю.В. Федорова та інші. Незважаючи на певні наукові напрацювання у цьому напрямі, питання формування фінансової політики як інструменту стимулювання розвитку реального сектору економіки залишаються не повністю розкритими.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретичних і методологічних основ та прикладних аспектів формування фінансової політики як інструменту стимулювання розвитку реального сектору економіки, реалізації концепції випереджаючого економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реальний сектор економіки є сукупністю галузей економіки, які виробляють товари і послуги у матеріальній і в нематеріальній формах. О.І. Волот та І.М. Пліско, узагальнивши окремі трактування сутності та змісту економічної категорії «реальний сектор економіки», вважають, він є: «одним із секторів національної економіки, до якого входять суб'єкти господарювання, що безпосередньо створюють валову додану вартість та формують валовий внутрішній продукт і національний дохід, виробляючи матеріальні та нематеріальні товари та послуги, які не відносяться до фінансового сектору економіки» [1, с. 25].

Він є головним сектором, в якому виробляється валовий внутрішній продукт та створюється валова додана вартість під час здійснення економічної діяльності (табл. 1).

Відповідно до даних Державної служби статистики України, за підсумками 2016 р. найбільша

частка валової доданої вартості у валовому внутрішньому продукті за виробничим методом у фактичних цінах спостерігалася у сільському господарстві, лісовому господарстві та рибному господарстві – 11,7%, переробній промисловості – 12,2%, оптовій та роздрібній торгівлі; ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів – 13,3%, транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності – 6,6%, операціях із нерухомим майном – 6,1%, добувній промисловості і розробленні кар'єрів – 5,5%, державному управлінні й обороні; обов'язковому соціальному страхуванні – 5,2%. Статистичні дані свідчать, що за виробництвом та розподілом валового внутрішнього продукту такі види економічної діяльності у 2010-2016 роках є лідерами.

Статистичні дані також засвідчують орієнтованість галузей вітчизняної економіки на виробництво традиційної індустріальної продукції з низькою валовою доданою вартістю, що ускладнює її реалізацію на перспективних для подальшого розвитку ринках.

Значний вплив на розвиток реального сектору економіки мають: бюджетна, податкова, грошово-кредитна та інвестиційна політика, науково-технічний прогрес. У сучасних умовах ринкові важелі регулювання неспроможні повною мірою забезпечити розвиток національної економіки. Тому важливого значення набуває економічна політика держави та такі важливі її складники, як бюджетна, грошово-кредитна, фінансово-валютна та податкова політика [3]. Остання впливає на співвідношення між обсягами сукупного попиту та сукупної пропозиції, обсяг національного продукту, рівень зайнятості, добробут громадян, ефективність та стабільність економіки держави.

Податкова політика є інструментом, застосування якого дає можливість уряду держави призупинити

Таблиця 1

Частка валової доданої вартості за видами економічної діяльності у валовому внутрішньому продукті (виробничим методом у фактичних цінах), відс. ¹

Назва виду економічної діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	7,4	8,2	7,8	8,8	10,2	12,1	11,7
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	5,9	6,5	5,8	5,5	5,0	4,8	5,5
Переробна промисловість	13,2	11,9	12,4	11,3	12,2	11,9	12,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	14,4	14,9	14,3	14,5	14,7	13,8	13,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	7,7	7,9	7,0	7,1	6,4	6,8	6,6
Інформація та телекомунікації	3,1	3,0	3,1	3,3	3,3	3,7	3,7
Операції з нерухомим майном	5,3	5,3	5,9	6,5	6,2	6,2	6,1
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	4,6	4,1	4,3	4,7	5,0	4,8	5,2
Освіта	5,0	4,6	5,1	5,3	4,8	4,2	3,7
Інші види діяльності	21,9	20,0	20,6	20,6	19,4	16,9	16,7

¹ За 2010-2013 рр. дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, за 2014-2016 рр. – також без частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором на основі [2]

спад виробництва, запобігти інфляційним процесам та небажаним змінам у споживчих та інвестиційних витратах. Нездатність владних структур проводити належним чином податкову політику може привести до глибоких економічних потрясінь, погіршення становища національного виробника, зниження життєвого рівня населення [4].

Державна фінансова політика має забезпечувати підтримку та розвиток високих технологій шляхом податкового стимулювання високотехнологічних галузей економіки, підвищення інтенсивності витрат приватного та державного секторів економіки на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) [5]. Класифікація (ОЕСР) до таких галузей відносить: галузь інфор-

маційних технологій, аерокосмічну, фармацевтичну, виробництво електроніки та телекомунікаційного обладнання, виробництво медичної, високоточної та оптичної техніки.

Середньо- та високотехнологічні галузі економіки виробляють електричні машини та апарати, автомобілі, причепа та напівпричепа, товари хімії (крім фармацевтичних препаратів), залізничне та транспортне обладнання, машини та обладнання. Середні та низькотехнологічні галузі – будівництво та ремонт суден і човнів, виробництво гуми та пластмаси, коксу, очищених нафтопродуктів та ядерного палива, інших неметалевих мінеральних виробів, основних металів та виробів з металу. Низькотехнологічні галузі займаються

Таблиця 2

Найбільша частка товарів у товарній структурі зовнішньої торгівлі України у 2017 р. з урахуванням міжнародної класифікації розвитку високих технологій в галузях економіки країн-членів ОЕСР¹

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт		Імпорт	
	тис. дол. США	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % до загального обсягу
Високотехнологічна продукція галузей економіки				
30 фармацевтична продукція	192111,3	0,4	1767455,8	3,6
88 літальні апарати	29029,1	0,1	28705,0	0,1
90 прилади та апарати оптичні, фотографічні	151566,7	0,4	782952,3	1,6
Середньо- та високотехнологічна продукція галузей економіки				
38 різноманітна хімічна продукція	108280,5	0,3	1255031,9	2,5
86 залізничні локомотиви	219663,6	0,5	168261,7	0,3
87 засоби наземного транспорту, крім залізничного	132687,2	0,3	3965689,6	8,0
84 реактори ядерні, котли, машини	1728053,5	4,0	5776818,0	11,7
85 електричні машини	2548778,6	5,9	4125804,9	8,3
Середньо- та низькотехнологічна продукція галузей економіки				
26 руди, шлак і зола	2735727,6	6,3	554589,9	1,1
27 палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	790227,9	1,8	11699572,3	23,6
31 добрива	129233,8	0,3	1126827,3	2,3
39 пластмаси, полімерні матеріали	465973,1	1,1	2460339,3	5,0
40 каучук, гума	95162,0	0,2	785461,1	1,6
89 судна	244506,0	0,6	19430,8	0,0
72 чорні метали	8666248,4	20,0	1134649,1	2,3
73 вироби з чорних металів	896540,2	2,1	807163,8	1,6
Низько технологічна продукція галузей економіки				
02 м'ясо та їстівні субпродукти	531240,1	1,2	112024,7	0,2
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	494207,3	1,1	84884,5	0,2
10 зернові культури	6501134,3	15,0	176756,1	0,4
12 насіння і плоди олійних рослин	2060121,4	4,8	358269,9	0,7
15 жири та олії тваринного або рослинного походження	4605666,2	10,6	266616,4	0,5
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	417349,4	1,0	47591,0	0,1
23 залишки і відходи харчової промисловості	1051170,0	2,4	167720,3	0,3
44 деревина і вироби з деревини	1204308,0	2,8	241492,9	0,5
48 папір та картон	450888,6	1,0	813834,3	1,6
62 одяг та додаткові речі до одягу, текстильні	378721,2	0,9	187919,6	0,4

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: складено автором за даними [2]

виробництвом та переробкою дерева, целюлози, паперу, паперових виробів, поліграфії, продуктів харчування, напоїв та тютюну, текстилю, текстильних виробів, шкіри та взуття [6].

У вітчизняних соціально-економічних умовах розвитку країни, як слушно відмічає А.А. Мазаракі, легка промисловість (виробництво шкіри, хутра, текстилю, виробів із них і взуття), незважаючи на її низьку технологічність, теж є важливою для економіки країни через значну ємність внутрішнього ринку одягу і взуття, більш високі порівняно з переробною промисловістю загалом показники результативності та ефективності, нижчу затратомісткістю виробництва [7, с. 82].

Аналізуючи товарну структуру вітчизняного експорту, відмітимо, що значна частка припадає на:

- низькотехнологічну продукцію галузей економіки: зернові культури (15% від загального обсягу), жири та олії тваринного або рослинного походження (10,6%), насіння та плоди олійних рослин (4,8%);

- середньо- та низькотехнологічну продукцію: чорні метали (20,0%), руди, шлак і золу (6,3%).

Україна є одним із найбільших експортерів низько-, середньо- та низькотехнологічної продукції: соняшникової олії (1 місце у світі), напівфабрикатів чорного металу (2 місце), кукурудзи (3 місце), залізної руди (5 місце), пшениці та борошна (6 місце).

Натомість частка високотехнологічної продукції галузей економіки у загальному обсязі експорту є незначною: фармацевтична продукція (0,4%), літальні апарати (0,1%), прилади та апарати оптичні, фотографічні (0,4%). Деяко більшим є експорт середньо- та високотехнологічної продукції, такої як різноманітна хімічна продукція (0,3%), залізничні локомотиви (0,5%), засоби наземного транспорту, крім залізничного (0,3%), реактори ядерні, котли, машини (4,0%), електричні машини (5,9%).

Негативна ситуація притаманна і для імпорту, де досить високою є частка середньо- та низькотехнологічної продукції (табл. 2).

Заходи вітчизняного податкового регулювання необхідно реалізовувати з урахуванням необхідності зменшення від'ємного внеску чистого експорту в економічне зростання за рахунок зменшення імпортоємності стратегічних галузей економіки. Це може бути досягнуто за рахунок податкового стимулювання інновацій та розвитку нових технологій у процесі модернізації таких галузей.

Механізм податкового регулювання має бути адаптивним та когерентним до державної політики розвитку галузей економіки. Розпорядженням від 14 серпня 2013 р. № 843-р Кабінет Міністрів України визначив перелік пріоритетних галузей економіки [8]. До таких віднесено:

- агропромисловий комплекс (виробництво, зберігання харчових продуктів, у тому числі дитячого харчування, а також виробництво біопалива з орієнтацією на імпортозаміщення);

- житлово-комунальний комплекс (створення об'єктів поводження з відходами (побутовими, промисловими та відходами, які утворилися в результаті добування та перероблення корисних копалин і виробництва електричної та теплової енергії);

- будівництво, реконструкцію і технічне переоснащення у сфері теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення;

- машинобудівний комплекс (виробництво нових та імпортозаміщуючих видів комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, машин і устаткування, електричного устаткування, автотранспортних та інших транспортних засобів);

- транспортну інфраструктуру (будівництво, реконструкцію і технічне переоснащення у сфері транспортної інфраструктури);

- курортно-рекреаційну сферу і туризм (будівництво курортно-рекреаційних об'єктів та об'єктів туристичної інфраструктури);

- переробну промисловість (імпортозаміщуюче металургійне виробництво).

Як зазначає О.М. Москаленко, одним із складових елементів випереджаючого економічного розвитку є комплекс високих технологій і нових динамічних галузей [9, с. 11]. Аналізуючи розвиток технологічних укладів у різних країнах, зазначаємо, що для України є характерною середня частка обсягу загального виробництва у ВВП – III технологічного укладу (електротехнічне, важке машинобудування, виробництво та прокат сталі, лінії електропередач, неорганічна хімія та ін.), більша частка IV технологічного укладу (автомобілебудівництво, кольорові метали, синтетичні матеріали, виробництво товарів тривалого використання) та мала частка V технологічного укладу (електронна, вимірювальна, оптико-волоконна техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудівництво, інформаційні послуги). Для порівняння, у США та Китаї більша частка обсягу загального виробництва у ВВП V технологічного укладу та середня частка VI технологічного укладу (наноенергетика, молекулярні, клітинні, нанотехнології, нанобіотехнології, нанобіоніка, мікроелектронні технології, наноматеріали та ін.) [10].

Тільки у 2017 р. 1000 найбільших корпорацій світу збільшили свої інвестиції в науково-дослідницькі роботи (R&D) на 3,2%, а загальні витрати сягнули 702 млрд. дол. США. Провідною країною, фірми якої інвестують у нові розробки, є США [11].

В Економічному огляді Світового банку від 10 квітня 2018 р. зазначається, що у 2017 р. ВВП України зріс на 2,5% (після 2,3% у 2016 р.), що є слабким відновленням, оскільки йому передувало сукупне 16% скорочення у 2014-2015 роках. Як відмітила Директор Світового банку у справах Білорусі, Молдови та України Сату Кахконен, «прискорення економічного зростання необхідне для покращення рівня життя україн-

ців, які ще досі потерпають від наслідків кризи 2014-2015 рр.» [12].

Значна тривалість фази та глибина падіння вітчизняного ВВП і промислового виробництва зумовлює необхідність переходу від концепції наздоганяючого розвитку до концепції випереджаючого економічного розвитку, що дасть змогу нашій країні відмовитися від статусу «сировинного придатку», ринку «дешевої» робочої та збуту «дешевої» продукції. Таким чином, є необхідним запровадження якісно нових податкових інструментів інституційного мотиваційного механізму стимулювання економічного розвитку на основі інноваційно-інвестиційного підходу, які б відповідали основним засадам та принципам випереджаючого економічного розвитку (табл. 3).

Необхідно посилювати та розширювати фінансове регулювання системи інноваційного розвитку як складника стратегії випереджаючого економічного розвитку на основі якісно нових податкових інструментів та механізмів з урахуванням синергетичного підходу за рахунок підсилення та узгодження взаємодії складників системи взаємопов'язаної сукупності «галузі економіки – бюджет – соціально-економічний розвиток країни». Реальний сектор економіки формує найбільші розміри та частку у загальній структурі податкових надходжень, впливаючи таким чином на бюджетну політику держави, визначає фіскальні можливості для забезпечення бюджетного фінансування програм соціального та економічного розвитку країни.

За даними офісу великих платників податків Державної фіскальної служби України, розподіл податкових надходжень у загальній структурі за галузями економіки був таким: переробна промисловість – 28,6% (у 2016 р. – 28,7%); добувна галузь – 24,8% (2016 р. – 20,5%), електроенергетика – 10,8% (2016 р. – 9,9%),

оптова та роздрібна торгівля – 10,5% (2016 р. – 12,0%), транспортна галузь – 9,0% (2016 р. – 9,8%), інші галузі – 16,3% (2016 р. – 19,1%) [14].

Вибір моделі фінансової політики та інструментів її реалізації варто здійснювати з урахуванням циклічності в соціально-економічному розвитку країни. У сучасних умовах необхідно активно використовувати інструменти податкового регулювання розвитку реального сектору економіки як складника фінансових механізмів і інструментів, покликаних сприяти переходу від політики стабілізації до політики економічного зростання за рахунок розширення системи податкового стимулювання розвитку галузей економіки на інноваційно-інвестиційній основі.

З метою створення нових робочих місць, заохочення науково-дослідної та інноваційної діяльності та ефективного функціонування й удосконалення механізму підвищення конкурентоспроможності вітчизняних галузей економіки на світових ринках продукції у ринкових умовах необхідно запровадити систему податкових важелів: податкових кредитів на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (R&D Tax credit), що дасть змогу покращити інституційні умови державної фінансової підтримки розвитку таких галузей у середньо- та довгостроковій перспективі.

У вітчизняному імпорті значна частка високо-, середньо- та високотехнологічної продукції галузей економіки із значною доданою вартістю: фармацевтична продукція – 3,6%, прилади та апарати оптичні, фотографічні – 1,6%, різноманітна хімічна продукція – 2,5%, засоби наземного транспорту, крім залізничного – 8,0%, реактори ядерні, котли, машини – 11,7%, електричні машини – 8,3%.

Зазначена ситуація, особливо у галузях, які виробляють різноманітну хімічну продукцію, засоби

Таблиця 3

Основні засади та принципи випереджаючого економічного розвитку

Основні засади	Основні принципи
1) інноваційний характер розвитку в основі економічної системи на базі досягнень науково-технічного прогресу;	1) збалансованість економічного розвитку;
2) випередження досягнутих можливостей економіки та її потреб через багатократне зростання продуктивності та загальної ефективності економіки;	2) створення рівних стартових умов для запуску інноваційних галузей;
3) розвиток економіки на випередження на основі систем стратегічного прогнозування та передбачення ключових пріоритетних напрямів розвитку науки, техніки і технології, а відповідно – галузей промисловості;	3) визнання найвищою цінністю людини через інвестиції в людський капітал на рівні, що відповідає потребам випереджаючого економічного розвитку;
4) завчасна підготовка фахівців для галузей економіки наступного технологічного способу виробництва;	4) завчасне закладення базису нового технологічного способу виробництва в діючому технологічному укладі;
5) створення передумов для реалізації і забезпечення нових потреб суспільства не тільки у матеріальних благах, а насамперед в якості життя кожної окремо взятої людини у системі духовно-матеріальних координат.	5) узгодженість державної економічної політики зі стратегічними цілями розвитку та потребами суспільства.
	6) використання методів передбачення і прогнозування науково-технологічного розвитку;
	7) забезпечення рівності в доступі населення до всіх суспільних благ;
	8) комплексність, сталість і системність урядових заходів із підтримки інноваційних галузей;

Джерело: складено автором на основі [13, с. 234-235]

наземного транспорту, крім залізничного, реактори ядерні, котли, машини, електричні машини, має наслідком від'ємний внесок чистого експорту в економічне зростання в країні. Тільки у 2017 р. на таку продукцію витрачено 15 123 344,4 тис. дол. США. Саме тому є актуальним запровадження системи податкових важелів – податкових кредитів на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (R&D Tax credit) для платників податків і зборів галузей економіки, які займаються: розробленням і випуском продукції п'ятого і шостого технологічного укладу; проектуванням інноваційного технологічного устаткування та інноваційних технологій виробництва клітин; досягненням відповідності нормам викидів шкідливих речовин під час виробництва; удосконаленням виробничих процесів за допомогою їх автоматизації; розробленням і впровадженням нових систем безпеки на виробництві; підвищенням якості продукції, врожайності, економічної та операційної ефективності виробництва; оптимізацією виробничих процесів; впровадженням у виробництво нових виробничих стандартів та процесів.

Необхідно удосконалювати податкове стимулювання фармацевтичної галузі (виробництво лікарських засобів і виробів медичного призначення; розроблення нових медичних препаратів та підвищення термінів їх зберігання, медичного обладнання та інструментів нового покоління; впровадження автоматизації та роботизації у виробничий процес; проведення клінічних випробувань нових медичних препаратів, у тому числі для відповідності іноземним нормативним вимогам; створення нових біотехнологій).

Нашій країні необхідно розвивати експортний потенціал стратегічно важливих авіаційної та ракетно-космічної галузей економіки (експортна виручка у 2017 р. – лише 29 029,1 тис. дол. США). Продукція таких галузей є «візитною карткою» країни у сфері міжнародного співробітництва та торгівлі, а тому необхідно запровадити податкові кредити на НДДКР для платників податків і зборів, які розробляють нові або покращують діючі та впроваджують інноваційні: моделі космічного або літального апарату, способи збільшення його потужності та зменшення ваги; технології та методи виробництва; методи кріплення елементів конструкцій та засоби для їх склеювання; сплави конструкційних матеріалів; методи формування, обробки і зварювання металів; способи обробки та покращення поверхні літальних апаратів; процедури термічної обробки; способи збільшення продуктивності та зменшення циклів виробництва; методи тестування та перевірки, які сприяють покращенню якості продукції; способи збільшення потужності та зменшення ваги; масштабні виробничі процеси; автоматизовані та роботизовані виробничі процеси; сплави і композиційні матеріали.

З огляду на те, що у 2017 р. найбільша сума та частка імпорту – 11 699 572,3 тис. дол. США та 23,6% до загального обсягу відповідно припадала на палива мінеральні, нафту і продукти її перегонки, важливим є податкове регулювання ресурсозбереження, що дасть змогу зменшити енергетичний складник високого рівня імпортоємності вітчизняного ВВП.

У межах розбудови системи національної безпеки України за умов зовнішньої гібридної агресії питання забезпечення енергоефективності та енергозбереження є одним із ключових для забезпечення національних економічних інтересів. Від його вирішення залежить подальший економічний та соціальний розвиток країни, що вимагає підвищення інституційного потенціалу податкового регулювання у напрямі стимулювання заходів з енергоефективності та енергозбереження: проектування та розроблення енергозберігаючих форм будівель, будівельних фасадів, високоенергоефективного освітлення, систем кондиціонування повітря, альтернативних систем опалення та охолодження; створення матеріалів, які підвищують провідність електроенергії; будівництва енергозберігаючих будівельних конструкцій; сертифікації LEED «Leadership in Energy and Environmental Design»; програмування електронних систем керування енергоощадністю.

Податкове регулювання діяльності підприємств будівельної галузі має стимулювати будівництво, реконструкцію та технічне переоснащення будівель із метою зменшення обсягів споживання енергоресурсів та залучення сучасних енергоефективних технологій.

Традиційно висока експортна орієнтованість та значні надходження експортної виручки продукції металургійної (чорні метали – 8 666 248,4 тис. дол. США, вироби з чорних металів – 896 540,2 тис. дол. США) та аграрної галузі (зернові культури – 6 501 134,3 тис. дол. США, жири та олії тваринного або рослинного походження – 4 605 666,2 тис. дол. США, насіння і плоди олійних рослин – 2 060 121,4 тис. дол. США) дає змогу забезпечувати стабільну ситуацію на міжбанківському валютному ринку.

Податкове регулювання повинно створювати фінансові умови для протидії імпортній експансії та стимулювати вітчизняних експортно орієнтованих виробників задовольняти попит на товари не лише на зовнішніх, але й на внутрішньому ринку. Для вітчизняного металургійного виробництва є можливість для імпортозаміщення: імпорт чорних металів у 2017 р. становив 1 134 649,1 тис. дол. США (2,3% до загального обсягу), а виробів із чорних металів – 807 163,8 тис. дол. США (1,6% до загального обсягу).

До інноваційних витрат, які можуть підлягати податковому регулюванню податковими креди-

тами в галузі металургії, можливо віднести витрати на: розроблення нових та удосконалення діючих процесів, технологій обробки, способів переробки матеріалів у відходах виробництва; підвищення міцності матеріалів виробництва; розроблення нових композиційних матеріалів; нові системи тестування продукції; покращення методів зварювання металів; розроблення нового обладнання для випуску продукції; удосконалення процесів штампування; покращення надійності матеріалів; автоматизацію виробничих процесів; покращення технології виробництва; зменшення забрудненості металів.

Нагальним є підвищення ефективності використання природних ресурсів країни як складника конкурентних переваг на зовнішніх ринках за рахунок удосконалення механізмів податкового регулювання розвитку агропромислового комплексу. Надання податкових кредитів має сприяти збільшенню обсягів виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю, підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на світових товарних ринках, продовольчої та фінансової безпеки країни. Такими інструментами податкового регулювання можуть скористатися сільськогосподарські товаровиробники, які здійснюють діяльність, пов'язану зі збільшенням засвоєваності кормів; розробленням і впровадженням інноваційних технологій очищення сільськогосподарської продукції від забруднення; зменшенням відходів виробництва; запровадженням систем очищення стічних вод; удосконаленням систем зберігання продукції; збільшенням ефективності попередньої обробки продукції; удосконаленням процесів сегрегації зараженої і якісної продукції; підвищенням поживності продукції; розробленням інноваційного продукту, який є новим для внутрішнього та зовнішніх ринків, нових біологічних консервантів, які збільшують терміни зберігання продукції, методів селекції, продуктів із подовженим терміном зберігання; впровадженням у виробничі процеси системи управління якістю та безпечністю продукції відповідно до міжнародних стандартів – ISO 22000:2005 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга», ISO 22006:2009 «Системи менеджменту якості – Настанови щодо застосування ISO 9001:2008 в рослинництві», а також галузевих та регіональних стандартів, що нині набули міжнародного статусу: GAPs, GlobalGAP, BRC, IFS; впровадженням нових методів підвищення врожайності та технологій вирощування; розробленням і практичним впровадженням нових способів захисту сільськогосподарських культур від хвороб; покращенням техніки збору врожаю сільськогосподарських культур.

Податкове регулювання має бути спрямоване на розвиток галузі туризму і курортів шляхом

стимулювання приватних інвестицій. Таке стимулювання може бути здійснене шляхом запровадження податкових канікул (застосування нульової ставки) для платників податку на прибуток підприємств, які здійснюють інвестування, проводять розширення, модернізацію в цій галузі. Практичний досвід Індії засвідчив, що п'ятирічні податкові канікули дали стимул потужним світовим туристичним інвесторам побудувати в цій країні мережу готелів, курортів та конференц-центрів (Hilton, Accor, Marriott, Berggruen, Cabana, Premier Travel Inn та InterContinental). Крім того, такі компанії вже оголосили про плани інвестувати у туристичну галузь країни у майбутньому. У деяких штатах Індії під час будівництва нових парків розваг та канатних доріг надається 100% п'ятирічне звільнення інвесторів від оподаткування [15, с. 24, 69].

Іншими інструментами податкового стимулювання розвитку галузі можуть стати податкові кредити на певний період для платників податків, які інвестують ресурси у пріоритетні туристичні види діяльності, райони чи об'єкти. Необхідно розвивати податкове регулювання суб'єктів туристичної і курортної галузі шляхом пільгового оподаткування їхніх прибутків за умови реінвестування їх певної частини у такий бізнес, а також встановлення залежності понижених ставок податку на прибуток підприємств від розміру інвестицій.

Сучасні дослідження засвідчують, що в Бразилії завдяки програмам податкових кредитів у туристичній галузі за період 2002-2009 рр. було створено на 34% більше робочих місць, в абсолютному вираженні – 45 905. У 2009 р. одне робоче місце із чотирьох в індустрії туризму було результатом такої фіскальної політики. І що важливо, податкові кредити під час створення нових робочих місць дали змогу збільшити зайнятість у туристичній галузі в найменш розвинених регіонах країни без нищення робочих місць у сусідніх муніципалітетах, які не могли скористатися такими податковими стимулами [16, с. 17-18, 21].

З метою формування сприятливих умов розвитку галузі туризму і курортів на засадах дотримання міжнародних стандартів якості необхідно стимулювати імплементацію основних міжнародних стандартів ISO 14785, ISO 18065: 2015, ISO 21101: 2014 і ISO 13009: 2015, EN 15565:2008, що дасть їй змогу інтегруватися у світовий туристичний ринок на основі підвищення конкурентоспроможності і таким чином забезпечити соціально-економічний розвиток як регіонів, так і держави.

Ключовими завданнями Уряду у сфері безпеки та оборони є фінансове забезпечення і підтримка розвитку обороноздатності країни в умовах зовнішньої гібридної агресії, що вимагає використання досліджуваних інструментів податкового регулювання підприємствами, які займаються розробленням: нової або вдосконаленням наявної військової

продукції; виробничих процесів для виробництва зброї, підвищенням її продуктивності та відповідності нормативним вимогам; інноваційних та економічно ефективних операційних процесів; нових матеріалів, які покращують функції, безпеку, якість зброї, знижують її вагу та підвищують міцність. Зазначене сприятиме зміцненню оборонного потенціалу країни і можливостей для її захисту.

У сучасних умовах необхідно забезпечити формування інституційного середовища для реалізації ідей сталого розвитку на основі створення комплексної стратегії державного фінансового стимулювання підприємств усіх галузей економіки, які займаються переробкою, захороненням, виявленням та утилізацією відходів. Податкове регулювання у цьому напрямі має включати податкові пільги, що дасть змогу Україні відповідати сучасним трендам розвитку провідних країн світу на засадах сталого розвитку. Такі пільги мають надаватися під час розроблення нових процесів зрощення і спринклерних систем для компостування відходів, альтернативних методів спалювання відходів, методів боротьби з патогенними мікроорганізмами, методів видобутку й очищення звалищ відходів від загазованості, методів переробки, утилізації або обробки використаних хімікатів та побічних продуктів; проектування нового обладнання для переробки відходів; відновлення відпрацьованого палива; поліпшення діючих систем контролю забруднення, сміттєзвалищ та спроб продовження термінів їх використання; впровадження нових та вдосконалення діючих технологій відновлення енергії, системного підходу в екологічному управлінні виробництвом, який заснований на вимогах міжнародних стандартів серії ISO 14000; дослідження і розроблення нових методів очистки стічних вод; проектування систем контролю забруднення; удосконалення систем виявлення та контролю якості повітря; створення нових процесів видалення токсичних відходів; відновлення полігонів для відходів або їх реконструкції.

Зазначене податкове регулювання у всіх галузях економіки, в т. ч. у житлово-комунальному комплексі, дасть змогу забезпечити ефективне та безпечне поводження з відходами, знизити рівень їх небезпечності, стимулювати запровадження сучасних новітніх технологій їх утилізації відповідно до європейської практики.

Висновки з проведеного дослідження. З метою формування та реалізації концепції випереджаючого економічної розвитку на основі підвищення ролі держави у забезпеченні інституціональних умов втілення стратегічного курсу структурної модернізації галузей економіки в сучасних умовах необхідно забезпечити: створення інституційного податкового середовища і передумов для розвитку та широкого впровадження інновацій в усіх галузях економіки, вдосконалення державної політики

податкового регулювання у цих сферах, запровадження якісно нових податкових інструментів інституційного мотиваційного механізму стимулювання економічного розвитку на основі інноваційно-інвестиційного підходу з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку країни, що відповідає цілям Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншої сторони.

Такий механізм та інструменти податкового регулювання мають бути спрямовані на: стимулювання та підтримку інвестиційно-інноваційних змін у виявлених перспективних та стратегічно важливих для розвитку країни галузях економіки; розвиток нових більш високих – V і VI технологічних укладів; науково-технологічну модернізацію підприємств традиційних галузей економіки – IV і III укладів; виробництво та експорт високотехнологічної продукції з високою доданою вартістю, яка приносить значні надходження експортної виручки; розвиток галузей економіки на засадах сталого розвитку; фінансове забезпечення і підтримку розвитку обороноздатності країни в умовах зовнішньої гібридної агресії.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є розкриття впливу податкового регулювання на розвиток галузей економіки у країнах із розвинутою та трансформаційною економікою.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Волот О.І. Реальний сектор економіки: сутність, складові та його роль в забезпеченні стійкого розвитку економіки держави / О. І. Волот, І. М. Пліско // Науковий вісник Полісся. № 1 (5), 2016. С.23-29.
2. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Нікітішин А.О. Податкова політика в умовах світової фінансової кризи: вітчизняна та зарубіжна практика / А.О. Нікітішин // Вісник податкової служби України. 2010. № 6 (578). С. 36-39.
4. Заклекта-Берестовенко О.С. Податкова політика в системі економічної політики держави / О.С. Заклекта-Берестовенко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2845> – Назва з титул. екрана.
5. Нікітішин А.О. Вплив податкового регулювання на науково-дослідну та інноваційну діяльність / А.О. Нікітішин // Економіка. Фінанси. Право. 2018. № 2/2'2018. С. 22-30.
6. ISIC REV. 3 Technology intensity definition. Classification of manufacturing industries into categories based on R&D intensities. URL: <https://www.oecd.org/sti/ind/48350231.pdf>
7. Мазаракі А.А. Регіональна економіка: словник термінів: навч. посіб. для студ. ВНЗ / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник, А.В. Бохан, Ю.І. Головня, В.М. Будзак, С.М. Манжалій; ред.: А.А. Мазаракі; МОНМС України, Київ. нац. торг.-екон. ун-т. К., 2012. 351 с.

8. Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць [Текст]: Закон України від 06.09.2012 № 5205-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 32. С. 410.

9. Москаленко О. М. Випереджальний економічний розвиток: теоретико-інституціональні засади і проблеми реалізації в Україні / О. М. Москаленко // Економіка України. 2014. № 8. С. 4-19.

10. Федорова Ю.В. Перспективи інноваційного розвитку України: технологічні уклади / Ю.В. Федорова // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2016. № 1. С. 123-126.

11. The 2017 Global Innovation 1000 study Investigating trends at the world's 1000 largest corporate R&D spenders. URL: <https://www.strategyand.pwc.com/innovation1000#GlobalKeyFindingsTabs4|VisualTabs3>

12. Прес-реліз Світового банку від 10 квітня 2018р. «Перспективи економічного зростання залежать від

термінового впровадження реформ»/ URL: <http://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2018/04/10/ukraine-economic-update-spring-2018>.

13. Москаленко О.М. Сучасна парадигма ролі держави у формуванні принципів і засад випереджаючого економічного розвитку / О.М. Москаленко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: Збірник наукових праць. Маріуполь: ДВНЗ «ПДТУ», 2012. Вип. 1, Т. 3. С. 231-237.

14. Офіс великих платників податків Державної фіскальної служби. URL: <http://officevp.sfs.gov.ua/mediaark/news-ark/324207.html>

15. Study of Taxes levied on Tourism Sector Vis a Vis Export Sector. Submitted by Business & Industrial Research Division IMRB International. 128 p.

16. Garsous, Grégoire. Tax Incentives and Job Creation in the Tourism Industry of Brazil / Grégoire Garsous, David Corderi, Mercedes Velasco // IDB Working Paper Series N° IDB-WP-644. November, 2015. 27 p.

ГАРМОНІЗАЦІЯ МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БІРЖОВОГО РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

HARMONIZATION OF THE MODEL OF THE EXCHANGE MARKET OPERATION OF VALUES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EURO INTEGRATION

У статті розглянуто передумови становлення та розвитку українського біржового ринку цінних паперів у контексті євроінтеграційних процесів. Зокрема, вивчено стан адаптації українського законодавства до європейських стандартів з метою формування моделі біржового ринку цінних паперів, яка є важливою умовою для успішного розвитку економіки України. Розглянуто основні нормативні акти у сфері правового регулювання біржового ринку цінних паперів України до положень ЄС. Запропонована власна модель біржового ринку цінних паперів в Україні.

Ключові слова: біржовий ринок цінних паперів, фондова біржа, регульований (організаційно оформлений) ринок, оператор регульованого ринку, модель.

В статье рассмотрены предпосылки становления и развития украинского биржевого рынка ценных бумаг в контексте евроинтеграционных процессов. В частности, изучено состояние адаптации украинского законодательства к европейским стандартам с целью формирования модели биржевого рынка ценных бумаг, которая является важным условием для успешного развития

экономики Украины. Рассмотрены основные нормативные акты в сфере правового регулирования биржевого рынка ценных бумаг Украины с положениями ЕС. Предложена собственная модель биржевого рынка ценных бумаг в Украине.

Ключевые слова: биржевой рынок ценных бумаг, фондовая биржа, регулируемый (организационно оформленный) рынок, оператор регулируемого рынка, модель.

The article considers the preconditions for the formation and development of the Ukrainian stock market of securities in the context of European integration processes. In particular, the state of adaptation of Ukrainian legislation to European standards has been studied, with the aim of forming a model of the stock market of securities, which is an important condition for successful development of the Ukrainian economy. The main regulatory acts in the field of legal regulation of the stock market of Ukraine are considered in the provisions of the EU. Proposed own model of the stock market of securities in Ukraine.

Key words: exchange market of securities, stock exchange, regulated (organizationally executed) market, operator of regulated market, model.

УДК 336.76

Пехота А.В.

аспірант кафедри фінансів
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана

Постановка проблеми. За 26 років розвитку біржового ринку цінних паперів в Україні модель біржового ринку цінних паперів все ще знаходиться в стані формування і розвитку, а також його державного регулювання в контексті процесів європейської інтеграції. Проте біржовий ринок

цінних паперів не повністю відповідає сучасним тенденціям європейської моделі розвитку. Важливим чинником для успішного функціонування біржового ринку цінних паперів є його належне державне регулювання. Тому найбільш актуальним з посилення нормативної бази регулювання

біржового ринку цінних паперів, зокрема правове забезпечення його функціонування. Вітчизняним регуляторам і учасниками біржових відносин також слід враховувати процеси глобалізації світового ринку, інакше витримати світову конкуренцію вітчизняним інвесторам не вдасться. Для цього слід ліквідувати відставання від провідних фінансових центрів у сфері регулювання, інфраструктури та інструментарію. Невирішення цих проблем призведе до зникнення ознак національного біржового ринку цінних паперів. Ключову роль у цьому має відіграти держава як захисник національних інтересів шляхом створення ефективної системи державного регулювання та контролю за біржовою діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі теоретичні питання розвитку біржового ринку цінних паперів висвітлено в наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених, фахівців ринку, серед яких можна виділити В. Базилевича, О. Барановського, О. Василика, Т. Гужву, В. Загорського, О. Іваницька, М. Солодкого, С. Еша, В. Шелудько, Г. Карпенка, В. Колесника, Ю. Лисенкова, В. Ляценка, О. Мендрула, Я. Міркіна, О. Мозгового, В. Оскольського, О. Поважного, І. Школьника, І. Ройко та інших.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз особливостей розвитку українського біржового ринку цінних паперів в контексті євроінтеграційних процесів держави з метою формування моделі біржового ринку цінних паперів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для українського біржового ринку цінних паперів проблеми інтегрування у світовий фінансовий простір є одними з найбільш як актуальних, так і складних.

Інтеграційні тенденції набирають у світі все більшої сили, поширюючись не лише на економічне життя, а й на політичну, соціальну та духовну сфери. Та особливої ваги вони набирають в економіці. Замкнута в собі економіка, що не виходить на світові ринки або виходить на них лише сировинною товарною масою, означає економічну відсталість країни і, як наслідок, її економічну і політичну залежність від інших країн чи міжнародних організацій. Тобто те, що ми маємо сьогодні в Україні.

Особливе місце в економічній інтеграції займає інтернаціоналізація капіталу. Відомо, що сама по собі природа капіталу має інтернаціональний характер. Він не знає кордонів і переміщується у ті частини світу чи країни, де його обіг дає найбільший приріст. Найяскравіші приклади – повоєнні Німеччина та Японія, сучасні Сінгапур, Аргентина, Південна Корея, Чилі.

Зараз є проект Концепції доступу на український фондовий ринок фінансових інструментів іноземних емітентів, активи яких розташовані в Україні, яка затверджена рішенням Національної комісії з цін-

них паперів та фондового ринку 10.04.2012 № 526. Ця Концепція охоплює питання, пов'язані із доступом на український фондовий ринок фінансових інструментів таких іноземних емітентів, переважаючи питома частка активів яких знаходиться в Україні, причому наша держава є основною країною, де такі компанії ведуть свій бізнес [11].

Однак досі жодного іноземного цінного паперу в обігу на території України не було.

Що ж стосується виходу українського капіталу у вигляді цінних паперів на світові ринки, то такі цінні папери мають бути на цих ринках конкурентноспроможними, а їх емітенти мають задовольняти умови лістингу зарубіжних фондових бірж. Першими з цінних паперів українських емітентів, які вийшли на зарубіжні ринки, стали акції АСК «Укррічфлот» у серпні 1998 року, що знаходились у лістингу Віденської фондової біржі. Однією з головних умов виходу було котирування акцій АСК «Укррічфлот» у відділенні офіційного котирування К-1 Української фондової біржі.

Та головна проблема інтернаціоналізації національного біржового фондового ринку полягає у приведенні його у відповідність до міжнародних стандартів.

Українська фондова біржа, яка є першою фондовою біржею з часів незалежності України, з самого початку своєї практичної діяльності теоретично, методологічно й на практиці виступала за формування в Україні централізованого ринку цінних паперів.

Розроблена Українською фондовою біржею Концепція функціонування і розвитку фондового ринку в Україні, яка була схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 1994 року № 277, передбачала функціонування в країні єдиних фондової біржі, Центрального депозитарію цінних паперів та розрахункового центру. 25 травня 1994 року був виданий Указ Президента України № 247/94 «Про електронний обіг цінних паперів і Національний депозитарій», яким передбачалося створення Національного депозитарію на базі Української фондової біржі [5].

Усі підстави для реалізації Концепції та Указу були. На виконання міжурядового Протоколу між урядами Французької Республіки й України, підписаного у 1992 році, на УФБ у 1993 році була введена в дію система електронного обігу цінних паперів та створений Центральний депозитарій цінних паперів на базі відповідного програмного продукту, поставленого SBF/SICOVAM, та власної електронно-обчислювальної системи AS-400. Тобто була створена централізована біржова система (модель біржового ринку цінних паперів): Українська фондова біржа – Центральний депозитарій цінних паперів УФБ – кліринговий банк, функції якого виконував один із комерційних банків Києва.

Та водночас Україні зовні нав'язувалися зовсім інші моделі формування національного біржового ринку цінних паперів. Так з'явилися мережа центрів сертифікатних аукціонів, система незалежних реєстраторів з ведення реєстрів іменних цінних паперів (тоді як на розвинутих ринках все більшого розповсюдження набувають папери пред'явника), Позабіржова фондова торговельна система. Почали створюватися нові фондові біржі – Київська міжнародна, Донецька, Придніпровська, всупереч законодавству статус фондової біржі одержала Українська міжбанківська валютна біржа.

Тобто йде не централізація ринку, яка є запорукою його цілісності, прозорості та ліквідності, не розбудова його відповідно до міжнародних стандартів, а навпаки – розпорошення фондового ринку України та біржового зокрема, все більший його вихід від загальновизначаних світових, насамперед європейських, засад [15].

Проте пріоритетність курсу на євроінтеграцію у зовнішньоекономічній стратегії розвитку України передбачає освоєння досвіду країн Європейського Союзу (ЄС) у забезпеченні ефективного функціонування біржового ринку цінних паперів з метою формування моделі ринку, а також є важливою умовою успішного розвитку економіки України.

Прагнення України приєднатися до Європейського співтовариства вимагає реальних дій. Важливим кроком у цьому напрямі стала адаптація українського законодавства у сфері біржового ринку цінних паперів до положень ЄС.

Відповідно до низки директив, зокрема директив Європейського Парламенту та Ради ЄС від 4 листопада 2001 р., Регламенту Європейської Комісії від 29 квітня 2004 р., Директиви Європейського Парламенту та Ради 2003/71/ЄС, НКЦПФР підготувала законопроект, завдяки якому Верховною Радою України прийнято Закон України 23.02.2006 № 3480-IV «Про цінні папери та фондовий ринок».

Відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку – це діяльність фондової біржі зі створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації стосовно пропозицій цінних паперів та інших фінансових інструментів і попиту на них, проведення регулярних біржових торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, централізованого укладання договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів згідно з правилами, встановленими такою фондовою біржею, зареєстрованими у встановленому законом порядку. Діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку може включати здійснення клірингу та розрахунків за фінансовими інструментами, іншими, ніж цінні папери [4].

Відповідно до Директиви Європейського Парламенту та Ради 2001/34/ЄС від 28 травня 2001 р. про допуск цінних паперів до офіційного лістингу на фондовій біржі і про інформацію, що повинна бути опублікована, прийнято Рішення НКЦПФР 22.11.2012 № 1688 «Про затвердження Положення про функціонування фондових бірж». Це Положення про функціонування фондових бірж визначає основні засади та вимоги до функціонування фондових бірж в Україні [12].

06.08.2015 р. у Положення про функціонування фондових бірж внесено зміни, якими передбачається, зокрема, суттєве підвищення лістингових вимог до цінних паперів з 01 січня 2016 року, зокрема акцій, облігацій підприємств та цінних паперів ІСІ (Рішення НКЦПФР від 06.08.2015 № 1217) [9].

Відповідно до Директиви Європейського Парламенту та Ради 2003/6/ЄС від 28 січня 2003 р. про інсайдерську діяльність та маніпулювання ринком прийнято Рішення ДКЦПФР 14.06.2011 № 716 «Про затвердження Порядку запобігання маніпулюванню цінами під час здійснення операцій із цінними паперами на фондовій біржі». Порядок встановлює механізми та визначає дії учасників біржових торгів та фондової біржі, спрямовані на запобігання маніпулюванню цінами під час здійснення операцій із цінними паперами на фондових біржах. Порядок поширюється на фондові біржі, учасників біржових торгів, їх клієнтів та емітентів, цінні папери яких допущені до торгівлі на фондових біржах, крім органів державної влади, які відповідно до законодавства є учасниками біржових торгів [13].

Відповідно до Директиви Європейського Парламенту та Ради 98/26/ЄС від 19 травня 1998 р. та 2004/39/ЄС від 21.04.2004 р. щодо створення Національного депозитарію України та наявності кліринго-розрахункової установи, які повинні контролюватися НКЦПФР, прийнято Закон України від 06.07.2012 р. № 5178-VI «Про депозитарну систему України», відповідно до якого створено Національний депозитарій України, що визначає правові засади функціонування депозитарної системи України, встановлює порядок реєстрації та підтвердження прав на емісійні цінні папери та прав за ними у системі депозитарного обліку цінних паперів, а також порядок проведення розрахунків за правочинами щодо емісійних цінних паперів [3].

Також прийнято Рішення НКЦПФР від 26.03.2013 р. № 429 «Про затвердження Положення про клірингову діяльність». Положення встановлює порядок провадження клірингової діяльності, здійснення клірингу за договорами щодо цінних паперів Розрахунковим центром з обслуговування договорів на фінансових ринках, Центральним депозитарієм цінних паперів та кліринговими уста-

новами, у тому числі порядок здійснення клірингу за договорами щодо цінних паперів особами, що виконують функцію центрального контрагента, порядок створення та використання гарантійного фонду у вигляді цінних паперів та інших фінансових інструментів, а також порядок контролю за провадженням клірингової діяльності. [10]

Та достатніми для централізації ринку ці заходи вважати не можна.

На відмінну від біржових ринків цінних паперів високорозвинених країн, національний ринок України відстає від міжнародних вимог і стандартів.

З метою гармонізації моделі біржового ринку цінних паперів України в контексті євроінтеграційних процесів розроблена Концепція Державної цільової економічної програми модернізації ринків капіталу в Україні, яка затверджена розпорядженням КМУ від 8 листопада 2007 р. № 976-р. У зазначеній Концепції визначено, що однією з причин виникнення проблем ринків капіталу та обґрунтування необхідності їх розв'язання програмним методом є відсутність належної концентрації торгівлі цінними паперами та іншими фінансовими інструментами в системі біржової торгівлі. Основним напрямом і способом розв'язання цієї проблеми є консолідація біржової системи України на принципах регульованих ринків, передбачених Директивами Європейського Союзу [6].

Постановою Правління Національного банку України від 18 червня 2015 року № 391 (у редакції рішення Правління Національного банку України від № 28-рш від 16.01.2017) затверджена «Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року». У Розділі IV «Етапи та складники реалізації Програми» для забезпечення стабільності та динамічного розвитку фінансового сектору передбачено забезпечити модернізацію, консолідацію і розвиток біржової, розрахункової та клірингової інфраструктури ринків капіталу. І як результат – створення сучасної біржової інфраструктури із залученням провідних іноземних біржових операторів та вдосконалення розрахункової інфраструктури, що зменшить ризики учасників та дасть змогу сконцентрувати торги валютою, деривативами, акціями, облігаціями та іншими фінансовими інструментами на біржовому ринку.

Для досягнення мети Програми та реалізації завдань необхідно забезпечити перегляд і внесення змін до деяких законів і нормативно-правових актів України та імплементувати акти законодавства Європейського Союзу відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», Закон України «Про депозитарну систему України» стосовно забезпечення модернізації, консолідації і розвитку біржової, розрахункової та клірингової інфраструктури ринків капіталу відповідно до Директиви

98/26/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 19 травня 1998 року, Директиви 2009/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 06 травня 2009 року, якою вносяться зміни до Директиви 98/26/ЄС, Регламентів Європейського Парламенту та Ради 648/2012 [8].

Відповідно до статті 133 та додатку XVII Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, яку Україна ратифікувала 16 вересня 2014 року, Україна взяла на себе зобов'язання наближення національного законодавства до законодавства ЄС та забезпечення поступового приведення у відповідність своїх чинних законів та майбутнього законодавства до *acquis* ЄС [2].

Відповідно до статті 133 та додатку XVII про нормативно-правове наближення зазначеної Угоди, рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 28 грудня 2016 року № 1274 затверджено План імплементації у сфері фінансових інструментів та ринків капіталу: Директиви (ЄС) № 2014/65/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15 травня 2014 року на ринках фінансових інструментів і внесення змін до Директив 2002/92/ЄС та 2011/61/ЄС Регламенту (ЄС) № 600/2014 Європейського парламенту та Ради від 15 травня 2014 року про ринки фінансових інструментів та внесення змін до Регламенту (ЄС) 648/2012 [7].

Метою цього Плану імплементації є визначення заходів, спрямованих на приведення законодавства у сфері ринків капіталу у відповідність до найкращих світових стандартів. Одним із основних завдань імплементації є адаптація норм, які регулюють професійну діяльність торговців цінними паперами, до норм зазначених актів Європейського Союзу, трансформуючи їх у повноцінні інвестиційні фірми та розширюючи перелік ліцензованих видів діяльності, які ними можуть проваджуватись [7].

Відповідно до Плану імплементації розроблено законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регульованих ринків та деривативів» (реєстраційний номер № 3498 від 20.11.2015), який затверджено постановою Верховної Ради України від 31.03.2016 р. № 1058-VIII та прийнято за основу [1].

Законопроект спрямований на впровадження на ринках капіталу України передової міжнародної практики, в тому числі останніх законодавчих змін у Європейському Союзі, а саме рекомендацій Міжнародної асоціації свопів та деривативів (ISDA), Директиви Європейського Парламенту та Ради № 2014/65/ЄС від 15.05.2014 р. про ринки фінансових інструментів (MiFID II) та Регламенту Європейського Парламенту та Ради № 600/2014 від

15 травня 2014 року про ринки фінансових інструментів (MiFIR), а також Регламенту Європейського Парламенту та Ради № 648/2012 від 4 липня 2014 р. про позабіржові похідні інструменти, центральних контрагентів і торгів репозитарії (EMIR).

Він вносить зміни майже в 50 різних законодавчих актів України та інших законодавчих актів і спрямований на спробу комплексно врегулювати питання, пов'язане з випуском і обігом похідних фінансових інструментів, починаючи від їхньої реєстрації і закінчуючи проведенням розрахунків за підсумками торгів, включаючи й елементи нагляду за цими процесами. Законопроект охоплює, зокрема, частину питань, пов'язаних із функціонуванням регулятора ринку. Законопроектом передбачається створення правового поля для організованого ринку цінних паперів та допуск до торгів на регульованому ринку, зокрема, шляхом визначення сутності поняття «регульований (організаційно оформлений) ринок», «регульовані ринки» «оператор регульованого ринку», «фінансові інструменти» відповідно до Директиви 2014/65/ЄС Європейського парламенту і ради від 15 травня 2014 року на ринках фінансових інструментів і внесення змін до Директив 2002/92/ЄС та 2011/61/ЄС у новій редакції (MiFID II); пропонується уніфікувати підходи до регулювання діяльності бірж, які, зокрема, здійснюють торгівлю цінними паперами, шляхом запровадження інституту «оператора регульованого ринку» як юридичної особи, яка здійснює управління та забезпечує функціонування регульованого ринку на підставі відповідної ліцензії, що видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку [1].

Проте у законопроекті є і мінуси. Так, законопроектом передбачено дуже багато перейменувань, зокрема, «фондовий ринок» на «ринок капіталу» та інше. Законопроект вводить виразне регулювання товарних бірж, але водночас біржам буде заборонено займатися діяльністю центрального контрагента, що приведе до істотного зростання їхніх витрат. Крім того, він передбачає, що в результаті ухвалення збільшиться невизначеність на ринку, оскільки законопроект делегує значну частину ухвал із рівня закону на рівень підзаконних актів, які простіше змінювати. Посилення інституційної незалежності НКЦПФР, в тому числі передбачено значне розширення повноважень регулятора. Зміна концепції лістингу на допуск до торгівлі на регульованому ринку приведе до того, що на регульованому ринку цінних паперів не залишиться інструментів. Більшість цінних паперів будуть обертатися винятково на позабіржовому ринку, внаслідок чого українські та іноземні інвестори втратять можливість отримати ринкову ціну за свої українські цінні папери на організованому ринку в Україні.

Законопроект не встановлює нових вимог щодо капіталу для діючих ліцензіатів. Встановлена в про-

екті вимога щодо капіталу діятиме лише для тих учасників ринку, хто отримуватиме нову ліцензію після 01.07.2017 року. Підвищення вимог до капіталу професійних учасників має відбуватися після створення можливостей для ведення бізнесу та не раніше дати завершення терміну гармонізації національного законодавства до законодавства ЄС щодо фінансових послуг, тобто з 01.01.2020 року.

З метою усунення недоліків, які були допущені в законопроекті 3498, вимоги MiFID II імплементовані до законопроекту про ринки капіталу та регульовані ринки (реєстраційний № 7055 від 01.09.2017 року), розробленого народними депутатами, який знаходиться у Верховній Раді. Законопроект об'єднав у собі норми законопроектів № 3498 та № 5068. Зазначений законопроект спрямований на забезпечення виконання вимог Угоди про асоціацію в частині імплементції Директив ЄС № 98/26/ЄС, 2003/71/ЄС, № 2004/109/ЄС, № 2007/14/ЄС, № 2001/34/ЄС, № 2007/36/ЄС, № 2014/65/ЄС, Регламентів ЄС № 809/2004, № 648/2012 та № 600/2014.

Документ врегулює такі питання: функціонування ринків похідних цінних паперів та деривативів; функціонування регульованих ринків та розбудови їх інфраструктури; удосконалення порядку емісії цінних паперів та системи розкриття інформації на ринках капіталу у відповідності до вимог європейського законодавства; впорядкування діяльності з надання інформаційних послуг на ринках капіталу відповідно до світових практик та європейського законодавства; забезпечення захисту прав власників облігацій, зокрема, шляхом передбачення інституту зборів власників облігацій та колективного представника власників корпоративних облігацій відповідно до найкращих світових практик [14].

Розглянувши основні нормативні акти, які приведені до норм та вимог ЄС, слід зазначити, що модель біржового ринку цінних паперів в Україні все ще знаходиться в стані побудови.

З урахуванням нормативної бази, яка постійно адаптується, в Україні за цей період розвитку біржового ринку цінних паперів було 3 моделі біржового ринку цінних паперів.

Перша модель діяла в Україні до 1995 року відповідно до Концепції функціонування і розвитку фондового ринку, яка була розроблена Українською фондовою біржею та передбачала створення біржового ринку цінних паперів, єдиної фондової біржі, Єдиного Центрального депозитарію цінних паперів та Єдиного клірингового банку.

Друга модель діяла в Україні до травня 2009 року згідно з Концепцією функціонування та розвитку фондового ринку України 1995 року і передбачала створення біржового та позабіржового ринків цінних паперів; крім фондових бірж, здійснювали свою діяльність торговельно-інформаційні системи.

За третьою моделлю відповідно до Закону України від 23.02.2006 № 3480-IV «Про цінні папери та фондовий ринок» з травня 2009 року в Україні припиняють свою діяльність торговельно-інформаційні системи і єдиними організаторами торгівлі стають фондові біржі. Станом на 01.01.2017 р. в Україні діють 8 фондових бірж.

Запропонована мною Модель 4 модернізації біржового ринку цінних паперів передбачає запровадження консолідованого біржового ринку цінних паперів, відповідає нормам та вимогам ЄС у частині регулювання професійної діяльності на ринках капіталу та визначає єдиний підхід щодо регулювання діяльності організаторів торгівлі. Модель біржового ринку цінних паперів передбачає створення Національної фондової біржі України, Центрального депозитарію та Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках.

Таким чином, важливим кроком у розвитку біржового ринку цінних паперів стала адаптація українського законодавства до положень ЄС. Чинна нормативно-правова база регулювання біржового ринку цінних паперів свідчить про його постійну імплементацію. Досягнутий рівень імплементації законодавства свідчить про потенціал якісного покращення біржового регулювання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі проведеного аналізу можна дійти висновку, що сучасний біржовий ринок цінних паперів України ще перебуває на етапі свого становлення. Він недостатньо інтегрований до світових біржових ринків і має низький рівень розвитку.

Сучасний стан біржового ринку цінних паперів свідчить, що він потребує структурної перебудови, суттєвої технологічної модернізації, адаптації до правових норм європейського законодавства та впровадження кращої практики функціонування аналогічних систем на світових біржових ринках з метою формування національної моделі біржового ринку цінних паперів.

Подальший розвиток біржового ринку цінних паперів залежить від загальноекономічного стану держави та вмілого поєднання адміністративних і економічних важелів управління. Подальша імплементація національного законодавства України до положень актів ЄС створить у майбутньому ефективний та дієвий організаційний ринок цінних паперів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Постанова Верховної Ради України 31 березня 2016 року № 1058-VIII «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання ринків та деривативів». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-19>;
2. Закон України 16 вересня 2014 року № 1678-VII «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європей-

ським співтовариством з атомної енергії і їїними державами-членами, з іншої сторони» (стаття 133). URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/984_011;

3. Закон України від 06.07.2012 № 5178-VI «Про депозитарну систему України» (із змінами). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5178-17>;

4. Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV «Про цінні папери та фондовий ринок» (із змінами). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>;

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 1994 р. № 277 «Про Концепцію функціонування і розвитку фондового ринку в Україні». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/277-94-%D0%BF>

6. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2007 р. № 976-р «Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми модернізації ринків капіталу в Україні». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/976-2007-%D1%80>

7. Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 28 грудня 2016 року № 1274 «План імплементації у сфері фінансових інструментів та ринків капіталу: Директиви (ЄС) № 2014/65/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15 травня 2014 року на ринках фінансових інструментів і внесення змін до Директив 2002/92/ЄС та 2011/61/ЄС Регламенту (ЄС) № 600/2014 Європейського парламенту та Ради від 15 травня 2014 року про ринки фінансових інструментів та внесення змін до Регламенту (ЄС) 648/2012». URL: <https://www.nssmc.gov.ua/documents/plan-mpdementats-u-sfer-fnansovih-nstrumentv-ta-rinkv-kaptalu/>;

8. Постанова Правління Національного банку України від 18 червня 2015 року № 391 (у редакції рішення Правління Національного банку України від № 28-рш від 16.01.2017) «Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15>.

9. Рішення НКЦПФР від 06.08.2015 № 1217 «Про затвердження Змін до Положення про функціонування фондових бірж». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1030-15>;

10. Рішення НКЦПФР від 26.03.2013 № 429 «Про затвердження Положення про клірингову діяльність». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0562-13>;

11. Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку 10.04.2012 № 526 «Про схвалення проекту Концепції доступу на український фондовий ринок фінансових інструментів іноземних емітентів, активи яких розташовані в Україні». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KL120297.html;

12. Рішення НКЦПФР 22.11.2012 № 1688 «Положення про функціонування фондових бірж». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z2082-12>;

13. Рішення ДКЦПФР 14.06.2011 № 716 «Про затвердження Порядку запобігання маніпулюванню цінами під час здійснення операцій із цінними паперами на фондовій біржі». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1045-11>;

14. Законопроект про ринки капіталу та регульовані ринки (реєстраційний № 7055 від 01.09.2017). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62443;

15. В. В. Оскольський Ринок цінних паперів (лекції). URL: <http://buklib.net/books/22034/>.

СИСТЕМА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

FINANCIAL SUPPORT SYSTEM OF LOCAL AUTHORITIES IN DECENTRALIZATION CONDITIONS

У статті з'ясовано сутність поняття «фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування». Досліджено, що протягом 2014-2017 рр. відбулося зростання власних та закріплених доходів до місцевих органів місцевого самоврядування, зменшилася кількість дотаційних бюджетів, відбулося зростання інвестиційних ресурсів регіонального розвитку на підтримку об'єднаних територіальних громад. Виявлено проблеми системи фінансового забезпечення в умовах децентралізації. Запропоновано удосконалити методику визначення субвенцій за рахунок розроблення та затвердження норм та нормативів для визначення вартості соціальних послуг. Доведена необхідність зміни системи розмежування податку на доходи фізичних осіб між державним та місцевими бюджетами: 65% – для міст обласного значення, об'єднаних територіальних громад та м. Києва, 15% – до обласного бюджету та 20% – до Державного бюджету.

Ключові слова: бюджет, фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування, децентралізація, дотація, трансферти, податки.

В статье определена сущность понятия «финансовое обеспечение органов местного самоуправления». Доказано, что в течение 2014-2017 гг. произошел рост собственных и закрепленных доходов в местные органы местного самоуправления, уменьшилось количество дотационных бюджетов, произошел рост инвестиционных ресурсов регионального развития в поддержку объединенных территориальных общин. Определены проблемы системы финансового

обеспечения в условиях децентрализации. Предложено усовершенствовать методику определения субвенций за счет разработки и утверждения норм и нормативов для определения стоимости социальных услуг. Доказана необходимость изменить систему разграничения налога на доходы физических лиц между государственным и местными бюджетами: 65% – для городов областного значения, объединенных территориальных общин и г. Киева, 15% – в областной бюджет и 20% – в Государственный бюджет.

Ключевые слова: бюджет, финансовое обеспечение органов местного самоуправления, децентрализация, дотация, трансферты, налоги.

The article clarifies the essence of the notion of financial security of local self-government bodies. It was investigated that during the years 2014-2017, the growth of own and fixed revenues to local governments has increased, the number of subsidized budgets has decreased, the investment resources of regional development for support of the united territorial communities have increased. The problems of the financial support system in the conditions of decentralization are outlined. It is proposed to improve the methodology for determining subventions by developing and approving rules and standards for determining the value of social services; to change the system of differentiation of the tax on personal income between state and local budgets: 65% – for cities of oblast significance, united territorial communities and Kyiv city, 15% – to the regional budget and 20% to the state budget.

Key words: budget, financial support of local self-government bodies, decentralization, grant, transfers, taxes.

УДК 336.22

Проць В.І.

аспірант кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки

Постановка проблеми. Проблематика системи фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування набуває особливої актуальності в умовах фінансової нестабільності в країні та обмеженості фінансових ресурсів, коли необхідність їх ефективності та оптимальності вимагає пошуку нових підходів та основ, які б наблизили нинішню систему влади в Україні до світових норм та стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні зумовлене формуванням демократії та реформуванням системи державного управління. Система децентралізованого формування та використання бюджетних ресурсів, заснована на принципі ефективної алокації ресурсів, має супроводжуватися реформою адміністративно-територіального устрою, змінами бюджетного та податкового законодавства для формування фінансово незалежних самодостатніх об'єднаних територіальних громад та дієздатного інституту місцевого самоврядування.

Питання, пов'язані з системою фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування в Україні, досліджували О. Василик, Т. Бондарук, Т. Єфименко, В. Зайчикова, В. Дем'янишин, М. Гапонюк, В. Гром, Ю. Ганущак, В. Кравченко, О. Кириленко, М. Карлін, І. Луніна, В. Мамонова, С. Михайленко, І. Сторонянська, Л. Тарангул, В. Федосов, С. Юрій та інші. Незважаючи на значний науковий доробок, вказаними авторами незначна увага приділена дослідженню елементів фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування та пошуку шляхів його удосконалення.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності, визначення елементів, проблем та напрямів покращення фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування є основним засобом проведення бюджетної політики на місцевому рівні, визначає

ступінь ефективності виконання органами місцевого самоврядування своїх функцій та забезпечує відповідний рівень соціально-економічного розвитку території.

Для з'ясування сутності поняття «фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування» необхідно, на нашу думку, розглянути термінологію слів «органи місцевого самоврядування» та «фінансове забезпечення».

Концептуальні основи місцевого самоврядування визначені у таких міжнародних та вітчизняних нормативно-правових документах, як: «Всесвітня декларація місцевого самоврядування» [1] та «Європейська хартія про місцеве самоврядування» [2], Конституція України [3] та Закон «Про місцеве самоврядування...» [4], Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [5]. Крім того, фінансові основи діяльності органів місцевого самоврядування задля проведення бюджетної децентралізації визначено Бюджетним кодексом [6] та Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28.12.2014 р. № 79-VIII. Згідно з чинним законодавством, система місцевого самоврядування включає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; старосту; районні та обласні ради; органи самоорганізації населення [4].

У фінансовій науковій літературі поняття «фінансове забезпечення» розглядали С. Юрій та В. Федосов, В. Опарін, О. Кириленко, В. Кравченко, Н. Вовна та інші науковці. На думку С. Юрія та В. Федосова, фінансове забезпечення – це метод фінансового механізму, що передбачає формування цільових грошових фондів суб'єктів господарювання у достатньому розмірі та їх ефективне використання [7]. За визначенням В. Опаріна, фінансове забезпечення реалізується на основі відповідної системи фінансування, яка може здійснюватися в трьох формах: самофінансування, кредитування, зовнішнього фінансування. Надійність фінансового механізму визначається достатнім забезпеченням потреб суб'єкта у коштах на основі співвідношення між формами фінансово забезпечення [8, с. 56-59]. На думку вченого, фінансове забезпечення має оптимально поєднувати три форм фінансування.

О.П. Кириленко вважає, що методами фінансового забезпечення суб'єктів господарської діяльності є: бюджетне фінансування; кредитування; самофінансування; оренда (лізинг); інвестування; регулювання [9, с. 24]. Автором доповнено форми фінансового забезпечення. Н. Вовна, використовуючи комплексний підхід, трактування сутності фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування подала в такій інтерпретації:

«фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування є одним із методів фінансового механізму території, що визначає принципи, джерела й форми фінансування діяльності органів місцевого самоврядування, спрямованої на повноцінну реалізацію завдань та функцій надання соціальних послуг населенню на рівні, передбаченому загальнодержавними стандартами» [10]. Т.Г. Бондарук визначено, що фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування – це сукупність фінансових ресурсів, які формуються у відповідних фондах, перебуваючи у сфері обслуговування органів місцевого самоврядування, та є основою розвитку адміністративно-територіальної одиниці [11, с. 166]. Тобто фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування відображається у фондах фінансових ресурсів, які використовують органи місцевого самоврядування для виконання покладених на них функцій. Отже, з'ясувавши сутність поняття, ми дійшли висновку, що фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування включає фонди, фінансові ресурси, які акумулюються та використовуються на розвиток адміністративно-територіального утворення, та, будучи одним із методів фінансового механізму, здійснюється у таких формах, як бюджетне фінансування; кредитування, грантове фінансування, благодійництво.

Функціонування системи фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування вимагає розроблення відповідного нормативно-правового забезпечення, фінансового планування, контролю, нормування, регулювання, основними інструментами якого є ставки місцевих податків та зборів, норми та нормативи бюджетної забезпеченості, плата за оренду, відсотки за кредит, обсяги дотацій, субсидій, субвенції, штрафи, пеня, премії.

Основу системи фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування становить бюджетне фінансування. Наприкінці 2014 р. в контексті бюджетної децентралізації Верховною Радою України започаткована реформа системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування шляхом внесення відповідних змін до бюджетного та податкового законодавства, які спрямовані на: підвищення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування; стимулювання громад до об'єднання та забезпечення переходу бюджетів ОТГ на прямі міжбюджетні відносини з державними бюджетом; децентралізацію видаткових повноважень через зміну системи розмежування видатків бюджетів різних рівнів за принципом субсидіарності.

За результатами аналізу виконання місцевих бюджетів у 2014-2017 рр. можна стверджувати, що фінансова децентралізація суттєво вплинула на фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування та створила передумови для «примусово-добровільного» об'єднання терито-

ріальних громад. Станом на 01.01.2018 р. було створено 665 ОТГ, що об'єднали 3118 громад (27,8% від загальної кількості місцевих рад станом на 01.01.2015 р.) та 5,7 млн осіб (13,4% загальної кількості населення України).

Таблиця 1

Показники зростання доходів загального фонду місцевих бюджетів у 2017 р.

	Місцеві бюджети	Бюджети міст обласного значення	Бюджети ОТГ, утворені 2015 р.
Обсяги зростання надходжень, млрд грн.			
Власні доходи	46,0	19,2	1,1
Податок на доходи фізичних осіб	31,6	12,9	721,0
Місцеві податки та збори	10,3	4,9	275,1
Плата за надання адміністративних послуг	844,4	445,5	74,9
Темпи зростання доходів, у % до 2016 р.			
Власні доходи	31,4	31,0	34,2
Податок на доходи фізичних осіб	40,1	37,5	41,2
Місцеві податки та збори	24,4	25,9	26,3
Плата за надання адміністративних послуг	40,1	72,6	448,8 або у 4,5 рази

Джерело: складено за даними [14]

За підсумками реформування системи фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування нами визначено певні особливості. По-перше, відбулося зростання власних та закріплених доходів місцевих бюджетів з 68,6 млрд грн. у 2014 до 192 млрд грн. у 2017 р. (рис. 1). У 2017 р. у структурі доходів місцевих бюджетів найбільшу частку становили податок на доходи фізичних осіб (57,4% від загальної суми доходів місцевих бюдже-

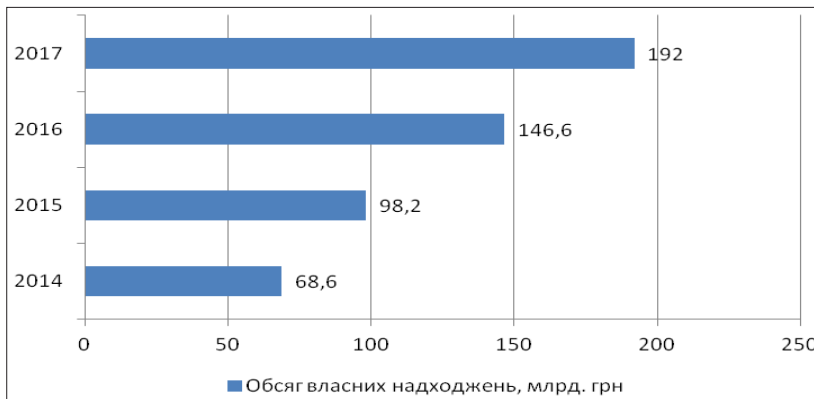

Рис. 1. Динаміка власних доходів місцевих бюджетів (без міжбюджетних трансфертів)

Джерело: побудовано за даними [15]

тів) та місцеві податки і збори (27,3% відповідно). Збільшився обсяг та зросла питома вага видатків на виконання власних повноважень. Однак реально збільшення коштів у місцевих бюджетах не означає підвищення рівня фінансової спроможності органів місцевого самоврядування, оскільки інфляція в 2017 р. – 13,74%. Темпи зростання доходів загального фонду місцевих бюджетів становили 31-34,2% (табл. 1).

По-друге, із введенням нової системи міжбюджетного регулювання збільшилася частка місцевих бюджетів, для яких вирівнювання не здійснювалося, з 10,2% у 2015 р. до 11,3% у 2016 р. Водночас у результаті зміни підходу вирівнювання місцевих бюджетів зросла частка бюджетів-донорів з 3,7% у 2014 р. до 16,2% у 2016 р. [12, с. 462]. Згідно із законодавством України, починаючи з 2015 р. здійснюється лише горизонтальне вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів. Для визначення обсягу базової дотації для обласних бюджетів вирівнювання здійснюється за надходженнями податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб; для районних бюджетів, міст обласного значення та ОТГ (крім бюджетів міст районного значення, сільських і селищних) – лише за податком на доходи фізичних осіб. Щодо структури трансфертів місцевих бюджетів України слід відзначити, що за 2017 р. найбільшу частку становили субвенції на соціальний захист населення (46%) і найменшу – субвенції на формування інфраструктури ОТГ та соціально-економічний розвиток окремих територій і базова дотація (табл. 2).

По-третє, відбулося зростання інвестиційних ресурсів регіонального розвитку на підтримку об'єднаних територіальних громад за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР). У 2017 р. з Державного бюджету кошти ДФРР в розмірі 3,5 млрд грн. були спрямовані на виконання інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку; 6,2 млрд грн. субвенції – на реалізацію 10 569 проектів соціально-економічний розвитку територій.

Розглянемо систему фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування на прикладі видатків місцевих бюджетів Волинської області. Дані таблиці 3 свідчать, що за 2014-2016 рр. рівень виконання видаткової частини місцевих бюджетів становив 96,7-98,4%. Основу фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування Волинської області у 2016 р. становили дотації та субвенції з державного бюджету – 67,1%; власні надходження місцевих бюджетів – 32,9% (у 2015 р. – 28,8%, у 2014 р. – 25%).

Таблиця 2
Структура трансфертів місцевих бюджетів
України у 2017 р.

Вид трансфертів	Обсяг, млрд грн.	Питома вага, %
Базова дотація;	5,8	2
Субвенція на соціальний захист населення	124,7	46
Освітня субвенція	51,5	19
Медична субвенція	56,2	21
Субвенція на формування інфраструктури ОТГ	1,5	0,005
Субвенція на соціально-економічний розвиток окремих територій	6,2	2
Інші субвенції	27	10

Джерело: розраховано за даними [15]

Таблиця 3
Показники виконання видатків
місцевих бюджетів Волинської області
за 2014-2016 роки

Роки	Показник	Видатки		
		Усього, млн грн.	Загальний фонд, млн грн	Спец. фонд, млн грн.
2014	Затверджено місцевими радами	6377,5	5520,7	856,7
	Факт	6166,5	5368,9	797,6
	Рівень виконання, %	96,7	97,3	93,1
2015	Затверджено місцевими радами	7768,4	6865,7	1133,2
	Факт	7673,5	6755,6	917,9
	Рівень виконання, %	98,8	98,4	81,0
2016	Затверджено місцевими радами	9591,8	8062,4	1680,3
	Факт	9438,4	7929,3	1478,7
	Рівень виконання, %	98,4	98,3	88,0

Джерело: розраховано за даними [16]

За досліджуваний період спостерігається зростання видатків місцевих бюджетів Волинської області за такими функціями, як: державне управління – на 50%; освіта – на 25%; охорона здоров'я – на 27%; соціальний захист, соціальне забезпечення – на 73,89%; транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика – у 4,5 рази, житлово-комунальне господарство – у 2,8 рази; зменшилися видатки на будівництво – на 7%.

Однак поряд із позитивними зрушеннями є низка проблемних питань, які потребують вирішення, а саме:

– порушено норми права соціальних гарантій населення (фінасування частини пільг переведено з державного бюджету на місцеві, що приведе до зниження відповідальності держави

перед громадянами за виконання своїх соціальних зобов'язань);

– освітня та медична субвенції забезпечують асигнування лише на оплату праці, і то не в повному обсязі (доплати та надбавки до посадових окладів частково передані на місцевий рівень); в освітній субвенції не враховується дошкільна і позашкільна освіта, що перекладаються на місцеві бюджети; на фінансування з місцевих бюджетів з державного бюджету передається фінансування ВНЗ 1-2 рівня акредитації;

– видатки на оплату комунальних послуг та енергоносіїв у галузі освіти та охорони здоров'я передано на місцевий рівень без передачі відповідних джерел надходжень для міст обласного значення та ОТГ. Також на місцевий рівень передано фінансування оплати пільг населенню за житлово-комунальні послуги та погашення заборгованості за попередні роки.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, в Україні ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, сформовані концептуальні основи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, реформовано бюджетне законодавство в частині децентралізації, в результаті чого органи місцевого самоврядування отримали фінансовий ресурс, додаткові повноваження та інструментарій для забезпечення сталого розвитку територіальних громад та регіонів. Загалом, провівши дослідження системи фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування в Україні, ми визначили, що для формування фінансово спроможної територіальної громади необхідно:

– удосконалити методикку визначення субвенцій за рахунок розроблення та затвердження соціальних норм та нормативів для визначення вартості соціальних послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, що дасть змогу оптимізувати кількість бюджетних установ, підвищити ефективність планування та використання бюджетних коштів бюджетів усіх рівнів;

– розширити фінансову базу органів місцевого самоврядування, використовуючи міжнародні грантові програми, та створити умови для фінансування регіональних програм на засадах співфінансування (державно-приватного партнерства); [13, с. 132-135]

– для зменшення дотаційних бюджетів слід змінити нормативи відрахувань у системі розподілу податку на доходи фізичних осіб між державним та місцевими бюджетами: 65% – для міст обласного значення, об'єднаних територіальних громад та м. Києва, 15% – до обласного бюджету та 20% – до Державного бюджету.

Подальші дослідження будуть спрямовані на визначення ефективності використання фінансових ресурсів місцевого самоврядування та формування дієвої системи фінансового забезпечення

органів місцевого самоврядування на рівні ОТГ, міст обласного значення, районів та областей.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Всесвітня Декларація про місцеве самоврядування: проголошена на XXVII Міжнародному конгресі Інтернаціональною Спілкою місцевих влад від 23-26 вересня 1985 р.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.
5. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: <http://www.rada.gov.ua>
6. Бюджетний кодекс України від 8 лип. 2010 р. № 2456-17 [Електронний ресурс] зі змінами і доповненнями від 01.11.2017 р./ Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
7. Фінанси: підручник [ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова]. Київ: Знання, 2008. 611 с.
8. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посібник. Київ. КНЕУ, 2000. 240 с.
9. Кириленко О.П. Фінанси: навч. посібник. Тернопіль. 1998. 163 с.
10. Вовна Н. Фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування / Економіка. 2010. № 4 (104). С. 17-23.
11. Бондарук Т.Г. Місцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні в Україні: монографія / Київ. НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. 2009. С. 170.
12. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році: Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ: НІСД, 2017. 928 с.
13. Гургула Т. В. Фінансове забезпечення спроможності територіальних громад: проблеми та шляхи їх вирішення // Науковий вісник Мукачівського державного університету, Серія Економіка. 2017. Вип. 1(7). С. 132-135.
14. Чим більша громада, тим більше доходів, – рейтинг темпів зростання власних доходів місцевих бюджетів за 2017 рік URL: <http://decentralization.gov.ua/news/8268>
15. Місцеві бюджети: експерти підбили перші підсумки 2017 року. URL: <http://decentralization.gov.ua/news/805>
16. Зведений бюджет Волинської області на 2016 рік. URL: <http://www.finance.voladm.gov.ua/category/c-19-21/>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ДОХІДНОЇ БАЗИ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

METHODOLOGICAL BASES FOR THE FORMATION OF THE OF TERRITORIAL COMMUNITIES' INCOMES

У статті розглянуто основи формування дохідної бази територіальних громад. Запропоновано авторське трактування сутності доходів об'єднаних територіальних громад. Здійснено класифікаційне групування доходів бюджетів ОТГ. Розглянуто методи акумуляції доходів об'єднаних територіальних громад.

Ключові слова: бюджети місцевого самоврядування, бюджет об'єднаних територіальних громад, доходи бюджету, доходи об'єднаних територіальних громад, методи акумуляції доходів.

В статье рассмотрены основы формирования доходной базы территориальных общин. Предложена авторская трактовка сущности доходов объединенных территориальных общин. Осуществлено классификационное группирование доходов бюджетов ОТГ. Рассмотрены методы

аккумуляции доходов объединенных территориальных общин.

Ключевые слова: бюджеты местного самоуправления, бюджеты объединенных территориальных общин, доходы бюджета, доходы объединенных территориальных общин, методы аккумуляции доходов.

The article deals with the basics of formation of the income base of territorial communities. Author's interpretation of the essence of the income of the united territorial communities is proposed. Classification of the budgets of OTG has been made. Methods of accumulating incomes of the combined territorial communities are considered.

Key words: budgets of local self-government, budget of united territorial communities, budget revenues, incomes of united territorial communities, methods of accumulation of incomes.

УДК 336.26

Щур Р.І.

к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Постановка проблеми. З метою збільшення фінансових ресурсів місцевих бюджетів загалом та бюджетів об'єднаних територіальних громад зокрема необхідним є збільшення їхньої ресурсної бази, в тому числі на виконання власних повноважень, шляхом передачі доходів державного бюджету до місцевих бюджетів, збільшення джерел надходжень до спеціального фонду, розширення переліку видатків, що враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів.

Нові підходи до формування бюджетів об'єднаних територіальних громад, зокрема до їх сукупних доходів, забезпечуватимуть реалізацію головного напрямку бюджетної політики щодо створення належних умов для виконання органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади покладених на них функцій через зміцнення дохідної бази; запровадження нових інструментів стимулювання регіонального розвитку; підвищення рівня зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні обсягу надходжень до бюджетів об'єднаних територіальних громад; удосконалення механізму розрахунку дохідної та видаткової частин, що враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів. Основним акцентом бюджетної політики є перехід на якісно новий рівень міжбюджетних відносин, а саме прямих міжбюджетних відносин державного бюджету з усіма місцевими бюджетами, в тому числі з бюджетами об'єднаних територіальних громад.

Складнощі формування та перерозподілу фінансових ресурсів приводять до суттєвого зниження ефективності інструментів місцевої політики, погіршення стану забезпеченості громадян, а також ство-

рюють перешкоди на шляху соціально-економічного розвитку територій. У зв'язку з цим на сучасному етапі особливого значення набуває децентралізація бюджетної системи та передача в розпорядження місцевих органів влади достатнього обсягу власних фінансових ресурсів для поліпшення соціально-економічного розвитку територій [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сучасних наукових підходів до визначення доходів місцевих бюджетів займалися А. Бережна, Н.І. Власюк, К.Ф. Ковальчук, Н.В. Кучкова, В.М. Опарін, Ю.В. Пасічник, Т.М. Рева, М. Чечетов та ін.

Постановка завдання. У зв'язку з цим метою дослідження є визначення сутності, структури та методів акумуляції доходів об'єднаних територіальних громад у системі місцевих фінансів сучасною фінансовою наукою та практикою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бюджетним кодексом України [2] надається таке визначення базовим у межах нашого дослідження дефініціям:

– бюджети місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад (пп. 2 ст. 2, розділ 1);

– бюджети об'єднаних територіальних громад – бюджети об'єднаних територіальних громад, створених згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, а також бюджети об'єднаних територіальних громад, визнаних Кабінетом Міністрів України спроможними в порядку, встановленому законом (пп. 2(1) ст. 2, розділ 1);

– доходи бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ) (пп. 23 ст. 2, розділ 1).

Доходи об'єднаної територіальної громади – власні, визначені законодавством джерела та закріплені у встановленому порядку загальнодержавні податки, збори та інші обов'язкові платежі.

Склад доходів місцевих бюджетів визначається Бюджетним кодексом України та законом про Державний бюджет України [3].

З метою подальшого надання власного авторського трактування дефініції «доходи об'єднаної територіальної громади» з наукової позиції та з урахуванням як сучасних вимог теорії і практики, так і сучасних вимог процесів децентралізації вважаємо за необхідне спочатку здійснити дослідження сучасних наукових підходів до визначення доходів місцевих бюджетів як вихідної категорії для формування доходів об'єднаної територіальної громади.

Проведене дослідження сучасних наукових підходів до визначення категорії «доходи місцевих бюджетів» свідчить про те, що це поняття як економічна категорія є багатоаспектним і трактується вченими по-різному.

Так, Ю.В. Пасічник вважає, що це сфера економічних відносин, яка пов'язана з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів регіонального рівня і застосовується місцевими органами влади для забезпечення поточних і перспективних завдань розвитку регіону [4, с. 360]. На думку Т.М. Рєви, К.Ф. Ковальчук, Н.В. Кучкової, доходами бюджету є кошти, що надходять у постійне користування на безповоротній основі [5, с. 61]. С.І. Юрій та В.М. Федосов визначають доходи, що формуються внаслідок дій і рішень, прийнятих органами місцевого самоврядування, та доходи, які на довготривалій основі передаються до місцевих бюджетів у повному розмірі або у визначеній єдиній для усіх бюджетів частині. Н.І. Власюк доводить, що це кошти, які надходять у постійне користування на безповоротній основі і забезпечують стабільність бюджету і фінансування його видатків [7]. В.М. Опарін стверджує, що доходи місцевих бюджетів – це доходи, до яких відносять усі надходження відповідного бюджету на безповоротній основі у вигляді податкових і неподаткових платежів, доходів від операцій з капіталом, офіційних трансфертів і доходів державних цільових фондів, включених до бюджету, справляння яких передбачене законодавством України (включаючи трансфери, дарунки, гранти) [8, с. 107]. В. Кравченко зазначає, що такими доходами слід вважати кошти, які надходять до відповідних місцевих бюджетів у розмірах і порядку,

встановлених законодавчо [9, с. 399]. Також О. Кремень і В. Кремень відзначають доходи місцевих бюджетів як економічні відносини, що виникають у процесі формування фінансових ресурсів на регіональному рівні, призначених для реалізації функцій та завдань місцевих органів влади [10]. Тобто слід відзначити, що ця категорія розглядається як форма акумуляції частини фінансових ресурсів місцевих органів влади.

Цікавим видається підхід щодо трактування доходів місцевих бюджетів як складника загальнодержавних фінансів, що бере участь у здійсненні міжбюджетних відносин. Зокрема, М. Чечетов, А. Бережна трактують це поняття як економічну категорію, що відображає відносини щодо формування бюджетних фондів всіх рівнів та спеціалізованих цільових фондів [11, с. 106]. У цьому сенсі з цими авторами погоджуються О. Романенко [12], В. Венгер [13], В. Дем'янишин [14, с. 164], визначаючи економічну категорію «доходи бюджету» як економічні відносини, які виникають у державі з юридичними і фізичними особами в процесі формування бюджетного фонду країни; В.Д. Базилевич [15, с. 51] – грошові відносини, які виникають між державою, юридичними і фізичними особами у процесі вилучення й акумуляції частини вартості валового внутрішнього продукту в загальнодержавному та місцевих фондах з метою їхнього подальшого використання, тобто для здійснення державою й органами місцевого самоврядування своїх функцій; М. Кульчицький [16, с. 297] – надходження, що залежать від перерозподілу фінансових ресурсів через державний бюджет, а відповідно, обмежуються й видатки.

Окрім того, окремі науковці визначають доходи місцевих бюджетів за порядком утворення та використання. Так, на думку О. Кириленко, доходи місцевих бюджетів – це доходи, що складаються із власних і закріплених надходжень, перелік яких визначений на тривалу перспективу. Надходження власних доходів не враховуються під час визначення обсягів міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам, що забезпечує безпосередню зацікавленість органів місцевого самоврядування у нарощуванні дохідної бази. При цьому обсяги закріплених доходів місцевих бюджетів впливають на розміри бюджетних трансфертів, які надаються місцевим бюджетам із Державного бюджету України і є основою для визначення податкової спроможності території [17]. З авторкою погоджується С. Савчук, стверджуючи, що це – доходи, які формуються в результаті акумуляції та наповнення власних і закріплених коштів, а також трансфертів, грантів та запозичень [18, с. 88].

О. Врублевська, М. Романовський, Б. Сабанті розглядають доходи місцевих бюджетів і з погляду їх матеріально-речовинного походження як надходження до відповідних місцевих бюджетів згідно

із законодавством; за економічним змістом – як грошові відносини, які виникають між державою і юридичними та фізичними особами у процесі формування бюджетного фонду держави, бюджетних фондів адміністративно-територіальних угруповань різного рівня. За матеріально-речовинним змістом – це грошові кошти, які надходять у безоплатному та безповоротному порядку відповідно до законодавства у розпорядження органів місцевого самоуправління [19, с. 116]. Думку авторів поділяють О. Василик, К. Павлюк, визначаючи доходи місцевих бюджетів як сукупність грошових фондів, які є фінансовим забезпеченням діяльності місцевих рад і місцевих державних адміністрацій [20, с. 176].

Таким чином, узагальнюючи поданий вище категоріальний аналіз сутності «доходів місцевих бюджетів», надамо власне авторське трактування дефініції «доходи об'єднаної територіальної громади»: економічні відносини щодо формування дохідної бази об'єднаної територіальної громади як основи її податкоспроможності, зокрема власних доходів, з метою фінансового вирівнювання та зростання фінансового потенціалу спроможних об'єднаних територіальних громад на стратегічному рівні планування їх розвитку.

На рисунку 1 нами наведено класифікаційне групування доходів бюджетів об'єднаних територіальних громад.

Форми і методи акумуляції грошових коштів до бюджетів об'єднаних територіальних громад залежать від умов і методів господарювання, чітко визначеного кола тактичних і стратегічних завдань розвитку відповідної території, соціально-економічного стану ОТГ, її ресурсної бази, людського потенціалу та інших чинників. У процесі акумуляції доходів можуть використовуватися як загальні, так і спеціальні методи (рис. 2).

До загальних методів акумуляції доходів ОТГ нале-

жать:

- акумуляція доходів від продуктивної діяльності – підприємницька та господарська діяльність суб'єктів ОТГ, надання державних послуг – власні доходи ОТГ, частина прибутку державних підприємств на території ОТГ, державне мито, компенсаційні доходи;
- від майна і майнових прав ОТГ – постійні (орендна плата, корпоративні права), разові (від реалізації майна);
- від ресурсної бази – платежі за ресурси, концесії;
- позичковий метод – внутрішні позики (місцеві зовнішні запозичення), зовнішні позики (місцеві

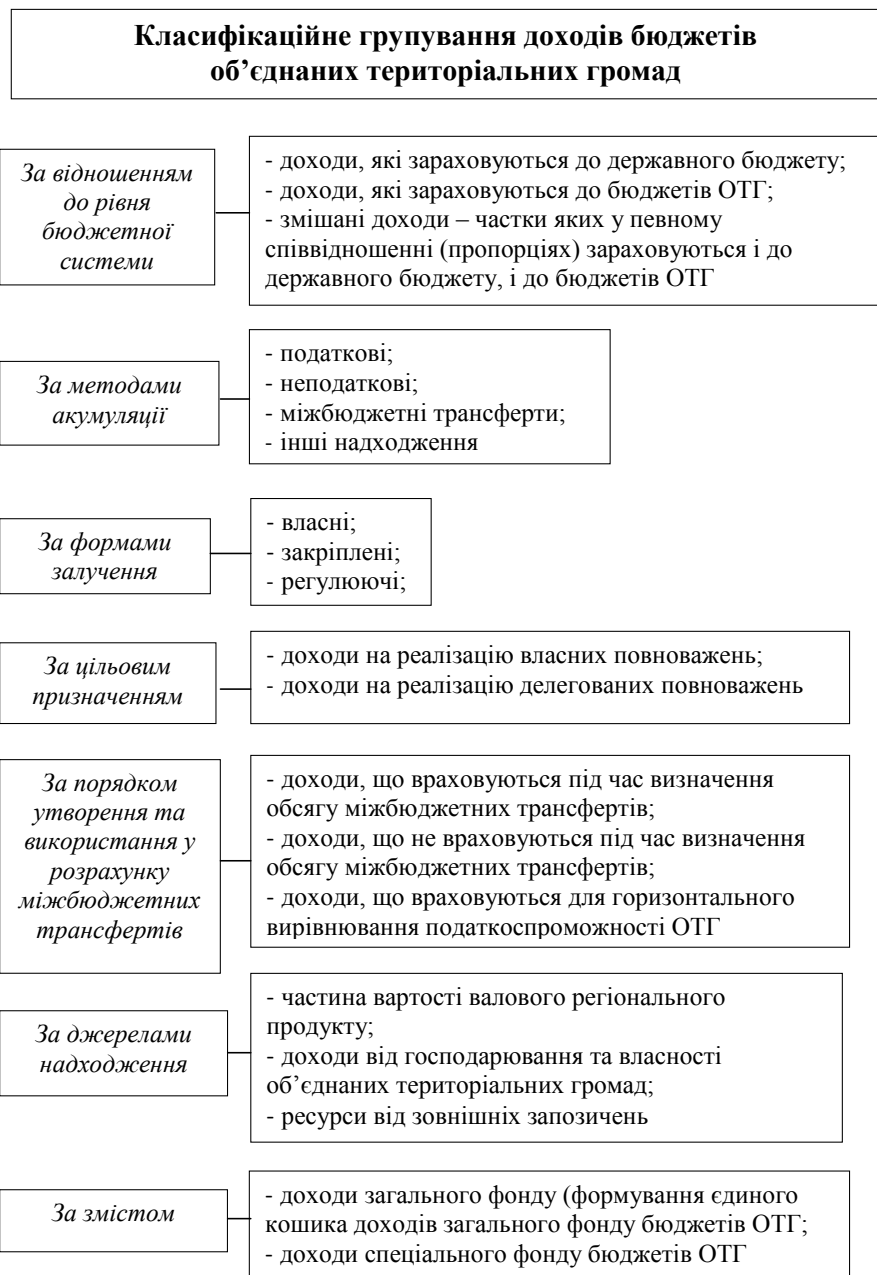

Рис. 1. Класифікаційне групування доходів бюджетів об'єднаних територіальних громад

Побудовано автором за результатами дослідження

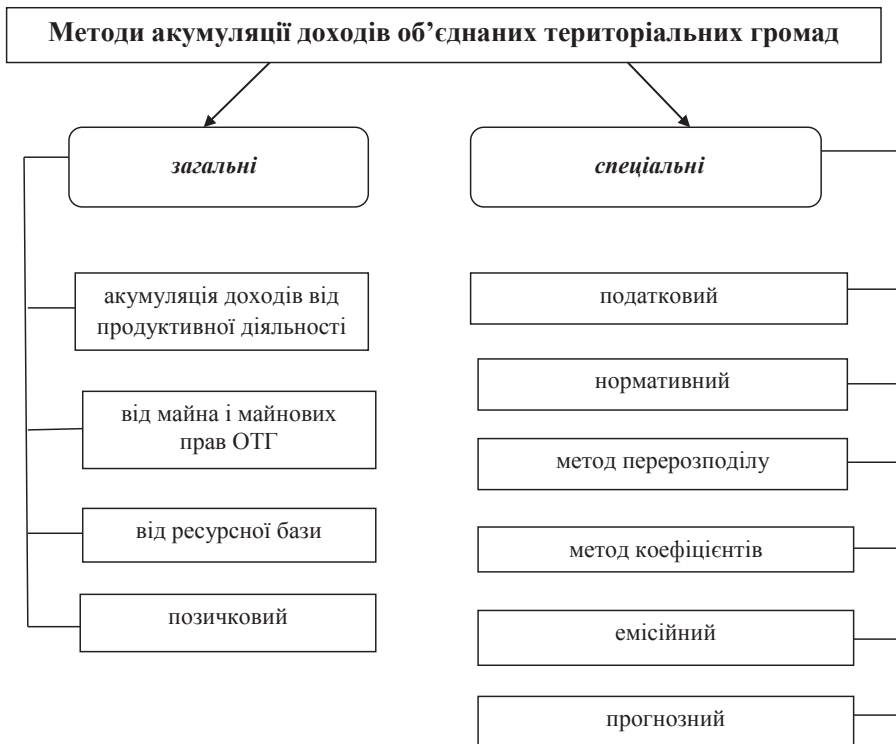

Рис. 2. Класифікація методів акумуляції доходів бюджетів об'єднаних територіальних громад

Побудовано автором за результатами дослідження

запозичення від міжнародних фінансових організацій, кошти технічної допомоги ЄС, інших міжнародних донорських установ).

До спеціальних методів належать:

– податковий – усі види податків і податкових платежів, які повністю або частково зараховуються до складу доходів бюджету ОТГ за встановленими нормативами і ставками;

– нормативний – застосовується, коли доходи в бюджет ОТГ від податків та інших платежів встановлюються за нормативами;

– метод перерозподілу – дає змогу через нормативи відрахувань регулювати бюджети і у разі незбалансованості дохідної і видаткової частин бюджету провести збалансування методом дотацій та субвенцій;

– метод коефіцієнтів – використовується для врахування інфляції;

– емісійний – як метод акумуляції доходів ОТГ передбачає реалізацію кредитної емісії у вигляді емісії цінних паперів суб'єктами господарювання ОТГ;

– прогнозний – забезпечує передбачення формування обсягів планових показників усіх видів доходів та фінансових ресурсів ОТГ за певного горизонту прогнозування.

Висновки з проведеного дослідження. Для підвищення ефективності функціонування бюджетних систем необхідно, щоб формування доходів місцевих бюджетів базувалося на принципі фіскальної

еквівалентності, згідно з яким споживачі місцевих суспільних благ повинні самі нести відповідні витрати і фінансувати їх надання за рахунок сплачених ними податків. За такого підходу податкове навантаження не експортується за межі територіальної громади, а відмінності в рівнях оподаткування визначають вигоди, які жителі громад отримують від місцевих суспільних благ і послуг. Їх «чиста фінансова вигода» буде залежати як від рівня оподаткування, так і від забезпеченості об'єднаної територіальної громади, де вони проживають, місцевими суспільними благами і послугами.

Проблему фінансового забезпечення місцевих бюджетів необхідно вирішувати за допомогою активізації економічної та господарської діяльності місцевих

органів влади з метою збільшення частки власних і закріплених джерел доходів місцевих бюджетів і зменшення частки трансфертів, а також збільшення загалом кількості регіонів, які не вимагають істотних трансфертів з державного бюджету за рахунок утворення фінансово самостійних та податкоспроможних об'єднаних територіальних громад у межах окремого регіону країни.

Оптимізація системи доходів місцевих бюджетів сприяє ефективному виконанню функцій органів місцевого самоврядування, формуванню сприятливого макроекономічного середовища та забезпеченню належного соціального захисту населення. Її удосконалення в період незалежності України має значний позитивний ефект. Водночас значна залежність від трансфертів послаблює зацікавленість органів місцевого самоврядування у мобілізації та пошуку нових джерел доходів. Запровадження нового механізму фінансового вирівнювання не стимулює до нарощування податкової бази, що потребує удосконалення механізму бюджетного регулювання доходів між бюджетами одного рівня з урахуванням податкового потенціалу та створення спеціальних бюджетних фондів фінансового вирівнювання територій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Криниця С. О. Бюджетне регулювання регіонального розвитку / С. О. Криниця // Фінан-

совий простір. № 1(5). 2012. URL: <http://fp.cibsc.k.ua/files/1201/12ksobro.pdf>

2. Бюджетний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

3. Офіційний веб-сайт Реформи децентралізації влади України. URL: <http://decentralization.gov.ua/>

4. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України / Ю. В. Пасічник 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 670 с. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/96226-161-sutnst-dohodv-mstsevih-byudjetv.html>

5. Рева Т.М. Місцеві фінанси: навч. посібн. / Т.М. Рева, К.Ф. Ковальчук, Н.В. Кучкова. К.: Центручбової літератури, 2007. С. 208.

6. Юрій С.І. Фінанси: підручник / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. К.: Знання, 2008. 611 с.

7. Власюк Н.І. Місцеві фінанси: навчальний посібник / Н.І. Власюк. К.: Алерта, 2011. 328 с.

8. Опарін В.М. Бюджетна система / В.М. Опарін, В.І. Малько, С.Я. Кондратюк. К.: КНЕУ, 2004. 206 с.

9. Кравченко В.І. Місцеві фінанси України: навч. посіб. / В.І. Кравченко. К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. 487 с.

10. Кремень О.І. Фінанси / О.І. Кремень. К.: Центр учбової літератури, 2012. 416 с.

11. Чечетов М.В. Бюджетний менеджмент / М.В. Чечетов, Н. Ф. Чечетова, А.Ю. Бережна. [2-ге вид., перероб. і доповн.]. Харків: ІНЖЕК, 2004. Ч. 1. 560 с.

12. Романенко О.Р. Фінанси: підручник / О.Р. Романенко. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 312 с.

13. Венгер В.В. Фінанси: навчальний посібник / В.В. Венгер. К.: Центр учбової літератури, 2009. 432 с.

14. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України / В.Г. Дем'янишин. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 496 с.

15. Базилевич В.Д. Державні фінанси: навч. посіб. / В.Д. Базилевич, Л.О. Баластрик. К.: Атіка, 2002. 368 с.

16. Кульчицький М.І. Тенденції та проблеми формування доходів місцевих бюджетів / М.І. Кульчицький // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, 2017. Випуск 3 (08). С. 296-301.

17. Кириленко О.П. Місцеві фінанси / О.П. Кириленко. Тернопіль: Астон, 2004. 140 с.

18. Савчук С.В. Теоретико-концептуальні засади визначення доходів бюджетів як об'єкта бюджетного планування / С. В. Савчук // Наука і економіка, 2012. № 1. С. 81-88.

19. Романовский В.М. Финансы: учебник / под ред. проф. В. М. Романовского, проф. О.В. Врублевской, проф. Б.М. Сабанти. [2-е изд., перераб. и доп.]. М.: Юрайт-Издат, 2009. 462 с.

20. Василик О.Д. Бюджетна система України: підручник / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

НУЛЬОВА СТАВКА З ПДВ У СИСТЕМІ ВІТЧИЗНЯНОГО ОПОДАТКУВАННЯ:
ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИNULL RATE VAT IN THE SYSTEM OF DOMESTIC TAXATION:
DISCUSSION ASPECTS

УДК 336.221

Артюх О.В.к.е.н., доцент кафедри
бухгалтерського обліку та аудиту
Одеський національний економічний
університет**Гончар М.А.**студентка
Одеський національний
економічний університет

У статті розглянуто проблемні аспекти застосування нульової ставки з ПДВ. Проаналізовано досвід країн – членів Європейського Союзу в частині адміністрування ПДВ, зокрема в частині ставок ПДВ. Висвітлено основні проблеми та недоліки податкової системи України під час застосування нульової ставки ПДВ, а також запропоновано шляхи вдосконалення окремих елементів ПДВ для підвищення ефективності системи оподаткування та зростання доходної частини бюджету країни у цілому.

Ключові слова: податкова система, ПДВ, нульова ставка, відшкодування ПДВ, розрахунки з бюджетом, мінімізація оподаткування.

В статье рассмотрены проблемные аспекты применения нулевой ставки по НДС. Проанализирован опыт стран – членов Европейского Союза в части администрирования НДС, а именно в части ставок НДС. Освещены основные проблемы и недостатки налоговой системы Украины при применении нулевой ставки НДС, а

также предложены пути совершенствования отдельных элементов НДС для повышения эффективности системы налогообложения и роста доходной части бюджета страны в целом.

Ключевые слова: налоговая система, НДС, нулевая ставка, возмещение НДС, расчеты с бюджетом, минимизация налогообложения.

The article deals with the problematic aspects of the application of the null rate of VAT. The experience of European Union member states in the area of VAT administration is analyzed, in particular, in terms of VAT rates of member countries of the European Union. The main problems and drawbacks of the tax system of Ukraine at application of the null rate VAT are highlighted, as well as ways of improving certain elements of the VAT in order to increase the efficiency of the taxation system and in general increase the revenue part of the budget.

Key words: tax system, VAT, zero rate, VAT reimbursement, payments with budget, tax minimization.

Постановка проблеми. Податкові надходження займають лівову частку доходів України, тому адміністрування податків та податкова система у цілому виходять на чільне місце. Одним із вагомих податків у системі податкових надходжень є податок на додану вартість (ПДВ). Утім, він є одним із найсуперечливіших податків як у національній економіці, так й у світовій, тому вирішення проблемних питань його адміністрування допоможе уникнути можливості шахраювання у частині справляння ПДВ та сприятиме формуванню прозорого та ефективного механізму його стягнення до бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти ПДВ у системі оподаткування досліджувалися у працях таких учених, як: В.П. Горин, І.А. Гуцул, А.І. Крисоватий, О.В. Озерчук, О.І. Оксенюк, К.П. Проскура, О.В. Сторожук, Л.М. Федун та ін.

Проте й досі залишаються невирішеними питання сучасного усвідомлення елементів ПДВ, а також ефективного адміністрування ПДВ та інших податків.

Постановка завдання. У рамках цієї публікації розкрити всю проблематику справляння ПДВ немає можливості, втім, започаткувати розкриття окремих проблемних аспектів застосування ПДВ є цілком можливим. Основною ціллю статті

є виявлення проблематики застосування нульової ставки та шляхи вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. ПДВ є одним із найсуперечливіших податків не тільки України, а й у всьому світі. Багато обговорень щодо ставок податку, визначення платників податку, бази оподаткування та взагалі доцільності його адміністрування в Україні. Але постає питання: чи зможе сьогодні Україна функціонувати без цього податку? В умовах прагнення України вступити до Європейського Союзу абсолютно відмовитися від ПДВ Україна не зможе, адже його наявність у системі оподаткування є обов'язковою умовою для вступу країни до ЄС.

На території ЄС діє принцип свободи пересування товарів, тобто експорт і імпорт у межах Співтовариства звільнені від усіх митних зборів, але це, своєю чергою, не означає скасування інших «вхідних» податків. Отже, за такої, здавалося б, зручної системи торгівлі товарами всередині країни залишалася необхідність сплачувати імпортний ПДВ, що пов'язано з відповідними процедурами збору, а отже, істотно уповільнювало пересування товарів. Саме для спрощення подібних процедур і була введена єдина система ПДВ.

Згідно із загальними правилами ЄС, стандартна ставка ПДВ не може бути нижче 15%. Держави – члени ЄС мають право застосовувати одну

або дві знижені ставки, які не можуть бути менше 5%. Вони застосовуються до окремих, специфічних груп товарів і послуг. Для деяких видів товарів і послуг також діє спеціальна знижена ставка ПДВ – 12%. Деякі країни ЄС контролюють спеціальні території, де ПДВ відсутній зовсім.

Проаналізуємо ставки ПДВ, які діють у країнах Європи. У кожній країні є власна шкала ставок ПДВ, яка включає у тому числі й пільгові ставки. Рекордсменкою за величиною стандартної ставки є Угорщина, де ставка ПДВ становить 27%. Найбільш високі основні ставки ПДВ у ЄС (23-25%) у Хорватії, Данії, Швеції, Ірландії, Норвегії, Данії. У цих країнах навіть найнижчі пільгові ставки становлять 8-10%. Середнє значення основної ставки податку на додану вартість у Європі дорівнює 20-21%. Це такі країни, як: Австрія, Бельгія, Болгарія, Чеська Республіка, Естонія, Франція, Латвія, Литва, Нідерланди, Словацька Республіка, Іспанія та Великобританія. А ось середній розмір знижених ставок відрізняється. Найбільш високі (10-12%) – в Австрії, Бельгії, Латвії, Сербії, Словаччині, Чехії, Естонії. Найнижчі основні ставки в Люксембурзі – 17%, на Мальті – 18%, а також у Німеччині та на Кіпрі – 19% [6].

Нульова ставка активно використовується у невеликій кількості країн. Діють пільгові ставки для обмеженої кількості товарів та послуг, але лише у Великій Британії діє нульова ставка на експорт. В інших країнах – членах ЄС або вона взагалі не передбачена, або діє для поставки на внутрішньому ринку товарів та послуг першої необхідності.

Знову ж під час переймання такого досвіду варто зазначити, що однозначно визначити, які товари є товарами першої необхідності, важко, адже мета таких дій – зрівняти різні верстви населення, щоб ці товари коштували дешевше для кінцевих споживачів. Наприклад, якщо взяти газ, воду. Ними користуються усі – від найбідніших до найбагатших. Але їх використовують і підприємства, що займаються господарською діяльністю.

В Україні ПДВ – це найбільш неоднозначний податок. За 2017 р. до державного бюджету надійшло 627 154 млн. грн. податкових надходжень. При цьому державний бюджет отримав 434 041 млн. грн. ПДВ. Разом із цим було відшкодовано ПДВ на суму 120 061 млн. грн. Тобто відшкодування ПДВ становили майже 28% надходжень ПДВ [5]. Більше ніж четверта частина надходжень від ПДВ повертаються платникам податку у вигляді відшкодування. Таким чином, незважаючи на значні податкові надходження, ПДВ не є бюджетотворюючим податком через відшкодування величезних сум ПДВ.

Цікаво, що 20 платникам разом відшкодовано 52% ПДВ, що був узгоджений загалом в Україні за 2017 р. Найбільше таких платників зареєстровано у Києві (12 із 20). Приблизно 7,5% всіх відшкоду-

вань ПДВ, а це більше 9 млрд. грн., було відшкодовано ТОВ «Кернел-Трейд» – провідному у світі та найбільшому в Україні виробнику та експортеру соняшникової олії, це ключовий постачальник сільськогосподарської продукції з регіону Чорноморського басейну на світові ринки. Свою продукцію «Кернел» експортує більше ніж у 60 країн світу. Не дивно, що саме ця компанія отримує найбільший відсоток відшкодування ПДВ [3].

Також варто проаналізувати заборгованість держави перед платниками податку за минулі періоди. За даними Міністерства фінансів України, держава повинна відшкодувати бізнесу майже 7 млн. грн. [2]. Це підтверджений борг. Ще майже 4 млрд. грн. оскаржується. Отже, ціна питання – 4,7 млрд. грн. При цьому щомісячна сума відшкодування не може перевищувати 2,8% загальної суми бюджетного відшкодування з державного бюджету за попередній місяць [4].

Ця ситуація невтішна не тільки для держави, а й для бізнесу, адже ці кошти заблоковані протягом багатьох років. Таким чином, підприємства позбавлені податкових активів, у тому числі інвестиційних.

Держава заборгувала підприємцям суму, рівнозначну річному надходженню ПДВ, яку вона ніяк не в змозі погасити за короткий термін. А якщо взяти до уваги, що державі потрібно відшкодувати й поточну заборгованість за ПДВ, то виникає питання, чи взагалі доцільно мати такий податок, який приносить збитки та ризики державі.

Накопичення боргу перед бізнесом за ПДВ відбувається переважно за рахунок того, що згідно зі ст. 193 Податкового кодексу України (ПКУ), передбачена ставка 0%, зокрема для операцій із вивезення товарів за межі митної території України [1].

Фактично нульова ставка передбачає відшкодування податкового кредиту платника податків. Для держави це значні втрати бюджету. Тоді, коли наш бюджет весь у «дірках», скорочуються витрати на найважливіші сфери функціонування держави, підприємствам відшкодується лєвова частка сплачених податків.

Усе це дає можливість підприємствам застосовувати схеми із відмивання живих грошей. Найбільш відома схема пов'язана з експортом зерна.

Підприємці-експортери знаходяться у дуже тісних відносинах із вітчизняними постачальниками зерна. Це дає їм змогу штучно завищувати ціну закупки зерна, яке буде йти на експорт. Таким чином, у підприємства виникає завищена сума податкового кредиту з ПДВ. Далі підприємець реалізує зерно за кордоном та отримує відшкодування від бюджету, адже всі операції документально оформлені. Немає приводу у державних контролюючих органів відмовити цьому підприємцю у відшкодуванні ПДВ. А таке відшкодування – це ті кошти, які підприємці додатково залучають для

ведення операційної діяльності, це непідвищені заробітні плати, пенсії, стипендії, невідремонтовані дороги, це ті кошти, які сплатили кінцеві споживачі для поліпшення рівня свого життя. Проте ці кошти йдуть на відшкодування ПДВ певним колам осіб.

При цьому з погляду платників податків, операції яких підпадають під оподаткування за ставкою 0%, така ситуація є дуже вигідною через відшкодування. Підприємство має й так значну кількість прибутків від даних операцій, а підприємству відшкодовується ще й 20% ПДВ. Це призводить до отримання надприбутків. Тим більше що ці кошти повертаються підприємству у вигляді «живих грошей» на його поточний рахунок.

Це свідчить про те, що підприємцю займатися даним видом діяльності дуже рентабельно та прибутково. Тобто саме відшкодування ПДВ приносить прибуток підприємствам просто на рівному місці. А ось із погляду держави це завдає значні збитки бюджету. Тоді виникає питання: чи взагалі доцільно застосовувати ставку 0% для експорту товарів? Це наводить на думку, що дана норма закону лобіює інтереси певного кола людей, які мають значні прибутки від здійснення своєї діяльності. І це передусім за рахунок бюджету – за рахунок податків, які платимо ми, кінцеві покупці товарів, адже фактично сплачують ПДВ кінцеві споживачі, за рахунок яких і здійснюється перерахування суми ПДВ суб'єктами підприємницької діяльності.

Дещо поліпшилася ситуація після введення блокування ризикових податкових накладних. Нині зернотрейдери під час купівлі зерна оплачують продавцю 80% його вартості, а решту 20% – після отримання від продавця податкової накладної. Так трейдери гарантують собі безумовність податкового кредиту під час відшкодування. Для трейдерів схема дійсно безпрограшна, але вона є ризиковою та економічно не вигідною для того, хто продає їм зерно. Саме продавець вимушений місяцями оббивати пороги податкової, аби йому

зареєстрували помилково заблоковану накладну, та отримати від трейдера решту 20% вартості проданого йому зерна.

Запровадження нульової ставки для експорту товарів мало на меті переважно залучення іноземної валюти в державу. Нульова ставка мотивує підприємства виготовляти та реалізувати товари на експорт, що призводить до отримання виручки в іноземній валюті.

Але разом із цим складається ситуація, коли підприємства експортують товари, отримуючи право на оподаткування таких товарів за ставкою 0%, а потім змінюють умови договору та замість іноземної валюти розраховуються бартером. Таким чином, держава залишається у програванні: зобов'язання за ПДВ дорівнює нулю, а іноземна валюта так і не надійшла до держави. Тоді здебільшого держава, відшкодовуючи ПДВ, несе збитки, а головна ціль, заради якої ці збитки були понесені, не досягнута.

Тобто, на нашу думку, якщо держава не хоче вживати радикальних заходів із відміни нульової ставки ПДВ, то варто законодавчо закріпити неможливість зміни умов договору в частині форми розрахунків, адже вона має бути лише грошовою. Бартерні операції не приносять вигоди державі, тому ніяких пільг у такому разі бути не повинно.

Втрати бюджету можна проаналізувати, розглянувши умовний приклад із порівняння доходів і втрат сум ПДВ за застосування 20% та 0% під час реалізації товарів на експорт (табл. 1).

Цей умовний приклад свідчить, що за кожною операцією держава втрачає кошти, недоотримує значну частину доходів, які могла б спрямувати на поліпшення економічної ситуації в країні, тому вона має стимулювати вітчизняних виробників виготовляти більш сучасну продукцію, які вони будуть реалізувати на внутрішньому ринку.

Стимулюючи надходження валюти за рахунок зниження ставки ПДВ, ми експортуємо товари,

Таблиця 1

Порівняння надходження до бюджету сум ПДВ за ставок 0% і 20%

№ з/п	Операція	Ставка 20%		Ставка 0%	
		Податкове зобов'язання	Податковий кредит	Податкове зобов'язання	Податковий кредит
1.	Закуплено матеріали для виготовлення продукції на суму 1 200 грн. (у т. ч. ПДВ)		200		200
2.	Отримано послуги інших постачальників на суму 600 грн. (у т. ч. ПДВ)		100		100
3.	Закуплено товари та матеріали, що використовуються у процесі господарської діяльності, на суму 720 грн. (у т. ч. ПДВ)		120		120
4.	Нараховано та сплачено за комунальні послуги на суму 1 080 грн. (у т. ч. ПДВ)		180		180
5.	Реалізовано виготовлену готову продукцію на суму 6 000 грн. (у т. ч. ПДВ)	1000		0	
Усього надходжень до бюджету		400		-600	

які здебільшого є технологічно не складними, тим самим виробники, отримуючи надприбутки із цих операцій, не хочуть удосконалювати своє виробництво. А якщо держава стимулюватиме внутрішній ринок виготовляти необхідні нам товари, не вдаючись до імпорту, за якого відбувається відтік так важко отриманої іноземної валюти, збільшиться конкурентоспроможність наших виробників і на зовнішньому ринку. У цьому разі і держава, і підприємці отримуватимуть доходи та відбуватиметься надходження іноземної валюти до нашої країни.

Болючим питанням усе ж залишається відшкодування ПДВ експортерам зерна. Україна є лідером з експорту зерна. Підтримка вітчизняних постачальників на світовому ринку в цій галузі, по суті, не дуже й потрібна, тому, на нашу думку, є сенс узагалі скасувати повернення ПДВ експортерам зерна. Це стабілізує ситуацію на внутрішньому ринку, а кошти, які звільнилися, варто спрямувати на соціальні проекти та підтримку інноваційних процесів.

Висновки з проведеного дослідження. Можна сказати, що система оподаткування України потребує фундаментального вдосконалення. Досвід України свідчить про значні втрати бюджету від застосування нульової ставки ПДВ. Це призводить до використання підприємствами шахрайських схем для незаконного відшкодування значної частки ПДВ, що дає змогу не тільки покривати свої витрати зі сплати ПДВ, а й отримувати при-

буток від цього. Причому держава внаслідок таких операцій не отримує іноземної валюти.

Головними чинниками, що негативно впливають на суми бюджетних надходжень від ПДВ, є недоліки в системі адміністрування ПДВ, наявність тіншових схем під час справляння цього податку, проблеми бюджетного відшкодування ПДВ тощо.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що окреслена проблематика доцільності застосування нульової ставки з ПДВ уможливілює подальші дослідження у заданому напрямі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Податковий кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>. Назва з екрану.
2. Державна казначейська служба України. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=364878>. Назва з екрану.
3. Кому відшкодовують ПДВ в Україні? (За даними електронного реєстру відшкодування ПДВ). URL: <https://feao.org.ua/products/vat/>. Назва з екрану.
4. Міністерство фінансів України. URL: <https://minfin.com.ua/ua/>. Назва з екрану.
5. Ціна держави. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/>. Назва з екрану.
6. VAT Rates Applied in the Member States of the European Union. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/vat_rates_en.pdf.

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПЕРЕХОДА НА МСА В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ АФРИКИ И БЛИЖНЕГО ВОСТОКА

CURRENT STATUS AND PROSPECTS OF TRANSITION TO ISA IN THE DEVELOPING COUNTRIES OF AFRICA AND THE MIDDLE EAST

Статья посвящена изучению проблем применения международных стандартов аудита (МСА) в развивающихся арабских странах. Выявлены основные проблемы применения международных стандартов аудита в Ливии, к которым относятся: слабость законодательства, касающегося стандартов и процедур бухгалтерского учета и аудита; отсутствие сильной национальной ассоциации бухгалтеров и аудиторов; отсутствие каких-либо четких учетных политик и стандартов; недостаточность квалифицированных кадров; языковой барьер (сложность перевода); сложность содержания и структуры международных стандартов аудита.

Ключевые слова: аудит, международные стандарты аудита, национальные стандарты аудита, развивающиеся страны, Ливийская ассоциация бухгалтеров и аудиторов, Ливия.

Статтю присвячено вивченню проблем застосування міжнародних стандартів аудиту (МСА) в арабських країнах, що розвиваються. Виявлено основні проблеми застосування міжнародних стандартів аудиту в Лівії, до яких належать: слабкість законодавства, що стосується стандартів

і процедур бухгалтерського обліку й аудиту; відсутність сильної національної асоціації бухгалтерів і аудиторів; відсутність будь-яких чітких облікових політик та стандартів; недостатність кваліфікованих кадрів; мовний бар'єр (складність перекладу); складність змісту і структури міжнародних стандартів аудиту.

Ключові слова: аудит, міжнародні стандарти аудиту, національні стандарти аудиту, країни, що розвиваються, Лівійська асоціація бухгалтерів і аудиторів, Лівія.

This article is devoted to the study of the problems of the application of international audit standards (ISAs) in developing Arab countries. The main problems of the application of international audit standards in Libya are identified, which include: weakness of legislation on accounting and audit standards and procedures; absence of a strong national association of accountants and auditors; absence of any clear accounting policies and standards; lack of qualified staff; language barrier (complexity of translation); the complexity of the content and structure of international audit standards.

Key words: audit, International auditing standards, national audit standards, developing countries Libyan Accountants and Auditors Association, Libya.

УДК 675.6

Асвае Азадэн

аспирант кафедры бухгалтерского учета, аудита и налогообложения Харьковской государственной академии образования и науки

Постановка проблемы. Большинство исследований в области аудита и перехода на МСА связаны с развитыми странами. В результате существует лишь ограниченное число исследований, где рассматриваются проблемы, с которыми сталкиваются развивающиеся страны в попытке улучшить профессиональную практику бухгалтерского учета и аудита, а также проблемы, с которыми сталкиваются директивные органы наряду с местными профессиональными организациями. Поэтому в этом исследовании будет представлена информация о проблемах развития аудита и внедрения МСА в развивающихся арабских странах Африки и Ближнего Востока. Особое внимание уделено североафриканской стране Ливии. Несмотря на то что в последнее время проводятся небольшие исследования, посвященные Ливийской ассоциации бухгалтеров и аудиторов и независимости аудитора в Ливии, эта тема по-прежнему вызывает интерес и призывает к дальнейшим углубленным исследованиям.

Анализ последних исследований и публикаций. Внедрение МСА способствует развитию коммуникации между аудиторами и бизнесом, повышению качества аудиторских услуг, повышению доверия к аудиту среди пользователей финансовой отчетности в условиях глобализации экономики. Такое мнение основывается на всесто-

роннем исследовании МСА, их классификации, содержания, значения, результаты которого отражены в работах зарубежных ученых А. Аренса, Дж. Лоббека, Р. Адамса, Дж. Робертсона, Ф.Л. Дефлиз, Г.Р. Дженик, В.М. О'Рейлли, М.Б. Хирш и др.

В работах российского ученого З.П. Архарова [1] основное внимание уделяется роли, значению, аспектам использования Международных стандартов аудита. Методологию аудиторского суждения в контексте международных стандартов аудита, а также концептуальные, теоретико-методологические и организационные аспекты профессионального суждения и мнения аудитора исследует И.М. Пожарицкая [2].

Исследования в данной области проводятся также учеными в развивающихся арабских странах. Так, Мухамед Закари [3] делает попытку критически оценить эффективность учета и аудита в арабских странах и факторы, влияющие на роль и функции учета и аудита. Недал Саван и Абдулазиз Альзебан [4] на основе анкетирования провели исследование текущего состояния аудита в Ливии и в какой степени Ливийская ассоциация бухгалтеров и аудиторов (LAAA) и аудиторские фирмы влияют на повышение качества аудита и развитие профессии аудитора.

Халед Хамуда и Недал Саван в своем исследовании делают попытку изучить неблагоприятные

обстоятельства аудита, оценить текущий статус и оценить восприятие независимости аудитора в Ливии [5].

Постановка задания. Целью исследования является определение особенностей перехода стран с развивающейся экономикой на международные стандарты аудита.

Изложение основного материала исследования. Мировая международная экономическая система, основанная на международном разделении труда и интернационализации бизнеса, требует применения единых норм, принципов и правил организации аудита. Иными словами, нужна единая модель организации бухгалтерского учета и аудита, основанная на общепризнанных международных учетных стандартах, единой методологии бухгалтерского учета и единых учетных процедурах, основанных на тождестве законодательства.

С развитием транснациональных корпораций, интеграции и превращением аудиторских фирм в крупные международные группы появилась необходимость унификации аудита в международном масштабе.

Аудит как элемент рыночных отношений получил признание практически во всем мире. Пользователями аудиторских услуг являются юридические и физические лица, заинтересованные в достоверности финансовой отчетности, поскольку ее содержание для них имеет экономический смысл в плане снижения предпринимательского риска.

В современном понимании аудит появился в Великобритании и получил стремительное развитие в США. Одними из основоположников теории и практики аудита считаются Р.Х. Монтгомери и Л.Р. Дикси. Введенные этими учеными положения актуальны и в настоящее время, они являются объектом дальнейшего анализа для современных исследователей и специалистов в области аудита.

До настоящего времени в экономической литературе отсутствует единая точка зрения на определение аудита, соответственно, различное толкование вызывает проблемы при оценке его качества и методик его проведения. Это, в свою очередь, стало серьезным препятствием для формирования концепции действенной системы финансового контроля, обеспечивающей реализацию общегосударственных интересов.

По нашему мнению, аудит – это самостоятельный финансовый институт, который может встраиваться в систему как внешнего, так и внутреннего финансового контроля, но, будучи встроенным в ту или иную систему, он адаптируется под конкретные целевые установки деятельности хозяйствующих субъектов.

В новых реалиях мировой экономики роль всех видов аудита не только возрастает, но и существенно меняется, обеспечивая как эффективное

использование ресурсов и надлежащее соблюдение установленных правил экономическими агентами, так и реальную защиту всех собственников.

Благодаря растущей интернационализации экономической торговли и глобализации бизнеса и финансовых рынков финансовая информация, подготовленная и проверенная в соответствии с национальной системой бухгалтерского учета и аудита, может больше не удовлетворять потребности пользователей, решения которых имеют более международный характер [6]. В связи с этим возникает проблема доверия к результатам аудиторской проверки.

За более чем столетнюю историю аудита экономически развитые страны выработали систему правил, положений и требований, следование которым способствует повышению качества и надежности аудита.

Для реализации этих требований мировым сообществом выработаны определенные правила и положения – международные стандарты, позволяющие с одинаковых позиций подходить к аудиту в разных странах и в различных отраслях.

7 октября 1977 г. организована Международная федерация бухгалтеров (International Federation of Accountants – IFAC), целью которой становится всемирное развитие бухгалтерской профессии. Под эгидой IFAC начинается разработка Международных аудиторских стандартов.

В рамках МФБ формируется Международный комитет по аудиторской практике (International Auditing Practices Committee – IAPC), на смену которому в 2002 г. пришел Комитет по международным стандартам аудита и подтверждения достоверности информации (International Auditing and Assurance Standards Board – IAASB), на который возложена обязанность выпуска нормативов аудита и сопутствующих услуг, работ.

Таким образом, Международные стандарты аудита разрабатываются и устанавливаются Международной федерацией бухгалтеров (International Federation of Accountants – IFAC). Это глобальная организация, в состав которой входят 175 членов из 130 стран, объединяющих свыше 2,5 млн. бухгалтеров и аудиторов. К ее компетенции относится установление международных стандартов бухгалтерского учета, аудита, а также этики и образования в указанных сферах.

Практически 80% юрисдикций по всему миру приняли международные стандарты аудита и более 60% в полной мере приняли Кодекс этики для профессиональных бухгалтеров. Такие результаты показало недавнее исследование скорости принятия международных стандартов Международной федерации бухгалтеров (IFAC). Исследование проводилось в 80 странах, где ведут свою деятельность 175 входящих в ее состав членских организаций.

Качественные международные стандарты являются ключевыми основами глобальной финансовой архитектуры, их признание и внедрение повышает доступность качественной финансовой информации для всех ее пользователей, а это, в свою очередь, улучшает инвестиционные решения и способствует экономическому росту.

По мнению исполнительного директора IFAC Алты Принслоу (Alta Prinsloo), сегодняшняя позитивная тенденция к активному и повсеместному внедрению международных стандартов является хорошей новостью для разных категорий людей: инвесторов, регуляторов, бизнеса и т. д. Следование универсальным международным стандартам позволяет компаниям быть источниками финансовой информации, на которую инвесторы действительно могут положиться.

Следует отметить, что нормативы, разработанные МФБ, не являются обязательными к применению странами независимо от членства в федерации. В каждой стране аудит финансовой и другой информации регулируется в большей или меньшей степени национальными нормативными актами. МСА определяют базовые правила осуществления аудиторских проверок, единые требования к качеству надежности аудита. Комитет по международной аудиторской практике при поддержке Совета МФБ уделяет особое внимание изучению национальных стандартов аудита и сопутствующих услуг, их форме, содержанию и различиям. После изучения и обобщения полученной информации КМАП готовит и публикует международные стандарты аудита, предназначенные для принятия на международном уровне.

В самом общем виде международные стандарты аудита можно разделить на две большие группы: общепринятые аудиторские стандарты и специальные стандарты (этики, прогнозов, аттестационные стандарты). Первая группа самая многочисленная и, в свою очередь, делится на такие подгруппы: общие стандарты, рабочие стандарты, стандарты отчетности. В основе построе-

ния каждого стандарта лежат концепция и постулат, что отражено в табл. 1.

Использование МСФО при составлении финансовой отчетности, с одной стороны, и МСА – с другой, позволяет повысить значимость информации и расширить сферу деятельности организации за счет привлечения иностранных партнеров.

Также Международные стандарты аудита способствуют внедрению в аудиторскую практику новых научных достижений, повышению квалификационного уровня аудитора, гармонизации национальных правил и нормативных документов в области аудита с целью предоставления высококачественных услуг для всего мирового сообщества, решению спорных вопросов между аудитором и клиентом, установлению уровня ответственности аудитора, повышению общественного имиджа профессии аудитора, обеспечению связи между отдельными элементами и процессами во время аудита, устранению излишнего контроля со стороны государства, обеспечивают помощь пользователям в понимании процесса аудита [1, с. 8-9; 8, с. 6-7].

Большой вклад в разработку международных стандартов учета и аудита вносят международные организации: Комитет по международным бухгалтерским стандартам (IASB); органы ООН, такие как Экономический и социальный совет, Комиссия по ТНК, Межправительственная рабочая группа экспертов по международным стандартам учета и отчетности ООН (ISAR), Организация по экономическому сотрудничеству и развитию; ЕС, Комиссия по ценным бумагам и биржам, профессиональные организации бухгалтеров и аудиторов.

В результате растущей популярности участия в мировой экономике инвесторы все больше интересуются развивающимися рынками. Побочным эффектом работы в новой или возникающей среде является то, что необходимо учитывать интеграцию местных и международных методов бухгалтерского учета, включая процесс аудита.

Известно, что страны с достаточно высоким уровнем развития аудита – Канада, Великобрита-

Таблица 1

Основы построения общепринятых аудиторских стандартов [6]

Подгруппы общепринятых МСА	Концепция стандартов	Постулаты стандартов
Общие стандарты	1. Этика поведения 2. Независимость 3. Профессионализм	1. Вероятное столкновение интересов аудитора и руководства клиента 2. Ограничения на другие виды деятельности, которыми может заниматься аудитор 3. Профессиональные обязательства перед клиентом и третьими лицами
Рабочие стандарты	1. Доказательность 2. Планирование	1. Возможность верификации, т. е. способ проверки на стадиях сбора и оценки информации 2. Внутренний контроль и его эффективность 3. Ценность предыдущей информации
Стандарты отчетности	Точность представления	Связь учета и аудита в процессе передачи информации

ния, Ирландия, США – лишь принимают к сведению положения международных стандартов аудита. Аудиторы ряда стран, в число которых входят Австралия, Бразилия, Индия и Голландия, используют их для разработки национальные стандарты аудита. Страны, не разрабатывающие собственные стандарты аудита, такие как Малайзия, Нигерия, Фиджи и другие, применяют международные стандарты аудита в качестве национальных.

В связи с принятием новых экономических изменений в странах Африки и Ближнего Востока в последние годы также наблюдается повышенный интерес к разработке методов аудита и бухгалтерского учета.

Страны – члены Совета сотрудничества арабских стран Персидского залива (Gulf Cooperation Council – GCC), а именно Бахрейн, Катар, Оман, Кувейт, Саудовская Аравия и ОАЭ, занимаются вопросами бухгалтерского учета и аудита в соответствии с законодательством о компаниях и аудиторах. Хотя только члены Кувейта и Бахрейна являются членами международной федерации бухгалтеров (МФБ), МСФО и МСА приняли все страны GCC в 2005 г. для повышения достоверности и качества бухгалтерской информации и для обмена глобальной экономикой. Во всех странах GCC правительство регулирует финансовую отчетность и контролирует профессии бухгалтерского учета и аудита [3].

Однако Бахрейнское общество бухгалтеров и аудиторов (BSAA), Кувейтская ассоциация бухгалтерского учета и аудита (KAAA) и Ассоциация бухгалтеров и аудиторов ОАЭ (UAEAAA) не имеют регулирующих полномочий для лицензирования бухгалтеров и аудиторов или для установления стандартов бухгалтерского учета и аудита. Напротив, Саудовская организация сертифицированных общественных бухгалтеров (SOCPA), созданная в 1992 г., уполномочена Министерством торговли Саудовской Аравии издавать стандарты бухгалтерского учета и аудита и имеет право признавать сертифицированных государственных бухгалтеров [9; 10].

Законы внешнего аудитора были приняты во всех странах – членах ССЗ, чтобы регулировать профессию аудитора, с 1962 г. Эффективность функции аудита зависит от квалификации аудитора. Кроме того, различные законодательные акты GCC требуют от аудиторов сбора достаточных доказательств для поддержки их профессиональных мнений, поддержания официальных стандартов бухгалтерского учета и нормативных требований, а также четкого финансового положения заинтересованных сторон, заинтересованных в организации, прошедшей аудит [11].

В Ливане аудит является юридическим требованием для всех перечисленных компаний на Бейрутской фондовой бирже (BSE) и других фон-

довых корпорациях, в банках и страховых компаниях, компаниях с ограниченной ответственностью и отдельных предприятиях. Хотя МСА не были одобрены в качестве национальных стандартов, аудиторы широко используют их при предоставлении аудиторских услуг и отчетности [3].

Специалисты утверждают, что ливанские аудиторы обязаны внедрять МСА, поскольку Ливанская ассоциация сертифицированных общественных бухгалтеров (LACPA) является членом IFAC. Компании, перечисленные на египетской фондовой бирже (ESM) и Иорданском фондовом рынке (JSM), все должны были принять IAS и МСА для подготовки и аудита их финансовой отчетности [12].

Египет имеет развивающуюся экономику. В середине 1970-х годов египетское правительство проводило политику открытых дверей путем либерализации национальной экономики и инициировало несколько усовершенствований стандартов и практики учета и аудита. Эти события сопровождались усилением конкуренции между аудиторскими фирмами, снижением аудиторских сборов и усилением давления для повышения эффективности аудитов.

Египетское общество бухгалтеров и аудиторов (ESAA), появившееся в 1977 г., играет центральную роль в сфере бухгалтерского учета и аудита в Египте, это ассоциация дипломированных бухгалтеров, которые разрабатывают образовательные и профессиональные стандарты. ESAA является членом Международной федерации бухгалтеров (IFAC), и в 1997 г. он издал египетские стандарты аудита (EAS).

В Иордании в 1985 г. был принят Закон о профессии аудита № 32, регулирующий практику аудита. Этим законом создана Иорданская ассоциация сертифицированных общественных бухгалтеров (JACPA) и организована связь между специалистами по аудиту и государственными и частными корпорациями, а также компаниями с ограниченной ответственностью. JACPA является членом IFAC и некоторых региональных органов, таких как Арабская ассоциация сертифицированных общественных бухгалтеров. Кроме того, ассоциация утвердила МСА в качестве национальных стандартов и использовала их для аудита всех перечисленных компаний на Амманской фондовой бирже (ASE) [13].

Ливия – развивающаяся страна, которая проводит радикальную программу социально-экономического развития. С укреплением экономических и деловых условий в стране число пользователей финансовой информации увеличилось, и, следовательно, существует острая необходимость в разработке политики для повышения роли и авторитета аудиторской профессии в Ливии.

В 1970-х годах с увеличением числа выпускников бухгалтерии Бенгази и возвращением многих

выпускников из-за рубежа были созданы многие ливийские бухгалтерские фирмы. В результате увеличения количества бухгалтерских фирм как по количеству, так и по размеру и отсутствию регулирования в отношении стандартов и практики бухгалтерского учета и аудита возникла настоятельная необходимость создать профессиональный орган, взять на себя ответственность за разработку общих правил бухгалтерского учета и аудита.

Только в 1973 г. в Ливии были введены правила аудита. До этого времени бизнес-предприятия не требовали, чтобы их финансовые отчеты анализировались и подтверждались независимым аудитором. Вместо этого было необходимо, чтобы такие документы были согласованы юридическим органом налогоплательщика (бизнеса), и это лицо могло просто быть дипломированным бухгалтером (Закон № 64 от 1973 г.). Однако 20 декабря 1973 г. ливийское правительство приняло Закон о бухгалтерском учете и аудиторской деятельности № 116. В 1974 г. создана Ливийская ассоциация бухгалтеров и аудиторов (LAAA).

LAAA – не единственный профессиональный бухгалтерский орган в Ливии. Существует также правительственная организация «Общий народный комитет по аудиту и контролю». Эта организация отвечает за аудит государственного сектора, тогда как LAAA – за аудит частного сектора. Кроме того, иногда правительственные организации используют аудиторов частного сектора для аудита своей финансовой отчетности. Это происходит, например, когда правительственная организация не в состоянии выполнять эту работу.

Регистрация в качестве аккредитованного бухгалтера в LAAA является обязательной для проведения какой-либо аудиторской деятельности (Закон № 116, ст. 32). Это правило призвано гарантировать, что все аудиты выполняются лицами, имеющими соответствующую квалификацию, и которые одновременно контролируются надлежащим образом. Регистрация LAAA может быть получена только при условии, что: кандидат на членство в LAAA является гражданином Ливии и проживает в Ливии; имеет степень бухгалтерского учета на факультете экономики и торговли ливийского университета или в любом другом признанном университете; должны, по крайней мере, иметь пятилетний опыт ведения бухгалтерского учета после окончания учебного заведения. Те, кто уже работает по профессии и не имеет степени в университете или институте, должны быть зарегистрированы в качестве работающих аудиторов при условии, что их можно рассматривать только как бухгалтеров или помощников аудиторов.

Закон № 116 запрещает аудитору сочетать его статус дипломированного бухгалтера с определенными видами деятельности, такими как: работа в министерстве; публичный пост в течение длитель-

ного или короткого времени с зарплатой или компенсацией (если только ему не разрешено делать это в соответствии с положениями настоящего закона); коммерческая деятельность; любые другие действия, не совместимые с аудиторской профессией.

Однако следует отметить, что с момента создания LAAA в профессии было введено больше формальностей, но на практике очень мало было достигнуто органом с точки зрения построения и внедрения теоретической базы для бухгалтерского учета и аудита и столь необходимого Кодекса этики [14]. LAAA не удалось выполнить свои обязательства в качестве регулирующего органа.

Самой значительной частью всего аудита должно быть заявление аудитора о его независимых и профессиональных аудиторских заключениях. В большинстве тех стран, которые имеют организованную учетную профессию, определенная форма для аудиторского отчета, который будет использоваться всеми в организации, является обязательной. Однако в Ливии такая форма стандартного аудиторского отчета не используется, поскольку LAAA еще не рекомендовала внедрить такой документ. Однако исследования, проведенные в стране, показали, что ливийскими бухгалтерами используются как британские, так и американские формы аудиторского отчета.

Поскольку LAAA не издала никаких принципов или стандартов бухгалтерского учета или аудита, это означает, что в Ливии соблюдаются американские принципы и стандарты.

Традиционно каждая профессия обладает кодексом этики, который служит для обеспечения своих клиентов и широкой общественности его целостностью и обязанностями, поэтому сохраняет свою репутацию и доверие.

Ситуация в Ливии такова, что закон, регулирующий LAAA, требует, чтобы все аудиторы проводили свои профессиональные дела в соответствии с этикой их профессии. Однако, поскольку такой кодекс этики еще не установлен в стране, академический бухгалтер предложил такой кодекс LAAA, который полностью исходит из кодекса этики AICPA и включает такие же правила поведения, как и в США, соблюдая следующие принципы: независимости, честности и объективности, общего уровня компетентности, стандартов аудита и соответствия бухгалтерскому учету [5].

В результате опроса, проведенного среди специалистов по учету и аудиту в Ливии, ряд респондентов считает, что принятие принципов бухгалтерского учета и стандартов аудита Великобритании или США лучше, чем выпуск новых местных стандартов, поскольку большинство аудиторских фирм в Ливии понимают и имеют очень хорошее представление об этих стандартах.

Ряд респондентов критиковал эту идею и попросил LAAA установить местные стандарты,

как и в других развивающихся странах, поскольку рынок аудита в Ливии полностью отличается от рынка в США и Великобритании.

Большинство респондентов показало, что Ливийская ассоциация бухгалтеров и аудиторов (LAAA) вместо того, чтобы устанавливать местные стандарты для улучшения аудита как профессии, должна принять международные стандарты аудита и принципы бухгалтерского учета в качестве важного шага для улучшения профессии аудитора и восприятия независимости аудитора на ливийском рынке аудита. Более того, это поможет иностранным аудиторским фирмам работать в Ливии без каких-либо профессиональных трудностей [4].

В свою очередь, применение МСА имеет ряд преимуществ и проблем. К основным преимуществам можно отнести:

- обеспечение единого подхода к аудиту на международном уровне;
- установление доверия со стороны инвесторов, кредиторов и акционеров;
- организацию сопоставимости результатов аудита между компаниями и странами, а также гарантию конкурентоспособности ливийских аудиторских фирм на международной арене;
- обеспечение поддержкой со стороны международных институтов: Всемирного банка, Всемирной федерации бирж, Международной организации комиссий по ценным бумагам и др.

Однако наряду с вышеуказанными преимуществами в настоящее время существуют и проблемы применения международных стандартов аудита (рис. 1).

Эффективность применения МСА в развивающихся странах требует надлежащего обучения персонала, чтобы стандарты могли быть поняты и применены. В настоящее время отсутствие квалифицированного персонала в этом отношении является большой проблемой, стоящей перед процессом перехода.

Например, в Ливии образование в области бухгалтерского учета и другие образовательные программы были созданы в конце 1950-х годов в соответствии с моделями и советами профессиональных организаций и университетов Великобритании и США. Хотя этот фонд был хорош в то время, с тех пор бухгалтерская профессия страны изо всех сил пытается перейти к применению МСФО и МСА из-за ограничений внутреннего законодательства и общей нормативной базы.

Недостатки в учете образования и устаревшие бухгалтерские программы усложняют принятие меж-

дународных стандартов учета и аудита. В этом контексте отсутствие исполнительного потенциала, нехватка персонала по бухгалтерскому учету и отсутствие надлежащего учета инфраструктуры можно отнести к недостаткам в учете образования, которые, как следствие, препятствуют компаниям в странах с формирующимся рынком в их усилиях по переходу на МСФО и МСА.

Фактически ряд развивающихся стран Африки, которые являются аффилированными с Британским Содружеством, разработал свои системы бухгалтерского учета на основе британских законов о компаниях, и очевидно, что многие из социально-политических, экономических и культурных принципов, на которых основаны эти законы, сильно отличаются от конкретных экономических условий, существующих в африканских странах. Можно утверждать, что это наследие представляет собой серьезную проблему для развивающихся стран, которые планируют перейти на МСФО и МСА.

К проблемам перехода на МСА также относится кадровое обеспечение, так как при осуществлении аудиторской деятельности в соответствии с международными стандартами возникает необходимость более высокого профессионализма и компетенции. Также в настоящее время в Ливии не проводятся курсы по обучению (переобучению) аудиторов в соответствии с требованиями МСА, отсутствует база специальной литературы, и аудиторы зачастую используют устаревшую информацию.

Как известно, официально признанным языком международных стандартов аудита является английский. Перевод зачастую осуществляется на английском языке. Впоследствии при внесении изменений в международные стандарты аудита деятельность ливийских аудиторов, обусловленная языковым барьером, затрудняется «новым» переводом на арабский язык. Также следует отметить, что некоторые специальные термины,

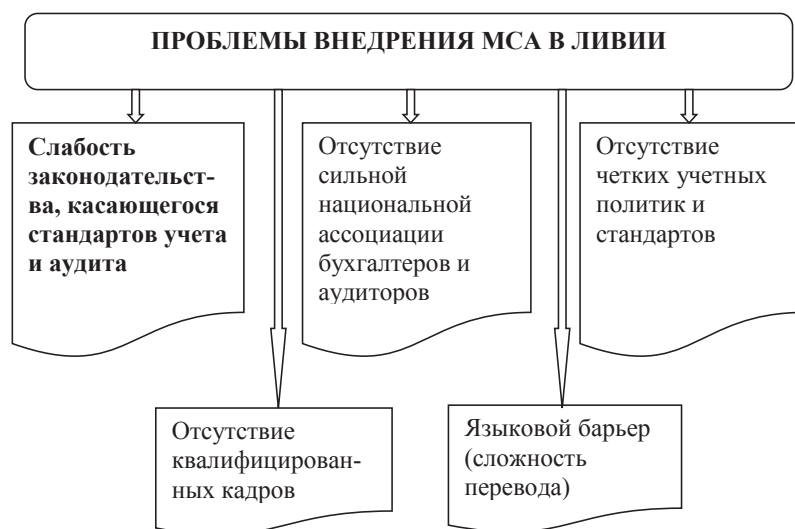

Рис. 1. Проблемы применения международных стандартов аудита в Ливии

используемые в аудиторской деятельности, трактуются двояко.

Для решения данной проблемы необходимо, на наш взгляд, создать специализированные центры, обучающие исключительно на бесплатной основе. В обязанности данного центра будут также входить: перевод международных стандартов аудита на арабский язык, обучение (переквалификация) кадров, создание базы специальной литературы.

Выводы из проведенного исследования.

Таким образом, исследование показало, что существует разрыв в соблюдении требований учета и аудита и фактической практики в развивающихся странах.

Радикальное устранение указанных в работе проблем применения международных стандартов аудита в Ливии создаст перспективы развития рынка аудиторских услуг в стране и отечественных аудиторских компаний за рубежом. С вводом международных стандартов аудита повысится инвестиционная привлекательность Ливии для иностранных компаний, так как применение МСА обусловлено повышением прозрачности ведения финансовой отчетности. Наконец, переход на международные стандарты аудита повысит профессионализм ливийских специалистов, и, как следствие, рынок аудиторских услуг Ливии выйдет на международный уровень.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Архарова З.П. Международные стандарты аудита (МСА): учебнометодический комплекс. М.: ЕАОИ, 2011. 104 с.
2. Пожарицька І.М. Професійне судження в аудиті: теорія та практика: монографія. Сімферополь: АРІАЛ, 2013. 356 с.
3. Mohamed Abulgasem Zakari. Accounting and auditing in developing countries – Arab countries? *Journal of Economics and Political Sciences*. 2013. Vol. 16. № 10. P. 1-27.

4. Nedal Sawan & Abdulaziz Alzeban. Does Audit Quality in Libya Meet the International Standards Levels?. *International Journal of Business and Management*. 2015. Vol. 10. № 6. URL: <http://dx.doi.org/10.5539/ijbm.v10n6p155>.

5. Khaled Hamuda & Nedal Sawan. Perceptions of Auditor Independence in Libyan. *Audit Market International Business Research*. 2014. Vol. 7. № 2. URL: <http://dx.doi.org/10.5539/ibr.v7n2p120>.

6. Суворова С.П., Парушина Н.В., Галкина Е.В. Международные стандарты аудита: учеб. пособ. М.: ФОРУМ; ИНФРА-М, 2007. 320 с.

7. Zeghal D. and Mhedhbi K. An Analysis of the Factors Affecting the Adoption of International Accounting Standards by Developing Countries. *The International Journal of Accounting*. 2006. Vol. 41. P. 373-386.

8. Al-Amro R. and Al-Angari H. The Effectiveness of Major Regulatory Pillars upon Which the Auditing Profession in the Kingdom of Saudi Arabia is Based: An Empirical Study. *Journal of King Abdulaziz University: Economics and Administration*. 2007. Vol. 21. № 1. P. 201-268.

10. Al-Hussaini A., Al-Shammari B., and Al-Sultan W. Development of Enforcement Mechanisms Following Adoption of International Accounting Standards in the Gulf Co-Operation Council Member States. *International Journal of Business Strategy*. 2008. Vol. 8. № 3. P. 50-71.

11. Al-Jadaani N. and Al-Angari H. The Effect of Size, Reputation and Nature of Competition between Audit Firms on the Quality of Their Professional Performance: An Empirical Study on Audit Firms in the Kingdom of Saudi Arabia. *Journal of King Abdulaziz University: Economics and Administration*. 2009. Vol. 23. № 2. P. 143, 192.

12. Pryor F. The Economic Impact of Islam on Developing Countries. *World Development*. 2007. Vol. 35. № 11. P. 1815-1835.

13. Al-Akra M., Ali M., and Marshdeh O. Development of Accounting Regulation in Jordan. *The International Journal of Accounting*. 2009. Vol. 44. P. 163-186.

14. Bakar M. & Russell A. The Development of Accounting Education and Practice in Libya. In R.S.O. Wallace, J.M. Samuels, R.J. Briston & S.M. Saudagaran (Eds.). *Research in Accounting in Emerging Economies*. Oxford, Elsevier Science, 2003.

СТАНДАРТИЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ТОРГОВЕЛЬНИХ МЕРЕЖ STANDARDIZATION OF INTERNAL AUDIT OF TRADING NETWORKS

У статті висвітлено погляди вітчизняних та зарубіжних учених щодо трактування сутності наявних регламентів і стандартів внутрішнього аудиту. Визначено основні вимоги до стандартів внутрішнього аудиту. Розглянуто проблеми, пов'язані з розробленням і прийняттям торговельними мережами внутрішніх стандартів функціонування системи внутрішнього аудиту. Запропоновано групування стандартів за ознакою охоплення всіх етапів процесу внутрішнього аудиту та відповідних об'єктів. Визначено основні характеристики стандартів внутрішнього аудиту.

Ключові слова: стандарт, стандартизація, аудит, внутрішній аудит, торговельна мережа.

В статье освещены взгляды отечественных и зарубежных ученых относительно трактовки сущности существующих регламентов и стандартов внутреннего аудита. Определены основные требования к стандартам внутреннего аудита. Рассмотрены проблемы, связанные с разработкой и принятием торговыми сетями внутренних

стандартов функционирования системы внутреннего аудита. Предложена группировка стандартов по признаку охвата всех этапов процесса внутреннего аудита и соответствующих объектов. Определены основные характеристики стандартов внутреннего аудита.

Ключевые слова: стандарт, стандартизация, аудит, внутренний аудит, торговая сеть.

The article highlights the views of domestic and foreign scholars regarding the interpretation of the essence of existing regulations and internal audit standards. The main requirements to the standards of internal audit have been determined. The problems connected with the development and adoption of the internal standards for the functioning of the internal audit system by trading networks are considered. The groupings of standards on the basis of the coverage of all stages of the internal audit process and related facilities are proposed. The main characteristics of the internal audit standards have been determined.

Key words: standard, standardization, audit, internal audit, trade network.

УДК 006:[657.633:339.378

Гнатченко Д.Д.

асистент кафедри програмної інженерії та інформаційних систем Київський національний торговельно-економічний університет

Постановка проблеми. Ефективність системи внутрішнього аудиту торговельних мереж залежить не тільки від рівня компетенції та досвіду виконавців контрольних дій, а й від рівня регламентації функціонування усієї системи. У зв'язку із цим головним завданням є формулювання пропозицій щодо доцільності рівня регламентації принципів формування та функціонування внутрішнього аудиту, що в подальшому сприятиме визначенню заходів щодо функціонування або вдосконалення системи внутрішнього аудиту. Слід зазначити, що внутрішній аудит не регламентований законодавчими актами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, що звертають увагу на необхідність стандартизації внутрішнього аудиту, слід відзначити Ф.Ф. Бутинця, В.С. Рудницького, Н.І. Дорош, Т.О. Каменську [1], К.О. Назарову [2], С.В. Бардаша [3], В.В. Бурцева, Н.А. Гніденко, І.М. Дмитренко, О. Нетікшу, В.І. Подольського, Г.Б. Полісюк та ін. Проте досі залишаються недостатньо дослідженими проблеми, пов'язані з розробленням і прийняттям торговельними мережами внутрішніх стандартів функціонування системи внутрішнього аудиту.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у висвітленні наявних регламентів та стандартів внутрішнього аудиту і визначенні класифікації стандартів внутрішнього аудиту, формулюванні пропозицій щодо доцільності рівня регламентації принципів формування та функціонування внутрішнього аудиту торговельних мереж.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розроблення стандартів внутрішнього аудиту – це

один з основних етапів процесу створення служби внутрішнього аудиту в торговельній мережі.

Варто погодитися з думкою М.Ю. Письманик, який зазначає, що мета стандартів внутрішнього аудиту:

1. Встановити основні принципи практики внутрішнього аудиту.
2. Визначити концептуальну базу, що лежить в основі широкого спектру послуг у сфері внутрішнього аудиту.
3. Створити основу для оцінювання діяльності внутрішнього аудиту.
4. Сприяти вдосконаленню систем і процесів внутрішнього аудиту [4].

Безумовно, торговельна мережа має право розробити власні стандарти самостійно, але доцільним буде взяти за основу Міжнародні професійні стандарти внутрішнього аудиту, розроблені Інститутом внутрішніх аудиторів (The Institution of internal Auditors), Кодекс етики, а також досвід провідних світових фахівців у галузі внутрішнього аудиту.

Оскільки вітчизняні стандарти внутрішнього аудиту відсутні, суттєвого значення набуває стандартизація служби внутрішнього аудиту в торговельній мережі. Під час розроблення стандартів внутрішнього аудиту, на нашу думку, необхідно керуватися Положенням про стандарти внутрішнього аудиту, виданим Міжнародним інститутом внутрішніх аудиторів, а також урахувувати національні особливості регулювання внутрішнього аудиту і бухгалтерського обліку в Україні, організаційно-правову форму й особливості торговельної мережі.

Розроблення й упровадження стандартів внутрішнього аудиту спрямовані на забезпечення ефективної діяльності служби внутрішнього аудиту торговельної мережі. Для розроблення стандартів внутрішнього аудиту враховується структура служби, описуються внутрішні зв'язки, можливі події, включаються визначені зведення правил, положень і стандартних ситуацій, що виникли під час надання аудиторських послуг.

Стандарти внутрішнього аудиту повинні забезпечити якісні характеристики аудиторської інформації, відповідно до яких вона повинна формуватися і надаватися користувачам.

Забезпечення високої якості внутрішнього аудиту може бути досягнуте за умови дотримання принципових підходів до формування і розроблення стандартів внутрішнього аудиту. При цьому необхідно враховувати як організацію внутрішнього аудиту торговельної мережі, так й етичні принципи внутрішнього аудиту. Процес розроблення стандартів внутрішнього аудиту повинен базуватися на таких методичних підходах, як послідовність, комплексність та забезпечення якості внутрішнього аудиту.

Варто зазначити, що до передумов формування стандартів внутрішнього аудиту належить їх класифікація.

Так, Д.Н. Хорохордін та А.А. Архипов до основних стандартів внутрішнього аудиту відносять:

- цілі та основні принципи внутрішнього аудиту;
- документування внутрішнього аудиту;
- планування внутрішнього аудиту;
- докази внутрішнього аудиту;
- контроль якості проведення внутрішнього аудиту;
- оцінка ризиків внутрішнього аудиту;
- події, що відбулися після подання звіту внутрішнього аудитора;
- застосовність допущення безперервності діяльності економічного суб'єкта [5, с. 23].

При цьому науковці вважають, що можливі два варіанти розроблення вказаних стандартів внутрішнього аудиту: орієнтовані на умови виробничо-господарської діяльності економічного суб'єкта й адаптовані до специфічних умов діяльності підприємства.

Відповідно до міжнародних стандартів [6], в Україні розроблені і затверджені національні стандарти внутрішнього аудиту для комерційних банків. Як зазначає О.С. Любань, до національних стандартів внутрішнього аудиту для комерційних банків належать:

- керівництво службою внутрішнього аудиту;
- незалежність;
- професійна компетентність;
- обсяг роботи;
- планування і виконання аудиторської перевірки;

– складання аудиторського звіту [7].

Проте дослідження науковців не дають змогу сформулювати єдину концепцію щодо складу стандартів та меж стандартизації внутрішнього аудиту.

Зарубіжний науковець В.Д. Андреев пропонує такі напрями розроблення груп стандартів:

- за аналізом законів і нормативних актів, оцінкою економічності й ефективності використання ресурсів, аналізом результатів програм;
- за регулюванням технології проведення аудиту (планування, вивчення й оцінка контролю, регламентація отримання аудиторських доказів, використання роботи фахівців і т. д.);
- за організацією роботи відділу внутрішнього аудиту й управління ним, контролем якості аудиторської діяльності;
- за спеціальними аудиторськими перевітками і консультаційними послугами;
- за професійними вимогами (права, обов'язки, відповідальність) і взаєминами з іншими службами і фахівцями під час проведення аудиторської перевірки конкретної ділянки обліку або підрозділу [8, с. 38].

Підсумовуючи наведені вище роботи науковців, можна сказати, що досі не існує системного підходу до класифікації стандартів внутрішнього аудиту, що ускладнює можливість комплексного уявлення про їх характеристики та призначення. Відповідно до цього, нами запропоновано групування стандартів внутрішнього аудиту за етапами (табл. 1).

Загальні стандарти внутрішнього аудиту:

1) Концепція системи внутрішнього контролю. Метою цього стандарту є встановлення вимог до суті системи внутрішнього контролю торговельної мережі, дотримання її мети, завдань і функцій, а також виділення її елементів.

2) Основні принципи організації служби внутрішнього аудиту в системі внутрішнього контролю. Встановлення вимог і забезпечення дотримання основних принципів внутрішнього аудиту стосовно організації служби внутрішнього аудиту, її працівників, проведення, планування, стандартизації.

3) Внутрішні кваліфікаційні вимоги до внутрішніх аудиторів. Кадровий склад служби внутрішнього аудиту і вимоги до його професійних якостей і етики повинні бути підпорядковані певній місії, меті й відповідним завданням, передбаченим для вирішення. Основою професійних вимог повинна стати вища економічна освіта за відповідним профілем спеціалізації в контурі діяльності служби внутрішнього аудиту, досвід практичної роботи, ділова репутація, володіння системним підходом до оцінки економічних явищ та їх наслідків, уміння оперативно реагувати на потреби вирішення поставлених завдань.

4) Критерії якості системи внутрішнього аудиту. Метою цього стандарту є встановлення вимог до еталонного стану системи внутрішнього аудиту

для проектування діяльності служби внутрішнього аудиту і здійснення його самооцінки. Політика і процедури контролю якості повинні бути реалізовані як на рівні служби внутрішнього аудиту, так і на рівні окремих внутрішніх аудиторів.

Основні стандарти внутрішнього аудиту:

1) Планування діяльності служби внутрішнього аудиту. Планування означає розроблення загальної стратегії і детального підходу до очікуваного характеру, часових меж, обсягу внутрішнього аудиту. Адекватне планування аудиторської роботи допомагає впевнитися у тому, що важливим ділянкам внутрішнього аудиту приділяється належна увага, виявляються потенційні проблеми і робота виконується в короткі терміни. Планування допомагає координувати роботу аудиторів і експертів [9].

2) Документування діяльності внутрішнього аудиту. Внутрішній аудитор повинен документально оформляти аспекти, важливі з погляду надання доказів на підтвердження аудиторської думки, а також доказів того, що внутрішній аудит проводиться відповідно до стандартів внутрішнього аудиту. Під терміном «документація» розуміємо матеріал (робочі документи), що готується внутрішнім аудитором або для аудитора, або отримуваний і збережений внутрішнім аудитором у зв'язку з виконанням аудиту. У робочих доку-

ментах повинне міститися обґрунтування аудитором усіх важливих аспектів, щодо яких необхідно висловити свою суб'єктивну думку, разом із висновками внутрішнього аудитора щодо них.

Сукупність робочих документів доцільно класифікувати відповідно до етапів внутрішнього аудиту на:

- організаційні (що розробляються на етапі планування);
- дослідницькі (що розробляються на стадії проведення);
- узагальнюючі (що розробляються на етапі узагальнення і реалізації результатів внутрішнього аудиту).

До організаційних документів можна віднести: опис ключових бізнес-ризиків торговельної мережі та їх оцінку, документи, які містять інформацію про підрозділ, що перевіряється, поточний план і програму аудиторської перевірки, індивідуальні плани внутрішніх аудиторів, графіки роботи, а також документи, що коректують, до плану і програми внутрішнього аудиту.

Перевірка внутрішнього аудиту починається з проведення рейтингової оцінки бізнес-ризиків торговельної мережі для визначення та ранжирування суттєвих ризиків. Для реалізації поставленої мети службі внутрішнього аудиту слід використовувати анкетування, отримання відповідей на питання якої дасть змогу внутрішньому

Таблиця 1

Групування стандартів внутрішнього аудиту за етапами

Групи і види стандартів	Опис стандартів внутрішнього аудиту
<i>Загальні стандарти внутрішнього аудиту</i>	
Концепція системи внутрішнього контролю	Вимоги до елементів системи внутрішнього контролю, дотримання її мети, завдань і функцій
Основні принципи організації служби внутрішнього аудиту в системі внутрішнього контролю	Забезпечення дотримання основних принципів внутрішнього аудиту щодо організації служби внутрішнього аудиту, його співробітників, проведення планування, стандартизації
Внутрішні кваліфікаційні вимоги до внутрішніх аудиторів	Вимоги до освіти і підвищення кваліфікації внутрішніх аудиторів
Критерії якості системи внутрішнього аудиту	Вимоги до еталонного стану системи внутрішнього аудиту для проектування діяльності служби внутрішнього аудиту і здійснення його самооцінки.
<i>Основні стандарти внутрішнього аудиту</i>	
Планування діяльності служби внутрішнього аудиту	Види (стратегічне, поточне і індивідуальне) планування діяльності служби внутрішнього аудиту і його принципи; розроблення і документування стратегічного плану внутрішнього аудиту, поточного плану внутрішнього аудиту; складання програми внутрішнього аудиту для кожної ділянки, що перевіряється; вивчення об'єкту аудиту, що перевіряється
Документування діяльності служби внутрішнього аудиту	Вимоги щодо ведення документації в процесі внутрішнього аудиту; відомості про типові форми і зміст робочих документів; конкретні приклади робочих документів, що складаються, або отримуваних аудитором; приналежність, конфіденційність і зберігання робочої документації
<i>Стандарти звітності внутрішнього аудиту</i>	
Звітність за результатами внутрішнього аудиту	Вимоги до форми і змісту звіту внутрішніх аудиторів; порядок його складання; формування висновків за результатами перевірки
<i>Додаткові стандарти внутрішнього аудиту</i>	
Методики внутрішнього аудиту за окремими об'єктами	Вимоги до методик внутрішнього аудиту; визначення суб'єкта, об'єкта і його параметрів; виду фактографічної інформації; цілі і змісту контрольних (аналітичних) процедур; рекомендації щодо способів, прийомів, періодичності і техніки проведення перевірки; характеристика користувачів даної інформації

аудитору визначити, а згодом й оцінити завдяки наявній методиці ключові ризики бізнес-процесів, що сприяє обґрунтуванню та визначенню змісту контрольних процедур під час планування внутрішнього аудиту торговельної мережі.

Наступним етапом після того, як будуть визначені та включені за пріоритетністю у поточний план об'єкти внутрішнього аудиту, доцільно сформувати робочий документ, у якому необхідно викласти інформацію про зміст підрозділу, що перевіряється. Такий документ допоможе внутрішньому аудиту у зборі інформації, необхідної для оцінки підрозділу, його діяльності. До складу питань такого робочого документу слід включити питання, які дадуть уявлення про структуру і персонал підрозділу торгової мережі, його функції, дадуть змогу встановити основний перелік виконуваних завдань, характер основних етапів діяльності, взаємозв'язку з іншими підрозділами торговельної мережі. Під час розроблення такого опитувальника слід передбачити у формі порожніх графік для віддзеркалення зібраної інформації. Далі на стадії планування здійснюється розроблення поточного плану та програми внутрішнього аудиту.

На дослідницькій стадії під час збору доказів по суті внутрішнього аудиту робочі документи доцільно підрозділити на загальні і приватні. У загальних робочих документах можуть відбиватися зібрані ідентичні докази по всіх об'єктах внутрішнього аудиту (наприклад, нетипові бухгалтерські записи, перелік виявлених порушень) за умови, що буде виділений об'єкт внутрішнього аудиту, в якому виявлено порушення. Приватні робочі документи мають цілеспрямований характер і повинні бути розроблені для кожного об'єкту внутрішнього аудиту окремо (наприклад, угруповання дебіторської заборгованості по термінах і розмірах сум або вибіркова перевірка складу статей калькуляції).

На завершальному етапі внутрішнього аудиту розробляються робочі документи, які дають змогу узагальнити і систематизувати виявлені відхилення у ході аудиторської перевірки. Одним з основних документів є звіт внутрішніх аудиторів. Формат і зміст звіту може мінятися залежно від підрозділу корпорації або типу аудиторської перевірки, проте в ньому обов'язково повинні бути вказані причина проведення даної перевірки, її мета, обсяг, результати аудиту і думка внутрішніх аудиторів.

У звіті внутрішніх аудиторів необхідно висловлювати факти так, щоб отримати за кожним із них документально обґрунтовані відповіді на такі питання: що порушено (закон, інструкція, ухвала, наказ), хто порушив (посадова або матеріально відповідальна особа), коли порушено (дата здійснення порушення), як порушено (спосіб порушення), як виявлено порушення (використані прийоми і способи аудиту), чим викликано порушення

(причини й умови, що сприяли порушенням), які наслідки допущеного порушення (розмір запланованого збитку), які прийняті заходи для усунення недоліків (винні особи усунені з посади, відшкодували збиток, притягнені до дисциплінарної відповідальності). Під час складання звіту внутрішніх аудиторів повинні дотримуватися певні принципи, такі як достовірність, об'єктивність, зрозумілість, стислість, конструктивність, своєчасність та ін.

Стандарти звітності внутрішнього аудиту.

Звітність за результатами внутрішнього аудиту. Формалізація звітності цієї служби повинна складатися зі звітності про результати виконання відповідним персоналом контрольних заходів у межах звітного періоду та звітності про результати діяльності служби внутрішнього аудиту за весь звітний період. У першому разі звіт внутрішніх аудиторів повинен містити зведення про стан об'єктів перевірки, характер, наслідки і рекомендації щодо виправлення, усунення або попередження у майбутньому виявлених відхилень (помилки, недоліків, порушень). У другому разі у звіті на підставі кількісних показників формалізується якісний стан внутрішнього аудиту в торговельній мережі.

Додаткові стандарти внутрішнього аудиту.

Методики внутрішнього аудиту за окремими об'єктами. Такі стандарти можуть розроблятися за розділом і рахунком, передбаченим Планом рахунків бухгалтерського обліку, що забезпечує формування інформації для конкретної статті фінансової звітності. Ці стандарти включають конкретні методики, процедури, робочі таблиці, макети, класифікатори, інструкції. Методики внутрішнього аудиту потрібно розробляти за типовою схемою. Основні елементи моделей методик внутрішнього аудиту витікають зі змісту етапів їх розроблення і зводяться до такого: визначення суб'єкта, об'єкта і параметрів внутрішнього аудиту; виду фактографічної інформації; мети і змісту контрольних процедур; рекомендацій щодо способів, прийомів, періодичності і техніки проведення перевірки; характеристики користувачів даної інформації.

Отже, групування стандартів внутрішнього аудиту відображає системний підхід, що враховує роль кожного стандарту в забезпеченні процесу діяльності служби внутрішнього аудиту і взаємозв'язки між стандартами. Ці стандарти внутрішнього аудиту визначають організаційну модель внутрішнього аудиту й є керівництвом у проведенні внутрішнього аудиту і складанні програм перевірок.

До цілей стандартів внутрішнього аудиту належать:

- встановлення основних принципів практики внутрішнього аудиту;
- визначення концептуальної бази, що лежить в основі широкого спектру послуг у галузі внутрішнього аудиту;

– створення основи для оцінки діяльності внутрішнього аудиту;

– вдосконалення систем і процесів внутрішнього аудиту [6].

Стандарти внутрішнього аудиту повинні бути уніфіковані, тобто щоб кожен із них мав певну структуру, яка може залежати від того, до якої класифікаційної групи стандартів внутрішнього аудиту належить.

Як зазначає О. Нетикша, стандарти внутрішнього аудиту повинні містити реквізити, які складаються з: порядкового номера (коду) стандарту, дати набуття чинності, назви і мети стандарту, посилань на раніше прийняті правила, пов'язані з даним стандартом, указівки особи, що затвердила стандарт, сфери застосування, тобто переліку об'єктів, на які поширюється (не поширюється) дія стандарту [10].

А.П. Висоцький зазначає, що одним з основних чинників роботи служби внутрішнього аудиту є постійне, безперервне вдосконалення стандартів [11]. Служба внутрішнього аудиту торговельної мережі повинна затвердити принцип удосконалення стандартів внутрішнього аудиту як одного з основоположних. Удосконалення стандартів внутрішнього аудиту пов'язане з використанням нових технологій та розробленням нового виду послуг. Найчастіше застосуванню цього підходу передують або зовнішні, або внутрішні чинники. До зовнішніх чинників належать зміни в українському законодавстві і міжнародних стандартах внутрішнього аудиту, а до внутрішніх – прагнення керівника служби підвищити якість надання послуг, поліпшити технологію перевірки, а також внутрішні зміни в торговельній мережі.

Стандарти внутрішнього аудиту виступають складовою частиною системи внутрішніх регламентів діяльності служби внутрішнього аудиту торговельної мережі, тому до них висувуються особливі вимоги в частині розкриття їх змісту, зокрема:

– чітке і повне формулювання мети й завдань стандарту;

– встановлення конкретних обов'язків посадових осіб щодо виконання стандарту;

– визначення сфери застосування стандарту;

– нормативне і методичне забезпечення стандарту та ін.

Така деталізація дає змогу врахувати специфіку підходу служби внутрішнього аудиту до проведення й оформлення аудиту. Застосування стандартів внутрішнього аудиту дасть змогу службі внутрішнього аудиту:

– забезпечити високу якість аудиту і сприяти зниженню ризиків діяльності торговельної мережі;

– сприяти впровадженню в аудиторську практику нових наукових досягнень і технологій;

– визначити стратегію у спірних ситуаціях;

– регулювати професійну поведінку внутрішніх аудиторів відповідно до етичних норм аудиту;

– технологію перевірки і організацію проведення внутрішнього аудиту зробити більш раціональною, знизити трудомісткість аудиторських робіт щодо перевірок окремих ділянок, забезпечити додатковий контроль над роботою аудиторів;

– неухильно дотримуватися вимог чинних стандартів внутрішнього аудиту.

На нашу думку, стандарт є певним загальним зразком, який позбавлений індивідуальних особливостей контролю різних об'єктів, він стає певним орієнтиром в організації та проведенні внутрішнього аудиту.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, стандартизація внутрішнього аудиту є діяльністю з визначення стандартів, яка має на меті забезпечення якості та ефективності роботи внутрішнього аудиту торговельної мережі. Під час стандартизації внутрішнього аудиту слід враховувати основну мету створення системи внутрішнього аудиту, яка полягає у наданні власникам достовірної, повної та доцільної інформації для забезпечення ефективності управлінських рішень.

В основу розроблення стандартів внутрішнього аудиту покладено їх класифікацію за відповідними групами за ознакою охоплення всіх етапів процесу внутрішнього аудиту та відповідних об'єктів: загальні стандарти внутрішнього аудиту; основні стандарти внутрішнього аудиту; стандарти звітності внутрішнього аудиту; додаткові стандарти внутрішнього аудиту. Такий підхід до формування структури стандартів сприяє їх прийнятності по відношенню до Міжнародних стандартів внутрішнього аудиту, дає змогу задати певний якісний рівень усім аспектам прояву внутрішнього аудиту, комплексно охоплювати процес внутрішнього аудиту та регламентувати контрольні процедури його суб'єктів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Каменська Т.О. Внутрішній аудит. Сучасний погляд: монографія. К.: Інформ.-аналіт. Агентство, 2010. 499 с.

2. Назарова К.О. Аудит: еволюція, потенціал, ефективність: монографія. К.: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2015. 464 с.

3. Бардаш С.В. Економічний контроль в Україні: системний підхід: монографія. К.: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2010. 656 с.

4. Письманик М.Ю. Анализ внутрифирменных стандартов аудита. Экономические науки. 2007. № 4. С. 271-273.

5. Хорохордин Д.Н., Архипов А.А. Актуальные вопросы разработки стандартов внутреннего аудита. Аудитор. 2004. № 7. С. 21-23.

6. Professional Guidance – Standards and Guidance / The Institution of internal Auditors. URL: <http://www.theiia.org/guidance/>.

7. Любань О.С., Кіреєв О.І. та ін. Внутрішній аудит у банках: навч. посіб. К.: Центр навч. літ-ри, 2006. 220 с.

8. Андреев В.Д. Внутренний аудит: учеб. пособ. М.: Финансы и статистика, 2003. 464 с.

9. Публикации / Институт внутренних аудиторів. М.: AuditNET, 2001-2009. URL: http://www.iaa-ru.ru/publication/member_articles/.

10. Нетикша О. Стандарти внутрішнього аудиту підприємства. Бухгалтерський облік і аудит. 2003. № 8. С. 43-50.

11. Стандартизація внутрішнього аудиту / А.П. Высоцкий, И.В. Мирошниченко, Д.А. Сагин. Внутрифирменные стандарты как гарантия качества предоставления аудиторских услуг: 5-я межрегион. науч.-практ. конф.: сб. тез. и текстов выступлений. Запорожье, 2006. С. 13-20.

ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЯК ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

RESEARCH OF FINANCIAL LIABILITIES AS AN ACCOUNTING AND ANALYTICAL CATEGORY

У статті розглянуто сутність фінансового зобов'язання з позиції бухгалтерського обліку та аналізу. Досліджено генезис наукової думки видатних науковців. Сформульовано визначення фінансового зобов'язання як обліково-аналітичної категорії.

Ключові слова: фінансове зобов'язання, бухгалтерський облік, аналіз, фінансова звітність.

В статье рассмотрена сущность финансового обязательства с позиции бухгалтерского учета и анализа. Исследован генезис научной мысли выдающихся ученых. Сформулировано определение финансового

обязательства как учетно-аналитической категории.

Ключевые слова: финансовое обязательство, бухгалтерский учет, анализ, финансовая отчетность.

The article discusses about the nature of the financial liability from the standpoint of accounting and analysis. Researched the genesis of the scientific thought of prominent scholars. As a result of the research conducted the definition of a financial liability as an accounting and analytical category was formed.

Key words: financial liabilities, accounting analysis, financial statements.

УДК 657.412:658.148

Лещенко К.П.

аспірант

Університет банківської справи

Постановка проблеми. Розвиток економічних відносин зумовлює посилену увагу до фінансових зобов'язань, адже з фінансового погляду їх своєчасне погашення визначає стабільність розвитку суб'єктів господарювання та позитивно пливає на фінансовий результат діяльності. Ефективне управління фінансовими зобов'язаннями набуває стратегічного значення і, безумовно, впливає на фінансовий стан суб'єкта господарювання у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження сутності поняття «зобов'язання» зробили чимало вчених усіх часів, серед яких: Н. д'Анастасіо, В. Бланшар, Ф. Вілла, С. Герман, П. Герстнер, Ф. Гюглі, Р. Делапорт, Л. Діка, Т. д'Іпполіто, Б. Кастильо, Л. Кріпа, П. Кур, Ш. Пангло, Д. Россі, Ж. Саварі, Л. Флорі. Дослідження фінансових зобов'язань як обліково-аналітичної категорії здійснювали вітчизняні науковці: Ф.Ф. Бутинець, Л.Б. Долінський, І.В. Орлов, І.М. Парасій-Вергуненко, О.М. Петрук, Л.М. Кіндрацька, О.П. Кундря-Висоцька, І.Ф. Сидоров, О.В. Цуканова та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення теоретичних основ фінансових зобов'язань як обліково-аналітичної категорії

та подальший розвиток термінології бухгалтерського обліку у сфері фінансових зобов'язань суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансові зобов'язання виконують важливу роль у розвитку економіки України як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях. У сучасних умовах господарювання операції з фінансовими зобов'язаннями є досить поширеними, оскільки суб'єкти господарювання у ході своєї діяльності мають економічні взаємовідносини з іншими фізичними та юридичними особами, у результаті яких виникають зобов'язання.

Фінансові зобов'язання є невід'ємним складником діяльності суб'єктів господарювання і водночас займають вагомому пасивну частину балансу. З одного боку, зобов'язання спонукають до віддачі грошових коштів, проте з іншого – саме вони формують надходження і поповнення активу.

Дослідженню питанню фінансових зобов'язань присвятили свої праці представники таких країн, як Італія (Людовік Кріппа, Джузеппе Россі, Франческо Вілла, Н. д'Анастасіо), Франція (Жак Саварі, Людовіко Флорі, Шарль Пангло, Репс Делапорт), Німеччина (Фрідріх Гюглі, Ейген Шмаленбах, Пауль Герстнер, Сімон Герман), Нідерланди (Пітер

де ла Кур), Англія (Лоуренс Діксі), Іспанія (Берналь Діасдель Кастильо).

Яскравим представником Англії, який підійшов до змістовного наповнення зобов'язань, є Лоуренс Діксі. Він доводить, що в основі закону подвійності лежить поняття «трансферт», тобто передача чогось від однієї особи чи місця до іншої особи або місця. Крім того, потрібно відрізнати господарство від його власника. Господарство включає у себе, з одного боку, цінності і права, а з іншого – вимоги до третіх осіб. Тобто те, що відомо під загальною назвою «актив», а з іншого боку – зобов'язання по відношенню до третіх осіб, або «пасив». Різницю між активом, пасивом і капіталом також можна віднести до пасиву, оскільки сума зобов'язань характеризує величину зобов'язань господарства перед його власником [1, с. 174].

З кінця XVI і все XVII ст. в багатьох німецьких країнах існувало правило: обсяг боргових зобов'язань, відображений у бухгалтерських книгах, визнається судом до присяги на Біблії в півсуми, а після – у повній.

Іспанія була першою країною, що стала на шлях державної регламентації обліку. Відомим представником Іспанії, який розглядав зобов'язання, є Берналь Діас дель Кастильо. Він визнавав предметом бухгалтерського обліку договори і незвичайно розширяв сферу об'єктів бухгалтерського обліку [2, с. 80].

У нідерландських бухгалтерів характерною рисою була цікавість до бухгалтерського обліку як до процедури, так і до теоретичного осмислення системи рахунків і подвійного запису. Представником цієї країни є Пітер де ла Кур. У частині відображення товарів він відстоював позицію відображення зобов'язань, що витікали з договорів поставки. Для цього він запропонував спеціальний рахунок «Товари до отримання». Рахунок дебетувався по укладанню договору з постачальником і кредитувався рахунком «Магазин» на суму отриманих від постачальника товарів. Дебетове сальдо рахунку відображало суми очікуваних від постачання товарів [1, с. 173].

Видатний представник напряму італійської бухгалтерської школи першої половини XIX ст. Ніколо д'Анастасіо наблизився до глибокої сутності та теоретичної обґрунтованості зобов'язань. У своїй праці він указує на те, що кожна торгова операція обов'язково має відношення до власника господарства, а тому вона завжди повинна бути проведена до рахунку капіталу. Одним із тверджень Ніколо д'Анастасіо було: «Облік – це реєстрація прав і зобов'язань власника». За вченням науковця кожна господарська операція викликає не подвійний запис, а четвертний, тому система має бути названа не подвійною, а четвертною. Четвертна бухгалтерія д'Анастасіо передбачала облік руху цінностей між учасниками господарського процесу

і зміну їхніх прав і зобов'язань. При цьому будь-який рух, стверджував д'Анастасіо, просувається з одного місця в інше і має подвійний ефект. Ефективність четвертного запису, на жаль, не виправдалася, тому що подвійний запис доцільніше виклав сутність операцій, що відбуваються у господарському житті. Проте вчений зробив великий крок назустріч сутності зобов'язань [3, с. 19].

Представник Італії Теодоро д'Іпполіто висунув три критерії для відображення послідовності розміщення статей в активі: функціональне значення засобів (визначення тих, якими можна розпоряджатися); відтворюваність; іммобілізація і один критерій в пасиві – строки відтворювання, у зв'язку з чим виділяються: 1) зобов'язання що підлягають негайній оплаті; 2) зобов'язання з довгостроковим строком оплати; 3) зобов'язання, строки погашення яких можна не приймати до уваги [3, с. 20].

Вагомий внесок у розвиток основ обліку зобов'язань здійснив Франческо Вілла, який провів синтез юридичних та економічних цілей обліку, систематизував бухгалтерські знання, концептуально осмислив основні облікові категорії. Всі рахунки Ф. Вілла поділив на три групи: депозитні; особисті; методологічні підсумкові (рахунок доходів і витрат, рахунки початкового і кінцевого балансу). На думку науковця, рахунки відкривалися для окремих накопичень або інших цінностей, і за цими рахунками визначалися зміни зобов'язань перед власником У дебеті зберігаючих рахунків записується збільшення їхніх зобов'язань перед власником. Таким чином, Ф. Вілла розмежував подвійний запис та інформацію, котру вона несе, на юридичну й економічну [3, с. 21].

Позиція відомого французького вченого В. Бланшара полягала у тому, що правильність боргових зобов'язань за їх номінальною вартістю – хибність, а передбачити результати сумнівних зобов'язань – химерність. Внесок Л. Флорі полягає у тому, що він уперше підкреслив різницю між моментом виникнення зобов'язання і моментом оплати [3, с. 22]. Очевидно, що видатками є не виплати грошей, а зобов'язання їх сплатити, тобто не рух фінансових ресурсів, а зміна прав і зобов'язань їх оплатити, тобто не рух фінансових ресурсів, а зміна прав і зобов'язань лежить в основі бухгалтерського обліку. Англійський економіст Б. Райан досить влучно дає визначення, що зобов'язання – це вільно укладена угода між двома чи більше сторонами для здійснення певної діяльності, що має економічну цілеспрямованість [4, с. 55].

Згідно з концептуальною основою фінансової звітності, зобов'язання як елемент фінансової звітності – це обов'язок чи відповідальність діяти або робити певним чином. Зобов'язання можуть мати юридичну силу внаслідок контрактних зобов'язань або законодавчих вимог. Як правило, так буває, коли йдеться, наприклад, про

кредиторську заборгованість за отримані товари та послуги. Але зобов'язання також виникають у результаті повсякденної ділової практики, традиції та бажання підтримувати добрі ділові стосунки або діяти справедливо. Якщо, наприклад, суб'єкт господарювання вирішує змінити політику і виправити недоліки своєї продукції, які виявилися після закінчення гарантійного строку, суми очікуваних витрат щодо вже реалізованих товарів уважатимуться зобов'язанням суб'єкта господарювання.

Треба розрізнити наявні та майбутні зобов'язання. Рішення управлінського персоналу суб'єкта господарювання придбати активи в майбутньому не призводить до виникнення зобов'язання. Як правило, зобов'язання виникає тільки тоді, коли актив отримано або коли суб'єкт господарювання укладає невідмовну угоду придбати актив. У цьому разі невідмовність угоди означає, що економічні наслідки невиконання зобов'язання, наприклад у зв'язку зі штрафними санкціями, не дадуть суб'єктові господарювання можливості уникнути вибуття ресурсів на користь іншої сторони.

Зобов'язання виникають у результаті минулих операцій або інших минулих подій. Так, наприклад, придбання товарів й отримання послуг призводить до виникнення кредиторської заборгованості (якщо вони не були попередньо сплачені або сплачені після доставки), а одержання позики банку призводить до зобов'язання повернути її. Суб'єкт господарювання може також визнавати зобов'язанням майбутні знижки, основані на щорічних закупках покупців, у такому разі реалізація товарів у минулому є операцією, внаслідок якої виникає зобов'язання [5].

Наукові дослідження щодо сутності фінансових зобов'язань як обліково-аналітичної категорії здійснюють сучасні українські вчені, але повноцінному

визначенню фінансових зобов'язань з обліково-аналітичного погляду здебільшого присвячено недостатньо уваги.

Для виявлення сутності, розбіжностей чи отождоження трактування проведено аналіз нормативно-законодавчої бази. Результати аналізу узагальнено в табл. 1.

На законодавчому рівні України трактування сутності терміну «фінансове зобов'язання» є досить широким, адже залежно від того, як буде охарактеризована заборгованість, прямо пропорційно й буде залежати, чи буде вона визнана зобов'язанням. Правила ведення бухгалтерського обліку зобов'язань щільно пов'язані з іншими положеннями бухгалтерського обліку. У зв'язку із цим для уникнення непорозумінь з обліком зобов'язань необхідно відповідним чином побудувати й інші елементи облікової системи, такі як, наприклад, облік доходів та витрат, облік активів тощо. Разом із тим зобов'язання визнається, якщо його оцінка може бути достовірно визначена та існує ймовірність зменшення економічних вигід у майбутньому внаслідок його погашення [6].

Своєю чергою, П(С)БО 11 «Зобов'язання» визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про зобов'язання та її розкриття у фінансовій звітності вітчизняними підприємствами, організаціями та іншими юридичними особами незалежно від форм власності (крім бюджетних установ та підприємств, які, відповідно до законодавства, складають фінансову звітність за міжнародними стандартами фінансової звітності) [7].

Трактування зобов'язань у МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» та НПСБО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» ідентичне. Проте, згідно з міжнародними стандартами, зобов'язання

Таблиця 1

Дослідження сутності поняття «фінансове зобов'язання» у нормативно-законодавчій базі

Джерело	Визначення
Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»	Зобов'язання – це заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди
Національний банк України	Визначає фінансове зобов'язання як будь-яке зобов'язання, що є контрактним зобов'язанням передати грошові кошти або інший фінансовий актив іншому суб'єкту або обмінятися фінансовим активом чи фінансовим зобов'язанням з іншим суб'єктом за умов, які є потенційно несприятливими для банку
П(С)БО 11 «Зобов'язання»	Зобов'язання – це заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої, як очікується, призведе до зменшення економічних вигід у майбутньому
МСБО 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи»	Трактує зобов'язання як наявне зобов'язання суб'єкта господарювання, яке виникає в результаті минулих подій і погашення якого, за очікуванням, призведе до вибуття ресурсів суб'єкта господарювання, котрі втілюють у собі економічні вигоди
МСФЗ 9 «Фінансові інструменти»	Фінансове зобов'язання – це будь-яке зобов'язання, що є: контрактним зобов'язанням надавати грошові кошти або інший фінансовий актив іншому суб'єктові господарювання чи обмінювати фінансові активи або фінансові зобов'язання з іншим суб'єктом господарювання за умов, які є потенційно несприятливими для суб'єкта господарювання

можуть виникати не тільки з договорів або законів, а й у результаті добровільного прийняття на себе зобов'язань для підтримання добрих ділових стосунків із партнерами або намагання вчинити справедливо. Зобов'язання важливі для підприємства, оскільки за їх допомогою відбувається обмін економічними цінностями [8, с. 131].

Сучасні умови господарювання породжують об'єктивну необхідність використання суб'єктами підприємницької діяльності крім власного капіталу ще й позикового. Залучений із зовнішніх джерел капітал призводить до утворення зобов'язань. Наявність зобов'язань вважається нормальним станом будь-якого діючого підприємства, оскільки вони є основою взаємозв'язків між суб'єктами господарювання.

Серед багатьох підходів до сутності зобов'язання найбільш описаними в економічній літературі є ототожнення зобов'язання з кредиторською заборгованістю, що значно звужує це поняття. В обліку фінансове зобов'язання – це джерело формування фінансових ресурсів для фінансування операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства. У майбутньому заборгованість за зобов'язаннями має бути погашена шляхом передачі певних активів або послуг. Таким чином, фінансове зобов'язання – це вимоги кредиторів стосовно активів підприємства. Проте факт відображення зобов'язань у фінансовій звітності суб'єкта господарювання вважається нормальним станом будь-якого діючого учасника фінансового ринку, оскільки є основою їхніх економічних взаємовідносин. Як об'єкт обліку фінансове зобов'язання є одним з основних чинників, що мають безпосередній вплив на фінансовий стан суб'єкта господарювання та його економічні показники, такі як ліквідність, кредитоспроможність, оборотність обігових коштів тощо.

Висновки з проведеного дослідження. У сучасних умовах наявність зобов'язань у фінан-

совій звітності суб'єкта господарювання є досить поширеною. Дослідження сутності фінансового зобов'язання як обліково-економічної категорії дає змогу сформулювати таке визначення: зобов'язання – це елемент фінансової звітності, складова частина фінансового стану суб'єкта господарювання, що є джерелом формування та фінансування активів; виникає внаслідок дій, які були скоєні в минулому, але чинять вплив на операційну діяльність суб'єкта господарювання, погашення яких передбачає поліпшення фінансового стану та засвідчує про високий рівень платоспроможності суб'єкта господарювання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Орлов І.В. Генезис поняття «зобов'язання» в юридичному та економічному напрямках бухгалтерського обліку. Міжнародний збірник наукових праць. 2016. № 16. С. 170-177.
2. Соколов Я.В. Бухгалтерський облік: від витоків до наших днів: навч. посіб. М.: ЮНИТИ, 1996. 638 с.
3. Орлов І.В. Теорія та методологія бухгалтерського обліку і контролю зобов'язань суб'єктів господарювання: дис. ... докт. ек. наук: 08.00.09. Житомир, 2011. 524 с.
4. Райан Б. Стратегічний облік для керівника. М.: ЮНИТИ, 1998. 616 с.
5. Концептуальна основа фінансової звітності / IASB, Стандарт, Міжнародний документ. 2010. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_009.
6. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 128 «Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0093-11/ed20120518>.
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00>.
8. Михайлишин Н.П. Сутність зобов'язань та їх класифікація: економічний та правовий аспекти. Економіка: реалії часу. 2012. № 2(3). С. 130-135.

ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ INNOVATIVE DIRECTIONS OF THE ORGANIZATION OF LABOUR

УДК 331.005.95/96

Михайлова О.С.

к.е.н., доцент кафедри
підприємництва і права

Полтавська державна аграрна академія
Тригуб О.С.

студент

Полтавська державна аграрна академія

Філоненко М.П.

студент

Полтавська державна аграрна академія

У статті розглянуто принципи організації оплати праці на підприємстві. Обґрунтовано загальні методи нарахування та поданий інноваційний механізм нарахування платні, який враховує інтегральну оцінку кількісного і якісного результату роботи.

Ключові слова: організація оплати праці, відрядна оплата, погодинна оплата, коефіцієнт трудової участі, інтегральний показник.

В статье рассмотрены принципы организации оплаты труда на предприятии. Обоснованы общие методы начисления и представлен инновационный механизм начисления платы, который учитывает

интегральную оценку количественного и качественного результата работы.

Ключевые слова: организация оплаты труда, сдельная оплата, повременная оплата, коэффициент трудового участия, интегральный показатель.

The article deals with the principles of organization of labor remuneration at the enterprise. The general methods of accrual are presented and the innovative mechanism of paying fees is presented, which takes into account the integral estimation of quantitative and qualitative result of work.

Key words: wage organization, unit payment, hourly payment, coefficient of labor participation, integral index.

Постановка проблеми. Оплата і мотивація праці є фундаментальним аспектом управління сучасним підприємством. На методології і механізмі організації оплати праці функціонує загальна парадигма мотиваційного аспекту заробітної плати. Тому пошук та вдосконалення оплати праці є постійним напрямом у практичному дослідженні менеджменту персоналу в організаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розроблення систем мотивації та оплати праці в Україні займається низка вітчизняних учених, таких як Є.А. Бельтюков, А.П. Гречан, С.О. Корецька, М.П. Войнаренко, В.Є. Козак. Значний внесок у розроблення проблем мотивації праці внесли такі українські науковці, як В. Абрамов, В. Андрієнко, С. Бандур, Д. Богиня, А. Колот, М. Семикіна та ін. Вагомий внесок в теоретичне розроблення проблем трудової мотивації зробили такі відомі зарубіжні вчені: Ф. Герцберг, Д. МакГрегор, К. Маркс, А. Маслоу, Ф. Тейлор та ін. У працях цих авторів досліджуються проблеми мотивація персоналу, оплати праці, але в сучасних умовах виникла необхідність розроблення практичного механізму.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення інтегрованого механізму оплати праці в аграрних підприємствах через реалізацію принципу кількісно-якісної оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах господарювання сільськогосподарські підприємства мають змогу самостійно обирати форми та види заробітної плати, компенсаційних виплат та заохочень. На сільськогосподарських підприємствах укладається колективний договір. Умови договору повинні бути націлені на стимулювання зацікавленості працівників у підвищенні продуктивності праці. У таблиці 1 зазначимо форми заробітної плати згідно із Законом України «Про оплату праці» від 24.03.1995 № 108/95-ВР [3].

Розрізняють три основні напрями мотивування праці персоналу:

– матеріально-організаційний аспект мотивування праці полягає у забезпеченні ефективної трудової діяльності створенням матеріальних цінностей, послуг, необхідних для задоволення людських потреб, виживання та існування людини і суспільства шляхом раціональної, ефективної організації виробництва, праці та заробітної плати на підприємстві;

– соціально-економічний аспект виявляється у спрямуванні діяльності людей у певному соціальному середовищі. Завдяки йому у робітника формуються відповідні потреби, інтереси і ціннісні орієнтації, відбувається осмислення його місця в суспільному виробництві, розвиваються трудові здібності;

– морально-психологічний аспект мотивування праці розкривається через сприяння становленню гідної, свідомої, морально-сталого особистості, розвиває в людині самоповагу, високі морально-етичні принципи, позитивне світосприйняття.

Отже, традиційні методи оплати праці, такі як тарифна або відрядна система, мають відійти у минуле, оскільки вони не спроможні впровадити елемент мотивації, адже передбачають гарантовані виплати, дискримінуючи при цьому ідею справедливої винагороди. Інноваційні підходи до оплати праці вітчизняних компаній України повинні бути зорієнтовані на застосування системи KPI (Key Performance Indicators) – системи показників, які дають змогу проаналізувати діяльність співробітників за допомогою певних ключових факторів. Проте однією із серйозних відмінностей є те, що показники ефективності роботи кожного окремого співробітника, як правило, прив'язують до загальних KPI по всій авіакомпанії (такими показниками виступають прибуток, рентабельність або капіталізація). Мета системи KPI полягає в тому, щоб зробити так, щоби функції співробітників різних служб не були суперечливими і не гальмували роботу фахівців з інших підрозділів. Кожен працівник

робить внесок у загальну справу, працює на досягнення поставлених перед ним цілей і в результаті отримує бонуси за їх виконання, тобто кожний працівник, згідно з цією системою, є окремим, невід'ємним елементом загальної структури управління. Робота в системі KPI дає змогу фахівцям краще розуміти, що їм потрібно робити, щоби бути ефективними. Під ефективністю розуміється не тільки обсяг робіт, виконаний за одиницю часу, але і користь, отримана компанією від діяльності співробітника. У кожному структурному підрозділі KPI встановлюються загальні показники, а потім вони «дробляться» на більш дрібні – персональні. Проте ключових показників для кожного окремого підрозділу не повинно бути більше 3-5, чітко сформульованих KPI. Головним завданням є те, щоб можна було легко виміряти та перевірити ефективність кожного з показників [2, с. 26].

У сучасних умовах на сільськогосподарських підприємствах застосовуються різні форми і системи оплати праці. Проте нині найбільшого поширення отримали відрядна та погодинна форми оплати праці (табл. 1).

Таблиця 1

Форми оплати праці

Відрядна форма оплати праці	Погодинна форма оплати праці
Пряма відрядна Відрядно-преміальна Відрядна прогресивна Непряма відрядна Акордна Акордно-преміальна	Окладна Проста погодинна Погодинно-преміальна Контрактна

Відрядна оплата праці – це оплата праці за кількість виробленої продукції (робіт, послуг). Вона заснована на оплаті праці в прямій залежності від результатів: чим кращий результат, тим вищий рівень заробітної плати. Раціонально організована відрядна оплата праці створює мотивацію для працівників сільськогосподарських підприємств у збільшенні виробництва продукції належної якості, підвищенні кваліфікації та застосуванні передових методів і прийомів праці. Погодинна оплата праці – це оплата праці за відпрацьований час [1].

На підставі наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених встановлено, що заробітна плата належить до найскладніших категорій економічної науки. Вона відображає відносини між роботодавцем та працівником, є грошовою винагородою найманого працівника, що залежить від кількості та якості виконаної роботи, а також господарської діяльності підприємства, є елементом ринку та праці, який має ціну товару, у формі якого найманий працівник продає свою робочу силу [4, с. 352-353].

На підставі наведених визначень та вже запропонованої дефініції термін «оплата праці» в дослідженні пропонується таке тлумачення поняття

«організація оплати праці»: це об'єднання сукупності елементів оплати праці, що визначають відносини роботодавця та працівника, для забезпечення досягнення цілей підприємства. На відміну від наявних, запропоноване визначення відображає основний зміст цієї економічної категорії [5].

Організація оплати праці базується на таких принципах, як [6, с. 228-229]:

1. Принцип справедливості. Він має на меті виключити ймовірність дискримінації в оплаті праці за певний обсяг виконаної роботи працівниками однакового рівня кваліфікації. Цей принцип на практиці дуже часто порушують.

2. Принцип матеріальної зацікавленості. Цей принцип передбачає, що заробітна плата має бути не лише джерелом для задоволення базових потреб працівника, а й мотиваційним чинником, що спонукає до зростання продуктивності праці.

3. Принцип гарантованості. Він передбачає, що, з одного боку, роботодавець гарантує оплату праці, що визначено в трудовій угоді, укладеній з працівником, з іншого – гарантування оплати праці забезпечується відповідною нормативно-правовою базою, яка регламентує трудові відносини.

4. Принцип раціонального співвідношення темпів зростання продуктивності та оплати праці. Він базується на необхідності випереджального збільшення оплати праці з метою стимулювання працівників до зростання їх продуктивності.

5. Принцип плановості оплати праці. На кожному підприємстві організація оплати праці здійснюється за певним планом, який визначає, скільки разів на місяць і в який термін здійснюється оплата праці, встановлює певну періодичність перегляду базових ставок з метою їх підвищення.

6. Принцип єдності та диференціації. Єдність передбачає єдині умови праці для всіх працівників і недопущення дискримінації в оплаті праці. Диференціація означає необхідність встановлення відповідного розміру оплати праці для працівників різних кваліфікаційних та освітніх рівнів за певний обсяг роботи.

7. Принцип вирівнювання оплати праці. Він передбачає, що розрив між працівником, який має отримувати найнижчу оплату праці, та працівником, якому встановлюється найбільша оплата праці, має бути невеликим.

8. Принцип простоти і доступності полягає в тому, що визначена система оплати праці на підприємстві має бути зрозумілою для його працівників.

Форми організації виробництва на конкретному підприємстві та в кожному виробничому підрозділі слугують основою для визначення відповідного їм колективного чи індивідуального стимулювання праці. Вибір форм організації та оплати праці визначається також особливостями технології виробництва, кадровим забезпеченням тваринників, бажанням працювати колективно чи індивідуально.

Необхідною умовою ефективного стимулювання працівників ферм є розроблення норм виробітку (обслуговування) і розцінок за продукцію за участю спеціалістів тваринництва, керівників виробничих підрозділів і тваринників, виходячи з типових норм та з урахуванням умов господарства. Норми і розцінки затверджуються адміністрацією підприємства.

Розцінки за продукцію виробничим підрозділам визначаються на підставі норми виробництва продукції та акордного фонду оплати праці (тарифний фонд плюс доплата за продукцію).

Норма виробництва продукції бригаді, ланці або окремому працівникові встановлюється виходячи з реальної планової продуктивності худоби чи птиці на рік визначення розцінок з урахуванням досягнутого рівня продуктивності за попередні три роки і прийнятих у господарстві технічно обґрунтованих норм обслуговування поголів'я.

Тарифний фонд оплати для розрахунку розцінок за продукцію визначають на підставі нормативної чисельності працівників, розрахованої за нормами обслуговування, професійного складу тваринників і відповідних тарифних ставок.

Крім того, в тарифний фонд оплати праці бригад, ланок для розрахунку розцінок за продукцію включають оплату праці бригадира, його помічника, а також за згодою колективу до складу бригади, ланки можуть бути включені працівники, що виконують допоміжні роботи в технологічному процесі виробництва продукції (слюсарі, майстри-налагоджувальники, електромонтери, водії автомобілів, працівники кормоцехів, візники та ін.), чисельність яких визначають згідно з нормативами, а оплату їхньої праці – за відповідними тарифними ставками (окладами).

Під час розрахунку розцінок за продукцію фонд оплати ділять на кількість одиниць відповідних видів продукції залежно від основного призначення галузі, питомої ваги кожного виду продукції, строків виробництва та затрат праці на їх виробництво. Наприклад, у молочному тваринництві прийнято близько 90 відсотків річного фонду оплати відносити на оплату за молоко, а решту – на телят.

У результаті проведення нашого дослідження на базі молочно-товарної ферми розроблено систему показників для формування інтегрованої оплати праці. Ця система формується з двох частин 70% фонд оплати праці за виконання обов'язків згідно норми і за відповідними показниками.

Тобто це той мінімум, який працівник повинен виконувати для досягнення оптимальної

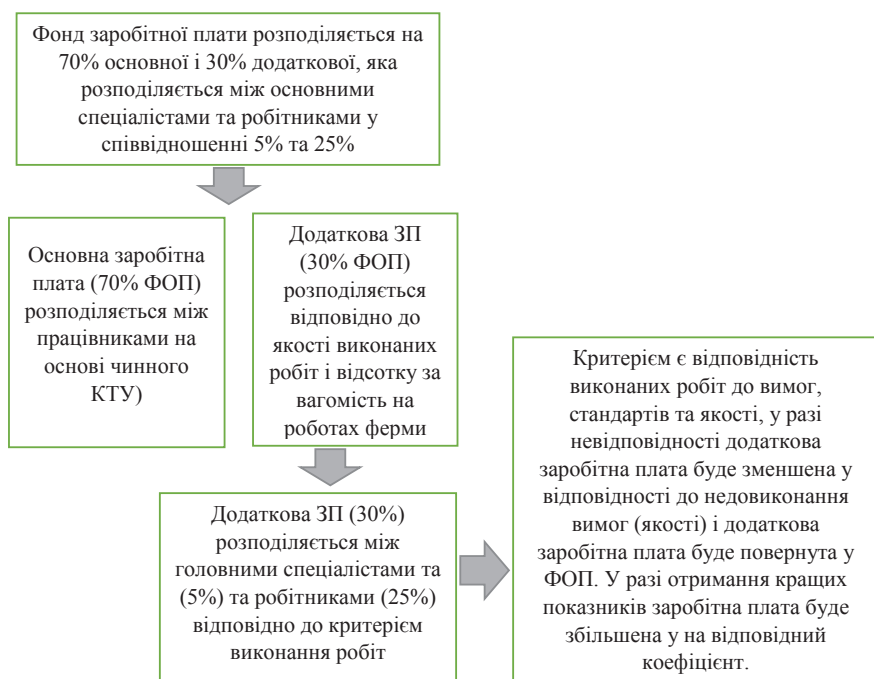

Рис. 1. Механізм розподілу фонду оплати праці

Таблиця 2

Інтегральні показники якості робіт (маса поголів'я під час переводу в іншу групу)

Маса поголів'я під час переводу в іншу групу	Маса 1 голови, кг													
	60 днів	55	58	61	64	67	70	73	76	79	82	85	88	91
Коефіцієнт якості роботи		0	0	0	0,7	0,8	0,9	0,95	1	1,2	1,4	1,5	1,6	1,7
Маса поголів'я під час переводу в іншу групу	Маса 1 голови, кг													
	180 днів	150	155	160	166	171	176	181	186	190	195	200	205	210
Коефіцієнт якості роботи		0	0	0,6	0,7	0,8	0,9	0,95	1	1,1	1,2	1,3	1,4	1,5
Маса поголів'я під час переводу в іншу групу	Маса 1 голови, кг													
	365 днів	280	285	290	295	300	305	310	315	320	325	330	340	350
Коефіцієнт якості роботи		0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	0,95	1	1,2	1,3	1,3	1,2	1,1

результативності діяльності підприємства. Це як виконання операцій, так і результативність управлінського персоналу. Інші 30% розподіляють між працівниками як додаткову оплату праці. Управлінський персонал отримує 5% (провідні спеціалісти) та 25% (виробничий персонал).

Критерієм є відповідність виконаних робіт до вимог, стандартів та якості, у разі невідповідності додаткова заробітна плата буде зменшена відповідно до недовиконання вимог (якості) і додаткова заробітна плата буде повернута у ФОП. У разі отримання кращих показників заробітна плата буде збільшена у на відповідний коефіцієнт.

У таблиці 2 наведений зразок оцінки якості робіт працівників під час догляду за поголів'ям. Одним із критеріїв є маса тварини під час переводу в іншу групу.

Як бачимо з таблиці 2, чим вища маса під час переводу в іншу групу, тим вищий показник якості роботи. Робітники, які задіяні на утриманні молодняку, зацікавлені не тільки в кількості, а і в якості поголів'я. Телятниця під час переводу в іншу групу стежитиме за тим, щоб не тільки вижила найбільша кількість телят, а й були найбільші індивідуальні прирости.

Висновки з проведеного дослідження. Необхідність перегляду механізму нарахування заробітної плати впливає саме з мотивування всіх працівників ферми до збільшення якості і кількості продукції, а також економії матеріально-технічних ресурсів. Механізми, що застосовуються зараз на фермі, не дають можливості стимулювати всіх

працівників, що працюють на фермі. У кількості виробленої продукції зацікавлені дві-три категорії працівників. А результат роботи ферми – це збалансована робота всього колективу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дробишева О.О. Економічна сутність, форми та системи оплати праці / О.О. Дробишева // Україна: аспекти праці. 2010. № 5. С. 23-28.
2. Мяких І. М. Слюсар Л. А. Інноваційні підходи до оплати праці та кадрового забезпечення на сучасних авіаційних підприємствах / Науковий вісник Ужгородського національного університету / Випуск 10, частина 2, 2016. URL: http://www.visnyk-ekonom.uzhnu.uz.ua/archive/10_2_2016ua/7.pdf с. 26
3. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 №108/95-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр>.
4. Сіренко Н.М. Щербина Ю.О. Юрченко О.Г. Удосконалення організації розрахунків з оплати праці в сільськогосподарських підприємствах. Глобальні та національні проблеми економіки Випуск 15. 2017. URL: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/72.pdf>.
5. Складанна К.І. Методи удосконалення організації оплати праці на підприємствах. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). URL: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files.pdf
6. Фартушок Т.Б. Принципи оплати праці в аспекті захисту права на оплату праці. / Часопис Київського університету права. 2015. № 3. С. 227-230.

АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ
В БЮДЖЕТНОМУ СЕКТОРІ

ASPECTS OF ACCOUNTING REFORMING IN THE BUDGET SECTOR

УДК 657.001.73

Мінка В.Ф.к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту
Український державний університет
залізничного транспорту**Підопригора І.В.**к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту
Український державний університет
залізничного транспорту

У статті розглянуто підсумки реформування бюджетного обліку в Україні через проведення аналізу отриманих теоретичних і частково практичних результатів. Доведено, що реалізація політики держави у напрямі інтеграції України до світового суспільства потребує адаптації економічної інформації до міжнародних вимог і стандартів, насамперед облікової інформації. Сформульовано висновки, а також акцентована увага на проблемних питаннях бухгалтерського обліку бюджетного сектору, до яких належить створення уніфікованого програмного продукту для використання суб'єктами державного сектору, а також визначення сутності та значення управлінського обліку у фінансово-господарській діяльності бюджетних установ.

Ключові слова: бюджетний облік, реформування обліку у державному секторі, стратегія модернізації системи бухгалтерського обліку.

В статье рассмотрены итоги реформирования бюджетного учета в Украине через проведение анализа полученных теоретических и частично практических результатов. Доказано, что реализация политики

государства в направлении интеграции Украины в мировое сообщество требует адаптации экономической информации к международным требованиям и стандартам, прежде всего учетной информации. Сделаны выводы, а также акцентировано внимание на проблемных вопросах бухгалтерского учета бюджетного сектора, к которым относятся создание унифицированного программного продукта для использования субъектами государственного сектора, а также определение сути и значения управленческого учета в финансово-хозяйственной деятельности бюджетных учреждений.

Ключевые слова: бюджетный учет, реформирование учета в государственном секторе, стратегия модернизации системы бухгалтерского учета.

In the article the results of reformation of budgetary account are considered in Ukraine through realization of analysis got theoretical and, partly, practical results. Drawn conclusion, and also attention on the problem questions of record-keeping of budgetary sector is accented.

Key words: budget accounting, accounting reform in the state sector, strategy of modernizing the accounting system.

Постановка проблеми. Бухгалтерський облік в державному секторі України перебуває на етапі активного реформування. Розвиток процесів економічної інтеграції держав зумовлює необхідність стандартизації бухгалтерського обліку у світовому масштабі і гармонізації облікових систем. Реалізація політики держави у напрямі інтеграції України до світового суспільства потребує адаптації економічної інформації до міжнародних вимог і стандартів, насамперед облікової інформації. На сучасному етапі завершується впровадження більшості запланованих заходів реформування бухгалтерського обліку бюджетних установ, але є невирішені проблемні питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реформування бюджетного обліку розглядаються досить обмежено. Учасниками наукових дискусій є провідні вчені та фахівці, а саме: Т.І. Єфіменко, О.О. Чечуліна, Н.І. Сушко, С.О. Левицька та інші. Багато публікацій припало на 2007-2014 роки. Проте останні роки вирізняються певними досить значними результатами і впровадженнями, що потребує дослідження та осмислення.

Постановка завдання. Метою статті є підведення певних підсумків через проведення аналізу отриманих теоретичних і частково практичних результатів реформування бюджетного обліку, а також виявлення проблемних питань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система бухгалтерського обліку у державному

секторі була орієнтована насамперед на виконання фіскальних функцій, що є протиріччям до вимог ринкової економіки щодо необхідності відображення в обліку реальних економічних ситуацій [4].

Співробітництво України з міжнародними організаціями, фінансовими установами, діяльність на валютних фондових та інвестиційних ринках потребує відкритості та прозорості інформації з економічних питань, в тому числі і з питань бухгалтерського обліку, відповідності міжнародним стандартам [1]. Міжнародні стандарти фінансової звітності для суспільного сектору (МСФЗСС) були розроблені Комітетом із проблем суспільного сектору – постійним Комітетом при Раді Міжнародної федерації бухгалтерів (МФБ) – та перекладені на російську та українську мови.

Слід зазначити, що міжнародні стандарти з бухгалтерського обліку не є обов'язковими, вони мають лише рекомендаційний характер та не регулюють техніку й методичку обліку, яка різноманітна у різних країнах світу. Міжнародними стандартами регламентуються лише основні, принципіві моменти, від яких залежить формування фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання та відображення їх у фінансовій звітності [4].

Розробниками концепції реформування бухгалтерського обліку в державному секторі стали Державне казначейство України та Міністерство фінансів України.

Метою стратегії модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі, яка була затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2007 року № 34, є удосконалення системи бухгалтерського обліку в державному секторі з урахуванням вимог міжнародних стандартів [1].

Перехід на міжнародні стандарти фінансової звітності в державному секторі необхідний для забезпечення прозорості державних та місцевих фінансів, якості та достовірності бюджетного обліку, забезпечення максимально повного відображення не охоплених натеper фінансових операцій, складання умов для аналізу рівня та динаміки бюджетної заборгованості, оцінки ефективності бюджетних послуг, що надаються.

Завданнями стратегії є удосконалення методології та перехід на єдині методологічні засади бухгалтерського обліку і звітності, а також створення уніфікованого організаційного та інформаційного забезпечення бухгалтерського обліку.

Модернізація системи бухгалтерського обліку сприятиме удосконаленню [1]:

- управління державними фінансами;
- системи стратегічного бюджетного планування на середньостроковий та довгостроковий періоди;
- порядку складання і виконання бюджету на основі програмно-цільового методу в бюджетному процесі;
- системи контролю за процесом виконання бюджету;
- інформаційно-аналітичної системи управління державними фінансами.

Основними напрямками реалізації стратегії є [1]:

- удосконалення системи бухгалтерського обліку шляхом розроблення та запровадження єдиних національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та єдиного плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі, гармонізованого з бюджетною класифікацією;

– удосконалення системи фінансової звітності та звітності про виконання бюджетів шляхом удосконалення методів складання та консолідації фінансової звітності та звітності про виконання бюджетів з використанням сучасних інформаційних технологій;

– створення уніфікованої організаційної та інформаційної облікової

системи, що передбачатиме уніфікацію програмного забезпечення, яке використовується суб'єктами державного сектору, з метою забезпечення обміну інформацією між Мінфіном, органами Державного казначейства і суб'єктами державного сектору з використанням баз даних та інформаційних систем. Заходи щодо модернізації системи бухгалтерського обліку у державному секторі економіки наведено у таблиці 1.

Реалізація стратегії дасть змогу забезпечити створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління державними фінансами. У результаті реалізації стратегії очікується досягнення таких результатів, як [1]:

- адаптація законодавства з питань бухгалтерського обліку та звітності до міжнародних стандартів;
- розроблення та запровадження єдиного плану рахунків бухгалтерського обліку з виконання бюджетів та кошторисів розпорядників бюджетних коштів, що дасть змогу забезпечити прозорість облікових процесів, складання звітності та отримання інформації про фінансові операції, які здійснюються у державному секторі;
- установлення уніфікованих вимог до вибору програмного забезпечення для обміну інформацією між Мінфіном, органами Державного казначейства і суб'єктів державного сектору з використанням баз даних та інформаційних систем;
- підвищення відповідальності, а також статусу керівників фінансово-бухгалтерських служб

Таблиця 1

Заходи щодо модернізації системи бухгалтерського обліку у державному секторі економіки

Найменування заходу	Строк виконання, роки	Відповідні за виконання	Відмітка про виконання
1	2	3	4
Удосконалення системи бухгалтерського обліку			
1. Підготовка з метою забезпечення розвитку системи бухгалтерського обліку в державному секторі пропозицій щодо внесення змін до Бюджетного кодексу України, Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та інших нормативно-правових актів, у тому числі щодо запровадження інституту державних бухгалтерів	2007-2008	Державне казначейство Мінфін Мінекономіки Мінюст Мінпраці	Виконано частково
2. Проведення досліджень у сфері розподілу повноважень щодо ведення обліку активів, зобов'язань, доходів та витрат між суб'єктами бухгалтерського обліку	2007-2008	Державне казначейство Мінфін	Виконано
3. Розроблення національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі	2007-2015	Державне казначейство Головні розпорядники бюджетних коштів	Виконано

1	2	3	4
4. Розроблення єдиного плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі, гармонізованого з бюджетною класифікацією	2007-2008	Державне казначейство Головні розпорядники бюджетних коштів	Виконано
5. Затвердження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі та розроблення концепції порядку складення плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі	2007-2015	Мінфін	Виконано
6. Застосування національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі	2008-2015	Державне казначейство, головні розпорядники бюджетних коштів	Виконано частково
7. Адаптація нормативно-правового та методологічного забезпечення щодо здійснення операцій з виконання бюджетів з урахуванням змін у системі бухгалтерського обліку державного сектору	2007-2011	Державне казначейство, Мінфін, Мінекономіки, Мінюст	Виконано частково
Удосконалення системи фінансової звітності та звітності про виконання бюджетів			
8. Перегляд наявних форм фінансової звітності та звітності про виконання бюджетів, а також показників про виконання бюджетів і кошторисів бюджетних установ та державних цільових фондів	2007-2008	Державне казначейство, Мінфін, Мінекономіки	Виконано частково
9. Установлення єдиних підходів та вимог до формування мережі розпорядників бюджетних коштів із розробленням відповідного нормативно-правового та методологічного забезпечення	2008	Державне казначейство, Мінфін, головні розпорядники бюджетних коштів	Виконано частково
10. Розроблення національних положень (стандартів) фінансової звітності у державному секторі	2007-2015	Державне казначейство, головні розпорядники бюджетних коштів	Виконано
11. Затвердження національних положень (стандартів) фінансової звітності у державному секторі	2007-2015	Мінфін	Виконано частково
12. Застосування національних положень (стандартів) фінансової звітності у державному секторі	2008-2015	Державне казначейство, головні розпорядники бюджетних коштів	Виконано частково
Створення уніфікованої організаційної та інформаційної облікової системи			
13. Нормативно-правове врегулювання питання щодо функціонування фінансово-бухгалтерських служб суб'єктів державного сектору, в тому числі державних бухгалтерів	2007	Державне казначейство Мінфін Мінекономіки Мінюст Мінпраці	Виконано
14. Внесення до нормативно-правових актів змін щодо реалізації у повному обсязі повноважень органів Державного казначейства під час здійснення ними контролю бюджетних повноважень під час зарахування надходжень, прийняття зобов'язань та проведення платежів	2007-2009	Державне казначейство Мінфін Мінекономіки Мінюст	Виконано частково
15. Створення інформаційно-аналітичної системи моніторингу виконання бюджетів у режимі реального часу на базі єдиного плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі та відповідно до бюджетної класифікації	2008-2015	Державне казначейство, Мінфін	У процесі виконання
16. Уніфікація програмного забезпечення, що використовується суб'єктами державного сектору, з метою забезпечення обміну інформацією між Мінфіном, органами Державного казначейства і суб'єктами державного сектору з використанням баз даних та інформаційних систем	2008	Державне казначейство, Мінфін	У процесі виконання
17. Організація навчання фахівців органів Державного казначейства, Мінфіну національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та фінансової звітності у державному секторі	2008-2015	Державне казначейство, Мінфін	Виконано
18. Проведення семінарів, конференцій, консультацій для працівників фінансово-бухгалтерських служб бюджетних установ та державних цільових фондів	2008-2015	Державне казначейство, Мінфін, головні розпорядники бюджетних коштів	Виконано
19. Організація підвищення кваліфікації керівників фінансово-бухгалтерських служб	2008-2015	Державне казначейство, Мінфін	Виконано

суб'єктів державного сектору, запровадження інституту державних бухгалтерів;

– удосконалення системи підготовки та підготовки кадрів із питань бухгалтерського обліку в державному секторі;

– підвищення рівня прозорості та відкритості ведення бухгалтерського обліку.

Фундаментальну модернізацію бухгалтерського обліку у державному секторі було розпочато з метою переходу усіх суб'єктів державного сектору – розпорядників бюджетних коштів, державних цільових фондів, органів державного казначейства – на єдині методологічні засади ведення бухгалтерського обліку та формування фінансової звітності, які враховують вимоги міжнародних стандартів [6]. У межах реалізації реформи протягом останніх років було затверджено та впроваджено велику кількість нових нормативних документів. Так, перші Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі (НП(С)БОДС) 9 стандартів набрали чинності з 01.01.2015 року, а друга «партія» з 10 стандартів – з 01.01.2017 року. НП(С)БОДС закріплено принципово нові методологічні та методичні підходи бухгалтерського обліку в секторі державного управління, що максимально наближені до світових облікових підходів. Сфера застосування НП(С)БОДС – усі суб'єкти бухгалтерського обліку в державному секторі.

Об'єднані в єдиний два Плани рахунків, а саме План рахунків бухгалтерського обліку виконання державного та місцевих бюджетів, який базується на касовому методі бухгалтерського обліку, який використовували органи Казначейства, з Планом рахунків бухгалтерського обліку бюджетних установ, який історично базується на методі повного обліку на основі принципу нарахування [5]. У результаті з 1 січня 2017 року в дію вступив новий План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 31 грудня 2013 року № 1203. Цей План рахунків застосовується суб'єктами державного сектору, а саме розпорядниками бюджетних коштів (бюджетні установи), державними цільовими фондами та органами Державного Казначейства, які ведуть бухгалтерський облік виконання державного та місцевих бюджетів. Новий План рахунків змінив не тільки нумерацію рахунків обліку. Сама структура об'єктів обліку набула нового сенсу.

План рахунків є переліком рахунків і субрахунків для узагальнення інформації про факти діяльності суб'єктів державного сектору у бухгалтерському обліку. У ньому за десятковою системою наведені коди (номери) й найменування синтетичних рахунків і субрахунків. Перша цифра балансового рахунку визначає клас рахунків, друга – номер синтетичного рахунку, третя – ідентифікатор суб'єкта державного сектору (1 – розпорядники

бюджетних коштів (бюджетні установи); 2 – державні цільові фонди; 3 – державний бюджет; 4 – місцеві бюджети; 5 – рахунки органів Казначейства), четверта цифра – номер субрахунку (крім рахунків класу 9 та 0). З цього зрозуміло, що новий План рахунків чотирьохзначний. Суб'єкти державного сектору можуть вводити аналітичні рахунки до субрахунків цього Плану рахунків. Така побудова нового Плану рахунків забезпечує можливість консолідації інформації в межах бюджетної системи України, а також порівнянності показників системи державних фінансів України.

Крім позитивних моментів, які були зазначені, залишаються й невирішені проблемні питання. Так, наприклад, вагомим складником Стратегії модернізації є створення уніфікованого програмного продукту для використання суб'єктами державного сектору, а також визначення сутності та значення управлінського обліку у фінансово-господарській діяльності бюджетних установ. На великих бюджетних установах система управління ними ускладнюється, а тому без надійного інформаційного забезпечення такі системи стають некерованими, бюджет таких установ вимірюється десятками, сотнями мільйонів гривень, у тому числі доходи й витрати за спеціальним фондом досягають двох третин [8]. Виникає необхідність отримання інформації не лише в розрізі кодів бюджетної класифікації, але й за структурними підрозділами (відділенням, факультетам та ін.). Однією із суттєвих проблем управлінського обліку, який орієнтується на ретельний облік витрат (затрат), є відсутність науково обґрунтованої методики калькулювання собівартості освітніх, медичних, культурних та інших нематеріальних послуг.

Висновки з проведеного дослідження. Результати реалізації напрямів Стратегії модернізації безумовно наблизили бухгалтерський облік в бюджетних установах до світових облікових позицій. Остаточне запровадження до практики напрямів Стратегії модернізації уможливить формування інформаційно-аналітичної підсистеми управління державними фінансами та сприятиме подальшій інтеграції України у світовий економічний простір.

В умовах активного залучення бюджетних установ до ринкових процесів обов'язковим напрямом модернізації обліку є формування системи управлінського обліку з деталізацією за центрами виникнення витрат і центрами відповідальності, а також розроблення єдиної науково обґрунтованої методики формування собівартості послуг бюджетних установ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1 Про затвердження Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007-2015 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.07 р. № 34. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/34-2007-П/print> 1360051017911272

2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

3. Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія: у 3 т. / за ред. Т.І. Єфименко, А.І. Мярковського. Вид. 2-ге, переробл. й доповн. Київ: ДНУ «Акад. фін. Управління», 2013.

4 Сушко Н. Реформування системи бухгалтерського обліку в державному секторі / Н. Сушко, Л. Гіза-туліна // Незалежний аудитор. 2012. № 6. С. 56-57

5. Сушко Н.І. Становлення Державної казначейської служби України як складової модернізації управління державними фінансами. / Н.І. Сушко// Фінанси України. 2017. № 6. С. 56-73.

6. Мярковський А. І. Стратегічні напрями розвитку системи управління державними фінансами. Фінанси України. 2013. № 8. С. 7-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2013_8_3.

7 Голинський Ю. О. Організація казначейського обслуговування бюджетів в умовах реформування державних фінансів в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Львів. держ. фін. акад. Львів, 2015. 20 с.

8. Чечуліна О.О. Сучасні проблеми застосування внутрішнього державного фінансового контролю і аудиту в Україні /О.О. Чечуліна// Формування ринкових відносин в Україні. 2014. № 4. С. 17-20.

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЙНОГО ФОНДУ НА ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

IMPROVEMENT OF THE METHOD OF FORMING THE DEPRECIATION FUND TO THE INDICATORS OF THE ENTERPRISE'S EFFECTIVENESS

УДК 657

Трачова Д.М.

к.е.н., доцент, докторант відділу обліку та оподаткування
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»
Національної академії
аграрних наук України

У статті розглянуто науково-методичні підходи до процесу формування амортизаційної політики підприємства і держави, що потребують розгляду в контексті сприяння підвищенню економічної ефективності підприємства.

Ключові слова: амортизація, амортизаційна політика, облікова політика, ефективність діяльності підприємства.

В статье рассмотрены научно-методические подходы к процессу формирования амортизационной политики предприятия и государства, которые требуют рассмотрения в контексте содействия

повышению экономической эффективности предприятия.

Ключевые слова: амортизация, амортизационная политика, учетная политика, эффективность деятельности предприятия.

The paper deals with the scientific and methodical approaches to the process of enterprise's amortization policy formation, which require consideration in the context of promoting the increase of the economic efficiency of the enterprise.

Key words: depreciation, depreciation policy, accounting policy, efficiency of enterprise activity.

Постановка проблеми. Фінансовий результат і амортизаційна політика тісно пов'язані між собою. Наявність альтернативних методів амортизації, дозволених державою, дає підприємству право вибору. Прийняті рішення щодо наявних альтернатив закріплюються в амортизаційній політиці підприємства. Однак зміна методологічного підходу до нарахування амортизації в сучасній економіці не привела до росту амортизації як власного джерела інвестицій підприємств і посилення мотивації до оновлення основних засобів.

Сьогодні методика нарахування амортизації ґрунтується на використанні нормативів стандартів бухгалтерського обліку з коригуванням на вимоги податкового Кодексу України. Однак застосування різних методик формування амортизаційного фонду дасть змогу виявити найбільш ефективні в різних економічних умовах складники формування амортизаційної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми методології і практики формування амортизаційної політики стали об'єктом дослі-

джень багатьох українських і зарубіжних учених. Значний внесок у розроблення теоретичних основ амортизаційної політики зробили вітчизняні вчені: Т.І. Артьомова, Л.М. Бабич, М.І. Бондар, М. Борисенко, О.Ф. Вареник, Л.В. Городянська, Є.В. Жердев, П. Житний, Т.В. Загорська, С.В. Захарін, О. Кленін, М.В. Котова, І.В. Крапля, Т.Д. Косова, Н. Лоханова, Л.В. Овод, П. Орлов, Є.І. Помилуйко, Г.В. Пуйда, О.А. Скорба, Н.М. Ткаченко, А.В. Череп, М. Чумаченко, О.В. Щирська та багато інших.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження наявної методики нарахування амортизації, визначення важелів впливу амортизаційної політики підприємства на фінансовий і соціальний результат діяльності підприємства

Вклад основного матеріалу дослідження. В умовах економічних реформ питання, що пов'язані зі змінами в обліку та аналізі господарської діяльності, стали предметом глибокого економічного дослідження. Особливу увагу в цьому аспекті привертає дослідження стану та ефективності використання основних засобів. Це зумов-

люється тим, що основні засоби є необхідним фактором будь-якого виробництва, ефективність їх використання прямо пропорційно впливає на кінцеві результати господарської діяльності підприємств та створює можливість збільшення обсягу виробництва без додаткових капітальних вкладень. У зв'язку з цим проблема вибору оптимального методу визначення амортизаційних відрахувань сьогодні є актуальною.

Натепер в Україні відсутній єдиний підхід до формування амортизаційної політики, яка давала би змогу стимулювати використання одного з найбільших інвестиційних ресурсів – основного капіталу підприємств. Це зумовлює необхідність створення системи амортизації, яка б у межах загальнодержавного регламенту дала змогу кожному підприємству обирати найсприятливіші режими відновлення основних фондів.

Амортизаційні відрахування, що представляють собою грошові кошти, призначені для відшкодування зносу основних засобів, необхідні підприємству для уникнення збитків і підтримки прибутковості [8].

Амортизаційні відрахування на повне відновлення капіталу вилучаються з доходу, отриманого від реалізації продукції, створеної за допомогою капітальних фондів. Причому фактично амортизаційні відрахування включаються до вартості виробленої цими капітальними фондами продукції і являють собою перенесення вартості поступово зношуваних основних засобів на вартість вироблюваної продукції.

Таким чином, амортизація – це процес відтворення капіталу. Чим швидше відбувається його відтворення, тим ефективніша комерційна діяльність організації, що підтверджує значущість вивчення цього складника фінансів. Крім того, амортизаційні відрахування є власним фінансовим ресурсом підприємства, що володіють великими перевагами порівняно з прибутком, оскільки не оподатковуються.

Більшість матеріальних і нематеріальних необоротних активів надходять на підприємство внаслідок здійснення капітальних інвестицій.

Капітальні інвестиції – це сукупність витрат на придбання або створення матеріальних і нематеріальних необоротних активів. За економічним змістом вони являють собою основне джерело простого та розширеного відтворення [6].

Капітальні інвестиції класифікують за такими ознаками: за структурою (капітальне будівництво, придбання основних засобів, придбання інших необоротних матеріальних активів, формування основного складу); призначенням (капітальні інвестиції, які здійснюються для виробничої і невиробничої сфери діяльності); ступенем готовності (закінчені об'єкти, незавершене виробництво); способом організації (господарський, підрядний, змішаний) [5].

Оскільки амортизаційні відрахування є частиною витрат підприємства, вважаємо за необхідне розглянути структуру витрат з метою виявлення резервів збільшення питомої ваги амортизації (табл. 1).

Таблиця 1

**Структура витрат підприємств
Запорізької області, %**

Статті витрат	Роки			Відхилення показників 2017 р. від 2015 р.
	2015	2016	2017	
Витрати на оплату праці	24,7	23,1	36,7	12,0
Відрахування на соціальні заходи	7,8	6,6	10,4	2,6
Матеріальні витрати	5,3	5,0	6,5	1,1
Амортизація	5,2	5,9	3,4	-1,7
Інші операційні витрати	51,5	58,2	39,2	-12,3
Інші витрати	5,4	1,2	3,8	-1,6
Всього витрат	100,0	100,0	100,0	-

Джерело: Власні спостереження автора

За даними таблиці 1 можна дійти висновку, що питома вага амортизаційних відрахувань у структурі витрат підприємств майже постійна – приблизно 5% у базовому та 2015 роках, однак у звітному році цей показник знизився до критичної відмітки – 3,4%. Це, безперечно, неприпустимо, оскільки вкрай негативно позначається на формуванні амортизаційного фонду і ставить під загрозу не тільки його наявність, а й саму доцільність нарахування амортизації.

При цьому, за даними таблиці 1, спостерігається велика частка інших операційних витрат, до якої включаються витрати на податки, які включені до собівартості. При цьому аналіз показників забезпеченості основними фондами і їх використання свідчить, що вартість основних фондів за досліджуваний період збільшилася на 4,91%. Це пов'язано із закупівлею нового обладнання у межах використання інвестиційних програм.

Саме за рахунок такої динаміки зміни основних показників відбулося зростання показників, які характеризують ефективність використання основних фондів, а саме: зростання фондовіддачі – на 14,71%, фондоозброєності праці – на 11,39% за відповідного зниження фондомісткості на 12,83%.

Однак для забезпечення формування амортизаційної політики на підставі даних обліку необхідно насамперед проаналізувати інформацію про наявність необоротних активів (на досліджуваних підприємствах вони зосереджені переважно в категорії «основні засоби») та порівняти їх облікову вартість із сумами нарахованої амортизації.

Основне обліково-інформаційне навантаження в частині формування амортизаційної політики під-

приємства лягає на форму 11-ОЗ статистичної звітності. Основним недоліком цього документу є періодичність (річна) та необов'язковість його подання.

Під час вивчення цього питання було зроблено запит до обласного статистичного управління та отримана відповідь про відсутність необхідного масиву даних для визначення загальних тенденцій по області. У наступних підрозділах для аналізу загальних тенденцій використано показники Державної служби статистики, однак вони не дають загальних даних для розрахунку показників ефективності використання необоротних активів підприємств по Україні загалом.

Економічний механізм країн із розвинутою ринковою системою забезпечує можливість використання широкого переліку методів амортизації необоротних активів – основних засобів і нематеріальних майнових цінностей.

Зауважимо, що в Україні в обліку амортизації є певні особливості. У бухгалтерському обліку вироблено досить чіткі критерії для визначення об'єктів, що підлягають амортизації. Це об'єкти (активи), які мають очікуваний строк корисного використання понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік). Такі об'єкти підлягають амортизації [8].

Серед об'єктів, що підлягають амортизації, за критерієм вартості виділяють основні засоби та малоцінні необоротні матеріальні активи. Останні амортизуються спрощеним порядком.

Критерій вартості для бухгалтерського обліку підприємство встановлює самостійно в наказі про облікову політику. Згідно з Податковим Кодексом України, до основних засобів належать об'єкти вартістю понад 6000 грн (якщо підприємство є платником ПДВ, ця сума береться до уваги без ПДВ, що становить 7200 грн з ПДВ). Тому більшість підприємств обрала саме такий критерій розмежування малоцінних необоротних матеріальних активів та основних засобів – для того щоб мінімізувати податкові різниці [2].

Підприємство може обирати більший критерій – тоді все залежатиме від методів амортизації малоцінних необоротних матеріальних активів. Якщо застосовуються традиційні методи 50%/50% або 100% під час передачі до експлуатації, то підприємство (якщо воно зобов'язане коригувати фінансовий результат з метою оподаткування податком на прибуток) матиме податкову різницю (відстрочений податковий актив, а для методу 50%/50% – спочатку відстрочений податковий актив, а тоді – відстрочене податкове зобов'язання).

Підприємство може переглядати методи нарахування амортизації у разі зміни очікуваного способу отримання економічних вигід від використання об'єкта (п. 28 П(С)БО 7, п. 31 П(С)БО 8) [4]. Нарухування амортизації за новим методом починається з місяця, наступного за місяцем при-

йняття рішення про зміну методу амортизації, про що зазначається у розпорядчому акті.

Методи амортизації основних засобів у бухгалтерському обліку передбачені в п. 26 П(С)БО 7 – ці ж методи застосовуються і для амортизації малоцінних необоротних матеріальних активів (п. 27 П(С)БО 8). Підприємство самостійно обирає метод амортизації з урахуванням очікуваного способу отримання економічних вигід від використання відповідного об'єкта (основних засобів чи малоцінних необоротних матеріальних активів) [3].

Обрання методу амортизації не є постійним складником облікової політики. Ці методи амортизації основних засобів можна, але не обов'язково, зазначати у Положенні про облікову політику. Достатньо, коли методи амортизації визначаються окремо для кожного об'єкта основних засобів під час введення їх в експлуатацію.

Як правило, підприємства на практиці для основних засобів та нематеріальних активів застосовують прямолінійний метод (інші методи застосовують вкрай рідко).

Для малоцінних необоротних матеріальних активів зазвичай застосовують або метод 50%/50%, або метод 100%. Останній сьогодні є більш доцільним через деякі неузгодженості щодо поняття малоцінних необоротних матеріальних активів і основних засобів у податковому законодавстві.

Перерахунок амортизації за попередні періоди не відбувається, оскільки зміни стосуються лише поточного і майбутніх періодів (п. 38 МСБО 81) [1].

Строк корисного використання об'єкта підприємство визначає самостійно під час введення об'єкта в експлуатацію (для малоцінних необоротних матеріальних активів – під час зарахування на баланс), у розпорядчому акті під час зарахування на баланс. Строк використання призупиняється на період реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання та консервації такого активу. Тобто підприємство є вільним у виборі строку і має враховувати особливості своїх виробничих процесів [7].

Різні об'єкти основних засобів матимуть різні терміни корисного використання залежно від інтенсивності. Для тих платників податку на прибуток, які визначають податкові різниці, на обрання очікуваного строку на практиці впливають норми Податкового Кодексу України. Згідно з пп. 138.3.3 Кодексу, у податковому обліку встановлено мінімально допустимі строки для розрахунку податкової амортизації [2].

У податковому обліку підприємство використовує більші строки: або згідно з бухгалтерським обліком підприємства, або визначені цим підпунктом Податкового Кодексу України (залежно від груп). Тому в разі, якщо строк використання основних засобів у бухгалтерському обліку підприємство визначить коротшим, ніж визначено у Подат-

ковому Кодексі України, воно матиме тимчасову податкову різницю (відстрочений податковий актив). У майбутньому, коли у бухгалтерському обліку амортизація об'єкта завершиться, він і далі амортизуватиметься у податковому обліку, зменшуючи податок на прибуток. Пп. 138.3.4 Податкового Кодексу України встановлено також строки нарахування податкової амортизації для малоцінних необоротних матеріальних активів [2].

Підприємства, які зобов'язані коригувати фінансовий результат із метою оподаткування податком на прибуток, намагаються встановлювати у бухгалтерському обліку методи амортизації, не менші від визначених у Податковому Кодексі України, щоб не мати податкових різниць.

Амортизація здійснюється виходячи з очікуваного строку корисного використання. На практиці він виявляється для конкретного об'єкта або більшим, або меншим (у тому разі, якщо об'єкт вийде з ладу до закінчення строку). Лише підприємства, що здійснюють діяльність, пов'язану з джерелами підвищеної небезпеки, для яких встановлені обов'язкові правила щодо строків експлуатації певних об'єктів, майже завжди точно знають реальний строк.

Під час нарахування річної амортизації необхідно звертати увагу, зокрема, на такий аспект, як майбутнє завершення очікуваного терміну корисного використання. За потреби цей строк може бути переглянуто (наприклад, подовжено). Строк може бути і скорочено, якщо об'єкт починають використовувати більш інтенсивно [2].

Амортизація об'єкта нараховується, виходячи з нового строку корисного використання, починаючи з місяця, наступного за місяцем зміни строку корисного використання (п. 25 П(С)БО 7, п. 31 П(С)БО 8).

Перегляд строку не тягне за собою ретроспективного перерахунку, тобто коригувати (виправляти) нараховану раніше суму амортизації немає необхідності, адже такий перегляд стосується поточного і майбутніх періодів (п. 38 МСБО 8).

При цьому, якщо очікуваний строк минув, а об'єкт продовжує експлуатуватися, це не є підставою для його списання. Якщо об'єкт має нульову залишкову вартість, підприємство може дооцінити його в установленому порядку із залученням оцінювача або просто припинити амортизацію.

Обрання методів амортизації для цілей податкового обліку чітко регламентовано Податковим Кодексом України. Вважається, що для управлінського обліку підприємство може застосовувати будь-який метод амортизації згідно з вітчизняними чи міжнародними стандартами обліку. Однак на практиці основна увага облікової служби зосереджена на виконанні вимог контролюючих органів, і застосування подвійних розрахунків не призведе до економічного ефекту.

А.В. Череп вважає, що в кінцевому результаті амортизаційна політика повинна привести до максимізації величини: амортизаційні відрахування плюс чистий прибуток. Ця величина може слугувати критерієм обґрунтування ефективності амортизаційної політики. Однак, крім факту накопичення коштів, ефективність проведення амортизаційної політики повинна доповнюватися показниками оновлення основних засобів із бажаним елементом інноваційного складника. Крім того, поряд із показниками ефективної амортизаційної політики в сукупності з оновленням основних засобів одночасно повинен розглядатися не тільки суто прибутковий, а і соціальний ефект інноваційного складника [9].

Однак об'єктивними показниками ефективності амортизаційної політики не можуть бути абсолютні показники, оскільки є розмаїття умов діяльності різних господарюючих суб'єктів (розміри підприємства, галузь, нормативне регулювання).

Контролювати результати амортизаційної політики підприємства держава може за даними звітності. Нараховану за період амортизацію (крім тієї частини, що капіталізується) відображають у звіті про фінансові результати у складі відповідних статей витрат.

Висновки з проведеного дослідження. Розроблення облікової політики на підприємстві – дуже трудомісткий і відповідальний процес, адже підприємству не один рік доведеться працювати і враховувати всі зобов'язання згідно з розробленою ним обліковою політикою, яка має довгостроковий характер і не підлягає змінам протягом усього звітного року.

Таким чином, до основних показників ефективності проведення амортизаційної політики підприємства, які враховують всі впливи макро- і мікросередовища, необхідно віднести:

1. Перевищення річної суми амортизаційних відрахувань та вартості введених основних засобів над вартістю виведених з експлуатації основних засобів в динаміці свідчить про спроможність підприємства фінансувати за рахунок амортизаційних відрахувань витрати на відтворення основних засобів.

2. За умови наявності темпів приросту засобів праці відбувається зменшення середнього віку основних засобів, зростає частка амортизації в собівартості продукції, але за рахунок зростання виробництва збільшується фондівіддача та вивільнюються з обороту кошти, які перевищують втрату прибутку, що спричинена збільшенням амортизаційності продукції.

3. Розмір балансової вартості активів та сума амортизаційних відрахувань на підприємстві забезпечують реалізацію ефекту «податкового щита» амортизації

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 (МСБО 1). «Подання фінансової звітності» IASB; Стандарт, Міжнародний документ від 01.01.2012 Електронний ресурс: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/929_013
2. Податковий кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
3. Помилуйко Є.І. Амортизаційна політика в Україні: проблеми і перспективи вдосконалення / Є.І. Помилуйко., 2011. (Економічний аналіз).
4. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
5. Пушкар М.С. Теорія і практика формування облікової політики: монографія. / Пушкар М.С. Тернопіль: Картбланш, 2010. 260 с.
6. Сльозко Т. Процедура бухгалтерського обліку: організаційний та методичний підходи / Т. Сльозко., 2008. (Бухгалтерський облік і аудит)
7. Сук П. Облікова політика підприємства / П. Сук., 2005. (Бухгалтерія в сільському господарстві).
8. Чорнявська Т.М. Облікова політика підприємства як фактор управління доходами і фінансовими результатами діяльності [Електронний ресурс] / Т.М. Чорнявська // Облік і фінанси АПК: бухгалтерський портал. URL: <http://magazine.faaaf.org.ua>.
9. Череп А.В. Вплив амортизаційної політики на формування фінансових результатів підприємства / Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2012. Випуск 2 том 1. С. 92. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2225-6407/article/view/6541/5700>

РОЗДІЛ 9. СТАТИСТИКА

СТАТИСТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ЗАЙНЯТОСТІ
ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИSTATISTICAL ESTIMATION OF INDICES OF EMPLOYMENT
OF LABOUR POTENTIAL IN UKRAINE

У статті запропоновано авторське тлумачення категорії «трудоий потенціал» та сформульовано його економічну та соціальну сутність. Розглянуто суперечливі тенденції сучасного ринку праці в Україні. Проаналізовано основні статистичні показники зайнятості. Обчислено рівень економічної активності населення та формальної (неформальної) зайнятості. Запропоновано шляхи подолання проблем зайнятості для збереження трудового потенціалу.

Ключові слова: трудовий потенціал, зайнятість, ринок праці, економічно активне населення, формальна, неформальна зайнятість.

В статті пропонується авторське тлумачення категорії «трудоий потенціал» і сформульована його економічна та соціальна сутність. Розглянуто протирічливі тенденції сучасного ринку праці в Україні. Проаналізовані основні статистичні показники

зайнятості. Визначено рівень економічної активності населення і формальної (неформальної) зайнятості. Предложено шляхи подолання проблем зайнятості для збереження трудового потенціалу.

Ключевые слова: трудовой потенциал, занятость, рынок труда, экономически активное население, формальная, неформальная занятость.

The author proposed an interpretation of the category «labor potential» and formulated its economic and social essence. The author has examined contradictory tendencies of the modern labor market in Ukraine. The author analyzed the main statistical indicators of employment. The author calculated the level of economic activity of the population and formal (informal) employment. The author proposed ways of overcoming employment problems in order to preserve labor potential.

Key words: labor potential, employment, labor market, economically active population, formal, informal employment.

УДК 311.2:331.52

Бабєєва О.В.

аспірант кафедри статистики
Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Постановка проблеми. Європейський вибір України на шляху інтеграції у високотехнологічне конкурентне середовище зумовив необхідність формування та запровадження інноваційної моделі розвитку, яка повинна була забезпечити високі темпи економічного зростання, вирішити певні соціальні й екологічні проблеми, забезпечити конкурентоспроможність національної економіки, підвищити виробничий та трудовий потенціал країни, гарантувати їй економічну безпеку та чільне місце в Європейському Союзі.

В умовах розбудови економіки інноваційного типу, ускладнення технологічних процесів у галузях національної економіки, широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій висуваються якісно нові вимоги до кількісних та якісних характеристик трудового потенціалу.

Перехід України до моделі розвитку, в якій основним джерелом економічного зростання є розвиток людського капіталу, потребує кардинального перегляду методів і механізмів регулювання ринку праці для забезпечення перерозподілу зайнятості за видами діяльності й секторами економіки. Вагоме значення мають не лише рівень і якість підготовки фахівців, а й їх відповідність потребам ринку праці, тобто збалансованість попиту та пропозиції кадрів.

Сучасний ринок праці визначається двома суперечливими тенденціями, узгодження яких дасть змогу

збалансувати кількісні і, найголовніше, якісні показники попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці. Перша тенденція – невідповідність рівня зростання ВВП обсягу збільшення кількості робочих місць, унаслідок чого значна кількість країн не може вирішити накопичені проблеми у сфері зайнятості, такі як високий рівень безробіття, неповна зайнятість, недовикористання професійних навичок, зокрема молоді, хронічна гендерна й вікова нерівність тощо [6].

Друга тенденція – зростання потреби в залученні нових людей до ринку праці (у т. ч. в контексті збереження зайнятості, забезпечення ефективного переходу від безробіття до роботи), що спрямована на зменшення кількості осіб і сімей, які перебувають на «утриманні» держави або муніципалітетів [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти ринку праці та сфери зайнятості населення досліджували такі вчені, як: З. Бараник, О. Боднарук, В. Васильченко, Б. Генкін, А. Гриненко, О. Грішнова, В. Гриньова, Н. Єсінова, Л. Керб, А. Коцур, Е. Лібанова, В. Лич, В. Пономаренко, С. Сембер, Р. Чорний, Л. Шаульська. Однак треба зазначити, що проблеми впливу ринку праці та сфери зайнятості на розвиток та відтворення трудового потенціалу залишаються досі недостатньо дослідженими. Цим зумовлена необхідність поглибленого вивчення зазначеної проблематики.

Постановка завдання. Метою дослідження є статистичне оцінювання основних характеристик зайнятості населення України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трудовий потенціал – це наявна та передбачувана сукупна чисельність громадян працездатного віку, які за певних ознак (стану здоров'я, психофізіологічних особливостей, освітнього, фахового та інтелектуального рівнів, соціально-етнічного менталітету тощо) здатні та мають намір здійснювати трудову діяльність.

Економічна сутність трудового потенціалу суспільства полягає у тому, що він, виступаючи у формі діючої робочої сили, створює матеріальні й духовні цінності, а як потенційна робоча сила – здатний їх виробляти. Отже, суспільство зацікавлене в максимальній питомій вазі трудового потенціалу, задіяного в суспільно корисній праці, адже це збільшує валовий внутрішній продукт і національний дохід, що дає можливість підвищити якість життя населення.

Соціальна сутність трудового потенціалу полягає у тому, що він дає можливості як окремим особам, так і різним соціальним групам населення визначити своє місце в суспільно корисній праці, через яку самоствердитися у суспільстві та забезпечити собі й суспільству законне джерело доходів. Цивілізоване суспільство повинно мати у цьому надзвичайну зацікавленість, бо це створює передумови для появи в країні так званого середнього класу.

Ефективна реалізація трудового потенціалу в умовах переходу до інноваційної моделі розвитку стала можлива завдяки теоретичному розробленню комплексу уявлень про те, якою повинна бути зайнятість у ринковій економіці, та зміни мають відбуватися в її основних характеристиках, що стане визначальним у розподілі населення у сферах, галузях, видах і формах зайнятості. Саме тому проблема зайнятості, особливо останнім часом, стала предметом підвищеної зацікавленості вчених [2].

У 2017 р. порівняно з 2016 р. кількість економічно активного населення віком 15-70 років змен-

шилася на 0,8% і становила 18,0 млн. осіб, із них 17,3 млн. осіб (96,4%) були у працездатному віці.

Рівень економічної активності населення віком 15-70 років зменшився із 62,4% у 2016 р. до 62,2% у 2017 р. Найвищий рівень економічної активності був характерний для осіб віком 35-49 років, а найнижчий – для молоді віком 15-24 років та осіб віком 60-70 років. Найвищий рівень економічної активності мали особи з повною вищою освітою (77,1%) та з професійно-технічною освітою (70,6%), найнижчий – із базовою загальною середньою (19,7%) та початковою загальною або не мали освіти (6,2%).

Кількість зайнятого населення віком 15-70 років у 2017 р. порівняно з 2016 р. зменшилася на 166,3 тис. осіб та становила 16,3 млн. осіб, із них у працездатному віці – 15,6 млн. Рівень зайнятості населення віком 15-70 років зменшився за зазначений період з 56,7% до 56,3%, а населення працездатного віку – з 64,7% до 64,2%.

У структурі зайнятого населення за професійними групами найбільшу частку становили особи, які працювали в найпростіших професіях (18,9%), професіонали (17,9%) та працівники сфери торгівлі та послуг (16,8%). При цьому найменшу питому вагу серед зайнятого населення становили технічні службовці (3,1%) та кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства (0,87%).

Гендерний розподіл зайнятих свідчить про значне домінування жінок порівняно з чоловіками. Серед технічних службовців, працівників сфери торгівлі та послуг переважають жінки. Проте чоловіки значно переважали серед кваліфікованих робітників з інструментом (85,6% проти 14,5%); робітників з обслуговування, експлуатації та контролю роботи технологічного устаткування, складання устаткування (84,0% проти 16,0%) та кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (63,5% проти 36,5%) [3].

У 2017 р. у дев'яти регіонах країни рівень зайнятості населення віком 15-70 років перевищу-

Таблиця 1

Кількість зайнятого населення України за формами, статусами зайнятості та місцем проживання у 2017 р.

	Зайняте населення			З нього неформально зайняте населення				
	Усього, тис. осіб	у тому числі працювали		тис. осіб	у тому числі працювали			
		за наймом	не за наймом		за наймом		не за наймом	
				тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	
Усього	16276,9	13731,7	2545,2	3961,2	2069,3	15,1	1891,9	74,3
Жінки	7827,4	6775,2	1052,2	1669,0	853,6	12,6	815,4	77,5
Чоловіки	8449,5	6956,5	1493,0	2292,2	1215,7	17,5	1076,5	72,1
Міські поселення	11178,5	10219,7	958,8	1891,9	1462,8	14,3	429,1	44,8
Сільська місцевість	5098,4	3512,0	1586,4	2069,3	606,5	17,3	1462,8	92,2

Джерело: узагальнення автора за даними [3]

вав середній показник по Україні (м. Київ, Харківська, Дніпропетровська, Київська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Одеська, Вінницька області). При цьому найвище значення цього показника спостерігалось у м. Києві (62,4%).

В умовах ринкової економіки поширюється неформальна зайнятість населення, яка охоплює всі неформальні робочі місця як у неформальному, так і формальному секторах економіки.

У 2017 р. кількість населення з неформальною зайнятістю зменшилася на 342,1 тис. осіб порівняно з 2016 р. та становила 4,0 млн. осіб, або 24,3% від кількості всього зайнятого населення. Серед жінок частка працюючих у секторі самостійної зайнятості більша, ніж серед чоловіків, – 77,5% проти 72,1%, а в сільській місцевості значно більша, ніж у міських поселеннях, – відповідно 92,2% та 44,8% (табл. 1).

Неформальні трудові відносини переважали в секторі самостійної зайнятості, де частка населення, яке працювало на неформальних робочих місцях, становила 74,3%, а серед працюючих за наймом таких осіб було 15,1%.

Протягом 2017 р. в структурі зайнятого населення відбулися зміни у статусі зайнятості серед формально та неформально зайнятого населення. У 2017 р. відбулося зростання частки працюючих за наймом серед офіційно зайнятого населення (84,6% проти 82,6%) та відповідно зменшення працюючих не за наймом (25,76% проти 26,89%). Водночас зворотні процеси відбулися серед неформально зайнятого населення (рис. 1).

Найбільшого поширення неформальна зайнятість отримала серед молоді у віці 15-24 років та осіб пенсійного віку.

У 2017 р. серед неформально зайнятого населення дві третини (66,3%) становили особи, які мали професійно-технічну та повну загальну середню освіту, а серед офіційно зайнятого населення переважали особи з вищою освітою (61,4%).

Неформально зайнятими є переважно особи з невисоким рівнем освіти та ті, хто займається фізичною або некваліфікованою працею. Зокрема, частка неформально зайнятого населення серед працівників найпростіших професій була значно вищою, ніж серед офіційно зайнятого населення (49,0% проти 9,2%) [3].

Сільське, лісове та рибне господарство є основним видом діяльності неформально зайнятого

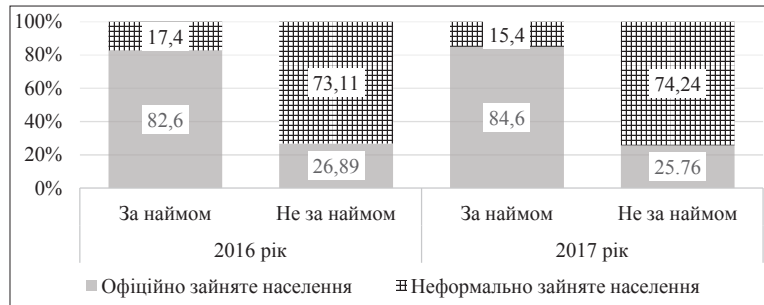

Рис. 1. Структура формальної та неформальної зайнятості за статусом зайнятості в 2016-2017 рр.

Джерело: узагальнення автора за даними [3]

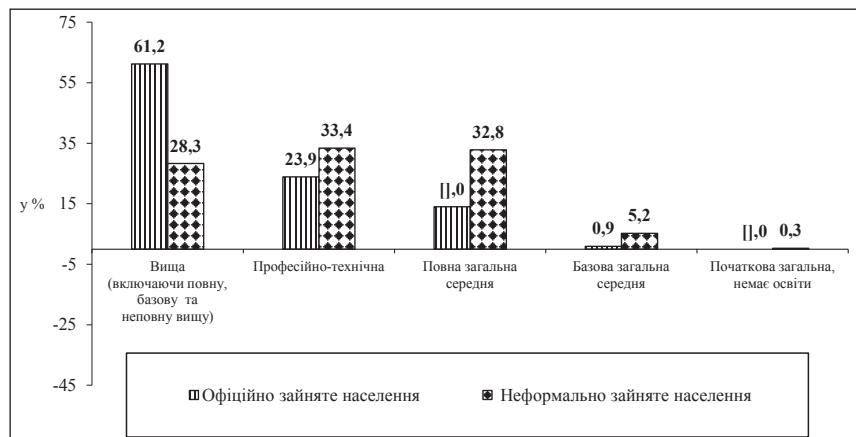

Рис. 2. Структура зайнятості за рівнем освіти в 2017 р.

Джерело: узагальнення автора за даними [3]

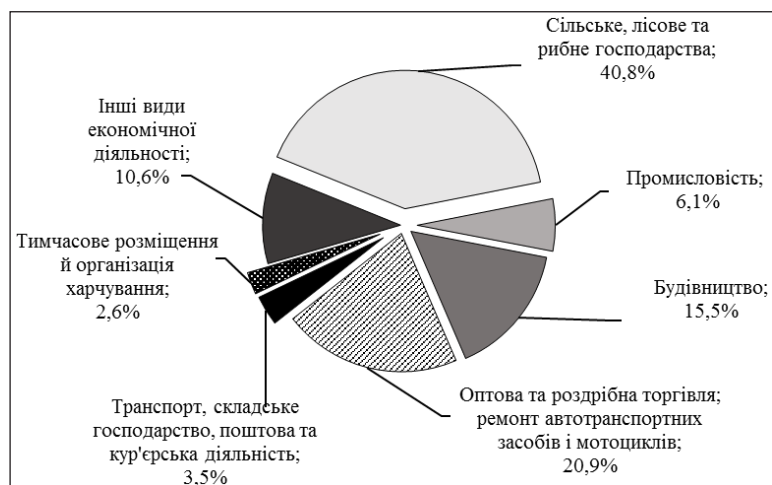

Рис. 3. Структура неформальної зайнятості населення за видами економічної діяльності в 2017 р.

Джерело: узагальнення автора за даними [3]

населення (40,8%). Іншими поширеними видами економічної діяльності населення цієї категорії є оптова та роздрібна торгівля (20,9%) та будівництво (15,5%) (рис. 3).

У загальній кількості зайнятого населення у 2017 р. в одинадцяти регіонах країни найбільша частка неформально зайнятих осіб не перевищувала середній показник по Україні (24,3%). Найбільше значення цього показника спостерігалося в Івано-Франківській області (53,2%), а найменше – у Київській області (10,3%).

Висновки з проведеного дослідження. Проведений аналіз показав, що спостерігається тенденція до зменшення кількості економічно активного та зайнятого населення. Найвищий рівень економічної активності мали особи з повною вищою освітою та з професійно-технічною освітою, найнижчий – із базовою загальною середньою та початковою загальною або не мали освіти.

Гендерний розподіл зайнятих свідчить про значне домінування жінок порівняно з чоловіками.

В Україні до цього часу не створена комплексна, скоординована та ефективна система управління ринком праці, яка б дала змогу через дію наявних та введення у практику нових ринкових механізмів відпрацювати еластичний та дієвий механізм досягнення ефективної зайнятості населення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бараник З.П. Статистика ринку праці: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2005. 167 с.
2. Лібанова Е.М. Яку кризу переживає Україна на початку III тисячоліття. Національна безпека: український вимір. 2009. № 5. С. 5-11.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. Назва з титул. екрана.

РОЗДІЛ 10. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТИВНОЇ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА, ЗАСНОВАНОЇ НА ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ ОБ'ЄКТНИХ МОДЕЛЯХ ТА ТЕХНОЛОГІЯХ

RESEARCH OF ADAPTIVE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF COMPANY BASED ON CALCULATING OBJECT MODELS AND TECHNOLOGIES

У статті розглянуто адаптивну систему, призначену для вирішення складних логічних завдань в умовах нечіткої невизначеності доменного простору економічної безпеки підприємства й обробки інформації в реальному масштабі часу. Зазначено, що ця система вирішує класичну задачу пошуку маршруту нечіткого логічного висновку. Розглянута адаптивна система економічної безпеки підприємства може працювати з повністю автономними системами. Вона автоматично обробляє вхідні значення якихось датчиків у реальному масштабі часу і на виході видає сигнали за заданими параметрами.

Ключові слова: адаптивна система, економічна безпека підприємства, семантико-онтологічна модель, семантичне ядро, система нечіткого висновку, система управління процесами.

В статье рассмотрена адаптивная система, которая предназначена для решения сложных логических задач в условиях нечеткой неопределенности доменного пространства экономической безопасности предприятия и обработки информации в реальном масштабе времени. Отмечено, что данная система решает классическую задачу поиска маршрута нечеткого логиче-

ского вывода. Рассмотренная адаптивная система экономической безопасности предприятия может работать с полностью автономными системами. Она автоматически обрабатывает входные значения каких-либо датчиков в реальном масштабе времени и на выходе выдает сигналы по заданным параметрам.

Ключевые слова: адаптивная система, экономическая безопасность предприятия, семантико-онтологическая модель, семантическое ядро, система нечеткого вывода, система управления процессами.

In the article the adaptive system is considered for solving complex logical problems in the conditions of fuzzy uncertainty of the domain space of enterprise economic security and processing of information in real time. It is noted that this system solves the classic problem of searching for a fuzzy logical conclusion. Considered adaptive system of economic security of the enterprise can work with fully autonomous systems. This system automatically processes the input values of some sensors in real time and outputs signals at given parameters.

Key words: adaptive system, enterprise economic security, semantic-ontological model, semantic core, fuzzy system, process control system.

УДК 658.14/17:338.24

Іванченко Н.О.

к.е.н., доцент, доцент кафедри економічної кібернетики

Національний авіаційний університет

Тюрменко В.В.

магістр

Національний авіаційний університет

Постановка проблеми. Адаптивна система (АС) економічної безпеки підприємства (ЕкБП) призначена для вирішення складних логічних завдань в умовах нечіткої невизначеності доменного простору (ДП) ЕкБП і обробки інформації в реальному масштабі часу та реалізує алгоритм на основі лінійної обчислювальної складності пошуку маршруту нечіткого логічного висновку. Цей метод базується на використанні семантико-онтологічних моделей (СОМ) нечітких логічних правил і дає змогу реалізувати активне навчання логічне виведення рішення задачі, кероване потоком вхідних даних.

Фактично АС ЕкБП вирішує класичну задачу пошуку маршруту нечіткого логічного висновку, але з такими перевагами перед аналогами:

- 1) обчислювальна складність – лінійна;
- 2) вирішує логічні, інтелектуальні і обчислювальні класи завдань обробки економічної інформації;
- 3) дає змогу виконувати керовану потоком даних активну обробку на адаптивній мережі првил і змінних (самонавчання);

4) адаптивний опис наочної сфери для забезпечення можливості еволюційного рішення задач, що є важливим під час створення експертної системи або системи підтримки ухвалення рішень для наочних сфер, що характеризуються динамічністю (мінливістю набору або змісту показників і т. ін.);

5) управління потоком вхідних даних і виконання оперативної діагностики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі описано велику кількість моделей подання знань, серед яких найбільш використовуваними є логічні, продукційні, мережеві, фреймові та алгоритмічні [1; 2]. Незважаючи на велику кількість досліджень семантичних моделей, моделювання знань і очевидні переваги таких систем, використання поки обмежене. Вагомою причиною є використання точних кількісних методів у складно структурованих і нечітких сферах [3; 4]. Математична модель подання знань ураховує семантичну невизначеність оцінювання експертом знань [5]. Але в зазначених роботах немає практичної реалізації.

Постановка завдання. Метою роботи є розроблення та дослідження адаптивної системи ЕкБП, яка заснована на обчислювальних об'єктних моделях та технологіях.

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті пропонуються такі підходи до вирішення проблеми інтеграції адаптивної системи:

- розроблення такого способу представлення знань, який би забезпечив їх легку інтегрованість. Як указаний спосіб пропонується використовувати мову уніфікованого кодування онтолого-семантичних мереж;
- трактування АС обробки знань (вирішувача завдань) як багатоагентної системи, кожен агент якої здійснює певну цілеспрямовану зміну стану бази знань, що зберігається. Очевидно, що додавання у багатоагентну систему нового коректно працюючого агента не вимагає внесення яких-небудь змін в інші агенти. У цьому полягає найважливіша перевага багатоагентних систем;
- трактування призначеного для користувача інтерфейсу інтелектуальної системи як спеціалізованої інтелектуальної системи, що має свою базу знань і свою машину обробки знань (свій набір агентів).

Очевидно, що інтеграція цілих АС припускає інтеграцію баз знань цих систем;

- інтеграцію їх машин обробки знань (вирішувачів завдань);
- інтеграцію їх призначених для користувача інтерфейсів.

Адаптивна система СОМ ДП ЕкБП (рис. 1), що базується на моделях даних і знань, складається із семантико-онтологічного ядра (СОЯ), що забезпечує уявлення й зберігання інформації у вигляді

семантико-онтологічної мережі знань та даних, і підсистем, що відповідають:

- за розроблення, верифікацію і супровід системи знань АС ЕкБП;
- за розроблення і розвиток контенту АС ЕкБП;
- за представлення знань і даних кінцевому користувачу та іншим інформаційним агентам.

Систему нечіткого висновку і систему управління процесами, що входить у семантичне ядро АС ЕкБП, представляють у системі рівень зберігання фактів (даних). Вони забезпечують усі види взаємодії з об'єктно-орієнтованою семантичною мережею, що є основним сховищем даних у системі. Ці модулі є обов'язковими компонентами всіх АС ЕкБП, що розробляються у рамках даного підходу.

У СОЯ АС ЕкБП входять менеджер мережі, обслуговуючий сховище даних, і семантичний модуль, що надає весь набір операцій над мережею. Відмінність семантичного модуля від менеджера мережі полягає у тому, що він забезпечує роботу з мережею на рівні системи знань АС ЕкБП (у термінах класів і відносин онтології), а менеджер мережі – на рівні даних.

Багаторівнева онтологія ЕкБП покладена в основу розроблення АС ЕкБП – спеціалізованого комп'ютерного банку знань.

У банку знань СОЯ можна виділити дві частини: серверну і клієнтську. Серверна частина містить метаонтології (онтології третього рівня) різних розділів ЕкБП, онтології (другого рівня) і бази знань (онтології першого рівня) різних потенціалів ЕкБП, редактори метаонтологій, онтологій і знань, а також системи для вирішення завдань ЕкБП та системи введення початкових даних цих завдань. Клієнтська

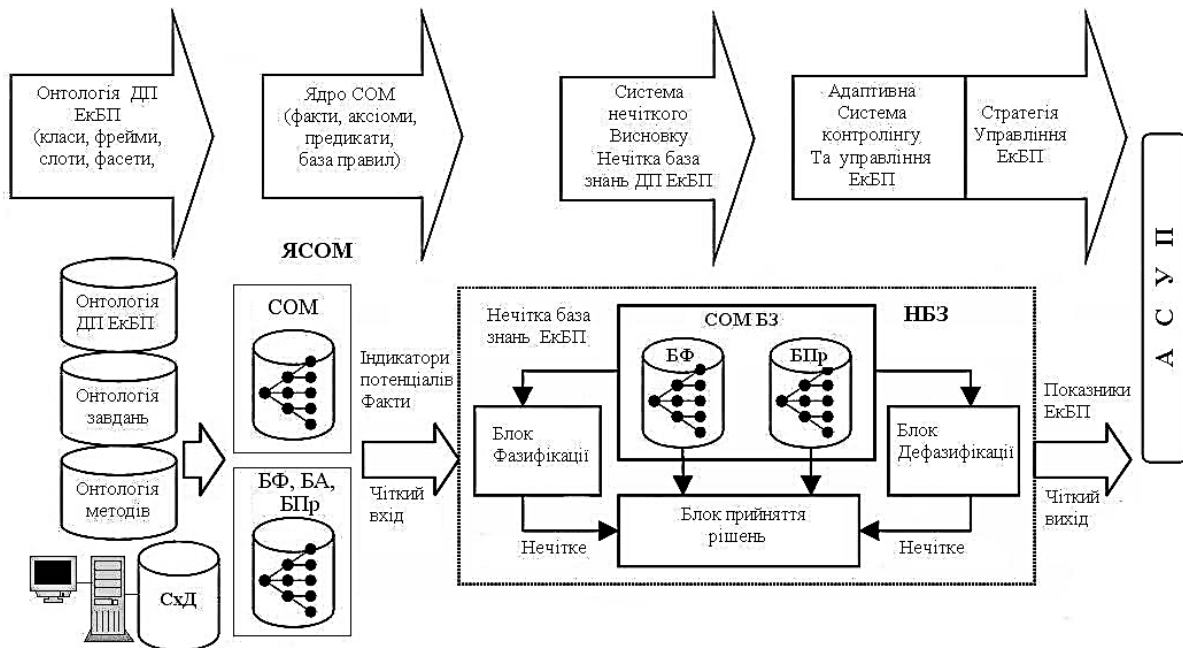

Рис. 1. Компоненти архітектури АС СОМ ДП ЕкБП

частина БЗ містить інтерфейс редакторів і вирішувачів завдань. Взаємодія користувача з банком знань здійснюється засобами адміністративної системи багаточільового банку знань.

Відповідно до запропонованої архітектури, кожна інтелектуальна інформаційна система повинна мати свою онтологію. Онтологія будь-якої АС ЕкБП будується виходячи з вимог уявлення й організації знань і даних у системі з урахуванням її функціональності. Загалом вона включає онтологію ДП ЕкБП, онтологію завдань та онтологію методів.

Залежно від складності системи, що будується, і опрацьованості її сфери знань онтологія системи може будуватися або безпосередньо на основі онтології представлення знань, або шляхом добування і розвитку раніше створених базових або прикладних онтологій.

Для складно структурованої наочної сфери онтологія має декілька рівнів. Онтологія верхнього рівня ДП ЕкБП містить терміни, за допомогою яких визначаються онтології наступного рівня (онтології потенціалів). Перехід до онтології деякого рівня від онтології ДПі полягає у завданні термінів онтології цього розділу, а також онтологічних угод.

Онтологія кожного економічного потенціалу містить терміни, за допомогою яких визначається онтологія економічного індикатора. Перехід до онтології індикатора полягає у завданні термінів онтології цього індикатора, а також онтологічних угод. Таким чином, онтології кожного економічного потенціалу відповідає безліч онтологій індикаторів даного потенціалу. Якщо індикатор, своєю чергою, має підкласи, то його онтологія використовується під час визначення онтологій підкласів індикаторів.

До АС повинні входити модулі, що відповідають за поповнення її контенту знаннями і даними. До них належать редактори онтологій і контенту, що дають змогу вводити в сховище даних знання і факти в ручному режимі. При цьому редактор контенту управлятиметься онтологією АС ЕкБП. Розвинені АС ЕкБП можуть включати засоби автоматичного поповнення контенту новими фактами, а також автоматичного добування інформації з тексту.

Для полегшення розроблення і супроводу системи в неї можуть включатися модулі візуалізації, аналізу та верифікації онтологій й контенту АС ЕкБП.

Для забезпечення інтерфейсу з кінцевими користувачами в систему включаються модулі, що відповідають за навігацію по контенту АС ЕкБП і змістовний пошук інформації в ньому в термінах понять наочної сфери системи, а також за представлення знань і даних кінцевому користувачу.

Якщо в ДП використовуються факти, то це вимагає і спеціальних засобів для роботи зі значеннями цих величин. У системі підтримки роботи з фактами, аксіомам, предикатами, базами знань нестандартної величини зіставлені підсистеми введення/виведення їх значень. Бібліотека також містить підпро-

грами, що реалізують операції і відносини над елементами нестандартних величин. Введення і виведення значень нестандартних величин може проводитися з використанням графіки.

У цьому разі системи введення/виведення повинні підтримувати графічне представлення елементів нестандартних величин. Спеціалізовані системи виведення графічної інформації повинні перетворювати вербально представлену інформацію у графічне уявлення.

Наслідком зміни онтології є поява нових класів вирішуваних задач, тому АС повинна давати змогу модифікувати програмні компоненти для вирішення завдань. Додавання методів для вирішення нових класів завдань забезпечує бібліотека методів. Методи до цієї бібліотеки можуть додаватися або вручну, або системою автоматичного формування методів.

Якщо онтології всіх рівнів і знання структуровані, то багаторівневий редактор повинен підтримувати процес завдання значень параметрів усіх рівнів. Якщо тільки частина онтології або знань структурована, то компонентом багаторівневого редактора повинен бути спеціалізований редактор формул, що дають змогу задавати онтологічні угоди й знання у вигляді формул.

Багаторівневі редактори онтологій і знань повинні давати змогу використовувати спеціалізовані системи для введення/висновку представлених графічно знань. Причому виклик спеціалізованої системи під час редагування знань повинен управлятися онтологією другого рівня.

Представлення онтологій і знань ДП ЕкБП фіксується багаторівневою моделлю. Редактор може представляти онтології різних рівнів і знання у вигляді СОМ або системи фреймів.

Проте в деяких ДП ЕкБП знання містять інформацію про значення різних властивостей об'єктів цієї сфери. Для забезпечення швидкого пошуку інформації значення таких властивостей зберігаються у таблиці бази даних. Структура представлення інформації в модулі бази знань фіксується модулем онтології. Засобами СУБД автоматично створюється сховище даних, що складається зі зв'язаних між собою таблиць. Схема бази даних для представлення фактів автоматично визначається на основі визначення термінів і зв'язків між ними в моделі онтології.

Інформаційне наповнення прототипу спеціалізованого банку містить метаонтології потенціалів ДП ЕкБП. Система дає змогу додавати онтології нових розділів сфери, якщо структура їхньої онтології описується метаонтологією ЕкБП. Загальні для розділів фрагменти знань і онтологій зберігаються один раз і повторно використовуються в інших розділах. Система дає змогу додавати нові методи рішення задач, які можуть бути специфіковані в термінах онтологій або метаонтологій.

Пропонована модель представлення даних в АС ЕКБП – це об'єктно-орієнтована СОМ. Відповідно до цієї архітектури, це типова АС, що є відправною точкою для розроблення конкретної АС ЕКБП шляхом побудови її бази знань, представленої онтологіями, і включення в неї необхідних для підтримки необхідної функціональності програмних компонентів, вибраних із наявного набору або реалізованих наново.

Система має два входи, призначені для різних типів користувачів: інтерфейс кінцевого користувача і інтерфейс експерта і/або інженера знань, представлений редактором онтологій. Окрім того, система включає конфігуратор, який дає змогу розробникам підключати до системи нові модулі та вирішувачі, забезпечуючи розширення класу вирішуваних системою задач.

АС ЕКБП під час вироблення рішень і рекомендацій використовує різноманітну інформацію із зовнішнього сховища даних (ЗХД). У зв'язку із цим АС ЕКБП реалізується у вигляді двох взаємодіючих підсистем: адаптера АС ЕКБП, що забезпечує обмін даними із ЗХД і отриманням завдань, і супервізора. Супервізор є ядром системи, він організує роботу вирішувачів, що забезпечують в АС ЕКБП рішення певних класів задач.

Кожен вирішувач має свій формат вхідних і вихідних даних, тому для кожного вирішувача розроблений адаптер для обміну даними між ним і локальною пам'яттю (ЛП) системи.

Вирішення конкретних задач реалізується окремими модулями підтримки ухвалення рішень, за виконання (інтерпретацію) яких відповідає один із вирішувачів. Виконується конфігурація модулів підтримки ухвалення рішень, що реалізують рішення системи завдання, що поступила на вхід, породжується планувальником, який звертається до онтології завдань, щоб дізнатися ім'я реалізуючого це завдання модуля ухвалення рішень.

Для того щоб спростити й уніфікувати обмін інформацією між різнорідними компонентами і модулями АС ЕКБП (адаптерами, супервізором, вирішувачами і ін.), а також між супервізором і ЗХД, розроблений формат представлення даних у вигляді об'єктів (екземплярів понять) онтології, що описує наочну (онтологія ПО) і проблемну (онтологія завдань і онтологія методів ухвалення рішень) сфери системи.

Для розроблення онтологій потрібен редактор, що надає розвинені інтерактивні засоби створення, редагування і супроводу онтологій для користувачів різних рівнів – інженерів знань і експертів. Окрім того, редактор повинен включати засоби аналізу і візуалізації онтологій у вигляді графів та екранних форм. Редактор також повинен давати змогу конвертувати онтології не тільки у формат, використовуваний в АС ЕКБП, а й у формати стандартів OWL, XML і RDF. Окрім того, він

повинен забезпечувати імпорт онтологій, представлених у форматі OWL.

Система нечіткого виведення бази знань (НБЗ) ЕКБП складається з п'яти функціональних блоків:

- *блок фазифікації*, що перетворює чисельні вхідні значення на ступінь відповідності лінгвістичним змінним;
- *база правил*, що містить набір нечітких правил типу «якщо, то»;
- *база даних*, у якій визначено функції приналежності нечітких множин, що використовуються у нечітких правилах;
- *блок прийняття рішень*, який виконує операції виведення на основі наявних правил;
- *блок дефазифікації*, що перетворює результати виведення на чисельні значення.

Доцільно використовувати три основних *типи систем нечіткого виведення*:

– 1-й тип: вихідне значення знаходиться як зважене середнє результатів виконання кожного правила, для кожного з яких дефазифікація проводиться окремо; для таких систем вихідні функції приналежності повинні бути монотонно-неспадаючими;

– 2-й тип: вихідне нечітке значення – це результат об'єднання нечітких виходів кожного правила; кожний нечіткий вихід зважено за допомогою ваг спрацьовування правил; чітке вихідне значення знаходиться у результаті дефазифікації об'єднаного нечіткого виходу;

– 3-й тип: система, побудована на правилах типу Сугено; вихідне значення є лінійною комбінацією вхідних значень плюс деяке постійне значення, загальний вихід є середнім зваженим усіх правил.

Загалом як значення вхідних та вихідних змінних правил можна використовувати нечіткі множини, з якими не пов'язане ніяке поняття, оскільки під час проведення нечіткого виведення нечіткі терми все одно представляються нечіткими множинами і пов'язане з нечітким термом поняття не відіграє ніякої ролі. У роботі використано другий тип.

Архітектура нечіткого регулятора складається з трьох компонентів: бази правил, інтерфейсної частини, апарату нечіткого висновку.

Інтерфейсна частина забезпечує виконання таких функцій:

- уведення початкових даних;
- створення, завантаження і збереження бази правил нечітких продукцій;
- уведення і редагування змінних, термів, сфер і умов застосовності, правил нечітких продукцій на обмеженій підмножині природної мови;
- перетворення правила нечіткої продукції з природнономовного уявлення в предикативне;
- налаштування методів логічного висновку: активізації, акумуляції та дефазифікації;
- відображення результатів нечіткого логічного висновку у вигляді числових даних і графіків функцій приналежності.

У базі правил зберігається безліч вхідних і вихідних лінгвістичних змінних із відповідними їм множинами терма; безліч чітких змінних; безліч продукційних правил, що включають умову застосовності правила, посилку і висновок.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, розглянута АС ЕкБП може працювати з повністю автономними системами, тобто автоматично обробляти вхідні значення якихось датчиків у реальному масштабі часу і на виході видавати сигнали по заданих параметрах, наприклад «порушення ЕкБП» і т. ін.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дубас О.П. Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: монографія. К.: Генеза, 2004. 208 с.

2. Інформаційні мережеві технології в науці і освіті / М.З. Згуровський, Ю.І. Якименко, В.І. Тимофеев. СДІТ. 2002. № 3. С. 153.

3. Dey L., Abulaish M. Fuzzy Ontologies for Handling Uncertainties and Inconsistencies in Domain Knowledge Description. Proceedings of the 17th IEEE International Conference on Fuzzy Systems (FUZZ-IEEE2008, Hong Kong, China). IEEE Computer Society, 2008. P. 1366-1373.

4. Zhai J., Li V., Zhou K. Linguistic Variable Ontology and Its Application to Fuzzy Semantic Retrieval. Communication in Computer and Information Science. 2010. № 4. P. 188-195.

5. Бураковский А.И., Попова Ю.Б. Математические модели пользователей в адаптивных обучающих системах. Информационные технологии в образовании, науке и производстве: материалы МНТИК. URL: <http://www.bntu.by/news/67-conference-mido/1545-2014-11-22-12-18-35.html>.

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE STATE'S INVESTMENT SECURITY EVALUATION: ANALYSIS OF PRACTICES AND RELEVANCE OF APPLICATION

У статті розглянуто методичні підходи до оцінювання стану інвестиційної безпеки держави та її окремих складників. Обґрунтовано переваги і недоліки застосування тієї чи іншої методики з позиції логічності індикативної побудови та перспектив застосування отриманих результатів як інструментарію забезпечення інвестиційної безпеки України. Встановлено, що нормативні підходи до визначення стану інвестиційної безпеки України ігнорують тенденції, властиві сучасному інвестиційному середовищу, що унеможлиблює об'єктивну ідентифікацію впливу різноманітних загроз. Шляхом аналізу наявних методик і наукових напрацювань у контексті оцінки стану інвестиційної безпеки сформульовано висновок про необхідність критичного переосмислення наявних підходів, їх адаптації до вимог та трендів сучасної економіки.

Ключові слова: економічна безпека, інвестиційна безпека України, інвестиційне середовище, індикатори інвестиційної безпеки, інвестиційний клімат, інвестиційний потенціал.

В статье рассмотрены методические подходы к оценке состояния инвестиционной безопасности государства и ее отдельных составляющих. Обоснованы преимущества и недостатки применения той или иной методики с позиции логичности индикативного построения и перспектив применения полученных результатов как инструментария обеспечения инвестиционной безопасности Украины. Установлено, что нормативные подходы к определению состояния инвестиционной безопасности игнорируют тенденции, присущие современной инвестиционной среде, что делает невозмож-

ным объективную идентификацию влияния разнотипных угроз. Путем анализа имеющихся методик и научных разработок в контексте оценки состояния инвестиционной безопасности сделан вывод о необходимости критического переосмысления имеющихся подходов, их адаптации к требованиям и трендам современной экономики.

Ключевые слова: экономическая безопасность, инвестиционная безопасность Украины, инвестиционная среда, индикаторы инвестиционной безопасности, инвестиционный климат, инвестиционный потенциал.

The article considers methodological approaches to assessing the state of investment security in Ukraine and its individual components. The advantages and disadvantages of applying particular methods are substantiated from the standpoint of the logical character of the indicative construction and the prospects for applying the obtained results as a tool for ensuring investment security of Ukraine. It has been established that the specifics of strengthening the allied and friendly international economic relations and the openness of the market due to modern communication systems are accompanied by constant changes in the state of economic security and its investment component. The revealed advantages and disadvantages of the analyzed expert studies and methods mark the need to study tendencies and trends inherent in the investment environment of Ukraine, which in turn will facilitate approbation of the author's methodology for assessing the integral index of investment security of Ukraine.

Key words: economic security, investment security of Ukraine, investment environment, indicators of investment security, investment climate, investment potential.

УДК 330.46:351.863

Охримович М.М.

аспірант кафедри соціальних дисциплін
Львівський державний університет
внутрішніх справ

Постановка проблеми. Тенденції останніх років, властиві вітчизняному інвестиційному середовищу з позиції безпекового простору, ідентифікують його динамізм та важкопрогнозованість. Це приводить до неможливості прийняття адекватних коригуючих управлінських рішень та стабілізації ситуації і породжує жваві наукові дискусії з приводу методичних підходів оцінювання стану інвестиційної безпеки, пошуку адаптивної моделі на основі виявлення основних переваг та недоліків наявних методик, перегляду актуальної вибірки індикаторів та їх нормування. Ключова проблема у цьому питанні полягає у подоланні конфронтаційних стереотипів, а також імперативному розмежуванні цього складника економічної безпеки від фінансового та інноваційного складників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш вагомі напрацювання у напрямі дослідження інвестиційної безпеки зроблені О. Барановським, В. Кириленком, С. Мошенським. Ці представники

наукового кола були першопрохідцями у спробах самостійного виділення та обчислення інвестиційного складника економічної безпеки держави. Сучасні дослідження у цьому напрямі також належать М. Алікаєву, Р. Бузині, С. Васильчаку, В. Гордієнку, Н. Дацій, О. Єрмаку, М. Єрмошенку, Л. Ліпичу, О. Малютіну, В. Мунтіяну, В. Сенчагову, А. Сундуку, А. Сухорукову, Г. Харламовій.

Безпосередня увага проблемам інвестиційного забезпечення приділена міжнародними організаціями, такими як Міжнародна асоціація розвитку, Багатостороння агенція з гарантій інвестицій, Світова організація торгівлі, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку (Світовий банк), Організація економічного співробітництва та розвитку.

Постановка завдання. Мета статті полягає у проведенні аналізу практики та актуальності застосування наявних методик оцінки стану інвестиційної безпеки держави та її складників.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Характеризуючи методичні підходи (на макрота мезорівнях) до оцінки інвестиційної безпеки чи її складників, пропонуємо їх поділити за такими ознаками, як:

1) симбіоз з інноваційним складником – Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України Міністерства економічного розвитку і торгівлі № 1277, авторська методика О. Тимошенка;

2) індикативний підхід з урахуванням кількісних та якісних показників, який представлений О. Барановським, І. Грищенком, В. Кудрявцевим, напрацюваннями Міністерства економіки України, – Методика обчислення рівня економічної безпеки України Міністерства економіки України № 60.

Незважаючи на функціональні трансформації, яких зазнала економічна безпека, у межах нормативних стандартів України її інвестиційний складник ідентифікують у складі інвестиційно-інноваційного. Єдиним алгоритмом для визначення інвестиційно-інноваційної на державному рівні є згадані вище Рекомендації Міністерства економічного розвитку і торгівлі № 1277 [16]. З огляду на ємність вибірки індикаторів вказаної методики, розрахунок кожного з них не обтяжений пошуком необхідних вихідних даних і здійснюється на основі пропонованих джерел вхідної інформації. Зважаючи на часовий дисонанс між оприлюдненням різного року статистичних показників, провести суцільний збір даних – тривалий процес, що частково виправдовує апробацію цієї Методики лише у 2013 році.

Частково оптимізована версія запропонована О. Тимошенком, який у авторській вибірці індикаторів відобразив тісний та нерозривний зв'язок між інвестуванням та активізацією інноваційної діяльності [20].

Запропонована методика інтегрального індексу економічної безпеки Ю. Харазішвілі ґрунтується на класичних методах моделювання і головних компонент, відмінністю запропонованих підходів є одночасне нормування як індикаторів економічної безпеки, так і їх порогових значень. За допомогою такого прийому можна у межах одного масштабу порівнювати динаміку інтегрального показника та інтегральних порогових значень, що дасть змогу визначити стан економічної безпеки та її інвестиційного складника зокрема. Примітно, що для ідентифікації

стану інвестиційної безпеки автором пропонується вкрай обмежений спектр індикаторів-стимуляторів, а саме: рівень інвестування (відношення інвестицій до ВВП); частка приросту прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) щодо ВРП; рівень оновлення основних засобів [21].

Для наукових розвідок О. Барановського [3, 4] характерне сприйняття інвестиційної безпеки через призму фінансового складника, поміж тим, у своїх напрацюваннях науковець проводить оцінку інвестиційної безпеки з урахуванням міжнародної інвестиційної позиції та акцентами щодо впливу й обсягів іноземного капіталу у вітчизняній економіці.

Найбільш масштабна і всебічна модель оцінки інвестиційної безпеки належить В. Кириленку, за міркуваннями якого систематизацію блоків індикаторів слід виокремити серед двох сфер: загальноекономічної та сфери реальних галузей економіки. Систематизація індикативних кластерів інвестиційної безпеки за цією методикою відображена на рис. 1.

Складнощі застосування напрацювань В. Кириленка полягають у тривалому зборі вихідних даних, необхідності обчислення кожного індикатора, який характеризує відповідний блок оціночної моделі, та проведенні їх ієрархічного агрегування, що деякою мірою може не знаходити підтримки, з огляду на індивідуальність завдань, цілей та пріоритетів інвестиційної безпеки на різних рівнях; індикативний аналіз інвестиційної безпеки проводиться порівнево за одинадцять етапів, що вказує на тривалість самого процесу оцінювання. Водночас автором передбачено усунення труднощів, пов'язаних з аналізом показників, що мають різні одиниці виміру, та запропоновано авторський підхід до класифікації станів об'єктів інвестиційної безпеки від нормального до критичного, а також визначення їх проміжних зон, таких як передкриза, передкриза, що розвивається, критична перед-

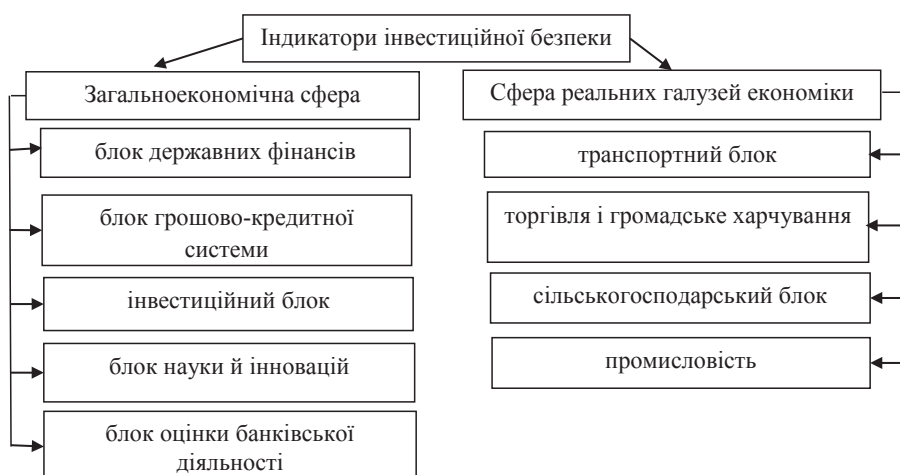

Рис. 1. Систематизація індикативних кластерів інвестиційної безпеки за методикою В. Кириленка

Джерело: складено автором на основі [10, с. 185]

криза, нестабільна криза, загрозна криза, критична криза [10, с. 201].

До другої групи методичних досліджень відносимо наукові здобутки І. Грищенка. Автор пропонує ідентифікувати стан інвестиційної безпеки шляхом застосування індикативного підходу, а також методом визначення ступеня ризиків. Для розрахунку інвестиційної безпеки пропонується застосовувати вибірку таких показників, як частка у загальному обсязі капіталовкладень; частка іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій; величина іноземних інвестицій на душу населення; ступінь покриття потреби держави в інвестиційних ресурсах грошовою масою; частка бюджетних коштів у вартості інвестиційного проекту; оцінювання ризиків інвестиційних проектів [19, с. 40-42]. Не можемо залишатись осторонь проблеми обчислення нормалізованих показників, яка станом на сьогодні вирішується за допомогою застосування рекомендацій авторитетних міжнародних організацій чи експертів. Водночас вбачаємо певні недоліки авторської ідеї щодо оцінки ризиків, яка включає у себе встановлення «міри», або шкали, за допомогою якої можна кількісно виміряти різні види небезпек, оскільки це суперечить меті оцінки інвестиційної безпеки – визначення її поточного стану. Виокремлення ризикового середовища відносимо до функції прогнозування.

Ключовою проблемою індикативного підходу оцінювання певного стану безпеки є доречність і логічна аргументованість застосування того чи іншого індикатора. До прикладу, авторським колективом на чолі з І. Грищенком серед основних індикаторів, що детермінують інвестиційну безпеку, віднесено співвідношення прямих і портфельних інвестицій [19, с. 40], однак згідно з Методологічним коментарем до статистики зовнішнього сектору України таке співвідношення є алогічним. Так, відповідно до згаданого коментаря прямі та портфельні інвестиції розмежовані за критерієм масштабів участі у капіталі – якщо інвестор володіє часткою, що забезпечить йому 10 або більше відсотків голосів в управлінні підприємством, то вкладення коштів, майна цінних паперів тощо мають характер прямих інвестицій. Портфельні інвестиції забезпечують участь у капіталі з менш впливовим впливом на управління підприємством і переважно переслідують комерційну мету, що виключає їх зі складу прямих інвестицій або ж резервних активів [13, с. 14].

Особливості оцінки інвестиційної безпеки у масштабах регіонального рівня представлені науковими напрацюваннями І. Бабець та Є. Балацького. Цікаво, що автори висловлюють кардинально різне бачення з приводу детермінування факторів, що впливають на оцінку вказаного виду безпеки.

Так, І. Бабець вважає за доцільне обмежитися вузьким арсеналом індикаторів регіональної

інвестиційної безпеки, таких як: обсяг ПІІ на одну особу; відношення інвестицій в основний капітал до ВРП; частка ПІІ у загальному обсязі інвестицій; частка вітчизняних інвестицій в основний капітал; відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВРП [1, с. 110]. Домінуючим акцентом у стані інвестиційної безпеки автор пропонує вважати якість інвестицій, яка транспонується через показники наукоємності інвестицій, а саме частки інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах інвестицій в основний капітал та частки інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах прямих іноземних інвестицій.

Особливість авторського підходу Є. Балацького [2] полягає у груповому розмежуванні індикаторів за ознаками первинних та вторинних інвестиційних ризиків та загроз. До першої групи віднесено ті фактори, які відображають фактичний стан інвестиційної діяльності і здатні характеризувати потенціал інвестиційної інфраструктури, до складників другої групи включено індикатори руху інвестиційного капіталу та аспекти його освоєння. Інвестиційна безпека регіону обчислюється класичними методами для інтегральних показників із групами індикаторів:

$$R_{IB} = \frac{\sum_{j=1}^m h_j \cdot \left(\sum_{i=1}^n (a_{ji} \cdot k_i) \right)}{n}, \quad (1)$$

де R_{IB} – інтегральний показник рівня інвестиційної безпеки регіону; h_j – коефіцієнт вагомості j -ої групи індикаторів рівня інвестиційної безпеки регіону; a_{ji} – стандартизоване значення i -го показника j -ої групи індикаторів рівня інвестиційної безпеки регіону; k_i – коефіцієнт вагомості i -го показника рівня інвестиційної безпеки регіону у j -й групі індикаторів; n – кількість показників, що характеризують рівень інвестиційної безпеки регіону; m – кількість груп індикаторів рівня інвестиційної безпеки регіону.

Висловлюючи особисті міркування з приводу доцільності застосування методики Є. Балацького у руслі предметного застосування, вбачаємо певну недоречність із приводу групування зазначених індикаторів за аспектами можливості реалізації загроз або ж інших факторів загрознаго характеру, оскільки у цьому разі індикатори ні першої, ні другої групи не мають таких ознак.

Детермінувати стан інвестиційної безпеки можна через призму її складників, тому, апелюючи до інтегральних методик оцінювання інвестиційної безпеки та констатуючи їхні недоліки, варто звернути увагу на методичні алгоритми оцінювання її самостійних об'єктів. Найбільшим авторитетом та прихильністю користуються світові рейтинги оцінки інвестиційного клімату: *Institutional Investor*, у полі зору якого перебувають аспекти боргової залежності та кредитоспроможності держави; *Euromoney*, метою якого є визначення стану інвестиційного клімату на основі ринкових, полі-

тико-економічних та кредитних факторів; *Business Environment Risk Intelligence S.A.* – аналітична організація, яка здійснює багатопрофільні експертні спостереження. Зокрема, останній структурі належать такі популярні рейтингові дослідження, як: *Business Environment Risk Index, Business Risk Service, FORELEND, Quality of Workforce Index.*

Зупинимось детальніше на загальновідомих рейтингових методиках оцінювання інвестиційної привабливості, які представлені такими світовими організаціями: *Transparency International, World Bank, World Competitiveness Yearbook, Heritage Foundation, World Economic Forum, Fraser Institute, European Bank for Reconstruction and Development, Rating and Investment Information, Standard & Poor's, Fitch Ratings.*

Сьогодні єдине, що не викликає суперечок у науковців, експертів та державних діячів, – це теза про те, що корупція в Україні є причиною її економічного занепаду та низької інвестиційної привабливості. З огляду на особливу увагу до проблеми викоринення корупції у державі, визначним авторитетом користується дослідження антикорупційної мережі *Transparency International* – Індекс сприйняття корупції (*Corruption Perceptions Index, CPI*). Джерела інформації, використані для *CPI-2017*, базуються на даних, опублікованих за останні два роки. *CPI* включає лише ті джерела, які надають оцінку певній групі країн/територій та які аналізують думку експертів щодо корупції у державному секторі. *Transparency International* детально вивчає та структурує методологію кожного джерела, щоб забезпечити відповідність встановленим стандартам якості [18].

Окрім усунення корупційних ризиків в інституційному складнику, інвестиційна привабливість забезпечується прозорістю та легкістю правових механізмів започаткування і ведення комерційної діяльності. Рейтингове дослідження «*Doing Business*» проводиться Міжнародною фінансовою корпорацією групи Світового банку у 185 країнах світу та становить потужне інформаційне джерело для потенційного інвестора. Рейтинг оцінює умови започаткування, ведення і закриття бізнесу у більшості країн світу, базуючись на опитуванні понад 9600 авторитетних експертів із країн, що оцінюються. Індекс рейтингу складається з 10 субіндексів, які відображають регуляторні, фіскальні та ринкові обмеження, що ускладнюють або сприяють веденню бізнесу в країні. Ці субіндекси умовно поділені на 2 типи, що стосуються надійності правових інституцій та складності і затратності регуляторних процедур [14]. Особливістю цієї методики визначаємо акцентування уваги на латентних стримувачах економічного розвитку і факторах «відлякування» інвесторів, що, на нашу думку, є ідеальним інструментом для моделювання державної інвестиційної стратегії.

Методика Світового Банку *Investment Climate Survey* передбачає оцінку інвестиційної привабливості за допомогою опитування топ-менеджменту провідних підприємств у країні. Запитання спрямовані на визначення факторів, які є перепонами для ведення бізнесу, та того, наскільки вони є впливовими. Ця методика виділяє такі групи показників, як: загальні показники; інфраструктура; фінанси; державна політика та послуги; вирішення спорів та злочинність; потенціал та інновації; трудові відносини [24].

Методика *World Economic Forum* базується на комбінації загальнодоступних статистичних даних та результатів глобального опитування керівників компаній. Сукупність змінних на дві третини складається з результатів глобального опитування керівників компаній (щоб охопити широке коло факторів, що впливають на бізнес-клімат у досліджуваних країнах) та на одну третину – із загальнодоступних джерел (статистичні дані і результати досліджень, що здійснюються на регулярній основі міжнародними організаціями) [25].

Довгострокові кредитні рейтинги *Standard & Poor's* оцінюють здатність емітента дотримуватися своїх боргових зобов'язань. Рейтингові оцінки позначаються літерами: від найвищої оцінки *AAA* (винятково надійні емітенти) до оцінки *D* (емітенти, які оголошують про дефолт). Показниками, які застосовує це агентство під час оцінки інвестиційної привабливості, є: прозорість і відкритість інформації, бюджетування, довгострокове планування капіталовкладень і фінансове планування, управління доходами і витратами, управління боргом, управління грошовими засобами і ліквідністю, прозорість політико-управлінської системи, управління зовнішніми ризиками [23].

Фонд *Heritage* аналізує інвестиційну привабливість країни, застосовуючи індекс економічної свободи. Цей показник розраховується як середнє арифметичне з десяти оцінок, серед них виділяють такі групи, як: торгова політика; фіскальна дисципліна; втручання уряду; монетарна політика; іноземні інвестиції; банки; зарплата/ціни; права власності; регулювання; тіньова економіка. Загалом для розрахунку кінцевого індексу використовується близько 50 показників. Кожній групі чинників на основі розрахованих показників присвоюється оцінка від 1 до 5 (1 означає найвищу відповідність чиннику або групі економічної свободи, а 5 – навпаки, найнижчу). Середнє арифметичне цих оцінок і є індексом економічної свободи, який дає нам підстави оцінювати й інвестиційний клімат країни [22].

Не менш актуальним і важливим для України є визначення її інвестиційної привабливості на регіональному рівні. Для держави це питання було актуалізоване замовленням Державного агентства з інвестицій та управління національними проєк-

тами України розроблення індексу інвестиційної привабливості регіонів України, який було здійснено експертами Інституту економічних досліджень та політичних консультацій і Київським міжнародним інститутом соціології. Дослідження здійснювалося на основі обчислення регіональної статистики, а також опитування респондентів за критерієм належності до жорстких чи м'яких факторів.

Сукупність факторів інвестиційної привабливості регіону за Методикою Інституту економічних досліджень та політичних консультацій і Київського міжнародного інституту соціології наведено на рис. 2.

Очевидною перевагою запропонованої методики вбачаємо застосування інструментів кореляційного аналізу – коефіцієнту альфа Кронбаха, яким забезпечується внутрішня узгодженість індикаторного масиву від «чудового» до «неприйнятнього» рівня, що обчислюється за формулою:

$$\alpha = \frac{n \cdot \bar{R}}{1 + (n-1) \cdot \bar{R}}, \quad (2)$$

де α – коефіцієнт альфи Кронбаха; n – це кількість компонентів у субіндексі; \bar{R} – середня кореляція величин.

Таким чином, якщо значення α наближене до 1, то кореляція між величинами – ідеальна, якщо це значення менше 0,5, то вона вважається неприйнятною. Дослідники дійшли висновку, що прийнятною межею альфи Кронбаха є значення 0,7.

За такої структури різнорідних індикаторів ключовою проблемою є формування композитного індексу, що, на думку авторів, вирішується методом геометричного агрегування за запропованою формулою:

$$\bar{y} = \Pi_i y_i^{w_i}, \quad (3)$$

де w_i – вага величини; y_i – значення величини.

На завершальній стадії інтегральний індекс інвестиційної привабливості визначається як добуток узагальнених показників, що характеризують жорсткі і м'які фактори з урахуванням їх вагових коефіцієнтів:

$$I = G_h^{w_h} \cdot G_s^{w_s}, \quad (4)$$

де I – індекс інвестиційної привабливості; $G_h^{w_h}$ – кількісна характеристика жорстких факторів; w_h – значення ваги групи жорстких факторів; $G_s^{w_s}$ – вираження м'яких факторів; w_s – значення ваги групи м'яких факторів [17].

Останні обрахунки індексу інвестиційної привабливості регіонів проводились у 2014 році, у подальшому вони не здійснювалися з причини ліквідації замовника. У разі відновлення такого дослідження на вседержавному рівні вважаємо за раціональне обмежитися широким застосуванням фідучіарних індикаторів. До прикладу, ідентифікація ділового клімату відбувається шляхом опитування керівників підприємств у розрізі кон'юнктури ринку, ділової активності тощо, однак у методології дослідження не вказано, за яким критерієм відбувається таке опитування. Так, ст. 63 Господарського кодексу України визначено 6 видів підприємств за ознакою належності організаційної форми [8], що здебільшого характеризує їхні фінансові можливості та участь в інвестиційному процесі і вносить певну частку суб'єктивізму до трактування і сприйняття ними ділового клімату. За аналогічними міркуваннями висловлюємо скептичне ставлення й до інших індикаторів м'якої групи, яке можливо змінити у разі встановлення

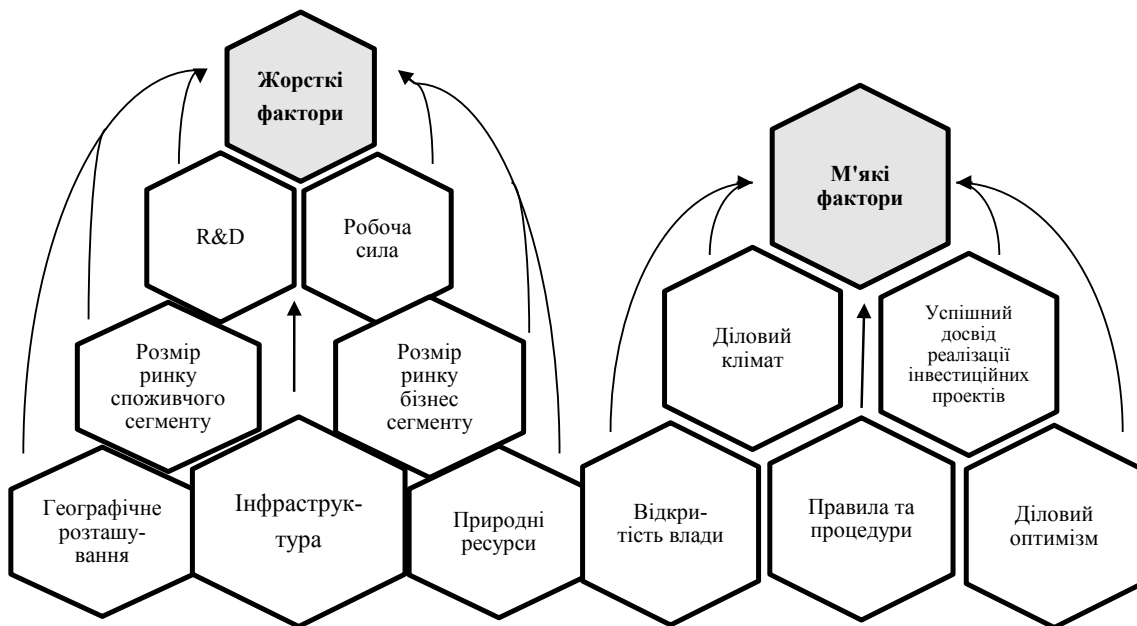

Рис. 2. Складника інвестиційної привабливості регіону

Джерело: складено автором на основі [17, с. 5]

квоти учасників опитування за рівнозначним поділом підприємств відповідно до форми власності.

У більш віддаленій часовій перспективі питання покращення інвестиційного клімату в Україні та способів оцінки його стану вирішувались у межах виконання наукового дослідження, що сприяло розробленню аналітично-комплексної Методики оцінки та моніторингу інвестиційного клімату IRRU [12]. Унікальність Індексу IRRU полягає у врахуванні ваги політичних бар'єрів як перешкод для залучення інвестиційних ресурсів, а також багатовекторного дослідження тих факторів, які піддаються корекції шляхом прийняття неупереджених управлінських рішень та національної інвестиційної політики.

Серед актуальних та перспективних напрацювань виділяємо ті, які присвячені оцінці інвестиційного потенціалу регіонів, зокрема методики І. Бланка [5], Інституту реформ [9], С. Буткевич [6] та З. Герасимчук [7]. Стрижневою ідеєю та загальною рисою цих методик виокремлюємо тлумачення інвестиційного потенціалу через факторний аналіз інвестиційних ризиків, притаманних регіону, оцінку розвитку ринкових відносин та комерційної інфраструктури, демографічну статистику.

Узагальнюючи компонентні складники міжнародних та вітчизняних методик оцінювання самостійних об'єктів інвестиційної безпеки, зауважуємо, що їх індикативна побудова незалежна суто від фінансових факторів, що є додатковим аргументом на підтримку позиції розмежування фінансового та інвестиційного складників економічної безпеки держави.

Цікавими і необхідними з погляду інвестиційного росту є дослідження, присвячені визначенню інвестиційного потенціалу як стану забезпеченості фінансовими, трудовими, виробничими та природними ресурсами, які є основними важелями здійснення інвестиційних процесів у державі та окремому її регіоні [15]. Методика І. Олександренка визначає основні параметри регіону, які відображають показники забезпеченості фінансовими, трудовими та виробничими ресурсами. До переваг запропонованої методики вимірювання інвестиційного потенціалу регіону можна віднести: автономний розрахунок кожного з індикаторів, що у підсумку може застосовуватися для оцінки інвестиційного потенціалу у відокремленій сфері та ранжування регіонів за цими характеристиками; застосування методу порівняння репрезентативних характеристик регіону, що буде слушним інструментарієм для потенційних інвесторів.

Заслугує особливої уваги напрацювання М. Крупки [11] щодо оцінки фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в економіці України, родзинкою якого вбачаємо поєднання компонент зовнішніх і внутрішніх фінансових ресурсів, що дає змогу всебічно розглянути тенденції, властиві інвестиційному середовищу України.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз формально встановлених методик і наукових напрацювань у контексті оцінки стану інвестиційної безпеки дає змогу дійти висновку про необхідність критичного переосмислення наявних підходів, їх адаптації до вимог та трендів сучасної економіки, що сприятиме апробації авторської методики оцінки інтегрального індексу інвестиційної безпеки України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабець І.Г. Сталий розвиток і безпека регіону: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2015. 268 с.
2. Балацький Є.О. Оцінка інвестиційної безпеки регіонів України. Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського. 2015. Вип. 5. С. 662-666.
3. Барановський О. І. Філософія безпеки: монографія у 2 т. К.: УБС НБУ, 2014. Т. 1: Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. 831 с.
4. Барановський О.І. Інвестиційна безпека. Фінанси України. 1998. № 9. С. 60-70.
5. Бланк І.О. та ін. Інвестологія: наука про інвестування. За ред. проф. С. К. Реверчука. К.: Атіка, 2001. С. 180.
6. Буткевич С. А. Инвестиционная привлекательность аграрного сектора экономики. К.: Изд-во Европ. ун-та, 2003. 251 с.
7. Герасимчук З.В. Інвестиційний потенціал регіону: методика оцінки, механізми нарощення: монографія. Луцьк: Надстиря, 2009. 232 с.
8. Господарський кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
9. Інвестиційна політика України на регіональному рівні. Інститут Реформ. Недержавний аналітичний центр. К., 2003. Вип. 16. С. 52.
10. Кириленко В.І. Інвестиційна складова економічної безпеки: монографія. К.: КНЕУ. 2005. 232 с.
11. Крупка М.І. Оцінка фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в економіці України. Фінанси України. 2011. № 11. С. 22-32.
12. Ляпін Д. В. Методика розрахунку індексу інвестиційного клімату в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 7. С. 3-6. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ipd_2010_7_3.pdf.
13. Методологічний коментар до статистики зовнішнього сектору України (відповідно до 6-го видання «Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції»). URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19138166>
14. Місце України за рейтингом "Ведення бізнесу 2013". Як оцінити наслідки регуляторних актів. URL: www.me.gov.ua/file/link/193720/file/DB_2013.doc
15. Олександренко І. В. Оцінка інвестиційного потенціалу регіонів. Регіональна економіка. 2009. № 3. С. 80-91.
16. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку

і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.

17. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів 2013. URL: https://www.invest-lvivregion.com/UserFiles/File/Rejting_invest.pdf

18. Темпи ефективності боротьби з корупцією в Україні за рік знизилися вдвічі – Індекс сприйняття корупції 2017. URL: <https://ti-ukraine.org/news/tempy-efektyvnosti-borotby-z-koruptsiieiu-v-ukraini-za-rik-znyzylisia-vdvichi-indeks-spryiniattia-koruptsii-2017/>

19. Теоретико-методологічні основи інвестиційно-інноваційної безпеки національної економіки України: монографія / за ред. чл.-кор. НАПН України, д.е.н., проф. І.М. Грищенко, д.е.н., проф.

В.М. Узунова; д.е.н., проф. Денисенка М.П., 2013. 464 с.

20. Тимошенко О. В. Використання інтегральної моделі оцінювання економічної безпеки держави та її основних функціональних компонентів. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 9. С. 95-108.

21. Харазішвілі Ю.М. Методологічні підходи до оцінки рівня економічної безпеки країни. Наука та наукознавство. 2014. № 4. С. 44-58.

22. Heritage Foundation. URL: <http://www.index.heritage.org>.

23. Standard & Poor's. URL: https://www.standardandpoors.com/en_US/web/guest/home.

24. World Bank. URL: <http://www.worldbank.org/>.

25. World Economic Forum. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness>.

МОДЕЛЬ ДИНАМИЧЕСКОГО ХАОСА КАК НЕЛИНЕЙНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА

MODEL OF DYNAMIC CHAOS, AS A NON-LINEAR ECONOMIC SYSTEM

В статье предложена модель функционирования экономической системы на основе модели динамического хаоса, описываемого математической моделью странного аттрактора Лоренца. Численная реализация модели, представленной в виде системы дифференциальных уравнений, осуществляется в пакете Matlab при конкретных значениях экзогенных параметров модели. Показано существенное влияние этих параметров на поведение системы. Ключевые слова: синергетическая модель, хаос, экономическая система, численная реализация, фазовые портреты.

У статті запропонована модель функціонування економічної системи на основі моделі динамічного хаосу, описуваного математичною моделлю дивного аттрактора Лоренца. Чисельна реалізація моделі, поданої у вигляді системи диференціальних рівнянь, здійсню-

ється в пакеті Matlab за конкретних значень екзогенних параметрів моделі. Показано суттєвий вплив цих параметрів на поведінку системи.

Ключові слова: синергетична модель, хаос, економічна система, чисельна реалізація, фазові портрети.

The article proposes a model of the functioning of the economic system based on the dynamic chaos model described by the mathematical model of the strange Lorenz attractor. Numerical implementation of the model represented in the form of a system of differential equations is implemented in the Matlab package, with specific values of the exogenous parameters of the model. A significant influence of these parameters on the behavior of the system is shown.

Key words: synergetic model, chaos, economic system, numerical realization, phase portraits.

УДК 519.86

Семенов А.С.

к.ф.-м.н., доцент кафедры экономической кибернетики и информационных технологий
Одесский национальный политехнический университет

Постановка проблемы. Из общности экономической динамики и теории колебаний, например [1, 2], вытекает возможность расширения рамок моделирования нелинейных экономических процессов. С целью адекватного отражения реальности необходим учет и анализ нелинейных эффектов социально-экономических процессов, учет потери устойчивости, возникновения кризисов, зарождения и развитие новых состояний, возникновения хаоса, который является естественной динамической формой эволюции экономических систем. В настоящее время такой учет стал возможным благодаря хорошо разработанной теории устойчивости решения дифференциальных уравнений и существующим программным продуктам, позволяющим исследо-

вать системы нелинейных дифференциальных уравнений любой сложности. В обзорной работе [3], содержащей солидную библиографию по этому вопросу, приводятся некоторые примеры применения теории хаоса к построению и исследованию экономических моделей. В этой работе сделана попытка продолжения исследований в этом направлении, где за основу взята модель странного аттрактора Лоренца [4].

Анализ последних исследований и публикаций. Примеры построения и исследования моделей экономической динамики на основе обыкновенных дифференциальных уравнений приводят, как правило, к результатам, включающим экспоненциально растущие функции времени [5]. Кроме общих недостатков такого решения, использова-

ние результатов расчетов в этом случае возможно лишь на коротких отрезках времени.

Определенная ограниченность области применения линейных моделей приводит к необходимости учета в моделях нелинейных зависимостей. Невозможность получить строгое аналитическое решение такой задачи с появлением быстродействующих компьютеров перестало быть трагедией. В настоящее время стало возможным проводить численные исследования и эксперименты существенно нелинейных систем, описываемых системами нелинейных дифференциальных уравнений. Известны сложности как построения адекватных математических моделей функционирования экономических систем, так и их решения и анализа. И основным аппаратом исследования в этом случае становятся численные методы. В существенно нелинейных моделях наряду с гармоническими колебаниями обнаруживаются сложные полигармонические устойчивые и неустойчивые режимы, бифуркации, странные аттракторы, то есть режимы, которые не поддаются исследованию в рамках линейного и квазилинейного подхода.

Рыночная экономика – сложнейшая самоорганизующаяся система, и модели рыночной экономики базируются на синергетических подходах. Синергетика характеризуется нелинейностью, сложностью, открытостью, неравновесностью и диссипативностью. Одним из «инструментов» самоорганизации и обновления системы для синергетики является хаос.

Хаос является естественной динамической формой эволюции сложных систем, который можно трактовать как естественную среду проявления конкуренции. Именно при переходе от хаоса к упорядоченным движениям зарождаются новые устойчивые, нетривиальные, наиболее перспективные и прибыльные направления в экономике [6].

В пользу того, что хаос в развитии экономической системы не только играет деструктивную роль, но и является конструктивным фактором развития, говорит еще и то, что экономические системы являются открытыми.

Всякая система, в том числе и экономическая, подвержена движению в сторону возрастания энтропии (второй закон термодинамики). Чем больше энтропия, тем больше беспорядок. С момента появления работ нобелевского лауреата (1974 г.) Ильи Пригожина системы разделяют на открытые и закрытые, на те, что находятся во взаимодействии с окружающей средой, и те, которые не находятся в таком взаимодействии. Выяснилось, что развитие в открытых системах происходит именно через беспорядок (хаос). Одновременно выяснилось, что каждая открытая система увеличивает энтропию вне своих преде-

лов, т.е. при развитии системы увеличивается беспорядок вокруг нее. Упорядочивание внутри системы приводит к росту беспорядка вне ее [7].

Недостатком модели можно считать то, что для динамического хаоса характерна невозможность предсказания поведения модели на длительное время. Это свойство проявляется даже у сравнительно простых структур [8].

Постановка задания. Примером модели динамического хаоса может служить модель странного аттрактора Лоренца [4]. Придав переменным модели конкретное смысловое экономическое значение и выбирая конкретные числовые значения коэффициентов системы, приходим к существенно нелинейной модели функционирования экономической системы. Построенная математическая модель экономической системы представляет собой систему нелинейных дифференциальных уравнений. Решение и его исследование осуществляется с помощью программного продукта Matlab.

Изложение основного материала исследования. Рассмотрим экономическую систему, производящую некую продукцию с использованием некоторого ресурса. Полагаем, что скорость изменения объема производства пропорциональна разности между доходом и расходом на изготовление продукции. Пусть в денежном выражении x – объем производства, y – объем реализованной продукции, α – рыночная цена реализованной продукции, β – себестоимость реализуемой продукции.

Тогда скорость изменения объема реализованной продукции определится из уравнения:

$$\dot{x} = \alpha y - \beta x. \quad (1)$$

Предположим далее, что ρ – коэффициент рыночного спроса, γ – коэффициент насыщения рынка продукцией предприятия, δ – коэффициент обеспеченности производства ресурсами, z – необходимый для производства продукции объем ресурсов. И скорость изменений объема производства продукции удовлетворяет уравнению:

$$\dot{y} = \rho x - \gamma y - \delta xz. \quad (2)$$

Примем следующие обозначения: b – коэффициент скорости расхода ресурсов, l – коэффициент ресурсообеспеченности. Тогда скорость изменения объема ресурса будет удовлетворять уравнению

$$\dot{z} = -bz + lxy. \quad (3)$$

Объединяя полученные три уравнения, приходим к следующей математической постановке производства экономической системой некоторой продукции:

$$\begin{cases} \dot{x} = \alpha y - \beta x \\ \dot{y} = \rho x - \gamma y - \delta xz \\ \dot{z} = -bz + lxy \end{cases} \quad (4)$$

Система (4) совпадает с моделью Лоренца, описывающей возникновение хаоса в детерминированной системе, когда функционирование системы становится неуправляемым и создаются условия возникновения кризиса. Наличие параметров в описании модели является характеристикой незамкнутости системы, что позволяет, управляя этими параметрами, вывести работу системы на стационарный устойчивый режим. Появление в решении отрицательных значений x соответствует накоплению нереализованной продукции, появление отрицательных значений y – падению спроса на продукцию и превышению расходов на изготовление продукции над доходами от ее реализации.

Для численной реализации модели выбираем начальные условия: $x_0 = 1; y_0 = 1; z_0 = 1$. Моделирование сформулированного динамического хаоса проводится в пакете Matlab. Система уравнений представляется в нормальной форме Коши и используется оператор-функция решения, например, `ode45()`, использующая метод Рунге-Кутты. Предварительно создается m -функция, описывающая систему уравнений с указанием пути до каталога, в котором сохранен файл с текстом, например, с помощью команды `path`. С помощью вызова команды `path(matlabpath,'новый путь')` можно добавить новый путь к файл-функции. Имя файл-функции, начальные условия, точность расчета содержится в параметрах оператора решения. Однако, в этом простом случае можно обойтись и без создания файл-функции. Задавшись конкретными значениями коэффициентов, при которых система уравнений (4) описывает странный аттрактор Лоренца, запишем простую программу решения поставленной задачи:

$$\alpha = \beta = 10; \quad \rho = 28; \quad \gamma = \delta = l = 1; \quad b = \frac{8}{3}$$

```
clear all
clc
sigma=10;
beta=8/3;
rho=28;
f = @(t,a) [-sigma*a(1) + sigma*a(2); rho*a(1) - a(2) - a(1)*a(3); -beta*a(3) + a(1)*a(2)];
```

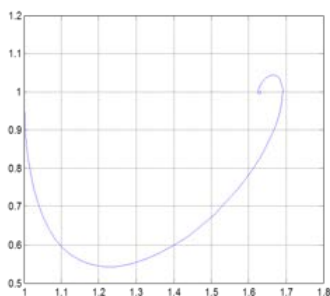
```
[t,a] = ode45(f, [0 100], [1 1 1]);
plot3(a(:,1),a(:,2),a(:,3))
grid on
```

Далее было проведено подробное компьютерное моделирование функционирования заданной экономической системы при изменении входных параметров задачи в различных числовых промежутках. Например, изучена зависимость продаж продукции y от объемов ресурсов z при, например, различном спросе ρ на рынке. Изменение этих же параметров системы изучалось в зависимости от рыночной цены продукции α . Получены как численные значения основных переменных задачи, так и графическая иллюстрация их изменения. Приведем три фазовых портрета из всего полученного большого объема данных.

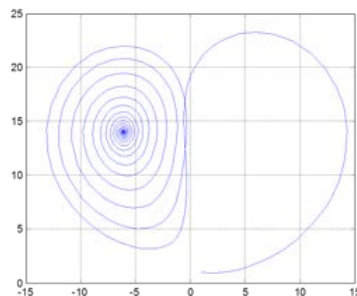
Последний фазовый портрет свидетельствует о бурной деятельности предприятия при существенном спросе на рынке. Формирование второго крыла «бабочки» в виде одного витка кривой начинается со значения $\rho = 15$ при $\alpha = \sigma = 10$ и $\beta = 8/3$, а также при изменении σ в пределах $8 \leq \sigma \leq 13$. Начиная со значений $\rho = 24$ второе крыло «бабочки» формируется полностью.

Выводы из проведенного исследования. Модель странного аттрактора Лоренца достаточно адекватно отражает реальный процесс функционирования экономической системы. Выяснилось, что коэффициенты уравнений модели как экзогенная экономическая характеристика являются существенными управляющими параметрами системы. Изменяя параметры, приходим либо к случаю катастрофического развития системы, переходу к кризису, либо к устойчивому режиму работы. Таким образом, построенная на основе теории хаоса модель экономической динамики позволяет провести анализ функционирования системы и выяснить условия выхода на устойчивый режим работы.

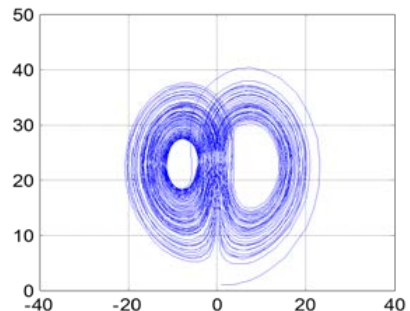
Наличие большого числа параметров, в задаче их семь, ограничило данное исследование рассмотрением влияния лишь трех из них. Очевидно, в такой нелинейной системе существует взаи-

a

b

c

Фазовый портрет реализации продукции
а) при $\rho = 2$; б) при $\rho = 15$; в) при $\rho = 24$

мовляние параметров на поведение системы в целом. Целью дальнейшего исследования может служить как раз определение степени влияния отдельных параметров и групп из этих параметров на результирующее поведение системы.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Н.Д. Кондратьев – М.: Изд. Иностран. Литер. 1989. 523 с.
2. Устиан И. Экономическая динамика в свете теории «больших циклов» Н.Д. Кондратьева // Экономист. 1998. № 9. С. 68-76.
3. Андриевский Б.Р., Фрадков А.А. Управление хаосом: методы и приложения. С.Пб.: Автоматика и телемеханика, 2003, вып. 5, с. 3-45.

4. Lorenz H.W. Nonlinear Dynamical Economics and Chaotic Motion. Springer, Berlin, 1993. 248 p.

5. Моделирование экономической динамики: Учебное пособие/ Клебанова Т.С., Дубровина Н.А., Полякова О.Ю., Раевнева Е.В., Милов А.В., Сергиенко Е.А. 2-е изд., стереотипн. Х.: Издательский Дом «ИНЖЭК», 2005. 244 с.

6. Berry V.J.L. and Kim H/ Long Waves 1790-1990: Intermittency, Chaos, and Control. In: Chaos Theory in the Social Sciences: Foundations and Applications. Ed.L.D. Kiel and E.Elliot. Ann Arbor, 1966/

7. Пригожин И.Р. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой/ И.Р. Пригожин, И.Стенгерс; пер. с англ. М.: Прогресс, 1986. 431 с.

8. Петров Л.Ф. Методы динамического анализа экономики: Учебн.пособие/ Л.Ф. Петров. М.: ИНФА М, 2010. 239 с.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕВОЛЮЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

THEORETICAL ASPECTS OF EVOLUTIONAL MODELING PROCESS OF INNOVATIONAL DEVELOPMENT IN THE REGION

У статті досліджено теоретичні положення еволюційного моделювання, за яким процес інноваційного розвитку регіону розглядається як складна самоорганізуюча система, стан якої може бути визначено розвитком інформаційних потоків, якими є наукові публікації. Показано, що криву росту кількості публікацій можна грубо апроксимувати однією експонентою. У подальшому за наближення до стану насичення відбувається поступове уповільнення темпів розвитку процесу – експоненціальна ділянка змінюється логарифмічною. При цьому найбільш «слабкий» елемент процесу, ресурси якого закінчуються першими, як правило, гальмує розвиток усього процесу, а тому подальший його розвиток можливий лише після його реорганізації чи заміни. Доведено, що є періоди прискорення інноваційного розвитку та його уповільнення. Тобто процес інноваційного розвитку характеризується чергуванням періодів прискорених та уповільнених темпів. У періоди прискореного інноваційного розвитку реалізуються потенційні можливості переходу до нових методів дослідження, уточнення та відновлення фундаментальних положень: процес функціонує. У період уповільнення темпів інноваційного розвитку формується система нових знань, тобто процес розвивається. Досліджені закономірності інноваційного розвитку регіону дають змогу розглядати встановлену математичну залежність як узагальнену інформаційну модель інноваційного розвитку окремих територіально-економічних зон країни.

Ключові слова: наукові знання, процес інноваційного розвитку регіону, методологія еволюційного моделювання, інформаційний опис.

В статье исследованы теоретические положения эволюционного моделирования, согласно которому процесс инновационного развития региона рассматривается как сложная самоорганизующая система, состояние которой может быть определено развитием информационных потоков, в качестве которых используют научные публикации. Показано, что кривую роста количества публикаций можно грубо аппроксимировать одной экспонентой. В дальнейшем при приближении к состоянию насыщения происходит постепенное замедление темпов развития процесса – экспоненциальный участок сменяется логарифмическим. При этом наиболее «слабкий» элемент процесса, ресурсы которого заканчиваются в первую очередь, как правило, тормозит развитие всего процесса, а потому дальнейшее его развитие возможно только после его реорганизации или замены. Доказано, что существуют периоды ускорения

инновационного развития и его замедления. То есть процесс инновационного развития характеризуется чередованием периодов ускорения и замедления темпов. В периоды ускоренного инновационного развития реализуются потенциальные возможности перехода к новым методам исследования, замедление и обновление фундаментальных положений – процесс функционирует. В период замедления темпов инновационного развития формируется система новых знаний, то есть процесс развивается. Исследованные закономерности инновационного развития региона позволяют рассматривать установленную математическую зависимость как обобщенную информационную модель инновационного развития отдельных территориально-экономических зон страны.

Ключевые слова: научные знания, процесс инновационного развития региона, методология эволюционного моделирования, информационное описание.

In the article it was explored theoretical positions of evolutionary modeling according to which the process of innovative development of the region is considered as a complex self-organizing system, the state of which can be determined by the development of information flows, which are used as scientific publications. It is shown that the increase curve of publications can be roughly approximated by one exponent. In the future, when approaching the deceleration in the growth, a gradual slowdown in the rate of development of the process occurs-the exponential section is replaced by a logarithmic one. At the same time, the most «weak» element of the process, which is running out of resources, firstly, as a rule, slows down the development of the whole process, and therefore its further development is possible only after its reorganization or replacement. It is proved that there are periods of acceleration of innovative development and its slowdown. That is, the process of innovative development is characterized by alternating periods of acceleration and deceleration in the growth. During the periods of accelerated innovative development, potential opportunities for transition to new research methods, slowing and updating of fundamental provisions are realized – the process is functioning. In the period of deceleration of innovation development, a system of new knowledge is being formed, that means the process is developing. The investigated regularities of the innovative development of the region allow us to consider the established mathematical dependence as a generalized information model of innovative development of certain territorial and economic zones of the country.

Key words: scientific knowledge, process of innovative development of a region, methodology of evolutionary modeling, information description.

УДК 330.101.54

Таньков К.М.

к.е.н., доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаський державний технологічний університет

Грон А.В.

аспірант кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаський державний технологічний університет

Постановка проблеми. Натепер можна вести мову про широкий спектр логічних схем, які дають змогу вивчати процес інноваційного розвитку регі-

ону. Це процес, який розвивається у часі, і він, природно, піддається кількісному дослідженню. Але кількісні методи дослідження можуть бути успіш-

ними, коли досить добре поставлене завдання дослідження. Тому виникає необхідність пошуку теоретичних підходів, які дають змогу більш детально дослідити проблеми інноваційного розвитку регіону. Особливий науковий інтерес становить застосування еволюційного моделювання для проведення первісних досліджень у сфері регіональної інноватики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Натепер сформувалася наукова база, яка дає змогу опрацьовувати теоретичні та й практичні аспекти інноваційної діяльності у різних галузях народного господарства. Це праці відомих зарубіжних та вітчизняних учених – Й. Шумперта, К. Фрімена, Б. Твісса, Р. Фостера, П. Санто, П. Друкера, М. Портера, А. Андюценка, Л. Антонюка, О. Бойка, Є. Кузьміна, О. Яшкіна, О. Гаврилова, Т. Ніколенко, К. Ковтуненка та ін. Проте питання дослідження проблематики розвитку регіону у площині встановлення умов побудови інформаційної моделі його інноваційної підсистеми є недостатньо вивченими.

Постановка завдання. Метою дослідження є систематизація та узагальнення проблем математичного опису розвитку науки як методологічної основи еволюційного моделювання процесу інноваційного розвитку регіону.

Викладення основного матеріалу дослідження. Упродовж останніх десятиріч учені вивчають проблеми формування інформаційної економіки із самого широкого спектру питань: від побудови глобальних концепцій майбутнього суспільства до визначення конкретних форм інформаційних взаємозв'язків на рівні окремого підприємства [2; 8]. При цьому створюється чітке уявлення того, що найбільшу роль у формуванні процесу інноваційного розвитку регіону (ПІРР) відіграє саме інформація (нематеріальні активи, виражені у певній формі) [8]. А використання інформації як стратегічного ресурсу, що безпосередньо бере участь у процесі відтворення, являє собою методологічну основу формування нових суспільних відносин, які виникають завдяки використанню нових інформаційних технологій (віртуальних мереж), і супроводжується перетворенням традиційних виробничих відносин у інноваційно-технологічні постіндустріального суспільства.

Інформаційний опис ПІРР насамперед повинен відображати рівень точності, невизначеності та її керованості. При цьому такий опис виходить із вивчення системи як певного інформаційного процесу і становить одне із найбільш цікавих і важливих у теоретичному і практичному аспектах дослідження економіки. Науковий інтерес становить ідея еволюційного моделювання, яка була запропонована Л. Фогелем, А. Оуенсом і Л. Уолшем, під час вирішення завдань передбачення, управління, розпізнавання і проектування. Концеп-

туально Л. Фогель розглядає можливість побудови первісної моделі, за якою виконується попередня оцінка формування й розвитку якогось невідомого аспекту даних. Подальші експерименти дають змогу перевірити справедливість первісної моделі і скоригувати її. Скоригована модель дає змогу отримати нову інформацію, що поряд з іншими емпіричними фактами використовується для створення іншої моделі, кращої стосовно конкретного середовища. Як зазначає В. Муштаєв, «в отриманні нової інформації особливу цінність набувають моделі, правдивість оцінки яких підтверджується під час незалежної перевірки. Кожна така модель несе додаткову і достовірну інформацію про середовище. Спрямувавши свої зусилля на витяг цієї інформації із сукупності моделей, дослідник може створити модель тих моделей, що раніше виявилися правильними» [4].

На підставі вищевикладеного еволюційне моделювання під час досліджень ПІРР може бути подано такими вихідними положеннями.

1. Розвиток будь-якого ПІРР визначається постійним удосконаленням комплексу інформації з метою її використання у сфері матеріальної діяльності. Інакше кажучи, ПІРР може бути поданий як потік унікальної інформації наукового, технічного та іншого характеру. Такий потік має послідовний та колективний характер: будь-яке дослідження базується на деякій множині раніше поданих ідей, що виходять з отриманих знань та умінь дослідника. Нові наукові роботи з'являються у результаті подальшого розвитку чи переосмислення раніше виконаних робіт. За відсутності обмежувальних факторів швидкість зростання публікацій як носіїв інформації повинна визначатися досягнутим рівнем розвитку.

2. Кожна серйозна наукова концепція повинна викликати деяку кількість нових наукових робіт, які її розвивають чи спростовують [5; 7; 8]. Пропоноване Г. Вледуцем, В. Налімовим, Н. Стяжкіним і М. Карповим математичне описування закону розвитку науки виходить з того, що за відсутності обмежуючих факторів швидкість зростання наукових публікацій як непрямих інформаційних характеристик розвитку науки визначається її наявним рівнем, а кожна дійсно нова наукова праця породжує низку наступних змін. Первинний опис ПІРР може бути поданий такою експоненціальною залежністю [5]:

$$\frac{dy}{dt} = ky, \quad (k > 0), \quad (1)$$

де y – обсяг економічної інформації;
 k – константа, яка характеризує у середньому відгук на появу такої інформації;

t – час, за який досліджується механізм росту обсягу такої інформації.

Аналіз рівняння (1) свідчить, що швидкість зростання обсягу інформації dy / dt пропорційна досяг-

нутому рівню, або відносна кількість зростання $\frac{1}{y} \frac{dy}{dt}$ залишається постійною величиною.

Під час вирішення рівняння (1) отримують рівняння експоненти:

$$y = ae^{kt}, (k > 0), \quad (2)$$

3. ПІРР формується й розвивається на множині запропонованих наукових ідей, поданих у вигляді певних інформаційних потоків, які можуть бути як правильними, так і помилковими, не завжди зрозумілими для менеджерів [7].

Це приводить до виникнення ситуації стримування проходження таких потоків: частина наукових результатів («інформаційний шум») за певних причин не сприймається дослідниками, наприклад, через сумнівність чи неповноту отриманих результатів. За таких умов виникає ефект стримування інформаційного потоку, першопричиною якого стає дія низки інформаційних трансформаторів. Їх основне призначення – перетворення наукових інформаційних потоків на технічні, що безпосередньо формують знання і досвід підприємства у сфері господарської діяльності. Тому ефективність економічної системи значною мірою визначається рівнем формування та трансформування наукових інформаційних потоків (вищі навчальні заклади, інститути перепідготовки фахівців, інформаційні центри інше) у прикладні інформаційні потоки економічного спрямування.

4. Механізм зростання обсягу інформації, заданий рівнянням (3), не може зберігатися скільки завгодно довго. Поступово починають визначатися стримувальні фактори, у результаті чого відбувається порушення експоненціальної залежності проходження інформаційного потоку. У таких умовах формується новий механізм зростання обсягу інформації, який описується диференціальним рівнянням:

$$\frac{dy}{dt} = ky(b - y), (0 < y < b, k > 0). \quad (3)$$

Таке зростання обмежене, оскільки b є максимальним значенням величини y . Відносна швидкість зростання обсягу інформації становить:

$$\frac{1}{y} \frac{dy}{dt} = k(b - y). \quad (4)$$

Вона вже не є постійною – вона стає лінійною функцією y . Чим вищим стає досягнутий рівень досліджуваного показника, тим нижчою виявляється швидкість зростання обсягу економічної інформації. Рішення диференціального рівняння (4) має вигляд:

$$y = \frac{b}{1 + ae^{(-kbt)}}, (k > 0). \quad (5)$$

В еволюційній моделі припускається, що розвиток ПІРР визначається параметром t . У початковий момент часу t_0 обсяг інформації дорівнює нулю, потім у процесі розвитку інформація наближається до деякого рівня насичення t_2 . Темпи розвитку системи на різних ділянках логісти можна замірювати величиною її першої похідної [1]. Значення першої похідної логістичної функції $y(t)$ у крайових умовах інтервалу $(t_0; t_2)$ визначається такими межами:

$$\lim_{t \rightarrow t_0} y(t) = 0, \lim_{t \rightarrow t_2} y(t) = 0. \quad (6)$$

Тобто $y(t)$ при $t \rightarrow t_0$ є ввігнутою (експонента), а при $t \rightarrow t_2$ випуклою функцією (логіста). Таким чином, є точка перегину t_1 , де $y(t_1) = 0$ чи її значення не існує.

На рис. 1 наведена крива росту числа публікацій з питань інноваційного діяльності суб'єктів ринкових відносин у інтервалі 1980-2017 рр. (дані отримані на підставі опрацювання досяжних авторам джерел і мають попередній характер).

Отримані дані свідчать, що криву росту кількості публікацій можна грубо апроксимувати однією експонентою у період 70-х рр. ХХ ст. до початку ХХІ ст., навіть якщо враховувати поправки на порушення у період 1991-1996 рр., коли відбувався становлення України як незалежної країни та її перехід до ринкових відносин. Встановлено, що кількість публікацій з питань інноваційної діяльності подвоюється практично за кожні 5 років. Швидкість росту публікацій може слугувати мірою їх актуальності. З 2000 р. потенційні можливості накопичення нових наукових даних у сфері іннова-

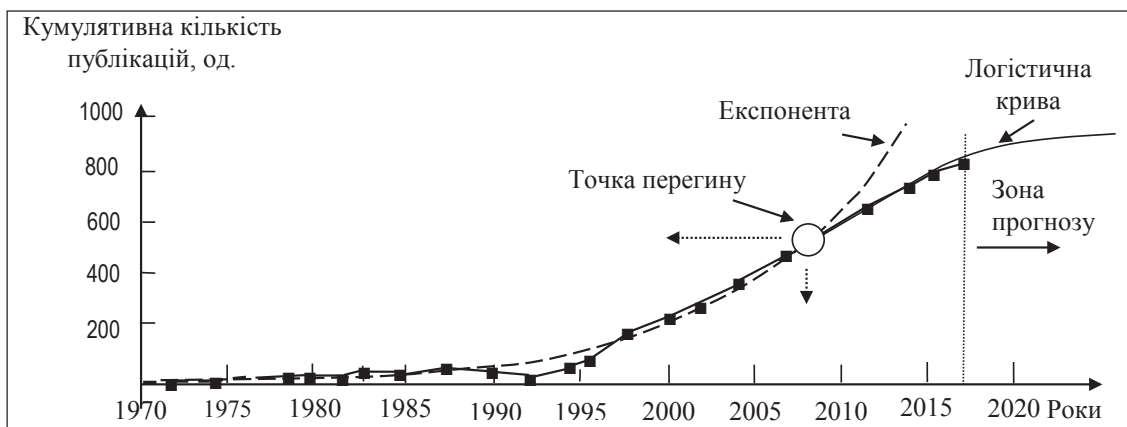

Рис. 1. Ріст числа вітчизняних та зарубіжних публікацій з питань інноваційної діяльності

ційного розвитку починають зменшуватися, експоненціальний ріст поступово переходить у лінійний. З 2006 р. відбувається перехід у логістичну криву.

Результатом інформаційного опису ПІРР є те, що її розвиток як певного інформаційного процесу не має меж [8]. Є періоди прискорення інноваційного розвитку та його уповільнення. Тобто інноваційний розвиток характеризується чергуванням періодів уповільнених темпів у розробленні та реалізації інновацій. У періоди прискореного інноваційного розвитку реалізуються потенційні можливості переходу до нових методів дослідження, уточнення та відновлення фундаментальних положень тощо – ПІРР функціонує. У період уповільнення темпів інноваційного розвитку формується система нових знань, тобто ПІРР розвивається.

Особливість розвитку складних ПІРР полягає у тому, що кожний її складник також проходить декілька етапів розвитку. Її формування починається з кумулятивного накопичення інформації: У процесі наближення до стану насичення системи таким ресурсом відбувається поступове уповільнення темпів розвитку ПІРР – експоненціальна ділянка траєкторії системи змінюється логарифмічною. При цьому найбільш «слабкий» елемент ПІРР, ресурси якого закінчуються першими, як правило, гальмує розвиток всієї підсистеми, а тому подальший розвиток можливий лише після її реорганізації чи заміни.

Під час розгляду поданих у роботі результатів дослідження необхідно відзначити, що диференціальне рівняння (1) досить чітко пояснює загальний процес росту інформації конкретного наукового напрямку і, як правило, за невеликий проміжок часу. Якщо перейти до дослідження процесу росту за тривалий час із розділенням публікацій за територіями, то тоді такий процес може бути записаний таким чином [5]:

$$y_N = \sum_{i=0}^N a_i \exp[k_i(t-t_i)], \quad (t-t_i) > 0, \quad (7)$$

де $(t-t_i)$ – зміщення початку відліку (експоненціальний ріст на різних територіях у різні моменти часу);

N – число територій.

Із ростом t збільшується число N , оскільки починають діяти різні фактори інноваційного розвитку. При цьому для деяких територій може відбуватися перехід від експоненціального росту до логістичного.

Такий закон інноваційного розвитку регіону дає змогу розглядати математичну залежність (7) як узагальнену інформаційну модель інноваційного розвитку окремих територіально-економічних зон країни.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, викладені вище методологічні положення підводять до подання особливостей математичного описування розвитку науки як методологічної основи формування та розвитку наукових знань інноваційного розвитку регіону. Показано, що теоретичного значення набуває можливість оцінки процесу інноваційного розвитку регіону на основі використання закономірностей документальних інформаційних потоків, а саме закономірностей росту наукових публікацій, які вважаються носіями наукової інформації. Подані результати дослідження дають змогу сформулювати уявлення про узагальнену інформаційну модель інноваційного розвитку окремих територіально-економічних зон.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Киршин І.А. Моделирование динамики инновационного цикла / И.А. Киршин, А.В. Титов // Экономические науки, 2011. № 6 (76). С. 31-35.
2. Корнейчук Б.В. Информационная экономика. Учебное пособие / Б.В. Корнейчук СПб.: Питер, 2006. 400 с.
3. Крапивенский А.С. Концепт «информация» в дискурсе политической и коммерческой рекламной коммуникации / А.С. Крапивенский // Философия и общество, 2008. № 3, С. 80-89.
4. Муштаев В.И. Основы инженерного творчества: учебн. пособие для вузов / В.И. Муштаев, В.Е. Токарев. М.: Дрофа, 2005. 254 с.
5. Налимов В.В. Наукометрия. Изучение развития науки как информационного процесса / В.В. Налимов, З.М. Мульченко. М.: Наука, 1969. 192 с.
6. Пидоймо Л.П. Сущность категорий «информационное общество», «информационная экономика» / Л.П. Пидоймо, Е.В. Бутурлакина // Современная экономика: проблемы и решения. 2010, № 4 (44). С. 112 – 118.
7. Пономаренко В.С. Логістичний менеджмент: Підручник / В.С. Пономаренко, К.М. Таньков, Т.І. Лепейко. За ред. д-ра екон. наук, проф. В.С. Пономаренка. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2010. 440 с.
8. Системологія на транспортні: підручник: У 5 кн. / За ред. М.Ф. Дмитриченка. К.: Знання України, 2005 Книга I: Основи теорії систем і управління Е.В. Гаврилов, М.Ф. Дмитриченко, В.К. Доля та ін. 344 с.

НОВИЙ ВИД НАУКОВИХ ПОСЛУГ

Причорноморський
науково-дослідний інститут
економіки та інновацій

Шановні колеги! Питання академічної доброчесності є надзвичайно актуальними у наш час. Враховуючи великі масиви інформації, що з'являються у всесвітній мережі, жоден вчений не може бути впевненим, що його авторське право захищене. Крім того, поширеною є ситуація, коли декілька вчених в одній галузі науки користуються

однаковими джерелами інформації, а в результаті безкоштовні програми пошуку плагіату засвідчують стовідсоткові збіги тексту, що може призвести до безпідставних звинувачень у плагіаті, особливо після перевірки за базою даних авторефератів та дисертацій. Це викликано тим, що порівняння з іншими дисертаціями не вказує на використання спільних першоджерел (статей, монографій, статистичних щорічників, словників тощо), а однозначно визначає тільки збіг тексту, ігноруючи навіть цитати. Важливим є також те, що чинне законодавство однозначно визначає, що перевірку може здійснювати виключно установа за профілем дослідження, а не поширені в мережі безкоштовні програми. Для уникнення подібних ситуацій ми пропонуємо Вам скористатися науковою **послугою оцінки технічної унікальності наукового тексту** за допомогою *ліцензованого* програмного забезпечення, яке гарантує похибку перевірки до 3%. Переваги такої перевірки порівняно з іншими методами:

- Ви *укладаєте угоду* про надання послуг;
- Ваш файл *не розміщується у мережі*, тобто інформація і авторство залишаються анонімними;
- Ви *отримуєте звіт*, підготовлений за допомогою *ліцензованого* програмного забезпечення;

порівняльну таблицю однакових фрагментів тексту із зазначенням джерела; *офіційний звіт* про надану послугу із зазначенням результатів;

- Ви отримуєте вичерпну інформацію про текстові збіги у Вашому дослідженні та дослідженнях інших авторів не тільки *українською, але і російською та англійською мовами*;
- Ви користуєтесь програмним забезпеченням, яке використовується *тільки спеціалізованими науковими та освітніми установами* і розроблене виключно для пошуку текстових збігів *саме у наукових дослідженнях*, а не у публіцистиці, рекламних веб-сайтах тощо;
- Виключна робота з авторами – ніхто, крім автора тексту, не зможе замовити у нас перевірку цього тексту, що *убезпечить Вас від перевірок третіми особами*;
- Ви отримуєте можливість коректно оформити посилання на першоджерела;
- Існує можливість перевірки *будь-яких наукових досліджень*: статей, рефератів, авторефератів, дисертацій, доповідей, тез, звітів тощо.

Терміни і вартість перевірки і надання звіту:

Характер наукової роботи	Терміни (робочих днів)	Вартість
Докторська дисертація	5 – 10	5000 грн
Кандидатська дисертація	3 – 7	3000 грн
Автореферат	1 – 2	500 грн
Стаття (обсягом до 12 сторінок)	1 – 2	500 грн
Інші види робіт	За домовленістю	За домовленістю

Для того, щоб замовити послугу, Вам необхідно звернутись електронною поштою до Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій, вказавши у темі листа «**Оцінка унікальності тексту**». У листі вкажіть адресу для листування, додайте файл у форматі MS Word з текстом наукового дослідження. Фахівець відповідного відділу надасть Вам відповідь щодо процедури здійснення експертизи.

Контактна особа:

Шумилова Тетяна – молодший науковий співробітник Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

+38 (048) 709-38-69

+38 (093) 253-57-15

shumilova@iei.od.ua

З повагою, дирекція Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 30
Частина 2

Коректура • *Ю. Никитенко*

Комп'ютерна верстка • *В. Удовиченко*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 19,71. Ум. друк. арк. 20,46.

Підписано до друку 25.07.2018. Наклад 100 прим.

ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій»

Адреса: вул. Сегедська 18, каб. 422, м. Одеса, Україна, 65009

E-mail: info@iei.od.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 5218 від 22.09.2016 р.